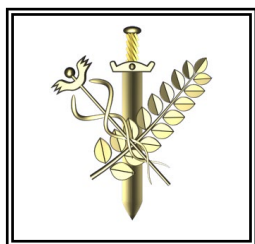

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ПРАВО

і БЕЗПЕКА

Науковий журнал

№ 4 (83) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.4

Засновник та видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік

Заснований у травні 2002 р.

Харків 2022

Журнал належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (п. 1 наказу МОН України від 17.03.2020 № 409) і є фаховим з юридичних наук (наказ МОН України від 12.05.2015 № 528) та із психологічних наук (спеціальність 19.00.06 «Юридична психологія») (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 10 від 30.11.2021

Головний редактор: *В. В. Сокурєнко*, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Україна)
Заступник головного редактора: *Л. В. Могілевський*, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
Відповідальний секретар редколегії: *С. Є. Абламський*, кандидат юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)

Редакційна колегія журналу:

Д. Б. Базарова, кандидат юридичних наук, доцент (Ташкентський державний юридичний університет, Республіка Узбекистан)
О. М. Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
В. І. Барко, доктор психологічних наук, професор (Державний науково-дослідний інститут МВС України (м. Київ), Україна)
О. І. Безпалова, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (ХНУВС, Україна)
С. М. Бортник, доктор юридичних наук, доцент (ХНУВС, Україна)
М. Ю. Бурдін, доктор юридичних наук, професор (ХНУВС, Україна)
А. Васько, кандидат юридичних наук, доцент (Університет імені Матєя Бєла, Словаччина)
О. М. Головка, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна)
С. М. Гусаров, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України (ХНУВС, Україна)
П. ван Дайне, доктор філософії, професор (Утрехтський університет, Нідерланди)
А. Ді Ронко, доктор філософії в галузі кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)
О. О. Євдокімова, доктор психологічних наук, професор (ХНУВС, Україна)
М. А. Клочко, доктор філософії в галузі соціології, доцент (Університет штату Огайо (м. Меріон), США)
К. фон Лампе, доктор філософії в галузі кримінального права та кримінології (Берлінська школа економіки та права, Німеччина)
О. М. Литвинов, доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)
А. Марковська, доктор філософії (Університет Англія Раскін (м. Кембридж), Сполучене Королівство)
В. С. Медведев, доктор психологічних наук, професор (Національна академія внутрішніх справ, Україна)
Н. Ч. Нгуїндіп, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (Університет Дшанга, Камерун)
А. Серджі, доктор філософії в галузі соціології та кримінології (Ессекський університет (м. Колчестер), Сполучене Королівство)
П. Стоянов, доктор наук (комунікаційні технології), професор (Південно-Західний Університет «Неофіт Рілскі», Болгарія)
Д. В. Швець, доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України (ХНУВС, Україна)
Н. Р. Юнус (кандидат юридичних наук, доцент, Державний ісламський університет імені Сіаріфа Хідаятуллаха Джакарта, Індонезія)
М. Ягер, доктор філософії, професор кримінології (Люблянський університет, Словенія)

- ☞ Статті журналу проходять рецензування, яке організують члени редколегії. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.
- ☞ Журнал включено до міжнародної наукометричної бази «Index Copernicus International», доступ до паспорту видання: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☞ Електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті видання (<http://pb.univd.edu.ua>) і на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Повний актуальний перелік баз, репозитаріїв, бібліотек, каталогів можна побачити на сайті видання.
- ☞ Доступ до профілю журналу в Google Академії: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuilAAAAJ>.
- ☞ При передруку посилання на журнал «Право і безпека» обов'язкове.

ХАРЬКОВСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

ПРАВО

и БЕЗОПАСНОСТЬ

Научный журнал

№ 4 (83) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.4

Основатель и издатель –
Харьковский национальный университет внутренних дел

Выходит 4 раза в год

Основан в мае 2002 г.

Харьков 2022

Журнал относится к категории «Б» Перечня научных профессиональных изданий Украины (п. 1 приказа МОН Украины от 17.03.2020 № 409) и является профессиональным по юридическим наукам (приказ МОН Украины от 12.05.2015 № 528) и по психологическим наукам (спец. 19.00.06 «Юридическая психология») (приказ МОН Украины от 06.03.2015 № 261)

Рекомендован к печати и к распространению через сеть Интернет Учёным советом Харьковского национального университета внутренних дел, протокол № 10 от 30.11.2021

Главный редактор: *В. В. Сокуренько*, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет внутренних дел, Украина)
Заместитель главного редактора: *Л. В. Могилевский*, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
Ответственный секретарь редколлегии: *С. Е. Абламский*, кандидат юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)

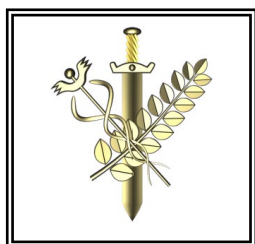
Редакционная коллегия журнала:

Д. Б. Базарова, кандидат юридических наук, доцент (Ташкентский государственный юридический университет, Республика Узбекистан)
А. М. Бандурка, доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
В. И. Барко, доктор психологических наук, профессор (Государственный научно-исследовательский институт МВД Украины (г. Киев), Украина)
О. И. Беспалова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины (ХНУВД, Украина)
С. Н. Бортник, доктор юридических наук, доцент (ХНУВД, Украина)
М. Ю. Бурдин, доктор юридических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
А. Вашко, кандидат юридических наук, доцент (Университет имени Матая Бела, Словакия)
А. Н. Головки, доктор юридических наук, профессор, заслуженный юрист Украины (Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Украина)
С. Н. Гусаров, доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии правовых наук Украины, заслуженный юрист Украины (ХНУВД, Украина)
П. ван Дайне, доктор философии, профессор (Утрехтский университет, Нидерланды)
А. Ди Ронко, доктор философии в области криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
Е. А. Евдокимова, доктор психологических наук, профессор (ХНУВД, Украина)
М. А. Клочко, доктор философии в области социологии, доцент (Университет штата Огайо (г. Мэрион), США)
К. фон Лампе, доктор философии в области уголовного права и криминологии (Берлинская школа экономики и права, Германия)
А. Н. Литвинов, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
А. Марковская, доктор философии (Университет Англия Раскин (г. Кембридж), Объединённое Королевство)
В. С. Медведев, доктор психологических наук, профессор (Национальная академия внутренних дел, Украина)
Н. Ч. Нгуинди, кандидат юридических наук, старший научный сотрудник (Университет Дшанга, Камерун)
А. Серджи, доктор философии в области социологии и криминологии (Эссекский университет (г. Колчестер), Объединённое Королевство)
П. Стоянов, доктор наук (коммуникативные технологии), профессор (Юго-Западный Университет «Неофит-Рилски», Болгария)
Д. В. Швеи, доктор юридических наук, доцент, заслуженный работник образования Украины (ХНУВД, Украина)
Н. Р. Юнус (кандидат юридических наук, доцент, Государственный исламский университет имени Сиарифа Хидаятуллаха Джакарта, Индонезия)
М. Ягер, доктор философии, профессор криминологии (Люблянский университет, Словения)

- ☒ Статьи журнала проходят рецензирование, которое организуют члены редколлегии. Мнения авторов могут не совпадать с позицией редколлегии.
- ☒ Журнал включён в международную наукометрическую базу «Index Copernicus International», доступ к паспорту издания: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ☒ Электронная копия журнала бесплатно размещается в открытом доступе на сайте издания (<http://pb.univd.edu.ua>) и на сайте Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского НАН Украины (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). Полный актуальный перечень баз, репозитариев, библиотек, каталогов можно увидеть на сайте издания.
- ☒ Доступ к профилю журнала в Google Академии: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiAAAAJ>.
- ☒ При перепечатке ссылка на журнал «Право и безопасность» обязательна.

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS

LAW

and SAFETY

Scientific journal

No. 4 (Vol. 83) 2021

DOI: 10.32631/pb.2021.4

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs

The frequency: 4 issues per year

Founded in May, 2002

Kharkiv 2022

The journal belongs to the category “B” of the List of scientific professional editions of Ukraine (p. 1 of the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) and is a professional edition in the field of juridical science and in psychology (legal psychology)

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 10 dated from November 30, 2021

Chief Editor: *V. V. Sokurenko*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs, *Ukraine*)

Deputy Editor: *L. V. Mohilevskiyi*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)

Executive Secretary of Editorial Board: *S. Ye. Ablamskiy*, Candidate of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)

Editorial Board:

- O. M. Bandurka*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- V. I. Barko*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kyiv), *Ukraine*)
- D. B. Bazarova*, Candidate of Law, Associate Professor (Tashkent State Law University, *The Republic of Uzbekistan*)
- O. I. Bezpalo*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of SciTech of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- S. M. Bortnyk*, Doctor of Law, Associate Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- M. Yu. Burdin*, Doctor of Law, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- A. Di Ronco*, Doctor of Philosophy in Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
- P. C. van Duyne*, Doctor of Philosophy, Professor (University of Utrecht, *Netherlands*)
- O. M. Holovko*, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (V. N. Karazin Kharkiv National University, *Ukraine*)
- S. M. Husarov*, Doctor of Law, Professor, Correspondent Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- M. Jager*, Doctor of Philosophy, Professor of Criminology (University of Ljubljana, *Slovenia*)
- M. Klochko*, Ph.D., Associate Professor (Ohio State University (Marion), *USA*)
- K. von Lampe*, Doctor of Philosophy in Criminal Law and Criminology (Berlin School of Economics and Law, *Germany*)
- O. M. Lytvynov*, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- A. Markovska*, Ph.D. (Anglia Ruskin University, Cambridge, *United Kingdom*)
- V. S. Medvediev*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (National Academy of Internal Affairs, *Ukraine*)
- N. Ch. Nguindip*, Ph.D., Senior Professor (University of Dschang, *Cameroon*)
- A. Sergi*, Doctor of Philosophy in Sociology and Criminology (University of Essex (Colchester), *United Kingdom*)
- D. V. Shvets*, Doctor of Law, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (KhNUIA, *Ukraine*)
- P. Stoyanov Apostolov*, Doctor of Sciences (Communication Technology), Professor (South West University “Neofit Rilski”, *Bulgaria*)
- A. Vaško*, Ph.D., Assistant Professor (Matej Bel University, *Slovakia*)
- O. O. Yevdokimova*, Doctor of Psychological Sciences, Professor (KhNUIA, *Ukraine*)
- N. R. Yunus* (Ph.D., Associate Professor in Constitutional Law, Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah Jakarta, *Indonesia*)

- ✂ Journal's articles undergo peer review organized by the members of the Editorial Board. The views of the authors may not coincide with the position of the Editorial Board.
- ✂ **The journal is included into the international scientometrical database “Index Copernicus International”,** access to the edition's passport: <https://journals.indexcopernicus.com/++p24783657,3.html>.
- ✂ E-copy of the journal is available free of charge on **the website of the edition (<http://pb.univd.edu.ua>)** and on the website of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi of the National Academy of Sciences of Ukraine (<http://nbuv.gov.ua/j-tit/PiB>). The full up-to-date list of bases, repositories, libraries, catalogs can be observed on the website of the edition.
- ✂ Access to the Google Scholar journal's profile: <https://scholar.google.com/citations?user=Vi9GuiIAAAAJ>.
- ✂ The reference to the journal “Law and Safety” is obligatory in case of reprinting.

ЗМІСТ

САЛМАНОВ О. В. Щодо суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи	13
АВДЄЄВ О. О. Характеристика окремих видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України	20
ЛОГВИНЕНКО І. А., ЛОГВИНЕНКО Є. С. Статус жінки в античному світі: особливості шлюбно-сімейних відносин у Стародавніх Афінах	28
ГРЕЧЕНКО В. А. Діяльність міліції Української РСР щодо протидії злочинності в кінці 1950-х років	38
ЗАВОРИНА О. П. Процесуальні особливості допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства	48
ПРОКОПЕНКО О. Ю., БУЛАТИН Д. О., КУШНІРЕНКО Р. О. Можливості використання досвіду країн ЄС у сфері здійснення поліцією превентивної діяльності в Україні	56
СТРУКОВ В. М., УЗЛОВ Д. Ю., ГНУСОВ Ю. В. Інструментальні інтелектуальні платформи для кримінального аналізу	64
ШВЕЦЬ Д. В. Особливості нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України	80
МАНЖАЙ О. В., ПОТИЛЬЧАК А. О., МАНЖАЙ І. А. Організаційні та криміналістичні аспекти роботи з електронними доказами (англ.)	91
СЕРДЮК О. О., БАЗИМА Б. О. Адаптація скринінгового опитувальника п'яти факторів особистості BFI-10 та перевірка його діагностичних властивостей на прикладі осіб, які вживають наркотики	100
РЕЗАНОВ С. А. Щодо проблемних питань притягнення особи до адміністративної відповідальності: організаційно-правові засади	111
СИЧОВА В. В. Аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи, як підстава розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу	118
ПЕВКО С. Г. Квінтесенція правосвідомості як чинника девіантної поведінки	128
ПЧЕЛІН В. Б., КІКІНЧУК В. Ю. Сутність та особливості нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України	139
ЧАЛИЙ Ю. І. Правосуб'єктність юридичних осіб: окремі проблемні аспекти	149
ЄВКО В. Ю. Право дружини на утримання під час вагітності та в разі проживання з нею дитини у віці до трьох років	156
БОРОВИК М. О. Вивчення деяких особливостей діяльності підрозділів поліції спеціального призначення зарубіжних країн	167

РУЗМЕТОВ Б. Порушення прав людини як основа загрози міжнародній безпеці (англ.).....	178
КОРНІЄНКО В. В. Загальна характеристика відомчої правотворчої діяльності МВС України.....	185
НАДЖАФЛІ Е. До питання про систему принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади.....	191
ГАРБУЗЮК К. Г., МОГІЛЕВСЬКИЙ Л. В. Теоретико-правові проблеми атестації працівників Національної поліції України.....	197
АБЛАМСЬКИЙ С. Є. Участь захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень	207
СІМОНОВИЧ Д. В., БЛИЩИК О. В. Зарубіжний досвід забезпечення невторчання у приватне життя особи у кримінальному процесі	215
СЮЮНОВА Д. Ж. Аналіз процесуальних особливостей порушення попереднього слухання у кримінальній справі (англ.)	223
КОНЮШЕНКО Я. Ю. Процесуальні аспекти проведення огляду як слідчої (розшукової) дії: окремі дискусійні питання.....	229
<i>ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»</i>	
Сторінка редакції.....	236

СОДЕРЖАНИЕ

САЛМАНОВ А. В. О субъектах проведения следственных (розыскных) действий, ограничивающих неприкосновенность жилища или иного владения лица (укр.)	13
АВДЕЕВ А. А. Характеристика отдельных видов контроля за деятельностью высших учебных заведений Украины (укр.)	20
ЛОГВИНЕНКО И. А., ЛОГВИНЕНКО Е. С. Статус женщины в античном мире: особенности брачно-семейных отношений в Древних Афинах (укр.)	28
ГРЕЧЕНКО В. А. Деятельность милиции Украинской ССР по противодействию преступности в конце 1950-х годов (укр.)	38
ЗАВОРИНА Е. П. Процессуальные особенности допроса несовершеннолетнего, подозреваемого в совершении убийства (укр.)	48
ПРОКОПЕНКО А. Ю., БУЛАТИН Д. А., КУШНИРЕНКО Р. О. Возможности использования опыта стран ЕС в сфере осуществления полицией превентивной деятельности в Украине (укр.)	56
СТРУКОВ В. М., УЗЛОВ Д. Ю., ГНУСОВ Ю. В. Инструментальные интеллектуальные платформы для уголовного анализа (укр.)	64
ШВЕЦ Д. В. Особенности нормативно-правовой регламентации деятельности учреждений высшего образования со специфическими условиями обучения, осуществляющих подготовку кадров для Национальной полиции Украины (укр.)	80
МАНЖАЙ А. В., ПОТЫЛЬЧАК А. А., МАНЖАЙ И. А. Организационные и криминалистические аспекты работы с электронными доказательствами (англ.)	91
СЕРДЮК А. А., БАЗЫМА Б. А. Адаптация скринингового опросника пяти факторов личности VFI-10 и проверка его диагностических свойств на примере лиц, употребляющих наркотики (укр.)	100
РЕЗАНОВ С. А. О проблемных вопросах привлечения лица к административной ответственности: организационно-правовые основы (укр.)	111
СЫЧЕВА В. В. Аморальный проступок, не совместимый с продолжением работы, как основание расторжения трудового договора по инициативе собственника или уполномоченного им органа (укр.)	118
ПЕВКО С. Г. Квинтэссенция правосознания как причины девиантного поведения (укр.)	128
ПЧЕЛИН В. Б., КИКИНЧУК В. Ю. Сущность и особенности нормативно-правовой регламентации структуры Национальной полиции Украины (укр.)	139
ЧАЛЫЙ Ю. И. Правосубъектность юридических лиц: отдельные проблемные аспекты (укр.)	149
ЕВКО В. Ю. Право жены на содержание во время беременности и в случае проживания с ней ребенка в возрасте до трех лет (укр.)	156

БОРОВИК Н. А. Изучение некоторых особенностей деятельности подразделений полиции специального назначения зарубежных стран (укр.)	167
РУЗМЕТОВ Б. Нарушение прав человека как основа угрозы международной безопасности (англ.)	178
КОРНИЕНКО В. В. Общая характеристика ведомственной правотворческой деятельности МВД Украины (укр.)	185
НАДЖАФЛИ Э. К вопросу о системе принципов научного познания дигитализации государственной власти (укр.)	191
ГАРБУЗЮК К. Г., МОГИЛЕВСКИЙ Л. В. Теоретико-правовые проблемы аттестации работников Национальной полиции Украины (укр.)	197
АБЛАМСКИЙ С. Е. Участие защитника в специальном досудебном расследовании уголовных правонарушений (укр.)	207
СИМОНОВИЧ Д. В., БЛИЩИК О. В. Зарубежный опыт обеспечения невмешательства в частную жизнь человека в уголовном процессе (укр.)	215
СУЮНОВА Д. Ж. Анализ процессуальных особенностей возбуждения предварительного слушания по уголовному делу (англ.)	223
КОНЮШЕНКО Я. Ю. Процессуальные аспекты проведения обзора как следственного (розыскного) действия: отдельные дискуссионные вопросы (укр.)	229
<hr/> ВНИМАНИЮ АВТОРОВ НАУЧНОГО ЖУРНАЛА «ПРАВО И БЕЗОПАСНОСТЬ» <hr/>	
Страничка редакции (укр.)	236

CONTENT

SALMANOV O. V. About subjects authorized to carry out investigative (search) actions restricting the invalidity of the housing or other personal ownership (<i>Ukr</i>).....	13
AVDIEIEV O. O. Characteristics of certain types of control over the activities of higher educational institutions of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	20
LOHVYNNENKO I. A., LOHVYNNENKO YE. S. The status of a woman in the ancient world: features of marital and family relations in Ancient Athens (<i>Ukr</i>).....	28
GRECHENKO V. A. Ukrainian SSR police activities in combating crime in the late 1950s (<i>Ukr</i>).....	38
ZAVORINA O. P. Procedural features of interrogating a juvenile suspected of murder (<i>Ukr</i>).....	48
PROKOPENKO O. YU., BULATIN D. O., KUSHNIRENKO R. O. Opportunities to use the EU countries experience in the field of preventive police activities in Ukraine (<i>Ukr</i>).....	56
STRUKOV V. M., UZLOV D. YU., GNUSOV YU. V. Instrumental intelligent platforms for criminal analysis (<i>Ukr</i>).....	64
SHVETS D. V. Peculiarities of normative and legal regulation for the activity of higher education institutions with specific conditions which provide training for the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	80
MANZHAI O. V., POTYLCHAK A. O., MANZHAI I. A. Organizational and forensic aspects of the electronic evidence handling.....	91
SERDIUK O. O., BAZYMA B. O. Adaptation of the five-factor BFI-10 personality screening questionnaire and testing of its diagnostic properties on the example of drug users (<i>Ukr</i>).....	100
REZANOV S. A. On the problematic issues of bringing a person to administrative responsibility: organization and legal principles (<i>Ukr</i>).....	111
SYCHOVA V. V. Immoral misdemeanor incompatible with the continuation of work as a ground for termination of the employment contract at the initiative of the owner or authorized body (<i>Ukr</i>).....	118
PEVKO S. H. The quintessence of legal consciousness as a factor of deviant behavior (<i>Ukr</i>).....	128
PCHELIN V. B., KIKINCHUK V. YU. The essence and features of the regulatory framework of the National Police of Ukraine (<i>Ukr</i>).....	139
CHALYI YU. I. Legal personality of legal entities: some problematic aspects (<i>Ukr</i>).....	149
YEVKO V. YU. The right of the wife to maintenance during pregnancy and in the case of living with her child under the age of three (<i>Ukr</i>).....	156
BOROVYK M. O. Study of some features of the foreign countries special police units activities (<i>Ukr</i>).....	167
RUZMETOV B. Violation of human rights as the basis for the threats to international security.....	178

KORNIENKO V. V. General characteristics of departmental lawmaking activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (<i>Ukr</i>)	185
NAJAFI E. Concerning the system of principles of scientific knowledge for the State power digitization (<i>Ukr</i>)	191
HARBUZIYK K. H., MOHILEVSKYI L. V. Theoretical and legal problems of the National Police of Ukraine employees` certification (<i>Ukr</i>)	197
ABLAMSKYI S. YE. Defence counsel's participation in a special pre-trial investigation of criminal offenses (<i>Ukr</i>)	207
SIMONOVYCH D. V., BLYSHCHYK O. V. Foreign experience in ensuring of non-interference in the private life of a person in criminal proceedings (<i>Ukr</i>)	215
SUYUNOVA D. ZH. An analysis of the procedural features in instituting preliminary hearing in a criminal case	223
KONIUSHENKO YA. YU. Procedural aspects of the crime scene inspection as an investigative (search) activity: some issues for discussion (<i>Ukr</i>)	229
<hr/> TO AUTHORS' OF SCIENTIFIC JOURNAL "LAW AND SAFETY" ATTENTION <hr/>	
Editorial Board's Notes (<i>Ukr</i>)	236

ОЛЕКСІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ САЛМАНОВ,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;

 <https://orcid.org/0000-0001-9421-5085>,

e-mail: salmanov.ua@gmail.com

**ЩОДО СУБ'ЄКТІВ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ,
ЩО ОБМЕЖУЮТЬ НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА
ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ**

Визначено основних владних суб'єктів, які діють під час проведення слідчих (розшукових) дій на стадії досудового розслідування. Акцентовано на тому, що закріплена чинним Кримінальним процесуальним кодексом України форма вітчизняного кримінального процесу, побудованого на підставі конституційних принципів змагальності та рівності сторін кримінального провадження, обумовила необхідність відмежувати таке поняття, як «суб'єкти проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи», від загального поняття «учасники слідчих (розшукових) дій» з метою недопущення будь-яких порушень конституційних прав усіх учасників кримінальної процесуальної діяльності з боку владних суб'єктів кримінального провадження.

Ключові слова: *слідча (розшукова) дія, досудове розслідування, кримінальне провадження, суб'єкти кримінального провадження, учасники, дізнавач, слідчий, прокурор, слідчий суддя.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, слід розглядати невідривно від з'ясування кола суб'єктів здійснення таких дій та їхніх основних повноважень. У зв'язку з цим мета цієї статті полягає у визначенні поняття та системи суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. Насамперед з'ясування окресленого питання варто розпочати з висвітлення сутності терміна «суб'єкт», а також його співвідношення із суміжними поняттями у кримінальній процесуальній науці. Так, у тлумачному словнику поняття «суб'єкт» уживається в значенні істоти, здатної до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; людини як носія певних фізичних і психічних якостей; людини як об'єкта дослідження; предмета судження тощо (Бусел та ін., 2009, с. 1408–1409). Із наведеного вбачається, що термін «суб'єкт» використовується для позначення особи, яка, будучи носієм прав та обов'язків, здійснює цілеспрямовану діяльність.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою статті є дослідження питання щодо суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій. Завдання дослідження у цій статті: визначен-

ня суб'єктів (владних), уповноважених на проведення слідчих (розшукових) дій; дослідження питання щодо розширення термінологічного визначення суб'єктів проведення слідчих розшукових дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Якщо вести мову про стан правового врегулювання статусу суб'єктів, які проводять слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, то слід використовувати методи дослідження такі, як аналіз слідчої та судової практики (в тому числі судової практики ЄСПЛ) проведення вказаних процесуальних дій, а також наукові підходи до визначення проблемних питань правового врегулювання статусу суб'єктів проведення досліджуваних слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких у нас буде можливість зробити обґрунтований висновок про те, що в кримінальному процесуальному законодавстві є прогалини в частині врегулювання вказаного питання. Порівняльно-правовий метод дозволить сформулювати пропозиції та рекомендації щодо внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, положеннями яких регулюється діяльність органів досудового розслідування, процесуальних керівників, слідчих суддів, у частині повноважень

щодо провадження слідчих (розшукових) дій. Отже, існує потреба у вдосконаленні кримінального процесуального законодавства щодо регламентації статусу суб'єкта проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Дослідження поняттєво-категорійного, етимологічного змісту термінологічних конструкцій «суб'єкти кримінального провадження», «суб'єкти проведення слідчих дій» та «учасники кримінального провадження», вбудованих у розуміння процесуального й організаційного забезпечення порядку проведення слідчих (розшукових) дій, відображено в роботах багатьох вітчизняних учених, таких як Л. Лобойко, В. Назаров, В. Нор, А. Туманянц, Л. Удалова, О. Шило, Л. Самілик, Л. Корбут, С. Качекьян, М. Цвік, О. Петришин, О. Юхно, С. Алексєєв, С. Стахівський, М. Хаустова, О. Мартовицька, В. Вапнярчук, С. Терещук та ін. Натомість питання системного підходу до розуміння поняттєво-категорійного змісту термінологічної конструкції «суб'єкти проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи» і їх класифікації так і не знайшли однозначного вирішення в науці кримінального процесу.

В юридичній науці широко використовуються терміни «учасник відносин», «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Так, під суб'єктом права зазвичай розуміють людей та їх спільноти, які мають сукупність прав та обов'язків, а також можливість їх реалізувати (Самілик, Корбут, 2016, с. 90), які можуть брати участь або беруть участь у правовідносинах (Качекьян, 1958, с. 38). Термін «суб'єкт правовідносин» використовується для позначення того, що особа є учасником суспільних відносин, а отже, і носієм юридичних прав та обов'язків (Цвік, Петришин, 2011, с. 229). До того ж у теорії права існують дві загальні тенденції щодо розуміння суб'єктів права: у першому значенні поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» не розділяють, а у другому їх виокремлюють (Хаустова, 2009, с. 31). Проаналізувавши наукові підходи до трактування та розуміння співвідношення понять «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин», можна зауважити, що їх трактування здійснюється за допомогою такої правової категорії, як «правосуб'єктність». Остання означає, що особа потенційно (взагалі) здатна бути учасником правовідносин (Хаустова, 2009, с. 34). Відмінністю між зазначеними поняттями М. Хаустова називає те, що суб'єкт правовідносин – це уча-

сник конкретних правовідносин, а суб'єкт права – це особа, яка не є учасником правовідносин, але за наявності певних умов може ним стати. Тож суб'єкт права за деяких обставин може не бути учасником правовідносин, тоді як учасник правовідносин завжди є водночас і суб'єктом права (Терещук, Салманов, 2017, с. 80–84).

Крім того, у фаховій юридичній літературі узвичаєно виокремлювати ознаки останнього з метою визначення змісту поняття «суб'єкт права». С. Алексєєв (2008, с. 379) вважає, що суб'єкт права характеризується за допомогою двох груп ознак: 1) особа є учасником суспільних відносин і за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків, а отже, вона повинна бути зовнішньо відокремленою; персоніфікованою; здатною продукувати, виражати та виконувати персоніфіковану волю; 2) ця особа дійсно здатна брати участь у правовідносинах, набула властивостей суб'єкта права через юридичні норми.

У кримінальній процесуальній науці використовують терміни «учасник кримінального процесу (кримінального провадження)» та «суб'єкт кримінального процесу (кримінального провадження)». Проте, як слушно зазначає С. Стахівський (2009, с. 9–10), указані терміни не є тотожними. Науковець пропонує вважати учасниками кримінального процесу осіб, які ведуть кримінальний процес, осіб, які обстоюють власні інтереси, й осіб, які сприяють кримінальному судочинству і не мають власного інтересу у справі, а під суб'єктами кримінального процесу розуміти державні органи та службових осіб, які ведуть кримінальний процес, або осіб, які мають власну зацікавленість у перебігу кримінального провадження, вступають між собою в процесуальні правовідносини, набуваючи відповідних прав і виконуючи певні обов'язки на підставі норм кримінально-процесуального законодавства. Аналізуючи викладені вище положення, можна дійти висновку, що суб'єктами проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, є особи, визначені кримінальним процесуальним законодавством України, які вступають у процесуальні правовідносини у зв'язку з проведенням сукупності пізнавальних і пошукових дій, пов'язаних із проникненням у житло чи інше володіння особи для отримання та перевірки доказів та інформації про них.

Уважаємо, що здійснювати систематизацію суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи

іншого володіння особи, доречно за таким критерієм, як функції, які вони виконують. Указана риса є, безперечно, важливою у визначенні обсягу повноважень такого суб'єкта, адже, як підкреслює В. Вапнярчук (2014, с. 161), серед характерних ознак суб'єктів кримінального провадження (мета, завдання, функції, права та обов'язки) найбільш проблемним є визначення саме кримінально-процесуальної функції, яку вони здійснюють. Більш того, саме кримінальні процесуальні функції визначають основні напрями процесуальної діяльності, які об'єднують різних учасників кримінального судочинства в окремі групи; визначають зміст їх правового статусу, розмежовують у процесуальній діяльності суперечливі інтереси та спрямовують їх на досягнення загальних цілей і завдань кримінального судочинства. Варто зазначити, що основні функції, такі як функції обвинувачення, функції захисту, функція здійснення правосуддя, функція сприяння здійсненню правосуддя (Салманов, 2017) як суб'єктів кримінального провадження взагалі, так і суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, можуть деталізуватися залежно від їх ролі в конкретному випадку.

Отже, за вказаним критерієм пропонуємо виокремлювати такі суб'єкти проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи:

- ті, які ініціюють проведення слідчої (розшукової) дії, пов'язаної з проникненням у житло чи інше володіння особи (слідчий, дізнавач, прокурор, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження);

- ті, які безпосередньо проводять слідчу (розшукову) дію, що обмежує недоторканність житла чи іншого володіння особи (слідчий, дізнавач, прокурор, оперативні підрозділи);

- ті, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення слідчої (розшукової) дії, що обмежує недоторканність житла чи іншого володіння особи (прокурор);

- ті, які здійснюють судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (слідчий суддя);

- ті, які сприяють проведенню слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (спеціаліст, перекладач, свідок).

Також як критерій для систематизації суб'єктів проведення слідчих (розшукових)

дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, поряд із їх функціями можна виокремлювати процесуальний інтерес, який може мати або публічний, або особистий характер, а отже, слід виділяти такі суб'єкти, діяльність яких спрямовано на захист публічних інтересів і які через свої службові обов'язки зобов'язані виконувати певні процесуальні дії та ухвалювати процесуально-владні рішення, і такі, які в кримінальному провадженні захищають свій особистий (підозрюваний, обвинувачений, потерпілий та ін.) чи інший особистий інтерес (захисник, представник потерпілого, представник цивільного позивача та ін.) (Вапнярчук, 2014, с. 164). Так, за цим критерієм варто розрізняти суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, які здійснюють захист публічних інтересів (слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя, оперативні підрозділи) чи захищають особистий інтерес (особа, права якої обмежуються в результаті проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із проникненням у житло чи інше володіння особи; захисник, законний представник підозрюваного, обвинуваченого, законний представник потерпілого, законний представник цивільного позивача, представник потерпілого, представник цивільного позивача, цивільного відповідача, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

Зупинимося детальніше на характеристиці окремих суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи.

Так, відповідно до ч. 3 ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України «у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням». Проведення огляду житла чи іншого володіння особи та слідчого експерименту, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, виходячи з положень ч. 2 ст. 237 і ч. 5 ст. 240 КПК України, також ініціюється або слідчим, або прокурором. Ініціювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України здійснюється так: «рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий, прокурор, а рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину, має право прийняти виключно

прокурор»¹. Також в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні зазначається, що «рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор викладає в постанові (п. 2.1.); у разі прийняття рішення про проведення негласної слідчої (розшукової) дії, у ході якої необхідно провести іншу негласну слідчу (розшукову) дію, яка вимагає постановлення ухвали слідчого судді, слідчий, прокурор звертається до нього з клопотанням (п. 2.3.1)»². Ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, під час досудового розслідування кримінальних проступків відбувається згідно зі ст. 300 КПК України, за якою «дозволяється виконувати всі слідчі (розшукові) дії, передбачені цим Кодексом, та негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені частиною другою статті 264 та статтею 268 цього Кодексу». Відповідно, в таких випадках суб'єктом, який ініціював питання про проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, буде дізнавач (Цуцкірідзе, 2018, с. 314).

Щодо суб'єктів безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, слід зазначити таке: 1) відповідно до статей 233, 234, 237, 240, 300 КПК України слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи (обшук, огляд, слідчий експеримент), вправі проводити слідчий, прокурор, дізнавач; 2) проводити негласні слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, мають право «слідчий, який

здійснює досудове розслідування кримінального правопорушення, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, органів Державної прикордонної служби України; за рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи (ч. 6 ст. 246 КПК України)».

В Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні у п. 3.1 також указується, що «слідчий може проводити негласні слідчі (розшукові) дії самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам»³. Уповноваження вказаних суб'єктів безпосередньо проводити слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, також закріплено у:

– п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України, згідно з яким «прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений брати участь, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК»;

– п. 2 ч. 2 ст. 40 КПК України, згідно з яким «слідчий уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених цим Кодексом»;

– п. 2 ч. 2 ст. 401 КПК України, згідно з яким «дізнавач уповноважений проводити огляд місця події, обшук затриманої особи, опитувати осіб, вилучати знаряддя і засоби вчинення правопорушення, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку або виявлені під час затримання, а також проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених цим Кодексом»;

– ч. 1 ст. 41 КПК України, згідно з якою «оперативні підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 21.06.2021).

² Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Ген. прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації Держ. прикордонної служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>. (дата звернення: 21.06.2021).

³ Там само.

розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури»¹.

Особливу увагу слід приділити повноваженням прокурора як суб'єкта проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, адже він відповідно до: 1) п. 2 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України «здійснює організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку»; 2) ч. 2 ст. 36 КПК України «здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням». У межах такої діяльності він уповноважений «доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них; доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання тощо»².

Прокурор, здійснюючи повноваження в частині проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема тих, що обмежують недоторканність

житла чи іншого володіння особи, як зазначає Р. Гасанов (2017, с. 16), забезпечує своєчасне й оптимальне з погляду додержання законів проведення комплексу необхідних слідчих (розшукових) дій задля швидкого, всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій, запобігає порушенням закону під час проведення слідчих (розшукових) дій, виявляє, усуває порушення законів, допущених під час проведення слідчих (розшукових) дій, поновлює права і законні інтереси учасників кримінального провадження, необґрунтовано порушені (обмежені) під час проведення слідчих (розшукових) дій. При цьому реалізація повноважень прокурором у частині проведення досліджуваної групи слідчих (розшукових) дій має наглядний характер та охоплюється категорією «нагляд за додержанням законів», оскільки процесуальне керівництво є формою нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України), і чинне законодавство України визначає прокуратуру як наглядову інстанцію, а не як орган досудового розслідування (ст. 216 КПК України) (Салманов, 2019, с. 22–24).

Характеризуючи суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, не можна оминати увагою питання про судовий контроль за проведенням таких дій. Як зазначає В. Городовенко (2013, с. 15), з огляду на вимоги Конституції України і міжнародних документів у галузі захисту прав людини та кримінальної юстиції підвищується роль суду в механізмі охорони прав та законних інтересів особи, що можуть бути обмежені на досудових стадіях кримінального процесу. Тож можемо додати, що судовий контроль на стадії досудового розслідування, який здійснюється слідчим суддею, спрямовано насамперед на створення умов для підготовки проведення судового розгляду і на захист у кримінальному процесі прав людини, а не на вирішення питання про кримінальну відповідальність. Але такі підготовчі судові дії є частиною всієї судової діяльності в конкретному кримінальному провадженні, які, як і інші її складові, спрямовано на вирішення головного питання кримінального процесу – питання про кримінальну відповідальність (Teremetskyi et al, 2021).

Отже, судовий контроль є елементом правосуддя, а те, що судовий орган починає свою роботу ще на стадії досудового розслідування,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 21.06.2021).

² Там само.

говорить лише про високий ступінь розвитку діяльності правосуддя та її системний характер. Слідчий суддя в кримінальному провадженні згідно з положеннями статей 233–235, 237, 240, 246–248, 250, 267, 271, 274 КПК України реалізує функцію здійснення судового контролю за дотриманням прав і свобод людини та громадянина під час обмеження такого конституційного права, як недоторканність житла чи іншого володіння особи під час проведення слідчих (розшукових), серед іншого негласних, дій, пов'язаних із проникненням до житла чи іншого володіння особи.

ВИСНОВКИ. Аналізуючи вищевикладене, можемо дійти висновку, що суб'єктів прове-

дення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, слід визначити як осіб, які на підставі та в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством України, вступають у процесуальні правовідносини у зв'язку з проведенням сукупності пізнавальних і пошукових дій, пов'язаних із проникненням у житло чи інше володіння особи, для отримання та перевірки доказів та інформації про них. Суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи, систематизовано за такими критеріями, як функції, які вони виконують, і їх процесуальний інтерес.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Алексеев С. С. Общая теория права : учебник. 2-е изд. М. : Проспект, 2008. 565 с.
2. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 160–168.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
4. Гасанов Р. Н. Здійснення повноважень прокурором в частині проведення слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 24 с.
5. Городовенко В. Судовий контроль за проведенням слідчих (розшукових) і негласних слідчих дій. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 1 (2). С. 15–20.
6. Загальна теорія держави і права : підручник / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
7. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М., 1958. 384 с.
8. Салманов А. В. Субъекты проведения следственных (розыскных) действий, ограничивающих неприкосновенность жилища или иного владения лица. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 189–195.
9. Салманов О. В. Щодо визначення поняття слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи // Актуальні питання юридичної практики : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18–19 січ. 2019 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2019. С. 22–24.
10. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 89–93.
11. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. 64 с.
12. Терещук С. С., Салманов О. В. Процесуальні аспекти оскарження результатів проведення обшуку у домоволодінні особи. *Право і Безпека*. 2017. № 3 (66). С. 80–84.
13. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3 (58). С. 29–38.
14. Цуцкірідзе М. С. Професійна компетентність слідчого. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 315–318.
15. Phenomenon of Interference with Private Communication as the Category of Theory and Practice of Criminal Proceedings / V. Teremetskyi, I. Tataryn, V. Kovalenko et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Spec. Iss. 1. Pp. 1–10. URL: <https://www.abacademies.org/articles/phenomenon-of-interference-with-private-communication-as-the-category-of-theory-and-practice-of-criminal-proceedings.pdf> (дата звернення: 21.06.2021).

Надійшла до редакції: 23.06.2021

САЛМАНОВ А. В. О СУБЪЕКТАХ ПРОВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВЕННЫХ (РОЗЫСНЫХ) ДЕЙСТВИЙ, ОГРАНИЧИВАЮЩИХ НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬ ЖИЛИЩА ИЛИ ИНОГО ВЛАДЕНИЯ ЛИЦА

Определены основные властные субъекты, действующие при проведении следственных (розыскных) действий на стадии досудебного расследования. Акцентировано внимание на том, что закрепленная действующим Уголовным процессуальным кодексом Украины форма отечественного уголовного процесса, построенного на основании

конституционных принципов состязательности и равенства сторон уголовного производства, обусловлена необходимостью разграничить такое понятие, как «субъекты проведения следственных (розыскных) действий, ограничивающих неприкосновенность жилища или иного владения лица» и общее понятие «участники следственных (розыскных) действий» с целью недопущения любых нарушений конституционных прав всех участников уголовной процессуальной деятельности со стороны властных субъектов уголовного производства.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, досудебное расследование, уголовное производство, субъекты уголовного производства, участники, дознаватель, следователь, прокурор, следственный судья.

SALMANOV O. V. ABOUT SUBJECTS AUTHORIZED TO CARRY OUT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS RESTRICTING THE INVALIDITY OF THE HOUSING OR OTHER PERSONAL OWNERSHIP

The main authorities that act during the investigative (search) actions at the stage of pre-trial investigation, their criminal procedural functions are identified, and it is highlighted the problems that require further legislative improvement of the functional activities of each of these entities (investigator, interrogator, prosecutor, person authorized to conduct a pre-trial investigation).

Emphasis is placed on the fact that the form of domestic criminal proceedings enshrined in the current Criminal Procedure Code of Ukraine, built on the basis of constitutional principles of adversarial proceedings and equality of arms, has necessitated the introduction of delimitation of such concepts as "subjects of investigative (search) actions that limit the inviolability of the housing or other property of a person" from the general concept of "participants in investigative (search) actions" in order to prevent any violations of the constitutional rights of all participants in criminal proceedings by the authorities of criminal proceedings.

It is concluded that the subjects of investigative (search) actions that limit the inviolability of housing or other property of a person should be defined as persons who on the basis and in the manner prescribed by the criminal procedure legislation of Ukraine, enter into procedural legal relations in connection with conducting a set of cognitive and investigative actions related to the penetration of housing or other property of a person to obtain and verify evidence and information about them.

The subjects of investigative (search) actions that limit the inviolability of housing or other property of a person are systematized according to such criteria as the functions they perform and their procedural interest.

Key words: *investigative (search) action, pre-trial investigation, criminal proceedings, subjects of criminal proceedings, participants, interrogator, investigator, prosecutor, investigating judge.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Салманов О. В. Щодо суб'єктів проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 13–19. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.01>.

Citation (APA): Salmanov, O. V. (2021). About subjects authorized to carry out investigative (search) actions restricting the invalidity of the housing or other personal ownership. *Law and Safety*, 4(83), 13–19. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.01>.

ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ АВДЄЄВ,

кандидат юридичних наук,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0003-4203-8165>,

e-mail: avdeevkp.k@gmail.com

**ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ВИДІВ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

Досліджено та узагальнено види контролю за діяльністю закладів вищої освіти України. Розмежовано поняття «вид контролю» та «форма контролю». Проаналізовано наявну практику поділу контролю на певні види. Запропоновано власну класифікацію видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти за різноманітними критеріями та наголошено на необхідності доповнити Закон України «Про вищу освіту» окремим розділом із назвою «Контроль за діяльністю закладів вищої освіти України», в якому слід визначити його поняття, принципи, загальні вимоги до його здійснення, види і форми, систему суб'єктів, які його здійснюють, та їх повноваження.

Ключові слова: *контроль за діяльністю закладів вищої освіти, суб'єкт контролю, види контролю, класифікація видів контролю.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Поточний стан освітньої діяльності закладів вищої освіти не повною мірою відповідає вітчизняним і, тим більше, міжнародним вимогам до вищої освіти, які висуваються до таких закладів як до суб'єктів, що надають освітні послуги. Існує певна різниця між отриманим рівнем акредитації деяких закладів вищої освіти та напрямками і спеціальностями, за якими вони здійснюють підготовку фахівців певного освітньо-кваліфікаційного рівня. Неодноразово виявляли випадки, коли заклади вищої освіти перевищують граничні кількісні норми підготовки фахівців, а в деяких випадках здійснюють таку підготовку без відповідних ліцензій. Також не реалізується належний моніторинг якості освітньої діяльності закладів вищої освіти. Визначені вище та інші недоліки, що трапляються в діяльності закладів вищої освіти, обумовлюються насамперед відсутністю ефективної системи контролю за ними.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є з'ясування видів контролю за закладами вищої освіти України, які є не лише теоретичним відображенням його різноманітності та різноплановості, а й потребою практики, проявом функціональної спрямованості суб'єктів, які його здійснюють. Для досягнення мети виконано такі *завдання*: розмежовано поняття «вид контролю» і «форма контролю», що вважалися тотожними, проаналізовано наявні практики поділу контролю на певні види.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічною основою дослідження стали сучасні загальні та спеціальні методи наукового пізнання. Їх застосування обумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту і юридичної форми. За допомогою логіко-семантичного методу поглиблено понятійний апарат щодо таких понять, як «вид контролю» та «форма контролю». Розглянуто і розмежовано поняття «нагляд» і «контроль».

Порівняльно-правовий метод використано для з'ясування місця та значення діяльності суб'єктів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України, уточнення форм і методів цього контролю, надання характеристики системи адміністративних процедур здійснення контролю за діяльністю закладів вищої освіти України.

Статистичний метод, документальний аналіз і метод соціологічного опитування застосувались для з'ясування недоліків у діяльності закладів вищої освіти та кращого розуміння процедури поліпшення правового регулювання щодо контролю за закладами вищої освіти України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Проблематика контролю у цілому і контролю за діяльністю закладів вищої освіти України зокрема була предметом наукових досліджень О. Андрійко, О. Бандурки, Ю. Битяка, В. Гаращука, О. Музичука, О. Червякової, О. Ярмиша та інших науковців. Проте у вітчизняній

юридичній науці теоретичні та практичні питання здійснення контролю за діяльністю закладів вищої освіти України висвітлено недостатньо, в наявних наукових працях вони досліджувались фрагментарно або в межах ширшої правової проблематики, без комплексного підходу, що, у свою чергу, визначає важливість обраного напрямку наукового пошуку.

Перед безпосереднім визначенням конкретних видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України слід розмежувати поняття «вид контролю» та «форма контролю», бо досить часто вони ототожнюються, або між ними не проводиться чітке розмежування, у зв'язку з чим ті самі контрольні дії називаються видами чи формами контролю.

Така невизначеність є і в спеціальному законодавстві. Наприклад, у Законі України «Про освіту» визначається мета контролю за діяльністю закладів освіти, яка полягає в «забезпеченні реалізації єдиної державної політики в галузі освіти», також там міститься перелік суб'єктів, що його здійснюють, який, на мою думку, потребує уточнення, про що йтиметься нижче. В окремих статтях цього Закону визначаються контрольні повноваження окремих суб'єктів державного контролю залежно від предмета їх відання та форм їх реалізації¹, однак чітке визначення видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України у цьому Законі відсутнє.

В іншому спеціалізованому законодавчому акті – Законі України «Про вищу освіту» – взагалі відсутня окрема стаття з питань контролю за діяльністю закладів вищої освіти України. Те саме стосується і нагляду за діяльністю закладів вищої освіти України, який здійснюють органи прокуратури².

Необхідно зазначити, що в одному з останніх законів України з питань державного контролю – Законі України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»³ – категорії «на-

гляд» і «контроль» ототожнюються. Слід зауважити, що співвідношення понять «нагляд» і «контроль» неодноразово досліджувалось у працях науковців. «Нагляд і контроль – ці слова часто вживаються як в юридичній літературі, так і в правових актах. В нормативних актах або однопорядкова діяльність іменується порізному, або іншим терміном позначаються відмінні за своїм змістом види перевіркової діяльності. Це свідчить про те, що поняття “нагляд”, “контроль” не стали науковими термінами, що вичерпно віддзеркалюють їх сутність та відмінності» (Коняхин, 1982, с. 7).

Власне кажучи, в адміністративно-правовій літературі існують дві основні думки. Одна група авторів вважає, що адміністративний нагляд є самостійним способом забезпечення законності в державному управлінні й існує поряд із контролем, а також наглядом органів прокуратури (Здир, 1960; Кармолицкий, 1984; Колпаков, Кузьменко, 2003; Разаренов, 1973).

Інша група авторів виходить з похідного від контролю положення нагляду і стверджує, що адміністративний нагляд є різновидом надвідомчого контролю, отже, права на самостійне існування не має (Василенков, 1981; Козлов, 1980).

Як зазначає В. Гаращук (1998, с. 14), «контроль слід відрізнити від близького до нього виду державної діяльності – нагляду, хоча вони й мають ряд однакових рис. Єдина у них і мета – забезпечення законності та дисципліни у державному управлінні. І контроль, і нагляд можуть здійснюватись у формі перевірок, вимог звітів, пояснень; і контролюючі органи, і наглядачі можуть давати посадовим особам об'єкта, що перевіряється, обов'язкові до виконання вказівки». Погоджуємося з думкою В. Мартиновського (2008, с. 34), що вищевказана розбіжність стосується сутності адміністративного нагляду, його змісту та співвідношення з іншими способами забезпечення законності в державному управлінні, серед іншого контролем і прокурорським наглядом. Різниця між зазначеними способами забезпечення законності в державному управлінні полягає у специфіці застосовуваних методів і правових форм.

Отже, ототожнення категорій «нагляд» і «контроль» не відповідає загальноприйнятому їх науковому тлумаченню (розумінню), оскільки контролюючим органам, на відміну від наглядових, надається право втручатися в оперативну діяльність підконтрольних об'єктів у

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16> (дата звернення: 26.09.2021).

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 26.09.2021).

² Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 26.09.2021).

³ Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877 // БД «Законодавство України» / ВР України.

формі видання обов'язкових для виконання вказівок чи застосування до них заходів примусу. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що, незважаючи на пріоритетність у будь-якій демократичній державі саме нагляду, а не контролю, ототожнення зазначених термінів на законодавчому рівні є передчасним і таким, що лише вноситиме плутанину в категорійний апарат.

Повертаючись до визначення окремих видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти, вважаю корисним навести думку О. Андрійко (1999, с. 135), яка у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що важливе значення для теоретичного визначення та практичного застосування має класифікація державного контролю з поділом на окремі види. Зокрема, вчена виокремлює такі види контролю, як зовнішній і внутрішній контроль, загальний і спеціальний контроль, попередній, поточний і наступний контроль.

В. Авер'янов (2004, с. 352–354) визначає такі види контролю: загальний та спеціальний; попередній, поточний і наступний; зовнішній і внутрішній; внутрішній адміністративний контроль; президентський контроль; парламентський контроль; судовий контроль; специфічний різновид контролю з боку органів прокуратури – прокурорський нагляд.

Ю. Битяк (2005, с. 241–242) класифікує контроль за такими ознаками, як органи, які його здійснюють, сфера діяльності, яка підлягає контролю, та форми його проведення.

У 2003 р. такі правники, як А. Мельник, О. Оболенський, А. Васіна та Л. Гордієнко (2003, с. 138–142) називали і такі види контролю, як управлінський, бюджетний та фінансовий.

В. Малиновський (2000, с. 218) виокремлює конституційний, парламентський, судовий, фінансовий і громадський контроль та прокурорський нагляд, водночас називаючи їх видами та формами контролю.

Найбільшу кількість критеріїв (ознак) для класифікації контролю пропонує В. Гарашук (2003, с. 195–196), який зазначає, що контроль у державному управлінні можна класифікувати: 1) за органами, які його здійснюють; 2) за підконтрольними об'єктами; 3) за загальною сферою діяльності, яка підлягає контролю; 4) за предметною сферою діяльності, яка підлягає контролю; 5) за формами проведення; 6) за напрямками втручання в оперативну діяльність підконтрольної структури; 7) за ступенем (глибиною) втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу; 8) за часом його проведення; 9) за обсягом (кількіс-

тю) видів діяльності підконтрольної структури, які досліджуються.

Аналіз вищезгаданих підходів науковців до виділення окремих видів контролю за попередньо обраними ними критеріями дав змогу зробити такі висновки:

– по-перше, абсолютно вичерпний перелік видів контролю дати надзвичайно складно, й фактично в такій вичерпності немає потреби;

– по-друге, аналіз наявної практики поділу контролю на певні види показав, що якогось єдиного правила (загальноприйнятих критеріїв для його класифікації) не існує;

– по-третє, поділяючи контроль на певні види, науковці обирають різні критерії класифікації;

– по-четверте, трапляється ототожнення таких категорій, як «вид контролю» та «форма контролю», або між ними не проводиться чітке розмежування, у зв'язку з чим ті самі контрольні дії називаються видами чи формами контролю;

– по-п'яте, усі зазначені вище види контролю, які виокремлено за попередньо обраними критеріями, мають право на існування, оскільки дозволяють ширше проаналізувати його сутність;

– по-шосте, вказані вище критерії класифікації контролю будуть узяті мною за основу для характеристики окремих видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України, оскільки в науковій літературі класифікація останнього не робилась, а в спеціальних законодавчих актах (законах України «Про освіту», «Про вищу освіту») за основу такої класифікації обрано лише один із критеріїв – суб'єкт такого контролю.

На нашу думку, головне призначення будь-якої класифікації, зокрема і контролю за діяльністю закладів вищої освіти України, має насамперед мати практичну спрямованість, тобто не лише теоретичне, а й практичне значення. У зв'язку з цим пропонуємо класифікувати контроль за діяльністю закладів вищої освіти України за такими критеріями:

1. Залежно від суб'єктів, які його здійснюють:
 - 1) парламентський;
 - 2) президентський;
 - 3) контроль органів виконавчої влади;
 - 4) контроль органів місцевого самоврядування;
 - 5) контроль з боку судових органів;
 - 6) громадський контроль.

У зв'язку з останнім не можемо погодитись із зазначенням у ст. 5 Закону України «Про освіту» того, що контроль здійснюється лише «центральними і місцевими органами

управління освітою та Державною інспекцією навчальних закладів при Міністерстві освіти України»¹.

Так, наприклад, парламентський контроль є найвищим видом державного контролю в Україні, що зумовлено статусом Верховної Ради України, яка є представницьким органом усього народу України, єдиним органом законодавчої влади в системі органів Української держави. Як правило, парламентський, президентський контроль та контроль органів виконавчої влади за діяльністю закладів вищої освіти України реалізується під час ухвалення законодавчих і підзаконних актів з питань освітньої діяльності.

Органи місцевого самоврядування здійснюють контроль за дотриманням вимог щодо змісту, рівня та обсягу освіти, за атестацією закладів освіти, які перебувають у їх комунальній власності. Особливість судового контролю за діяльністю закладів вищої освіти України полягає в тому, що він здійснюється як під час розгляду окремих справ (кримінальних, адміністративних, цивільних тощо), так і під час розгляду скарг фізичних і юридичних осіб, предметом яких є освітня або інша діяльність закладів вищої освіти. Громадський контроль здійснюється органами громадського (студентського) самоврядування, а також особисто окремими абітурієнтами (студентами, слухачами тощо) під час розгляду їх звернень, в яких ідеться про порушення їхніх прав і свобод.

2. *За напрямком освітньої діяльності*, що контролюється:

- 1) контроль за навчально-методичною діяльністю;
- 2) контроль за науковою діяльністю;
- 3) контроль за виховною діяльністю;
- 4) контроль за організаційно-управлінською діяльністю.

Так, освітній процес дає можливість для набуття здобувачем освіти знань, умінь і навичок у гуманітарній, соціальній, науково-природничій і технічній галузях; для формування інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи, що спрямовано на формування обізнаного, вмілого та вихованого індивіда. Освітній процес у закладах вищої освіти може реалізовуватися за такими формами: денною (очною), вечірньою, заочною, дистанційною, екстернатною. Також важливо зауважити, що форми навчання мо-

жуть поєднуватися. Строк навчання за певними формами обумовлюється можливостями проходження освітньо-професійних програм підготовки абітурієнтів певного освітньо-кваліфікаційного рівня. Екстернатна форма – це особлива форма здобуття знань, що обумовлює самостійне вивчення навчальних дисциплін, а після вивчення матеріалу – складання заліку, іспиту або інших форм підсумкових контролів, безпосередньо передбачених навчальним планом. Освітній процес у вишах може здійснюватися у таких формах, як: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи. Для здобувачів освіти передбачено такі види навчальних занять: лекція, лабораторне, практичне, семінарське чи індивідуальне заняття і консультація. Однак варто зазначити, що заклад освіти може самостійно встановлювати й інші види навчальних занять.

Підзаконною вважається діяльність органів, що здійснюють контроль за закладами вищої освіти. Вона реалізується з дотриманням чинного законодавства й у межах повноважень органу. Серед визначених та можливих форм діяльності таких органів – сесії, засідання, проведення зборів (нарад), конференції, обговорення перевірок, розроблення прогнозів, програм, методичних рекомендацій, інтерв'ю, поїздки за кордон і робочі візити, особистий прийом громадян та осіб, які обіймають певні посади, здійснення бухгалтерського і статистичного обліку, зустрічі з трудовими колективами тощо.

3. *Залежно від предмета можна виділити такі форми контролю:*

1) контроль за дотриманням правил вступу до закладів вищої освіти (загальні умови прийому до закладів вищої освіти закріплено в Законі України «Про вищу освіту»; прийом абітурієнтів до закладів вищої освіти виконується на конкурсній основі відповідно до їх здібностей; умови конкурсу мають задовольняти права громадянина в освітній галузі, як виняток може здійснюватися зарахування поза конкурсом або за цільовими направленнями до закладів вищої освіти державної та комунальної форм власності лише у порядку, передбаченому законодавчими актами; прийом на навчання до закладів вищої освіти може відбуватися з додержанням умов прийому, що встановлюються та затверджуються керівником вищого закладу освіти, але за погодження з уповноваженим на це органом виконавчої влади, який належить до освітньо-наукових);

2) контроль за відповідністю освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівня закладу вищої освіти освітній діяльності, яку він реалізує;

¹ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 26.09.2021).

3) контроль, який здійснюється щодо дотримання закладами вищої освіти державних і галузевих стандартів;

4) контроль за реалізацією державного замовлення та угод на підготовку спеціалістів з вищою освітою;

5) контроль за організаційно-штатною роботою закладу вищої освіти, його фінансовою та матеріально-технічною діяльністю тощо.

Що стосується такої форми контролю, як контроль за відповідністю освітнього й освітньо-кваліфікаційного рівня освітньої діяльності закладу вищої освіти, то з цією метою Державна акредитаційна комісія здійснює систематичні перевірки. Для прикладу, на зібранні Державної акредитаційної комісії 27 січня 2009 р. під керівництвом міністра освіти і науки України було опрацьовано результати у закладах вищої освіти та окремих структурних підрозділах щодо додержання ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти, організації прийому на навчання та стану підготовки спеціалістів. Також, звертаючись до практичного боку питання, можна згадати, що Державна акредитаційна комісія розглянула апеляційну скаргу Університету «Львівський Ставропігійон» на рішення Державної акредитаційної комісії щодо анулювання ліцензії через порушення Закону України «Про вищу освіту» та умов ліцензування щодо надання освітніх послуг у сфері вищої освіти. У зв'язку з відсутністю підстав для скасування Державна акредитаційна комісія була вимушена залишити чинним рішення щодо анулювання ліцензії університету. Також як приклад такого виду контролю можна згадати ще один практичний випадок: Державна акредитаційна комісія розглянула рішення щодо анулювання ліцензій та припинення освітньої діяльності, коли було скасовано ліцензію Приватного навчального закладу «Мистецький інститут художнього моделювання та дизайну імені Сальвадора Далі» щодо підготовки спеціалістів усіх рівнів зі спеціальності «Дизайн» за денною та заочною формами навчання за порушення ліцензійних умов надання освітніх послуг у сфері вищої освіти.

Заходи адміністративного примусу, вжиті суб'єктами владних повноважень, які вони застосовують у сфері економічної конкуренції, – це рішення про припинення недобросовісної конкуренції, блокування цінних паперів, анулювання дозволу на узгоджені дії, концентрація, примусовий поділ суб'єкта господарювання, накладення штрафу (Muzychuk et al., 2021, p. 7).

Слід зауважити, що згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р.

№ 752 було створено Єдину державну електронну базу з питань освіти, яка автоматизовано збирає, верифікує, обробляє, зберігає і захищає дані, зокрема персональні, щодо надавачів та отримувачів освітніх послуг з метою забезпечення потреби фізичних і юридичних осіб.

Єдина база є джерелом даних, що використовуються під час виготовлення документів про освіту державного зразка, вчені звання та наукові ступені, ліцензій на надання освітніх послуг та сертифікатів про акредитацію, а також учнівських (студентських) квитків¹.

Про контроль, який здійснюється щодо дотримання закладами вищої освіти державних і галузевих стандартів, варто зазначити таке. Визначені стандарти формулюють перелік кваліфікацій щодо освітньо-кваліфікаційних рівнів, а також охоплюють перелік назв кваліфікацій, що обумовлюються через професійні назви робіт, які мають виконувати фахівці певного освітньо-кваліфікаційного рівня на первинних посадах. Перелік напрямів та спеціальностей, за якими виконується підготовка фахівців у закладах вищої освіти за певними освітньо-кваліфікаційними рівнями; перелік назв напрямів, що формують суміжний зміст вищої освіти і професійної підготовки, та перелік назв спеціальностей, який формують неповторювані узагальнені об'єкти діяльності або виробничі функції та предмети діяльності, контроль щодо вимог до професійної підготовки фахівців з урахуванням суспільного поділу праці, перелік кваліфікацій за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, вимоги до освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів вищої освіти затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки, погодженим зі спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики тощо).

Про контроль за реалізацією державного замовлення та угод на підготовку спеціалістів з вищою освітою варто зазначити: дані щодо державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою утворюються за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціально наділеним повноваженнями центральним органом виконавчої влади в галузі економіки на

¹ Про створення Єдиної державної електронної бази з питань освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 752 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2011-p> (дата звернення: 26.09.2021).

підставі узгодженого подання спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі освіти і науки та спеціально наділеного повноваженнями центрального органу виконавчої влади у галузі праці та соціальної політики.

4. *Залежно від організаційно-штатного зв'язку між суб'єктами контролю та підконтрольними об'єктами:*

1) зовнішній контроль за діяльністю закладів вищої освіти України, який здійснюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, судові органи України, громадяни України, громадські організації та засоби масової інформації;

2) внутрішній (внутрішньовідомчий) контроль за діяльністю закладів вищої освіти України, який здійснюють керівник закладу вищої освіти та будь-які інші керівники (начальники) за напрямом їх службової діяльності, наглядові ради, вчені ради, робочі та дорадчі органи, органи громадського самоврядування.

5. *За часом здійснення:*

1) постійний контроль, що передбачає здійснення його начальниками всіх рівнів, а також підрозділами, які були створені для проведення контрольних заходів (зазвичай саме на ректора вишу покладається найбільший обсяг повноважень щодо здійснення постійного контролю). Саме вони й особи, яким було делеговано ці завдання, займаються контролем виконання навчальних планів і програм, контролюють виконання усіма підрозділами штатно-фінансової дисципліни, забезпечують дотримання службової та державної таємниці, здійснюють контроль за якістю виконання науково-педагогічним складом своїх обов'язків, організацією навчально-виховної та культурно-масової роботи, станом фізичного виховання і здоров'я, організують побутове обслуговування учасників освітнього процесу та інших працівників закладу вищої освіти;

2) тимчасовий контроль, дія якого триває лише протягом певного проміжку часу, а саме у процесі інспекторських перевірок або тих перевірок, які здійснюються за фактом порушення норм, стандартів і правил у діяльності закладу вищої освіти.

6. *За відкритістю:*

1) гласний контроль (під час такого виду контролю об'єкт, на який він поширюється, знає про проведення контрольних заходів);

2) негласний контроль (під час такого виду контролю орган (особа), що здійснює пере-

вірку, таємно спостерігає за об'єктом, що перевіряється).

До останнього треба віднести той контроль, характерний для правоохоронних органів, під час якого вони виконують завдання щодо попередження та припинення правопорушень, зокрема й у сфері освітньої діяльності.

7. *За кількісним складом суб'єктів контролю:*

1) одноосібний; суб'єктами такого контролю можуть виступати міністр, ректор, керівник інституту, факультету чи відділення, цей вид контролю здійснюється однією особою;

2) колегіальний – як зрозуміло із назви цього виду контролю, він здійснюється двома чи більше особами, також варто зазначити, що рішення на підставі такого контролю ухвалюються колегіально (на нараді, вченій чи наглядові раді тощо).

8. *Залежно від обсягу контрольованих видів діяльності:*

1) загальний контроль; яскравим прикладом такого контролю є комплексна перевірка закладу вищої освіти, спрямована на дослідження всього спектру діяльності вишу;

2) спеціальний – цілеспрямований вид контролю, що має на меті дослідження одного або кількох напрямів діяльності закладу вищої освіти (наприклад, методичної роботи, наукової роботи, фінансової діяльності закладу освіти тощо).

Звісно, перелік указаних вище видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України не є вичерпним, їх класифікацію доцільно здійснювати й за іншими критеріями (ознаками), адже застосування різноманітних критеріїв (ознак) дає можливість проаналізувати досліджуваний напрямок контролю ширше, виділити особливості, роль і призначення окремих його видів.

ВИСНОВКИ. Підбиваючи підсумок та беручи до уваги важливість контролю за діяльністю закладів вищої освіти України, що обумовлюється насамперед невідповідністю їх освітньої діяльності міжнародним стандартам вищої освіти, вимогам, які висуваються до них як до суб'єктів надання освітніх послуг, і системними порушеннями в їх діяльності, які у комплексі призводять до зниження якості вищої національної освіти в цілому, пропонуємо Закон України «Про вищу освіту» доповнити окремим розділом із назвою «Контроль за діяльністю закладів вищої освіти України», в якому необхідно визначити його поняття, принципи, загальні вимоги до його здійснення, види і форми, систему суб'єктів, які його здійснюють, та їх повноваження.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін. Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1: Загальна частина. 584 с.
3. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 390 с.
4. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : навч.-практ. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 1998. 48 с.
5. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 413 с.
6. Здир Я. Государственные инспекции в СРСР. М. : Госюриздат, 1960. 134 с.
7. Кармолицкий А. А. Административно-правовое регулирование полномочий надведомственного характера // Правовые формы межотраслевого управления. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. С. 130–178.
8. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
9. Коняхин Л. Г. Надзор и контроль за соблюдением законодательства о труде. М. : Изд-во МГУ, 1982. 198 с.
10. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Луцьк : Вежа, 2000. 558 с.
11. Мартиновський В. В. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів санітарно-епідеміологічної служби : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 202 с.
12. Мельник А. Ф., Оболенський О. Ю., Васіна А. Ю., Гордієнко Л. Ю. Державне управління : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання-Прес, 2003. 343 с.
13. Разаренов Ф. С. Административный надзор как способ предотвращения правонарушений. *Советское государство и право*. 1973. № 2. С. 34–40.
14. Советское административное право / под ред. Л. Т. Василенкова. М. : Юрид. лит., 1981. 464 с.
15. Советское административное право, управление социально-культурным строительством / под ред. Ю. М. Козлова. М. : Юрид. лит., 1980. 352 с.
16. Legal Support of Economic Competition in Ukraine / O. Muzychuk, V. Teremetskyi, A. Podoliaka et al. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Iss. 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/legal-support-of-economic-competition-in-ukraine-12343.html> (дата звернення: 26.09.2021).

Надійшла до редакції: 27.09.2021

АВДЕЕВ А. А. ХАРАКТЕРИСТИКА ОТДЕЛЬНЫХ ВИДОВ КОНТРОЛЯ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

Исследованы и обобщены виды контроля за деятельностью высших учебных заведений Украины. Разграничены понятия «вид контроля» и «форма контроля». Проанализирована существующая практика разделения контроля на определенные виды. Предложена собственная классификация видов контроля за деятельностью высших учебных заведений по различным критериям и отмечена необходимость дополнить Закон Украины «О высшем образовании» отдельным разделом под названием «Контроль за деятельностью высших учебных заведений Украины», в котором должны быть определены его понятие, принципы, общие требования к его совершению, виды и формы, система субъектов, его осуществляющих, и их полномочия.

Ключевые слова: контроль за деятельностью высших учебных заведений, субъект контроля, виды контроля, классификация видов контроля.

AVDIEIEV O. O. CHARACTERISTICS OF CERTAIN TYPES OF CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE

The types of control over the activities of higher education institutions of Ukraine have been studied and generalized. The concept of "type of control" and "form of control" have been distinguished. The essence and features of the procedure of state control over the activities of higher education institutions of Ukraine depending on its type have been described, the classification of types of control has been carried out and shortcomings outlined.

The practical cases of violation of the current legislation in the field of control over the activities of higher education institutions of Ukraine have been studied, and as a result state coercive measures that can be applied to entities that violate current legislation have been reflected.

The practical orientation of control over higher education institutions has been studied and the classification "depending on the subjects exercising control" has been determined. Based on these conclusions, it has been proposed to amend the current regulations that provide for the control procedure.

Various forms and methods of the educational process in higher education institutions have been analyzed, which provide an opportunity to study in more detail such a form of control over higher education institutions as control over educational activities. Entities exercising this type of control have also been considered.

The existing practices of dividing control into certain types have been considered. The current legislation in this area has been analyzed, the powers of the entities that exercise state control over the activities of higher education institutions of Ukraine have been outlined. The views of various scholars on the concepts of "supervision" and "control" have been considered. It has been concluded that it is necessary to distinguish between these concepts.

It has been proposed own classification of control types over the activities of higher education institutions according to various criteria, and stressed the need to supplement the Law of Ukraine "On Higher Education" with a separate section entitled "Control over the activities of higher education institutions of Ukraine", which should define its concepts, principles, general requirements its implementation, types and forms, the system of entities that implement it and their powers.

Key words: *control over the activities of higher education institutions, subject of control, types of control, classification of types of control, forms of control.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Авдєєв А. А. Характеристика окремих видів контролю за діяльністю закладів вищої освіти України. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.02>.

Citation (APA): Avdieiev, O. O. (2021). Characteristics of certain types of control over the activities of higher educational institutions of Ukraine. *Law and safety*, 4(83), 20–27. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.02>.

ІГОР АЛЬБЕРТОВИЧ ЛОГВИНЕНКО,

кандидат історичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра теорії та історії держави і права;
 <https://orcid.org/0000-0003-1505-4418>;
e-mail: igor_logv@ukr.net;

ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА ЛОГВИНЕНКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра конституційного і міжнародного права;
 <https://orcid.org/0000-0002-7687-843X>;
e-mail: evgeniyalogvinenko11@gmail.com

СТАТУС ЖІНКИ В АНТИЧНОМУ СВІТІ: ОСОБЛИВОСТІ ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН У СТАРОДАВНІХ АФІНАХ

Досліджено основні критерії соціальної диференціації жінок у Стародавніх Афінах. Розглянуто особливості шлюбно-сімейних відносин у полісі. Визначено причини масової проституції та охарактеризовано її наслідки. У підґрунтя стратегії дослідження покладено історико-генетичний та історико-порівняльний підходи, які застосовувались під час вивчення генези шлюбно-сімейних відносин, визначення їх спільних і відмінних рис; герменевтичний та нормативно-порівняльний – під час роботи над першоджерелами, насамперед законодавством Афін. Зроблено відповідні узагальнення та висновки, де зазначено, що жінок різних соціальних груп об'єднувала відсутність будь-яких громадянських та майнових прав. Навіть вільна жінка Афін, окрім контролю з боку чоловіків свого роду, перебувала під тотальним контролем держави, оскільки та була зацікавлена в кількісному і здоровому поповненні своїх громадян, здатних брати участь в управлінні полісом та забезпечити його безпеку. Водночас у Стародавній Греції формуються перші уявлення про гармонійне співіснування чоловічого і жіночого начала, з'являються перші сумніви в біологічній природі нерівності, що в майбутньому зумовило формування ключових положень гендерних теорій.

Ключові слова: Стародавня Греція, Афіни, жінка, шлюб, проституція, гетера, авлетрида, диктеріада.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Проблеми гендерної рівності, правового статусу жінки в суспільстві завжди привертала увагу істориків, правознавців та політиків. Як вітчизняні, так і зарубіжні науковці присвятили цим проблемам чимало праць, де досліджено різні аспекти гендерної нерівності та запропоновано можливі шляхи її вирішення. Сьогодні вже є чітке розуміння необхідності створення відповідних умов, які б унеможливили будь-які прояви дискримінації жінки за статевою ознакою, оскільки гендерна рівність є певним індикатором цивілізованості суспільства і держави. Проте варто усвідомлювати, що проблема рівності у будь-якій сфері суспільних відносин, зокрема шлюбно-сімейних, є досить складною і сягає своїм корінням у сиву давнину. У цьому сенсі слушною видається думка В. Мархініна (2016, с. 24–25), що всебічне вивчення античної історії гендерних відносин є необхідністю, оскільки

європейська думка, предметом якої стають нерівноправне становище жінки та стратегія її визволення, виникла саме в Стародавній Греції – колиці європейської цивілізації. Давньогрецьке суспільство у V–IV ст. до н. е. було розколотим за двома основними ознаками: влади рабовласників над рабами та чоловіків над жінками. Серед рабів становище чоловіків та жінок було однаковим, а серед вільних громадян чоловіки мали права, яких жінки були позбавлені. Такий стан був майже в усіх демократичних полісах, крім недемократичної Спарти, де жінки мали більше прав. Отож вивчення шлюбно-сімейних відносин у містах-державках Стародавньої Греції дозволить більш повно охарактеризувати особливості соціального статусу жінки в античному світі, зрозуміти витоки й історичні передумови гендерної нерівності, яка існує сьогодні, та визначити оптимальні шляхи її подолання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Ми поставили за *мету* показати соціальний статус жінки у Стародавніх Афінах, визначити і проаналізувати причини, що обумовлювали соціальну диференціацію жінок давньогрецького полісу, а також охарактеризувати особливості шлюбно-сімейних відносин в афінському полісі. Ця мета передбачає вирішення таких *завдань*:

- показати місце і роль жінки у давньогрецькому суспільстві, визначити основні критерії їх соціальної диференціації;
- показати розуміння «природи жінки» у Стародавній Греції;
- дослідити шлюбно-сімейні відносини в античних Афінах та охарактеризувати їх особливості;
- проаналізувати правовий статус жінки в афінському полісі;
- проаналізувати вплив держави на розвиток шлюбно-сімейних відносин у полісах Греції та показати його наслідки;
- зробити відповідні узагальнення та висновки, показати у них зв'язок Античної Греції із сучасністю в сенсі гендерної нерівності жінок, зокрема у шлюбно-сімейних відносинах.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У підґрунтя стратегії дослідження покладено історико-генетичний підхід, який застосовувався під час вивчення генези шлюбно-сімейних відносин в Античній Греції і тих факторів, що впливали на їх зміну. Історико-порівняльний метод став у нагоді під час визначення спільних та відмінних рис у шлюбно-сімейних відносинах Стародавньої Греції. Системним аналізом і герменевтичним методом наукового пізнання автори скористалися, опрацьовуючи першоджерела, а саме законодавство Афін та інших давньогрецьких полісів, праці античних політичних діячів, філософів, науковців та ораторів: Арістотеля, Платона, Плутарха, Фулідіда, Ксенофонта, Демосфена, Лісія та ін. Також під час вивчення законодавства міст-держав Стародавньої Греції застосовувався нормативно-порівняльний метод, який допоміг не лише з'ясувати особливості шлюбно-сімейних відносин у полісах Греції, а й більш детально охарактеризувати соціальний статус жінки тієї доби.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Здебільшого науковці, які торкаються проблем соціального статусу жінки в Стародавній Греції, беруть до уваги класичний період її історії. На наш погляд, варто розпочати розгляд теми з крито-мікенського періоду, коли жінка у шлюбно-сімейних відносинах і в суспільстві відіграла більш значну

роль, ніж століттями пізніше у полісах. Л. Винничук (1988, с. 138–139) звернула увагу на особливості вірувань давніх критян, а саме на те, що у пантеоні їхніх богів можна побачити чимало жіночих образів. Цим пояснюється, на думку дослідниці, шанобливе ставлення до жінок у суспільстві, їх участь у релігійних обрядах і святах. Літературні пам'ятки тієї доби, розписи на вазах і скульптура свідчать про участь жінок у публічних розважальних заходах та спортивних змаганнях. У мікенську епоху життя жінок майже не змінилося. Є свідчення того, що вони були представлені при дворі та разом із чоловіками займалися полюванням.

З утворенням міст-держав відбулися суттєві зміни, які торкалися всіх сфер як приватного, так і суспільного життя. У шлюбно-сімейних відносинах домінував патріархат, обов'язковою стала моногамія. Давні греки першими почали дотримуватися принципу одношлюбності, оскільки вважали, що полігнія – це звичай диких варварів, від якого благородні елліни мають відмовитися. У трагедії «Андромаха» давньогрецького драматурга Евріпіда (1999, с. 249) (бл. 480–406 рр. до н. е.) знаходимо такі рядки:

«Немає миру в тому домі, де вічно дружина

З дружиною сперечаються за ложе...

Де діти ростуть від двох матерів,

Там спори киплять і визріває ворожнеча...

На ложе єдиному

Єдиною Кипридою, о чоловіче, насолоджуйся!»

Незалежно від того, в якому полісі мешкали греки, вони мали багато в чому спільні погляди на інститут шлюбу. Вважалось, що шлюб мав вирішувати два найголовніших завдання. Перше – загальнодержавне: збільшення кількості громадян, які були б здатні захистити державу від зовнішніх ворогів. Тут варто навести фрагмент із промови Перікла (495/4–429 рр. до н. е.) на церемонії поховання афінських воїнів, які загинули у перший рік Пелопоннеської війни. Звертаючись до батьків загиблих, він, зокрема, сказав: «Ті з вас, кому вік ще дозволяє мати інших дітей, хай втішаються цією надією. Нові діти стануть батькам втіхою, а місто наше отримає від цього подвійну користь: не зменшиться кількість громадян, і збережеться безпека ...» (Фулідід, 1981, с. 83).

Друге завдання – родове: громадянин мав виконати обов'язок перед своїм родом і власною сім'єю, оскільки діти мали продовжувати рід, проводити сакральні обряди щодо предків, зберігати і продовжувати сімейні традиції.

Діти також мали піклуватися про батьків, які через вік або ж за станом здоров'я потребували допомоги (Логвиненко, 2019, с. 208).

Щодо розуміння статусу жінки в суспільстві та її місця у шлюбно-сімейних відносинах варто навести роздуми Арістотеля (1940, с. 86) (384–322 рр. до н. е.) про природу жінок та їх основне призначення. Порівнюючи відносини чоловіків і жінок з аналогічними у тваринному світі, філософ сформулював своєрідну теорію статі, за якою чоловіча стать «дає початок руху», а жіноча – «матерію». Він уважав, що жінка здатна наділити дитину лише тілом («матерією»), а душу дає чоловік. Тому роль жінки у продовженні роду є надзвичайно малою, оскільки «жіноча стать не породжує сама із себе, адже вона потребує взаємного руху й визначального початку». Чоловік, що «дає початок руху» (життя), є більш божественним і кращим за своєю природою, ніж «матерія», тобто жінка (Арістотель, 1940, с. 91). Порівнюючи жінок з євнухами та хлопчиками, які ще не здатні виконувати дітородну функцію, мислитель дійшов висновку, що «жінка – це наче безплідний чоловік» (Арістотель, 1940, с. 81). У трактаті «Тімей» Платон (1999, с. 498) (428/427–348/347 рр. до н. е.), учитель Арістотеля, взагалі стверджував, що брехливі та боягузливі чоловіки у «наступному народженні змінюють свою природу на жіночу».

Таке розуміння «природи» жінки, її другорядності відносно до чоловіка багато в чому пояснює місце жінки у давньогрецькому суспільстві, яке було доволі неоднозначним.

У Стародавніх Афінах, як і в переважній більшості полісів, жінки за соціальним статусом поділялися на три великі групи.

Перша – вільнонароджені – дружини, матері та доньки громадян міста. Вони не мали громадянських і майнових прав та повністю підкорялись батькові або ж чоловікові, які розпоряджались ними, мов своєю власністю. Здебільшого вільні жінки мали мінімальну освіту, яку здобували вдома. Навчалися співати і танцювати, вести домашнє господарство. Без дозволу батька або ж чоловіка жінка не могла вийти з будинку, а якщо це і дозволялося, то лише в супроводі служниці. Навіть вдома жінка не почувалася вільною. Вона мала перебувати в особливій частині будинку – гінекеї (Суриков и др., 2009, с. 250). Це робилося для того, щоб жінка була позбавлена можливості спілкування зі сторонніми чоловіками, які можуть завітати до будинку на запрошення господаря. Лише на сімейних святах дозволялася їй присутність разом із чоловіками. Жінки допускалися до релігійних свят та культових

заходів, під час яких постійно перебували під наглядом гінекономів – спеціальних посадових осіб, які стежили за їх поведінкою (Суриков и др., 2009, с. 270). У класичну епоху єдиним видом суспільної діяльності, яким займалася гречанка, була діяльність жриці (Dillon, 2002, р. 74; Мякин, 2014, с. 432).

Родова та сімейна клановість впливала на життя давнього грека від народження до смерті. З появою дитини на світ батько спочатку мав визнати її, а потім представити фратрії (*φρατρία* з давньогрецької – братство), що являла собою сукупність декількох родів зі своїми керівниками, релігією та бюджетом. Фратрія голосуванням підтверджувала легітимність народження, після чого дитину вносили до її реєстру. Створення сім'ї чоловіками розглядалося як об'єктивна необхідність забезпечення безперервності свого роду, збереження та продовження сімейних релігійних звичаїв і ритуалів. Тому шлюбно-сімейні відносини в Стародавніх Афінах багато в чому відрізнялись від сучасного їх розуміння.

Дівчина не обирала собі нареченого, це був обов'язок батька. Геродот з подробицями передав історію про обрання Клісфеном (565–492 рр. до н. е.) чоловіка для своєї дочки Агарісти. Тиран Сікіона запросив до себе претендентів на шлюб і тривалий час спостерігав за їхньою поведінкою, вивчав характери і влаштовував між ними спортивні змагання, щоб зрозуміти фізичну силу та витривалість кандидатів (Геродот, 1972, с. 307–309).

Шлюб передували заручини. Вони мали важливе значення, оскільки при цьому з'ясувалися майнові відносини майбутніх родичів, придане нареченої, частина якого – мейлія (розрада) – була власністю дружини й у разі розлучення поверталася сім'ї. Дати за нареченою придане вимагав не закон, а звичай, якого давні греки неухильно дотримувались. Якщо дівчина була з неможливої сім'ї чи сирота, то придане або збиралося громадянами полісу, або держава надавала на це гроші (Винничук, 1988, с. 145). Так, наприклад, доньки Арістида після смерті батька були «видані заміж державою», і кожна отримала три тисячі драхм приданого (Плутарх, 2011, с. 426). Діти, народжені у шлюбі, якому не передували заручини, не вносилися фратрією до реєстру та позбавлялися права на спадщину (Винничук, 1988, с. 145).

Чоловік мав право розірвати шлюб без будь-яких пояснень і, більш того, мав це зробити у разі скоєння дружиною перелюбства, яке вважалося найтяжчим серед злочинів проти сім'ї та моральності. Узагалі саме жінки в переважній більшості випадків виступали

суб'єктом такого злочину. За такий вчинок дружину міг карати сам чоловік. У разі небажання робити це особисто він писав скаргу архонтам. У такому випадку дружина повинна була одразу ж залишити оселю чоловіка (Syroid, Navrylenko, Shevchenko, 2020, p. 142).

Натомість дружина, маючи навіть вагомі причини, не могла розлучитися з чоловіком без відповідного рішення архонта. У законах Залевка (662 р. до н. е.) та Харонда (VI ст. до н. е.), які складались для міст Італії та Сицилії, адюльтер ототожнювався з крадіжкою, а перелюбник карався осліпленням (Логвиненко, 2019, с. 32). Плутарх, розповідаючи про реформи Солона (бл. 640–559/558 рр. до н. е.), назвав «дивними» його закони стосовно жінок. Дивність цих законів Плутарх (2011, с. 141–142) побачив у тому, що за перелюбство винному загрожувала смерть, а за зґвалтування звинувачений мав сплатити штраф. Пояснення, чому саме такі покарання були встановлені Солоном, можна знайти у виправдальній промові Лісія (бл. 459–380 рр. до н. е.), яку той написав громадянину Афин Евфілету, відповідачу у справі про вбивство коханця своєї дружини Ератосфена. Відповідач детально описував обставини, які передували вбивству, та звертав увагу суду на те, що саме у власному будинку заскочив перелюбника зі своєю дружиною, що, на його переконання, було достатньою причиною скоєного. Пояснюючи законність свого вчинку, Евфілет, зокрема, сказав: «Ви чуєте, судді: закон передбачає, щоб кожен, хто здійснить насильство над вільним ... сплатив удвічі більше, ніж за насилля над рабом, а саме до цього належить і насильство над жінкою, тоді як її спокуса карається смертю... Останніх він засудив на смерть, а перших – лише до відшкодування збитків грошима, виходячи з того, що жертва насильства принаймні ненавидить гвалтівника, а спокусник настільки розбещує свою жертву, що дружина до нього прив'язується більше, ніж до чоловіка, віддає йому в розпорядження весь будинок, і навіть діти потрапляють під підозру – чи вони від чоловіка, чи від коханця. От чому таким людям законодавець призначив смерть. Мене ж, судді, закони не лише виправдовують, але навіть зобов'язують виконати цей вирок...» (Гаспаров і др., 1985, с. 36–37).

Отже, тогочасний законодавець розглядав адюльтер як більш тяжкий злочин, ніж зґвалтування, оскільки перелюбник руйнував основи сім'ї. З наведеного фрагменту також можна побачити, що під час розгляду справи суд не переймався почуттями жінки, її баченням суті справи. Жінка взагалі не мала права

бути присутньою в суді. Їй заборонялось обстоювати власні інтереси на законних засадах. Вільні афінські жінки мали звертатися до кіріосіра (з грецької *κύριος* (kyrios) – пан, наглядач) – законного представника (опікуна, батька, чоловіка або ж сина) з проханням у судовому порядку захистити її інтереси (Johnstone, 2003, p. 248). Жінка не була суб'єктом судового процесу. У центрі уваги був лише чоловік з його образою та «власною правдою». Траплялись в історії поодинокі випадки, коли жінка все ж давала свідчення під клятвою, але це були скоріш винятки із загальноприйнятої давньогрецької судової практики. Така дискримінація жінки – позбавлення права давати свідчення в суді, на думку С. Єлагіної та К. Сарафаннікової (2020, с. 192–193), пояснювалась тим, що її, як і раба, не можна було притягти до суду за лжесвідчення.

Сімейна клановість чітко простежується у законодавстві. Так, у разі смерті чоловіка жінка переходила під владу сина або ж опікуна. Якщо дочка була єдиною спадкоємицею, то вона мала стати дружиною найближчого родича свого батька (Tetlow, 2005, p. 50). Усіляко заохочувалась і підтримувалась ендогамія (*ἐνδογ* з давньогрецької – всередині + *γάμος* – шлюб) – шлюб, який укладався в межах окремо визначеної соціальної групи (Бюттен, 2006, с. 338–344). Непоодинокими були випадки, коли одружувалися діти одного батька. Закон забороняв шлюб лише тим, у кого була спільна мати. Заміж дівчат видавали у п'ятнадцять років, інколи і в дванадцять.

Платон (1999, с. 237) уважав неприйнятною практику ранніх шлюбів, адже вона не відповідала потребам ідеальної держави. На його переконання, оптимальний вік, коли молоді люди мають побратися, для дівчат становив від вісімнадцяти до двадцяти років, а для чоловіків – від тридцяти до тридцяти п'яти років. Платон, як і його сучасники, вважав, що метою шлюбу є насамперед народження дітей. Виходячи з цього, мислитель у «Законах» обґрунтовував можливі підстави його розірвання. Одна з них – бездітність: «Якщо у молодій дружини немає дітей, то вона повинна укласти новий шлюб заради дітей». Оперуючи такими категоріями, як «багато дітей» або ж «мало дітей», філософ визначив і «достатню кількість дітей» афінської сім'ї – один хлопчик та одна дівчинка (Платон, 1999, с. 394–395; 2014, с. 368).

У трактаті «Політика» Арістотель виклав свої погляди на умови укладання шлюбу. Зокрема, філософ також уважав неприпустимими ранні шлюби, «оскільки у тих державах, де

вони поширені, люди слабкі та низькорослі». «До того ж, – писав мислитель, – фізичний розвиток молодих людей затримується, якщо вони вступають у статеві зносини у період визрівання сім'ї, оскільки і на це є визначений час, із закінченням якого це визрівання завершується». Виходячи з цього, Арістотель, як і його вчитель Платон, стверджував, що, аби мати здорове потомство, дівчата у шлюб мають вступати у вісімнадцять років, а чоловіки – «у тридцять сім чи ненабагато раніше». Найкращою порою року для укладання шлюбу, на думку Арістотеля (1983, с. 622–623), була зима.

Другу групу жінок у Стародавніх Афінах становили гетери – так звані супутниці, які мали розважати і супроводжувати чоловіків, які їх утримували. Гетери супроводжували чоловіків навіть під час військових походів (Ксенофонт, 1951, с. 104, 106, 139). Вони були добре освіченими: навчалися філософії, мистецтва, риторики й музики – та впливали на культурне і соціальне життя. Гетери не мали права вступати у шлюб, хоча інколи траплялися винятки з правил. Так, найбільш відомий випадок пов'язується з Періклом (495/4–429 рр. до н. е.) – відомим полководцем, державцем, одним із «батьків-засновників» афінської демократії. Перебуваючи у шлюбі, він закохався в гетеру Аспасію. Почуття були настільки сильними, що Перікл, як повідомляє Плутарх (2011, с. 227), свою дружину, від якої мав двох синів – Ксанфіппа і Парала, «видав заміж за іншого за волею її, а сам одружився з Аспасією». Цей шлюб викликав осуд громадян, проте Перікл не поступився. Аспасія не була схожою на більшість афінських жінок, які займалися виключно домашнім господарством. Вона мала прекрасну освіту, її будинок відвідували філософи Сократ, Протагор і Анаксагор, історик і мандрівник Геродот і поет Софокл. Часто своїх дружин приводили до неї чоловіки відомих афінських родин, яких приваблювали розкутість та інтелект Аспасії (Лурье, 1993, с. 327). Про вплив відомої гетери на Перікла в науковій літературі знаходимо різнополярні оцінки. Так, Я. Гуревич (1894, с. 88) уважав, що створена Аспасією атмосфера творчості позитивно впливала на особистість Перікла і сприяла його державотворчій діяльності. Іншої думки дотримувався Е. Дюпуї. Характеризуючи Аспасію, він стверджував, що колишня гетера, переслідуючи власні інтереси, «переконала греків» розпочати війну проти Самоса, Мегар і Пелопоннеса. «Цими кривавими війнами, – зауважив історик, – греки були зобов'язані виключно Аспасії» (Дюпуї, 1907, с. 127). Такий категоричний висновок відомого нау-

ковця породжує сумніви, проте, не вдаючись до всебічного аналізу причин війни, можна констатувати значний вплив Аспасії на Перікла в ухваленні вагомих політичних рішень.

Щодо визначення соціального статусу гетер варто навести думку О. Сукало. Він уважав гетер «вищою категорією вільних жінок» у Стародавній Греції. Спілкуватися з ними, стверджував науковець, було «надзвичайно престижно». Гетер побоювались, їх шанували як жриць богинь, посвячених у релігійні таїнства. Гетери наділялися недоторканністю та часто мали особисту охорону (Сукало, 2016, с. 76). Співзвучними із цією оцінкою є роздуми Г. Писаревської. Гетери, на її погляд, «наслідували свободу» та вели «незалежний спосіб життя», на власний розсуд обирали сексуального партнера тощо (Писаревская, 2016, с. 42). Д. Халлінджер (2019, р. 79) у статті «Ритм кохання: моделі сприйняття і класична професія гетери» стверджує, що гетери в Стародавній Греції – це елітні висококультурні акторки, у відносинах з якими домінував флірт, а не продажні сексуальні відносини. На наш погляд, така ідеалізація гетер та їх життя породжує сумніви, хоча б тому, що шлюб гетери з громадянином міста, як правило, не дозволявся. До того ж діти чоловічої статі, народжені гетерою, за законом Перікла не мали права отримати статус громадянина полісу.

До третьої групи жінок належали авлетриди, паллаке, диктеріади, леофори і хамаїтипаї.

Авлетриди – представниці мистецтва, зазвичай іноземки, професійні танцівниці, музики чи актриси. Дуже цінувалися давніми греками. На запрошення виступали на святах, веселили публіку та надавали інтимні послуги, за що отримували гонорари (Сукало, 2016, с. 75). Авлетриди запрошувались і на родинні свята. З їх появою матрони мали покинути залу, де відбувалася трапеза. Е. Дюпуї (1907, с. 117–121), вивчаючи історію проституції в Стародавній Греції, визначав особливий статус авлетриди так: «це не були проститутки у звичайному сенсі цього слова. Часто, правда, наприкінці застілля вони віддавались тому, хто більше платив, – продавались ніби з аукціону». І далі дослідник зауважив, що деякі авлетриди розбагатіли та стали впливовими особами в місті. Найбільш відомою з них була флейтистка Ламіа, за походженням єгиптянка. Вона зачарувала Птолемея і належала йому аж доти, доки той не зазнав поразки у морській битві. Потрапивши в полон до переможця, царя Поліоркета, вона дуже скоро зуміла не лише стати його коханкою, а й почати впливати на політику володаря Македонії.

Паллаке – співмешканки, зазвичай колишні рабині, які були відпущені на свободу. Вони перебували на утриманні чоловіка та мешкали з ним під одним дахом (Хачатрян, Печурин, 2017, с. 37). Ця соціальна група жінок давньогрецького суспільства є найменш дослідженою в науковій літературі. Щодо їхнього статусу однозначної відповіді немає. Так, розглядаючи питання, пов'язані із законністю отримання громадянських прав незаконнонародженими (*nothoi*) та їх наглядом, Б. Робертсон (2000) проаналізував умови, за яких Народні збори могли надати громадянство, й одна з них – походження людини, встановлення її батьківства. Афінське законодавство визнавало співжиття законним, якщо паллаке була формально заручена з громадянином міста. Тоді діти, народжені в такому союзі, визнавалися законними (*gnēsioi*) й отримували громадянство. Є. Нікітук (2014, с. 110–111), розглядаючи проблему нагляду за незаконнонародженими (*nothoi*) в афінському полісі, дійшов висновку, що діти паллаке хоч і вважалися від народження вільними, проте лише за певних обставин (війна, особливі заслуги перед містом тощо) мали можливість отримати громадянство. Отже, підсумовуючи вищевикладене, спираючись на першоджерела та доробок науковців, можемо констатувати, що в Афінах практикувалися дві форми шлюбу: звичайний законний (*γάμος*) та узаконене співмешкання (*ἐγγύησις*), яке укладалося особливою процедурою заручин, яку проводили у присутності архонта-полемарха (Демосфен, 1994, с. 528).

Диктеріади – публічні жінки, які надавали сексуальні послуги за гроші, становили нижчу ланку цієї соціальної ієрархії. Диктеріади зазнавали найбільших утисків: мали проживати у передмісті, носити спеціальний одяг та перуку, фарбувати волосся, їм заборонялося завітати до міста, відвідувати храми й бути присутніми на релігійних святах (Гурнак, 2016, с. 91).

Для кращого розуміння ролі й місця диктеріад в афінському суспільстві варто звернути увагу на особливості формування системи цінностей у молодого покоління.

Принизливе ставлення до жінки в Стародавніх Афінах культивувалося серед хлопчиків з дитячих років. У школі учні займалися фізичними вправами, навчалися музики, співу, вивчали грамоту й заучували напам'ять вірші. Пісні Гомера, які вважалися джерелом мудрості, та поеми засновника дидактичного епосу Гесіода формували у молодого покоління впевненість, що головним достоїнством дівчини є

цнотливість, сама ж дівчина має сидіти вдома та займатися хатніми справами. Навіть заняття цариці в «Одіссеї» Гомера (1985, с. 85) описується так:

«Кроком поспішним пройди ти крізь залу до покоїв цариці;

Там перед яскравим вогнищем її ти побачиш.

З великою майстерністю пряде тонкі пурпурні нитки

Біля колони високої, у колі наближених служниць».

У поемі «Теогонія» Гесіода (2001, с. 38) жінки «у бідності гіркій не супутниці – супутниці лише у багатстві», вони «причасниці шкідливих справ», проте є й інша біда – старість, а отже:

«Хто шлюбу і жіночих шкідливих справ уникає

Й не бажає одружуватися: приходе сумна старість –

І залишається старий без догляду!»

У дидактичній поемі «Роботи і дні» поет попереджає (Гесіод, 2001, с. 63):

«Від жінок біжи вертихвісток, солодких промов їх не слухай.

Розум тобі жінка запаморочить і швидко стодоли спустошить.

Вирить насправді крадію нічному, хто жінці вірить!»

Як бачимо, з дитинства у чоловіків формувалося викривлене розуміння ролі й місця жінки в суспільстві та сім'ї. Тотальне принизливе ставлення до жінки, на думку В. Мархініна (2016, с. 25), призвело до того, що у Стародавній Греції поширилася і стала мало не звичаєм педерастія (статеві зносини між дорослим чоловіком із хлопчиком-підлітком чи юнаком; від давньогрецької *παῖς* – дитя, хлопчик, і *ἐραστής* – люблячий, тобто любов до хлопчиків).

Це ганебне явище набуло таких масштабів серед молоді, що змусило Солон створити інститут легальної проституції. Таке рішення відомого реформатора виникло не на порожньому місці, воно мало релігійне та культурне підґрунтя (Sells, 2016; Budin, 2008). Солон купив за рахунок республіки азійських рабинь, які розміщувались в особливих приміщеннях – диктеріонах, що, як уже зазначалося, були розташовані у передмісті, біля порту. Диктеріони контролювалися державою, за сексуальні послуги рабинь устанавлювалась фіксована оплата. Ці заклади швидко стали популярними серед чоловіків Афін, і невдовзі відкрилися приватні диктеріони, власники яких сплачували до казни великі податки. Із часом диктеріони відкрилися і в самому місті, проте їх

поповнювали не іноземні рабині, а гречанки, представниці нижчих прошарків населення. У цих будинках терпимості оплата за послуги була вищою, ніж в інших подібних до них закладах, оскільки жінки тут спілкувалися зрозумілою для відвідувачів мовою. Такі диктеріони, перебуваючи під наглядом муніципальної поліції, приносили великі прибутки їх власникам і систематично поповнювали бюджет міста (Дюпуі, 1907, с. 91–92).

З огляду на те, що диктеріони стали джерелом стабільного і значного фінансового поповнення статків їх власників та держави, законодавець надав їм особливого статусу недоторканності: не дозволялося звинувачувати в адюльтері того, хто відвідував цей заклад, батько не мав права забрати синів, якщо вони там перебували, кредитори – переслідувати свого боржника тощо (Дюпуі, 1907, с. 92–93).

Найнижчу ланку соціальної ієрархії жінок становили леофори (*Λεωφόροι*) – повії, які обслуговували за невелику платню клієнтів просто на вулицях, та хамаїтипаї (*χαμαίτυπαι*), які надавали свої послуги в громадських місцях (Tsoucalas et al., 2021, р. 230).

Розпусне життя в Стародавніх Афінах, коли разом із дружиною чоловік часто утримував співмешканку й відвідував диктеріони, мало наслідком небажану вагітність жінок. Тому практика абортів була доволі поширеною. Дружина чи утриманка могла зробити аборт, але з дозволу чоловіка і за умови раннього терміну вагітності. Якщо ж дитина народжувалась, а батько її не визнавав, то її «виставляли на показ». Дитину саджали у глиняний горщик або ж казанок і залишали без догляду на вулиці. Якщо дитину забирали, то ростили як свого раба (Бюттен, 2006, с. 346). Постає риторичне питання: чи робилося це з дозволу матері, і хто зважав на її почуття? Відповідь є очевидною.

У працях давньогрецьких філософів знаходимо пояснення необхідності проведення абортів. Так, Арістотель ідеальну державу бачив такою, де подружжю має бути встановлено граничний вік для народження дітей, оскільки потомство від «перезрілих батьків» народжується в «фізичному і розумовому плані недосконалим та слабким. Таким «граничним віком», після досягнення якого народження дітей стає небажаним, мислитель визначає п'ятдесят років. Особливу увагу він приділив абортам, адже «жодного каліку рости не треба», а також не потрібно народжувати «більше дозволеної кількості». Від небажаного потомства слід позбутись до того, як у «зародка з'явиться чутливість до життя» (Арістотель, 1983, с. 623–624).

Отже, аборти у Стародавній Греції розглядалися як необхідність, за допомогою якої вирішувались проблеми перенаселення, утримання необхідного балансу соціального складу полісу та планування кількості його громадян. Це призвело до того, що переривання вагітності проводили як професійні, так і непрофесійні абортмахери. У колективній статті «Переривання вагітності за бажанням жінки: історичні, юридичні та медичні аспекти» автори доволі детально проаналізували пагубні наслідки масової проституції та практики абортів у Стародавній Греції для здоров'я жінок. Звертає на себе увагу те, що автори, характеризуючи цю проблему з медичного погляду, переходять на моральну її оцінку: вживають термін «дітовбивство», – яка за своєю суттю є правильною і прийнятною (Арутюнова і др., 2017, с. 63).

Варто зазначити, що в науковій літературі можна знайти й іншу оцінку наслідків масової проституції. Так, наприклад, автори статті «Жіноча проституція, гігієна і медицина в Стародавній Греції: особливість взаємозв'язку» стверджують, що «праця й досвід повій у Давній Греції сприяли сучасному розумінню етики, цензури, гомосексуалізму, еротичного виховання, особистої гігієни і косметики», а також багатьох медичних тем, таких як психологія венеричних хвороб, епідеміологія, фармакологія та планування сім'ї. «Сучасний світ, – зазначають науковці, – виграв від того, що давні греки прийняли проституцію як неминучий компонент сучасної людської сексуальності» (Tsoucalas et al., 2021, р. 233). Не вдаючись до аналізу «внеску» давньогрецької проституції в розвиток медицини, зазначимо, у статті проігноровано моральну складову цього негативного явища й не показано, які наслідки мало заняття проституцією для здоров'я давньогрецької жінки.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи вищевикладене, можемо зазначити, що становище жінки у давньоафінському суспільстві було неоднозначним. Хоча статус жінок різних соціальних груп мав відмінності, проте їх об'єднувало загальне принизливе ставлення до них чоловіків, відсутність будь-яких громадянських і майнових прав. Негативне ставлення до жінки культивувалось у чоловіків з дитинства. Жінка уявлялась як «матерія», яка має виконувати найголовнішу функцію – народжувати. Окрім чоловіків свого роду, вільна жінка Афін перебувала під тотальним контролем держави, оскільки та була зацікавлена в кількісному і здоровому поповненні своїх громадян, здатних брати участь в управлінні полісом та забезпечити його безпеку. Зважаючи, що Афіни

перманентно перебували у стані війни, контроль з боку держави був доволі суворим, що знайшло своє відображення в законодавстві. Нетерпимість до протилежної статі поряд із гіпертрофованим уявленням чоловіка про своє призначення і роль у суспільстві й державі остаточно сформувалися і яскраво виявилися у класичний період Стародавньої Греції. Це, врешті, стало одним із факторів, який призвів до соціальних потрясінь в Афіньському полісі. Ра-

зом із тим саме у класичний період Стародавньої Греції формуються перші уявлення про гармонійне співіснування чоловічого і жіночого начала, про духовність і кохання між чоловіком і жінкою, а також в античній філософії з'являються перші сумніви щодо біологічної природи нерівності, що в майбутньому зумовило формування ключових положень гендерних теорій.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Budin S. *The Myth of Sacred Prostitution in Antiquity*. New York : Cambridge University Press, 2008. 366 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511497766.001>.
2. Dillon M. *Girls and Women in Classical Greek Religion*. London ; New York : Routledge, 2002. 448 p.
3. Hullinger D. Rhythm of Love: Patterns of Perception and the Classical Profession of the Hetaira. *Antichthon*. 2019. Vol. 53. Pp. 79–86. DOI: <https://doi.org/10.1017/ann.2019.3>.
4. Johnstone S. Women, Property, and Surveillance in Classical Athens. *Classical Antiquity*. 2003. Vol. 22, No. 2. Pp. 247–274. DOI: <https://doi.org/10.1525/ca.2003.22.2.247>.
5. Robertson V. G. The scrutiny of new citizens at Athens // *Law and social status in Classical Athens* / ed. by V. Hunter, J. Edmondson. Oxford, 2000. Pp. 149–174.
6. Sells D. Prostitution and Panhellenism in Aristophanes' *Peace*. *Archiv für Religionsgeschichte*. 2016. Vol. 1. Pp. 69–90. DOI: <https://doi.org/10.1515/arege-2015-0005>.
7. Syroid T., Havrylenko O., Shevchenko A. Foundation for Criminal Law in Antique States of the North Black Sea. *Journal on European History of Law*. 2020. Vol. 12, No. 2. Pp. 136–146.
8. Tetlow E. M. *Women, crime, and punishment in ancient law and society* : in 2 vol. New York ; London : Continuum, 2005. Vol. 2. 353 p.
9. Tsoucalas G., Michales S., Androustos G., Vlahos N., Karamanou M. Female prostitution, hygiene, and medicine in ancient Greece: a peculiar relationship. *Archives of the Balkan Medical Union*. 2021. Vol. 56, Iss. 2. Pp. 229–233. DOI: <https://doi.org/10.31688/ABMU.2021.56.2.12>.
10. Аристотель. О возникновении животных. Ленинград : Изд-во Академии Наук СССР, 1940. 250 с.
11. Аристотель. Сочинения : в 4 т. / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. И. Доватура. М. : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
12. Арутюнова Е. Э., Арутюнова А. А., Дикке Г. Б., Аполихина И. А. Прерывание беременности по желанию женщины: исторические, юридические и медицинские аспекты. *Фарматека*. 2017. № 3. С. 60–63.
13. Бюттен А.-М. *Классическая Греция*. М. : Вече, 2006. 384 с.
14. Винничук Л. Люди, нравы и обычаи Древней Греции и Рима / пер. с польск. В. К. Ронина. М. : Высшая шк., 1988. 496 с.
15. Геродот. История в девяти книгах / пер. и прим. Г. А. Стратановского ; под общ. ред. С. Л. Утченко. Ленинград : Наука, 1972. 600 с.
16. Гесиод. Полное собрание текстов / вступ. ст. В. Н. Ярхо, коммент. О. П. Цыбенко. М. : Лабиринт, 2001. 256 с.
17. Гомер. Одиссея. М. : Правда, 1985. 320 с.
18. Гуревич Я. Г. История Греции и Рима (курс систематический). СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1894. 279 с.
19. Гурнак А. В. Зарождение проблемы пола в философской мысли Древней Греции. *Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке*. 2016. № 4. С. 90–97.
20. Демосфен. Речи : в 3 т. / отв. ред. Е. С. Голубцова, Л. П. Маринович, Э. Д. Фролов. М. : Памятники исторической мысли, 1994. Т. 2. 544 с.
21. Дюпуи Э. *Проституция в древности и половые болезни* / пер. доктора Л. В. СПб. : Тип. Т-ва «Народная Польза», 1907. 327 с.
22. Еврипид. Трагедии : в 2 т. / пер. с древнегр. И. Анненского ; изд. подгот. М. Л. Гаспаров, В. Н. Ярхо. М. : Ладомир ; Наука, 1999. Т. 1. 644 с.
23. Елагина С. А., Сарафанникова Е. Д. Правовое положение женщин в Древнем Риме и Афинском полисе // *Student Research* : сб. ст. X Междунар. науч.-исслед. конкурса. Пенза : МЦНС Наука и Просвещение, 2020. С. 190–193.
24. Ксенофонт. Анабасис / пер., ст. и прим. М. И. Максимовой ; под ред. И. И. Толстого. М. ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1951. 301 с.

25. Логвиненко Е. С. Захист прав жінок на статеву недоторканність і статеву свободу: історія та сучасність. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 30–38.
26. Логвиненко Е. С., Логвиненко І. А. Покарання в праві держав Стародавнього світу. Харків : ФОРМ, 2019. 252 с.
27. Лурье С. Я. История Греции. СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1993. 680 с.
28. Мархинин В. В. Античная Греция: идея гендерного равенства. *Философская мысль*. 2016. № 7. С. 23–48.
29. Мясин Т. Г. «Мудрая» Сапфо или философия древнегреческой инициации (сапфический фиас в свете новейших археологических и папирологических открытий). *ΣΧΟΛΗ (Scholē). Философское ан-тиковедение и классическая традиция*. 2014. Т. 8, вып. 2. С. 425–444.
30. Никитюк Е. В. Декрет Феозотида: к вопросу об афинских *nothoi* // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира : сб. ст. / под ред. Э. Д. Фролова. СПб., 2014. С. 109–118.
31. Ораторы Греции: перевод с древнегреческого / сост. и науч. подгот. текстов М. Гаспарова. М. : Худ. лит., 1985. 495 с.
32. Писаревская А. А. Положение женщин в Афинской демократии. *Проблемы современной науки и образования*. 2016. № 26 (68). С. 39–43.
33. Платон. Законы / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. М. : Мысль, 1999. 832 с.
34. Платон. Законы. Послезаконие. Письма. СПб. : Наука, 2014. 519 с.
35. Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий / пер. с древнегр. ; общ. ред. А. Ф. Лосева, В. Ф. Асмуса, А. А. Тахо-Годи. М. : Мысль, 1999. 656 с.
36. Плутарх. Сравнительные жизнеописания. М. : Эксмо, 2011. 1504 с.
37. Сукало А. А. Социальные девиации: проституция и гетеризм в культурно-досуговом ракурсе. *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета культуры и искусств*. 2016. № 1 (26). С. 73–79.
38. Суриков И. Е., Ленская В. С., Соломатина Е. И., Тараушвили Л. И. История и культура Древней Греции : энциклопедический словарь / под общ. ред. И. Е. Сурикова. М. : Языки славянских культур, 2009. 792 с.
39. Фукидид. История / изд. подгот. Г. А. Стратановский, А. А. Нейхарт, Я. М. Боровский. Ленинград : Наука, 1981. 544 с.
40. Хачатрян К. В., Печурин И. В. Правовой статус женщины в античном полисе. *Образование и наука в России и за рубежом*. 2017. № 3. С. 36–40.

Надійшла до редакції: 03.11.2021

ЛОГВИНЕНКО И. А., ЛОГВИНЕНКО Е. С. СТАТУС ЖЕНЩИНЫ В АНТИЧНОМ МИРЕ: ОСОБЕННОСТИ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ДРЕВНИХ АФИНАХ

Исследованы основные критерии социальной дифференциации женщин в Древних Афинах. Рассмотрены особенности брачно-семейных отношений в полисе. Раскрыты причины массовой проституции и показаны её последствия. В основу стратегии исследования положены историко-генетический и историко-сравнительный подходы, которые использовались при изучении генезиса брачно-семейных отношений и определении их общих и отличительных черт; герменевтический и нормативно-сравнительный – при работе с первоисточниками, прежде всего законодательством Афин. Сделаны соответствующие обобщения и выводы, где отмечено, что женщин разных социальных групп объединяло отсутствие каких-либо гражданских и имущественных прав. Даже свободная женщина Афин, кроме мужчин своего рода, находилась под тотальным контролем государства, поскольку оно было заинтересовано в количественном и здоровом пополнении своих граждан, способных принимать участие в управлении полисом и обеспечить его безопасность. В то же время в Древней Греции формируются первые представления о гармоничном сосуществовании мужского и женского начал, появляются первые сомнения в биологической природе неравенства, что в будущем обусловило формирование ключевых положений гендерных теорий.

Ключевые слова: Древняя Греция, Афины, женщина, брак, проституция, гетера, авлетрида, диктерида.

LOHVYENKO I. A., LOHVYENKO YE. S. THE STATUS OF A WOMAN IN THE ANCIENT WORLD: FEATURES OF MARITAL AND FAMILY RELATIONS IN ANCIENT ATHENS

The status of women in Ancient Athens has been studied, the main criteria of their social differentiation have been determined. The main social groups of women have been characterized, their common and distinctive features have been revealed. The contemporary understanding of the nature of women have been shown. Features of marital and family relations in ancient Athens have been considered. The influence of the state on the development of marital and family relations in the policies of Greece has been analyzed. The causes of mass prostitution have been considered and its consequences described.

The research strategy is based on the historical-genetic approach used to study the genesis of marital and family relations in ancient Greece, as well as historical comparative used to determine the common and distinctive features in marital and family relations of ancient Greece. Systematic analysis, hermeneutic and normative comparative methods were used in the work on primary sources, primarily the legislation of Athens, which helped to describe in more detail the social status of women of that time.

Relevant generalizations and conclusions were made stating that the status of women of different social groups differed, but they were united by the general degrading treatment of men and the absence of any civil and property rights. Negative attitudes towards women have been cultivated by men since childhood. The woman was imagined as "matter", which was to perform the most important function, which is to give birth. In addition to men of her kind, the free woman of Athens was under the total control of the state, as it was interested in the quantitative and healthy replenishment of its citizens, able to participate in the management of the policy and ensure its security. Given that Athens was permanently at war, state control was rather harsh, which was reflected in the legislation. Intolerance of the opposite sex, along with the hypertrophied idea of man's purpose and role in society and the state finally formed and became apparent in the classical period of ancient Greece. This eventually became one of the factors that led to the social upheavals in the Athens polis. However, it was in the classical period of ancient Greece formed the first ideas about the harmonious coexistence of male and female, spirituality and love between man and woman, as well as in ancient philosophy, the first doubts about the biological nature of inequality, which in the future led to the formation of key provisions of gender theories.

Key words: *Ancient Greece, Athens, woman, marriage, prostitution, heterosexual, avletrida, dicterium.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Логвиненко І. А., Логвиненко Є. С. Статус жінки в античному світі: особливості шлюбно-сімейних відносин у Стародавніх Афінах. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 28–37. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.03>.

Citation (APA): Lohvynenko, I. A., & Lohvynenko, Ye. S. (2021). The status of a woman in the ancient world: features of marital and family relations in Ancient Athens. *Law and Safety*, 4(83), 28–37. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.03>.

ВОЛОДИМИР АНАТОЛІЙОВИЧ ГРЕЧЕНКО,

доктор історичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>,
e-mail: grechenko18@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ЩОДО ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В КІНЦІ 1950-Х РОКІВ

Досліджено головні аспекти діяльності міліції Української РСР, пов'язані з боротьбою проти кримінальної злочинності у кінці 1950-х років. Висвітлено сутність кримінально-правової політики держави у перші роки десталінізації та загальний стан кримінальної злочинності у цей же період, проаналізовано форми і методи керівництва протидією злочинності з боку МВС республіки, зокрема зміст і спрямованість директив МВС та орієнтувань МВС, їх відмінності, особливості перевірок оперативно-службової діяльності окремих УВС областей з подальшим розглядом їх результатів на колеґії МВС та значення всіх цих заходів у поліпшенні роботи місцевих органів міліції.

Ключові слова: Україна, МВС, міліція, протидія злочинності, директива МВС, орієнтування МВС.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Історія міліції в усі періоди її діяльності є пізнавальною та повчальною, вона має академічний (науковий) і практичний аспекти. Кожний етап діяльності цього органу охорони правопорядку мав свої особливості, пов'язані із загальнополітичною лінією держави та її кримінально-правовою доктриною. Не винятком був і період після 1953 р., коли почалася доба десталінізації, деякої демократизації та вдосконалення роботи міліції, посилення її ролі у боротьбі зі злочинністю. Досвід, уроки цієї діяльності мають певне практичне значення, і їх слід ураховувати і в сьогодишній роботі поліції.

Новизна статті полягає в тому, що вперше у вітчизняній історико-правовій науці вивчено діяльність міліції щодо протидії кримінальній злочинності у кінці 1950-х років, показано деякі успіхи та недоробки у ній з боку органів охорони правопорядку, а також безпосереднє керівництво цією боротьбою з боку МВС УРСР. Здійснено історико-правовий аналіз нормативних актів, що визначали правові й організаційні засади роботи міліції в досліджуваний період. Уведено в науковий обіг нові архівні документи, із сучасних методологічних позицій інтерпретовано раніше опубліковані джерела, що дало змогу об'єктивно і послідовно дослідити діяльність міліції в цей період із більшою логічністю та достовірністю. Набули подальшого розвитку питання про боротьбу зі злочинами у сфері економіки. До-

повнено питання про особливості криміногенної ситуації наприкінці 1950-х років.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою роботи є вивчення основних форм і методів протидії злочинності у 1957–1959 рр. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- розкрити сутність кримінально-правової політики держави у перші роки десталінізації;
- висвітлити загальний стан злочинності в кінці 1950-х років, показати його динаміку та дослідити причини змін у ній;
- проаналізувати основні заходи МВС УРСР щодо протидії злочинності.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Дослідження цієї теми почалося ще в кінці 1950-х років безпосередніми учасниками тих подій. Першим серед них ми можемо назвати Міністра внутрішніх справ УРСР у 1956–1962 рр. О. Бровкіна (1958), чия робота зараз є, скоріше, джерелом для дослідження, а не самим дослідженням. Один з аспектів цієї теми, а саме охорона громадського порядку, висвітлюється у роботі М. Паніна (1965). Фундаментальною була робота П. Михайленка (1965), яка значна не лише за обсягом, але й за охопленням матеріалу. Досить насиченою за фактичним позитивним матеріалом є публікація І. Ковалю (1968). Стисло загальні аспекти діяльності міліції висвітлювалися у праці С. Біленка (1969). Детальніше досліджуваний нами історичний період розглядається в монографії А. Скільягіна

(1976) «Радянська міліція в період будівництва розвинутого соціалізму: 1945–1958 рр.». Узагальнююча та парадна історія діяльності міліції висвітлюється в ювілейному виданні «Радянська міліція: історія і сучасність. 1917–1987» за редакцією О. Власова. Всі названі роботи були видані ще в період соціалізму та написані з марксистських методологічних позицій. У кандидатській дисертації К. Ковальнової (2002) «Організаційно-правові основи діяльності радянської міліції по боротьбі зі злочинністю в післявоєнний період відбудови народного господарства і лібералізації політичного режиму, соціально-економічних реформ (1945–1960 рр.)», написаній на загальносоюзному матеріалі, досліджувалися деякі напрями протидії злочинності у вказаний період. У монографії «Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження» (Греченко, 2021) ця проблема розглядається крізь призму особистісного чинника, тобто ролі у протидії злочинності керівників міліції одного з найбільших регіонів України. Цій темі присвячено і деякі наші власні статті, проте вони здебільшого стосуються дещо інших років та іншої проблематики (Греченко, 2021). Отже, наша тема є недостатньо дослідженою у вітчизняній історико-правовій літературі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основним методологічним принципом роботи є принцип історизму, що дає змогу бачити історичні факти і явища в розвитку і взаємозв'язку. Цей принцип дав можливість розглянути розвиток міліції у часовій динаміці в контексті тих історичних змін, що відбувалися протягом досліджуваного періоду, та з'ясувати їх вплив на характер і форми діяльності правоохоронних органів. Застосування проблемно-історичного методу дослідження дало можливість відстежити і піддати аналізу процес створення системи забезпечення громадської безпеки з урахуванням мінливої обстановки в умовах зміни концепції управління. Використання порівняльно-історичного методу дало змогу проаналізувати досвід минулого і використати його на сучасному етапі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цілому в роки десталінізації законодавча база УРСР розвивалася в напрямі хоч і обмеженої, але демократизації. Із середини 1950-х років в Україні законодавча діяльність стає більш насиченою, кількість нових нормативно-правових актів стрімко зростає, а їх якість поліпшується. Вік кримінальної відповідальності підвищили до 16 років. За тяжкі злочини до відповідальності притягали з

14 років. Закон, що усував чи пом'якшував караність дії, набував зворотної сили, тобто він поширювався і на дії, вчинені ще до його видання. Закон, що встановлював караність дії чи посилював її, зворотної сили не мав. Смертна кара – розстріл – була оголошена винятковою мірою покарання. Її застосування допускалося лише за зазначені у законі найтяжчі та небезпечні для держави злочини. Різко знизився максимальний термін позбавлення волі – з 25 до 15 років (Бандурка, 2015). Водночас, незважаючи на винятковий характер вищої міри покарання, згідно з доповідною запискою голови Верховного суду УРСР Ф. Глуха за 1955 р. судовими органами покарання у вигляді розстрілу в 1955 р. було застосовано 250 разів, у 1956 р. – 297 разів, у 1957 р. – 351 раз, а в 1958 р. – 472 рази, крім того, кількість засуджених за умисне вбивство становила в 1955 р. 2,2 %, у 1956 р. – 2,4 %, у 1957 р. – 2,8 %¹. Як свідчать наведені статистичні дані, вища міра застосовувалась за злочини проти державної влади.

У 1959 р. під керівництвом відомого вченого-кримінолога О. Герцензона було проведено дослідження причин злочинності й особи-злочинця за попередній, 1958, рік. Так, згідно з результатами дослідження на 1958 р. кількість злочинів, які вчинялись особами у стані алкогольного сп'яніння, була такою: вбивства – 71,8 %, згвалтування – 62 %, хуліганство – 89,95 %, розбої – 53,4 %, крадіжки – 37 %. Уражають також дані загальноосвітньої підготовки. Серед усіх злочинців близько 8 % були неписьменними, 14,8 % – закінчили школу на рівні 1–3 класу, 52 % – на рівні 4–6 класів, а 21 % закінчили 7–9 класів середньої школи (Герцензон, 1960).

У 1957 р. порівняно з попередніми роками кількість жінок, притягнутих до кримінальної відповідальності за вбивство новонароджених дітей, зменшилась майже на 30 %. Очевидно, що поліпшення соціально-побутових умов життя громадян, вирішення житлових проблем, підвищення життєвого рівня населення і прийняття декриміналізаційних актів вплинули і на кількість вчинюваних злочинів (Герус, 2019).

Однією з основних форм керівництва протидією злочинності з боку МВС республіки була перевірка оперативно-службової діяльності окремих УВС областей з подальшим розглядом її результатів на колегії МВС. Так,

¹ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4945. Арк. 25–26.

3 травня 1957 р. Колегія МВС УРСР розглянула питання про результати перевірки оперативно-службової діяльності УВС виконкому Запорізької обласної ради депутатів трудящих. У цьому документі з грифом «таємно» зазначалося, що в роботі відповідного УВС є серйозні упущення і недоліки; у значної частини міських і районних відділів і відділень міліції, як і раніше, спостерігається низька розкриваність кримінальних злочинів (Токмацький, Приазовський, Верхньо-Хортицький, Гуляй-Польський та інші РВМ); погано ведеться робота з розкриття раніше скоєних злочинів, у боротьбі з кримінальною злочинністю слабо використовується зовнішня служба міліції, слабо ведеться боротьба з розкраданнями соціалістичної власності та спекуляцією, половина справ оперативного обліку розробляється з порушенням установлених термінів, багато районних та міських відділень міліції, маючи у своєму розпорядженні агентурні дані й листи трудящих про розкрадання соціалістичної власності та спекуляції, погано перевіряють ці сигнали і не викривають розкрадачів і спекулянтів, особливо погано боротьба з розкраданнями і спекуляцією ведеться Мелітопольським міським відділом, Верхньо-Хортицьким і Полозьким районними відділеннями міліції. Значно ослабленою була робота з розшуку кримінальних злочинців та осіб, які сховалися від органів влади: у першому кварталі 1957 р. 19 відділів і відділень міліції, що мали розшукові справи, не затримали жодного злочинця. Порушувалися терміни розслідування окремих справ, у процесі слідства не завжди встановлювалися всі співучасники злочинів. Державтоінспекція не вела належної боротьби з порушеннями, що допускалися водіями транспорту. Окремі державтоінспектори самі погано знали правила руху транспорту і не мали прав на керування автомобілем. Незадовільно була поставлена робота з кадрами. Більшість оперативно-начальницького складу не мала середньої освіти і спеціальної підготовки, допускалися випадки призначення на слідчу роботу і на роботу в кримінальний розшук осіб, які мали низьку загальноосвітню підготовку. Наявність серйозних недоліків пояснюється насамперед низьким рівнем організаторської роботи керівництва УВС області. Начальник УВС Казаков був названий недостатньо вимогливим до своїх заступників і начальників відділів, які в районах області бували рідко і стану справ на місцях не знали. Зокрема зауважувалося, що «Начальник УВС Казаков і його заступники т.т. Ластовецький, Мазанкін, Точілкін і Паміров, задовольняючись окреми-

ми незначними позитивними результатами в оперативно-службовій діяльності, проявляють самозаспокоєність і некритично оцінюють результати своєї роботи».

Колегія МВС вказала начальнику УВС виконкому Запорізької обласної ради депутатів трудящих Казакову на серйозні упущення і недоліки в оперативно-службовій діяльності УВС, зобов'язавши його бути більш вимогливим до своїх заступників і начальників відділів УВС і підвищити їх відповідальність за доручені ділянки роботи. Керівному складу управління було приписано більше виїжджати в райони області, глибше вивчати стан справ на місцях і надавати практичну допомогу в усуненні недоліків і поліпшенні роботи, значно поліпшити агентурну роботу по лінії боротьби з кримінальною злочинністю, розкраданнями соціалістичної власності, спекуляцією і розшуку кримінальних злочинців. Колегія запропонувала до 1 вересня 1957 р. прийняти заліки з правил руху і водіння транспорту від державтоінспекторів, які не мають прав на керування автомобілем, попередньо організувавши з ними заняття.

Вимагалось також ужити заходів щодо зміцнення складу кадрів карного розшуку, БРСВ, слідчих апаратів і Запорізького міського відділу міліції. Документ підписав Голова колегії МВС УРСР, Міністр внутрішніх справ Української РСР полковник О. Бровкін¹.

Особливо вразило під час читання цього документа те, що чимало автоінспекторів не мали водійських прав і самі не керували автомобілями й не знали правил дорожнього руху. Це говорить про те, що ситуація з кадрами у цій сфері дійсно була парадоксальною і потребувала термінових змін. Ще один момент із цього документа здивував. Міністр внутрішніх справ О. Бровкін, який був з 1954 р. заступником міністра, а з 1956 р. – Міністром внутрішніх справ УРСР, мав лише звання полковника.

Ще одне рішення колегії МВС УРСР, датоване тим самим 1957 роком (10 червня), стосувалося стану боротьби з кримінальною злочинністю та охорони громадського порядку на залізницях УРСР. Колегія відзначала, що органи транспортної міліції незадовільно виконують рішення вищих органів влади щодо поліпшення своєї роботи, велика кількість кримінальних злочинів, скоєних на залізницях, залишається нерозкритою. Особливо незадовільно була організована боротьба зі злочинністю і порушеннями громадського порядку на Сталінській

¹ ГДА МВС України (Галузевий державний архів МВС України). Ф. 54. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 167–172.

дорозі (начальник дорвідділу міліції Василенко) і Південній дорозі (Сирота). На цих дорогах боротьба з бродяжництвом, по суті, не велася. Украй недостатньо було створено квартир-«пасток» біля станцій і в прилеглих до залізниць населених пунктах. У багатьох лінійних органах міліції оперативний і начальницький склад працював переважно в денну пору, тоді як більшість злочинів і порушень громадського порядку відбувалися ввечері та вночі, і не виділялося достатньо сил для обслуговування поїздів, особливо місцевого сполучення. Керівний склад дорожніх відділів рідко виїжджав у лінійні органи міліції для особистої перевірки та надання практичної допомоги. Управління внутрішніх справ виконкому Сталінської обласної Ради депутатів трудящих (т. Поперека) своєчасно не попередило розвал роботи дорожнього відділу міліції Донецької залізниці, і МВС Союзу РСР змушене було зняти з роботи начальника відділу Сорокіна.

Колегія МВС постановила: «Вжити заходів щодо посилення боротьби з кримінальною злочинністю, обговорити дану постанову на оперативних нарадах». Конкретні рекомендації полягали в такому: «Створити необхідну кількість оперативних груп і рухомих постів міліції для роботи в поїздах, особливо у вечірній і нічний час. На кожній станції створити надійну бригаду сприяння міліції, здатну самостійно підтримувати порядок і припиняти хуліганство». Начальники відділів міліції Південної залізниці Сирота і Сталінської дороги Василенко були попереджені, що якщо вони протягом двох місяців не забезпечать рішучого поліпшення роботи по боротьбі з кримінальною злочинністю, бродяжництвом і хуліганством, до них будуть вжиті суворі заходи впливу. Окреме завдання ставилося у зв'язку з майбутнім Світовим фестивалем молоді та студентів у Москві. Начальникам УВС і дорожніх відділів міліції приписувалося провести спеціальні заходи з вилучення «жебракуючого і бродячого елемента». У дні прямування поїздів з учасниками фестивалю було наказано залучати весь особовий склад транспортної і територіальної міліції для підтримання належного громадського порядку на залізницях¹.

¹ Орієнтування Відділу БРСВ МВС УРСР начальника відділень БРСВ УВС облвиконкомів щодо виявлення і притягнення до відповідальності лікарів-стоматологів і зубних техніків, які займаються приватно-підприємницькою діяльністю: від 21.03.1957 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та

Міністерство внутрішніх справ УРСР здійснювало керівництво протидією злочинності, крім уже вказаного заходу, також за допомогою спеціальних директив та орієнтувань. У директивах аналізувався стан злочинності у певних сферах і вказувалися заходи щодо поліпшення роботи місцевих органів міліції в цьому напрямі. Так, 5 квітня 1957 р. була видана Директива МВС УРСР про вжиття необхідних заходів щодо попередження розбійних нападів на відділення зв'язку та ошадкас. Вона була направлена начальникам УВС виконкомів облрад депутатів трудящих, начальникам міських управлінь міліції та начальникам міських і районних відділів-відділень міліції.

У цій директиві, зокрема, зазначалося, що останнім часом на території Української РСР були розбійні напади на відділення зв'язку, ошадні та прибуткові каси, крадіжки грошей, цінностей і зброї з цих об'єктів. За стислий період часу в Мелітопольському і Якимівському районах Запорізької області та Генічеському районі Херсонської області групою злочинців-циган було скоєно три крадіжки й один розбійний напад на відділення зв'язку. У місті Львові озброєні злочинці скоїли три зухвалих напади на ошадні каси з убивством завідувача однієї з них, Ткачука. 3 січня 1957 р. в м. Києві було скоєно розбійний напад на прибуткову касу Комунбанку, звідки злочинці викрали близько 6000 рублів. Удень 15 лютого 1957 р. в м. Макіївці два озброєні злочинці пограбували поштове відділення, забравши понад 23 000 рублів. Аналогічні випадки траплялись і в інших областях. Таке становище склалося в результаті того, що працівники міліції не вживали ефективних заходів щодо попередження цих проявів, поверхнево підходили до перевірки агентурних та інших матеріалів про осіб, які висловлювали наміри здійснити пограбування або крадіжки з ошадних кас і відділень зв'язку. У низці випадків охорона, засоби сигналізації і технічне обладнання приміщень відділень зв'язку, ошадних і прибуткових кас перебували в поганому стані, а працівники міліції не виявляли належної вимогливості до керівників цих установ щодо усунення наявних недоліків. Пости міліції і маршрути патрулів не

матеріали (1917–2017 рр.): наук. вид. : у 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Яриш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 449.

наближались до цих об'єктів. Під час інструктажу міліціонерів і дільничних уповноважених їхню увагу не звертали на перевірку сторожів, які охороняли ощадні каси і контори зв'язку, а також на припинення можливих випадків нападу на ці об'єкти. У зв'язку з цим МВС пропонувало: «Спільно з керівниками обласних контор зв'язку, комунбанків і начальниками управлінь держтрудоощадкас організувати перевірку стану охорони відділень зв'язку, ощадних, прибуткових кас і вжити заходів до усунення виявлених недоліків. При перевірці особливу увагу звернути на технічний стан приміщень, обладнання їх належними запорами, засобами сигналізації та якісний склад сторожів. При необхідності про виявлені недоліки проінформувати місцеві партійні та радянські органи. Вимагати від завідувачів ощадними касами обладнати сигнальний зв'язок з черговими міліції і забезпечити постійну його справність. Ретельно проінструктувати чергових міліції про порядок їхніх дій за сигналами тривоги, що подається з відділень Держбанку та ощадних кас, і заборонити перевірку по телефону причин подачі сигналів. Зобов'язати постових і патрульних міліціонерів звертати увагу на підозрілих осіб, що з'являються біля відділень Держбанку, зв'язку, ощадних і прибуткових кас. Передбачити в дислокаціях постової і патрульної служби наближення постів і маршрутів патрулів до цих об'єктів. Вивчити справи по нерозкритих розбійних нападах на відділення зв'язку, ощадні, прибуткові каси, крадіжок з цих об'єктів, намітити і провести всі необхідні агентурно-оперативні та слідчі заходи по розкриттю кожного такого злочину»¹.

Слід відмітити достатню конкретність такої директиви і її продуманість, що, звичайно, мало сприяти поліпшенню ситуації в цій сфері боротьби зі злочинністю за умови неухильного її виконання місцевими органами міліції.

Ще однією формою керівництва МВС республіки протидією злочинності були *орієнту-*

вання. За своєю структурою та змістом вони не надто відрізнялися від директив, але мали, так би мовити, меншу адміністративну вагу, оскільки підписувалися не міністром внутрішніх справ, а його заступником по міліції та водночас начальником Управління міліції МВС УРСР або начальником одного з відділів МВС. Вони мали дещо більшу конкретику щодо прикладів злочинів. Так, 15 січня 1957 р. Управління міліції МВС УРСР за підписом заступника міністра МВС комісара міліції III рангу В. Гайдамаки² направило у місцеві органи міліції орієнтування «Про деякі способи розкрадань державних коштів та хабарництва в автотранспортних і таксомоторних парках». У ньому, зокрема, зазначалося, що Управлінням міліції м. Одеси в результаті реалізації агентурної справи «Транспортні» викрито групу розкрадачів і хабарників, що орудувала в Одеській автотранспортній конторі Облавтотресту, в кількості 10 осіб, у яку входили диспетчери зазначеної контори. Підставою для відкриття агентурної справи послужили дані агента «Старова», з яких випливало, що окремі працівники контрольно-диспетчерських пунктів, уступивши в злочинний зв'язок з водіями низки автогосподарств м. Одеси, під час перевезення пасажирів попутним автотранспортом не продавали їм квитків. Гроші за проїзд із пасажирів отримували самі водії, причому сумами, що в 2–3 рази перевищували тарифну вартість квитка. Частина зібраних із пасажирів грошей вручали працівникам контрольно-диспетчерських пунктів. У процесі розробки було вжито заходи щодо документування фактів злочинних дій розроблюваних. Із цією метою на попутні автомашини направили оперативних працівників, які під час перевезення після розрахунку пасажирів з шоферами взяли у пасажирів докладні пояснення. Злочинні дії членів групи були також задокументовані шляхом опитування осіб, яких привозили в м. Одесу попутними автомашинами для продажу сільськогосподарських продуктів. Із цією метою на продуктові ринки м. Одеси, переважно в нічну пору, направляли оперативні групи, які фіксували приїзд цих осіб і встановлювали номери автомашин, що їх привозили.

¹ Директива Міністерства внутрішніх справ УРСР про вжиття необхідних заходів щодо попередження розбійних нападів на відділення зв'язку і ощадкас : від 05.04.1957 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період десталінізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 450–451.

² Веніамін Глібович Гайдамака народився в 1914 р. в селі Покровське Луганської області. З 1938 р. – в НКВС СРСР, закінчив Вищу школу МВС СРСР. З 1948 р. – начальник Державної автомобільної інспекції МВС Української РСР, потім заступник міністра внутрішніх справ Української РСР (1957–1962 рр.). Комісар міліції 2-го рангу. Помер у 1983 р.

Здійснення цих заходів дало можливість під час проведення слідства викрити водіїв у поборництві та отримати від них свідчення на диспетчерів, яким вони вручали гроші за безквитковий провіз пасажирів. Злочинці штучно завищували кількість перевезених вантажів і незаконно отримували грошові премії за нібито перевиконані плани перевезень. Під час слідства, а також проведеної бухгалтерської ревізії було встановлено, що працівники автотранспортної контори лише за 7 місяців 1956 р. склали фіктивних довідок-нарядів на 6 тис. т вантажу, за якими вони отримали премій на суму понад 40 тисяч рублів.

Орієнтуючи про викладене, Управління міліції МВС УРСР пропонувало: «1. Вивчити дане орієнтування з оперативним складом відділу БРСВ УВС. 2. Посилити агентурно-оперативну роботу по виявленню і викриттю розкрадачів і хабарників, які орудують в автотрестах, таксомоторних парках пасажирського і вантажного автотранспорту. 3. Активізувати розробку наявних у провадженні оперативних обліків, а також перевірку сигналів про розкрадання і хабарництво в зазначеній системі з метою викриття злочинців найближчим часом. Про знову заведені і реалізовані обліки на осіб, які займаються розкраданням і хабарництвом, своєчасно інформувати УМ МВС УРСР»¹.

Схожим було й орієнтування Відділу БРСВ МВС УРСР начальникам відділень БРСВ УВС облвиконкомів щодо виявлення і притягнення до відповідальності лікарів-стоматологів і зубних техніків, які займаються приватно-підприємницькою діяльністю, від 21 березня 1957 р. Зокрема, Управління міліції виконкому Дніпропетровської міської ради депутатів трудящих у лютому 1957 р. в результаті реалізації агентурної справи «Халат» викрило групу, що складалася з лікарів-стоматологів і зубних техніків та орудувала в стоматологічній поліклініці м. Дніпропетровська. До кримінальної відповідальності були притягнуті головний лікар стоматологічної поліклініки та інші, всього 6 осіб. Вони приймали від лікарів-приватників замовлення на виготовлення зубних протезів, які по бухгалтерії документами не оформляли, а отримані з клієнтів гроші привласнювали і ділили між собою. Частина грошей у вигляді хабарів злочинці вручали головному лікарю поліклініки, що їм протегував. Для виготовлення золотих мостів, коронок і зубів на замовлення приватних лікарів-стоматологів зубні техніки поліклініки скуппо-

ували золоті монети і побутове золото у ділків-валютників. Виготовлені мости і протези зубні техніки поліклініки ховали у витяжній шафі, валізах і в мішках з гіпсом, а виносили в портфелях і торбах.

Управління міліції спільно з працівниками облздоровідділу провело раптову перевірку робочих місць лікарів-стоматологів і зубних техніків поліклініки, в результаті чого виявило понад 200 штук зубних протезів, виготовлених без документального оформлення. Одним із серйозних недоліків у процесі агентурної розробки лікарів-стоматологів і зубних техніків в агентурній справі «Халат» було те, що не було встановлено, у кого з ділків-валютників вони купували золото для виготовлення зубів і коронок.

Орієнтуючи про викладене, Відділ БРСВ МВС УРСР прохав націлити оперативний склад на виявлення і викриття через агентуру й інші оперативні можливості лікарів-стоматологів та зубних техніків, які займаються приватно-підприємницькою діяльністю, а також на встановлення і викриття пов'язаних з ними ділків-валютників².

Аналіз цих орієнтувань дає змогу виявити, які способи використовувалися для протидії злочинності у ті часи. Це – досить широке використання насамперед агентури, проведення фінансових перевірок, створення тимчасових оперативних груп із працівників міліції тощо. Як бачимо, використання різноманітних способів протидії економічній злочинності мало досить значний ефект.

Подібні до цих факти, пов'язані з протидією економічній злочинності, були і в різних регіонах України. У 1957 р. в Одесі за розтрати «поплатилися» працівники 2-го тресту їдалень і ресторанів «Міськкоопторгу». Лоточниця за продаж неврахованого морозива отримала 7 років. «Господар» залишився в «тіні». Взяли і «дрібного шахрая», який постійно крав

¹ ГДА МВС України. Ф. 54. Оп. 1. Спр. 81. Арк. 201–205.

² Орієнтування МВС УРСР начальникам УВС областей і начальникам УМ міст республіки про деякі способи розкрадання державних коштів і хабарництво в автотранспортних і таксомоторних парках : від 15.01.1957 // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 8 т. / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, В. О. Криволапчук та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ : Мачулін, 2016. Т. 6: Міністерство внутрішніх справ – Міністерство охорони громадського порядку Радянської України в період деєсталізації та подальших реорганізацій (5 березня 1953 р. – грудень 1968 р.). С. 440–442.

із цеху заводу імені Ілліча шкіри «невеликими партіями». Той, хто стояв над цим, залишився «сухим». Хабарництво на підприємствах харчової промисловості процвітало. У цьому ж році міліція викрила групу розкрадачів з одеського аптекоуправління. Співробітники аптеки просто брали «під себе» невраховані медикаменти, а стояли над усім цим кандидати наук Шлеймович і Беккер. «По ходу» співробітники карного розшуку розкрили підпільну фабрику з нелегального виробництва хромових чобіт. Шкіру для них поставляв 60-річний Цалик Ривкіс, він же і збував отриману продукцію на ринки, відмиваючи гроші, отримані «втемну». Але всі ці люди зазвичай виявлялися «стрілочниками» (Файтельберг-Бланк, 2002).

22 липня 1958 р. було ухвалено Постанову ЦК КП України про посилення боротьби з розкраданням і розтратами в господарстві. Це рішення активізувало діяльність міліції щодо протидії економічній злочинності. За 9 місяців 1958 р. було викрито на 1700 осіб розкрадачів та спекулянтів більше, ніж у минулому році. Для відшкодування збитків, нанесених злочинцями, було вилучено на 5,4 млн руб. майна більше, ніж у 1957 р. Викрито велику групу розкрадачів у Міністерстві хімічної промисловості СРСР. До неї входили заступник начальника Головхімпромбуду цього Міністерства Некрасов і заступник начальника управління цього ж міністерства Шмуклер. Замість поставок лісу на будівництва хімічної промисловості вони за великі хабарі поставляли його колгоспам Одеської області. Так, із колгоспу ім. Кірова вони отримали понад вартість лісу 400 000 руб. У Львові було викрито групу розкрадачів, які діяли на заводі п/я 49. У них вилучили цінностей та описали майна майже на 1 млн руб, серед іншого півтора кг платини. У Києві розкрили дві групи розкрадачів, у яких вилучили 900 тис. руб. та 5 кг золота.

МВС констатувало, що кількість розтрат і розкрадань по республіці збільшилася. По Міністерству торгівлі УРСР за 9 місяців 1958 р. вони збільшилися на 800 тис. руб. Працівники міліції допускали нічим не виправдану повільність під час перевірки сигналів, що надходили про розкрадання, хабарництво та спекуляцію. Близько 40 % справ оперативного обліку велися понад установлений МВС СРСР термін. У 1958 р. були серйозні провали в оперативній роботі в м. Харкові, Дніпропетровську і Луганській області. До того ж помилки виправляло не МВС, а ЦК КПУ і Генпрокуратура.

У деяких статистичних даних, які характеризували стан злочинності, зазначалося, що чверть кримінальних злочинів вчиняється ре-

цидивістами, випадки побиття громадян співробітниками зменшилися на 48 %. Одна з фінансових перевірок в УВС Сталінської області показала значну перевитрату спирту, який видавали на господарські потреби. Госпвідділ та фінвідділ випили 85 л спирту протягом місяця¹.

Міністр внутрішніх справ УРСР О. Бровкін, виступаючи на зборах співробітників МВС у листопаді 1958 р., зазначав, що недоліки в роботі ВБРСВ спостерігалися в Одесі, Чернівцях, Житомирі та Сталінській обл. Групові розкрадання збільшилися, а оперативна робота пішла вниз. Заввідділом адміністративних органів ЦК КПУ Кузнецов, виступаючи на цьому ж зібранні, навів приклад бездумної «боротьби зі спекуляцією». Одна громадянка продавала олію на ринку – всього 2–3 л, а їй присудили 3 роки ув'язнення, а в неї чоловік без ніг, інвалід, і двоє маленьких дітей².

На виконання рішень колегії МВС, директив та орієнтувань Міністерства начальники УВС областей періодично надсилали в МВС доповідні записки та звіти. Прикладом такого документа є Доповідна записка від 1 квітня 1959 р. начальника УВС Луганської області О. Карагоднікова³ заступнику міністра внутрішніх справ В. Г. Гайдамаці про ліквідацію групи особливо небезпечних злочинців. У цій доповідній, зокрема, повідомлялося, що протягом 1957–1958 рр. на території Луганської та Сталінської областей було скоєно низку кваліфікованих крадіжок грошей з кас підприємств і установ та ощадних кас. Метод здійснення крадіжок і характер дій злочинців давали підстави вважати, що тут діє стійка злочинська група. У ніч на 17 жовтня 1958 р. в місті Луганську злочинці шляхом пролому стіни проникли у приміщення 13 відділення зв'язку, де зламали замки двох залізних ящиків і викрали 8 910 рублів грошей та облигації 3 % держпозики на суму 7 900 рублів. У ощадній касі № 3113/015 у м. Ворошиловську викрали грошей на суму 2 807 рублів, у медичному інституті м. Сталіно – на суму 199 190 рублів, у сільськогосподарському інституті м. Луганська – на суму 15 000 рублів, з каси шахти № 5–6 ім. Калініна в м. Сталіно – на суму 12 000 рублів, з каси шахти № 22 м. Краснодона Луганської

¹ ЦДАГО України. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 200. Арк. 4–6, 16, 18, 26.

² ЦДАГО України. Ф. 299. Оп. 9. Спр. 200.15. Арк. 32, 47.

³ Карагодніков Олександр Григорович (1923–1993 рр.) – начальник УВС Луганської (Ворошиловградської) області у 1958–1974 рр., генерал-майор міліції.

області – на суму 40622 рублів, а в педагогічному інституті м. Сталіно – на суму 3000 рублів. На місцях скоєння крадіжок було виявлено й вилучено відбитки пальців злочинців, а також деякі залишені ними знаряддя злочину і речові докази. Завдяки ретельному вивченню слідів пальців рук експерти НТО встановили, що дев'ять пальцевих відбитків належать одному злочинцю, а шість – іншому. Ця обставина дала можливість вивести ймовірні дактилоскопічні формули і провести перевірку за обліками І спецвідділу УВС областей України та суміжних областей СРСР. Одночасно проводилася робота з виявлення і перевірки осіб, раніше судимих за крадіжки грошей з кас, через агентуру та дільничних уповноважених. Виявляли і перевіряли власників приватних автомашин. Було встановлено контроль за виданням грошей із Держбанку підприємствам, установам та навчальним закладам. У всіх випадках залишення грошей на ніч в організаціях і підприємствах організовували засідки, а в низці випадків – приманки. З огляду на те, що в усіх випадках злочинці вели попереднє вивчення об'єктів, де вони намічали крадіжки, органи міліції організували оперативне обслуговування кас підприємств, установ і навчальних закладів у день видачі заробітної плати, а до ощадних кас і поштових відділень були наближені міліцейські пости. Було вжито заходів щодо відповідного обладнання ощадкас, поштових відділень, кас підприємств та організацій і встановлення там засобів сигналізації. На основних автомагістралях області виставляли цілодобові заслони з працівників ДАІ та ОВР, яким ставили за обов'язок ретельно перевіряти осіб, які прямують в автомашинах. У результаті проведення оперативно-слідчих заходів було виявлено свідків, які бачили злочинців напередодні скоєння крадіжок. Допитані свідки описали прикмети злочинців. Крім того, було встановлено, що один з них за національністю є грузином. Про прикмети злочинців і їх звички були орієнтовані працівники ощадних кас, поштових відділень, касири підприємств, установ і навчальних закладів. У низку міст Луганської та Сталінської областей були послані агенти-маршрутники «Федоров», «Костін», «Ярмак», «Осанов» та інші. Під час проведення заходів з встановлення злочинців було отримано орієнтування ВКР УМ МВС Грузинської РСР від 16 січня 1959 р. про розшук М. Д. Ліцартеліані, уродженця та жителя м. Цулуکیدзе Грузинської РСР, який втік 5 жовтня 1958 р. з КПЗ Самтредського РВМ. 23 березня 1959 р. УМ МВС Грузинської РСР повідомило УВС Сталінської області, що

відбитки пальців Ліцартеліані тотожні зі слідами пальців, залишеними злочинцями під час учинення крадіжок грошей з кас. 24 березня 1959 р. оперативно-пошукова група Ленінського райвідділу міліції м. Луганська на центральному ринку затримала А. І. Санодзе та Е. І. Кікабідзе. Перевірка за дактилоскопічним обліком показала, що Санодзе і є одним з учасників злочинної групи, що скоювала крадіжки грошей з кас. У процесі проведення агентурно-оперативних і слідчих заходів було встановлено, що учасником злочинної групи, що скоювала крадіжки грошей з кас, є і житель м. Луганська У. Ш. Геленідзе. Під час обшуку в затриманих злочинців було виявлено та вилучено 10 тис. руб. грошей, револьвер іноземної марки з шістьма бойовими патронами калібру 9 мм, пістолет Коровіна і знаряддя злочину. Крім того, в м. Цулуکیدзе Грузинської РСР було відряджено оперативного працівника для вилучення у рідних Санодзе 75 тисяч рублів, які той залишив їм на зберігання. Санодзе, Кікабідзе та Геленідзе були заарештовані. Під час проведення оперативно-слідчих заходів було встановлено, що зазначена злочинна група виникла в 1957 р. в Грузії за ініціативою кримінальника-рецидивіста Н. Сагдарова. Заарештовані злочинці у процесі проведення агентурно-оперативних і слідчих заходів були викриті й зізналися у скоєнні ще й інших крадіжок грошей¹. Цей документ знову ж таки свідчить, яку значну та різноманітну роботу з викриття злочинців проводили місцеві міліціонери, що дало змогу завершити операцію успішно та викрити і знешкодити злочинну зграю.

Діяльність усієї української міліції в 1959 р. можна вважати успішною. У 1959 р. в Україні було зареєстровано майже на 30 % менше злочинів, ніж у 1958 р., різко скоротилася кількість особливо небезпечних злочинів (Греченко, 2021).

ВИСНОВКИ. Отже, кінець 1950-х років в історії міліції України характеризувався впровадженням нової кримінально-правової доктрини, певною демократизацією та оптимізацією її діяльності. До 1959 р. поліпшилася криміногенна ситуація, зменшилася кількість тяжких злочинів, для протидії злочинності працівники міліції використовували широкий арсенал засобів, зокрема проводили активну оперативно-розшукову роботу з використанням агентури.

¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4945. Арк. 325–331.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бандурка О. М. Тисячоліття злочинності в Україні. Харків : Золота миля, 2015. 640 с.
2. Биленко С. В. На бессменном посту (из истории советской милиции). М. : Знание, 1969. 48 с.
3. Бровкин А. Боевой путь украинской милиции. *Советская милиция*. 1958. № 12. С. 58–60.
4. Герус М. М. Кримінальне судочинство в УРСР у післявоєнний період (1945–1958 рр.): історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 222 с.
5. Герцензон А. А. Об изучении и предупреждении преступности. *Советское государство и право*. 1960. № 7. С. 78–88.
6. Греченко В. А. Діяльність МВС Української РСР щодо протидії економічній злочинності в середині 1950-х років. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.2.01>.
7. Греченко В. А. 1953-й рік в історії міліції Української РСР. *Світ Клію*. 2021. № 2 (1). С. 36–47.
8. Керівники Харківської міліції / поліції (1918–2021 рр.): історико-правове дослідження : монографія / за заг. ред. В. А. Греченка. Харків : Майдан, 2021. 402 с.
9. Ковалёва Е. М. Организационно-правовые основы деятельности Советской милиции по борьбе с преступностью в послевоенный период восстановления народного хозяйства и либерализации политического режима, социально-экономических реформ (1945–1960 гг.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2002. 156 с.
10. Коваль И. Из истории советской милиции. *Труды ВНИИ МВД СССР*. 1968. № 13. С. 67–69.
11. Михайленко П. Из истории милиции Советской Украины. Киев : Высшие курсы МВД УССР, 1965. 399 с.
12. Скилягин А. Т. Советская милиция в период строительства развитого социализма: 1945–1958 гг. Ленинград : ВПУ МВС СССР, 1976. 285 с.
13. Советская милиция: история и современность. 1917–1987 / под ред. А. Власова. М. : Юрид. лит., 1987. 551 с.
14. Панін М. Славний шлях (про діяльність міліції по охороні громадського порядку). Київ : Політ-видав, 1965. 41 с.
15. Файтельберг-Бланк В. Р. Бандитская Одесса. Кн. 3. Вне закона. Одесса, 2002. С. 341–348.

Надійшла до редакції: 01.10.2021

ГРЕЧЕНКО В. А. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИЛИЦИИ УКРАИНСКОЙ ССР ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ ПРЕСТУПНОСТИ В КОНЦЕ 1950-Х ГОДОВ

Исследованы главные аспекты деятельности милиции Украинской ССР, связанные с борьбой против уголовной преступности в конце 1950-х годов. Освещены сущность уголовно-правовой политики государства в первые годы десталинизации и общее состояние уголовной преступности в этот же период, проанализированы формы и методы руководства противодействием преступности со стороны МВД республики, в частности содержание и направленность директив МВД и ориентиров МВД, их отличия, особенности проверок оперативно-служебной деятельности отдельных УВД областей с последующим рассмотрением их результатов на коллегии МВД и значение всех этих мер в улучшении работы местных органов милиции.

Ключевые слова: Украина, МВД, милиция, противодействие преступности, директива МВД, ориентировка МВД.

GRECHENKO V. A. UKRAINIAN SSR POLICE ACTIVITIES IN COMBATING CRIME IN THE LATE 1950S

The main aspects of the activity of the police of the Ukrainian SSR related to the fighting against crime in the late 1950s have been studied. Historiography of this problem is virtually absent, Ukrainian scholars, historians of law, have not directly studied this topic and period. The essence of the criminal law policy of the state in the first years of de-Stalinization has been highlighted. Since the mid-1950s, legislative activity in Ukraine has become more intense, the number of new regulations has increased rapidly, and their quality has improved. The death penalty – execution by firing squad – was declared an exceptional measure of punishment. Its application was allowed only for the most serious and dangerous for the state crimes specified in the law. The maximum term of imprisonment has sharply decreased from 25 to 15 years. Statistics on the general state of criminal crime in this period are given. Forms and methods in combating crime management by the Ministry of Internal Affairs of the Republic are analyzed, in particular the content and direction of directives and orientations of the Ministry of Internal Affairs, their differences, features of inspections of operational and service activities of individual

police departments of the regions with further consideration of its results at the board of the Ministry of Internal Affairs and the importance of all these measures in improving the work of local police. The state of crime in certain areas and indicated measures to improve the work of local police in this area are analyzed in the directives. Orientations in their structure and content were slightly less administrative than directives, as they were not signed by the Minister of the Interior, but by the Deputy Minister of Police and at the same time the Head of the Police Department of the Ministry of Internal Affairs of the Ukrainian SSR or one of the Interior Ministry departments. They also had a little more specificity on examples of crimes.

There were some shortcomings in the work of the police, primarily due to staff shortages. Yes, there were people among the traffic inspectors who did not have driver's license and could not drive a car. But in general, the results of police work in these years have been positive. By 1959, the criminogenic situation had improved, the number of serious crimes had decreased, and police officers had used a wide arsenal of tools to combat crime, including active search and investigative work using the secret service.

Key words: *Ukraine, Ministry of Internal Affairs, police, crime prevention, directive of the Ministry of Internal Affairs, orientation of the Ministry of Internal Affairs.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Греченко В. А. Діяльність міліції Української РСР щодо протидії злочинності в кінці 1950-х років. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 38–47. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.04>.

Citation (APA): Grechenko, V. A. (2021). Ukrainian SSR police activities in combating crime in the late 1950s. *Law and Safety*, 4(83),38–47. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.04>.

ОЛЕНА ПЕТРІВНА ЗАВОРИНА,*кандидат юридичних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра кримінального процесу та організації досудового слідства;* <https://orcid.org/0000-0002-7477-3570>,*e-mail: ezavorina@ukr.net***ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО,
ЯКИЙ ПІДОЗРЮЄТЬСЯ У ВЧИНЕННІ ВБИВСТВА**

Статтю присвячено аналізу процесуальних особливостей проведення допиту неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, зокрема вбивство. Проаналізовано процесуальний порядок і тактичні особливості проведення допиту неповнолітньої особи, визначені в міжнародному законодавстві. Розглянуто критерії, певні правила проведення допиту, а також вимоги до проведення такої процесуальної дії. Установлено необхідність подальшого вдосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів у галузі кримінального процесуального забезпечення досудового розслідування. Звернуто увагу на відсутність законодавчо регламентованої процедури допиту неповнолітніх за методом «Зеленої кімнати» та невідповідність національного законодавства України вимогам Конвенції про права дитини (1991 р.), що висуваються до осіб, які допитують неповнолітніх.

Ключові слова: допит неповнолітнього, кримінальне правопорушення, умисне вбивство, слідчі (розшукові) дії, міжнародні стандарти допиту, національне законодавство.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Однією з особливостей кримінальних проваджень щодо вбивств, які вчиняються неповнолітніми, є те, що на початковому етапі розслідування слідчий зазвичай не має даних, що злочин вчинено саме неповнолітньою особою. Тому головним завданням початкового етапу розслідування вбивств, учинених неповнолітніми, є збір якомога більшого обсягу інформації, починаючи з огляду місця події таких злочинів, щодо всіх елементів його складу: особи вбивці, жертви, співучасників, свідків, мети, мотивів злочину, механізму злочину тощо. Дослідження складових процесуального порядку допиту неповнолітнього: віку та тривалості проведення допиту, складу учасників слідчої (розшукової) дії (далі – С(Р)Д) тощо надає можливість зробити висновок, що проблеми, пов'язані із залученням педагога або психолога, визначенням (змінюю) законних представників і проведенням відеозйомки допиту, на жаль, в Україні існують.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення на основі чинного законодавства, наукових досліджень і результатів узагальнення практичного досвіду правоохоронних органів та зарубіжного досвіду процесуальних особливостей допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: проаналізувати стан наукової роз-

робленості процесуальних особливостей допиту неповнолітнього, який вчинив убивство; узагальнити міжнародний досвід допиту неповнолітніх осіб та визначити перспективні напрями його впровадження в діяльність вітчизняних органів досудового розслідування; окреслити особливості залучення до допиту неповнолітнього спеціалістів (психолога, педагога) та захисника; охарактеризувати особливості тактики проведення допиту неповнолітнього підозрюваного із застосуванням методики «Зеленої кімнати».

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Опрацьовуючи порушену тематику, ми дослідили праці багатьох українських та зарубіжних науковців у цій царині. Криміналістичним проблемам такого виду допиту присвячено роботи Р. С. Белкіна, В. Є. Богинського, В. К. Весельського, В. Г. Гончаренка, В. С. Комаркова, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, М. І. Порубова, В. Ю. Шепітька та інших відомих учених-криміналістів. Водночас питання регламентації допиту неповнолітнього розглядають також і вчені-кримінологи та фахівці у галузі дитячої та підліткової психології в контексті віку дитини, вимог до суб'єкта допиту, запобігання повторній віктимізації тощо. У свою чергу, більш детально питання допиту неповнолітнього підозрюваного досліджували М. С. Алексєєв, В. П. Бахін, М. Г. Богатирьов,

В. Є. Жарський, В. І. Жульов, Б. Л. Зотов, І. Х. Максutow, І. Г. Маландін, З. І. Митрохіна, В. А. Мисливий, Г. М. Надгорний, С. І. Новіков, С. Я. Розенбліт, М. С. Романов, В. К. Стринжа, Ш. Ш. Ярамиш'ян та інші фахівці. Зазвичай учені в галузі кримінального процесу досліджують такі критерії здійснення допиту неповнолітнього, як місце проведення, тривалість і повторюваність. У розробленні науково-практичних засад проведення допиту зробили внесок такі відомі вчені-процесуалісти, як Ю. П. Алєнін, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, А. О. Ляш, О. Р. Михайленко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Л. Д. Удалова, М. О. Янковий та ін.

Водночас слід наголосити, що у працях указаних учених розглянуто переважно доктринальні або загальні теоретико-прикладні проблеми допиту, тож недостатньо висвітлено особливості тактики допиту неповнолітнього в разі окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема вбивств, учинених неповнолітнім. Тому, незважаючи на наявність змістовних наукових досліджень, що мають практичну спрямованість (більшість з яких, утім, ґрунтуються на нормах КПК України 1960 р.), недослідженими залишаються особливості проведення допиту неповнолітнього підозрюваного, який вчинив убивство, його видова характеристика, допустимість застосування до такого учасника кримінального процесу методів психологічного впливу та оптимальний вибір тактичних прийомів. З огляду на те, що ефективність тактичних прийомів, які ґрунтуються на світоглядних позиціях неповнолітніх, знижується, сьогодні органи досудового розслідування потребують їх оновлення. Окреслені обставини визначили необхідність детального дослідження обраної теми. Отже, актуальність дослідження процесуальних особливостей допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства, обумовлюється практичними потребами суспільства й необхідністю подальшого реформування системи правоохоронних органів у межах міжнародних правових стандартів правосуддя, дружнього до дитини.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час проведення дослідження з урахуванням специфіки об'єкта, мети і завдань обрано такий комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: *логіко-семантичний метод* (індукція, дедукція, порівняння, аналогія) було використано під час визначення понять і термінів, зокрема таких, як «допит неповнолітнього» та «процесуальні особливості допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивст-

ва»; *порівняльно-правовий метод* застосовувався під час порівняння норм кримінального процесуального законодавства України із законодавством зарубіжних країн щодо допиту неповнолітніх узагалі та допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства, зокрема. *Статистичний метод* використовувався серед іншого для аналізу й узагальнення емпіричної бази предмета дослідження: результатів анкетування та вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо неповнолітніх.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Для України звичним є використання терміна «допит», оскільки цей термін уживається у Кримінальному процесуальному кодексі України. Найбільш удале його визначення щодо неповнолітнього підозрюваного, на нашу думку, дала О. М. Процюк (2017, с. 195): це слідча (розшукова) дія, яка утворює інформаційно-психологічний процес взаємодії суб'єктів, які проводять його (обов'язкові учасники) та які є присутніми і мають право ставити запитання (додаткові учасники), із допитуваним, під час якого особа, яка здійснює допит, використовуючи тактичні прийоми і допустимі методи психологічного впливу, отримує від допитуваного і фіксує у протоколі або в іншому порядку, визначеному законом, інформацію про відомі йому обставини, що мають значення для розслідування вчиненого кримінального правопорушення. Водночас відповідно до міжнародних правових стандартів використовується термін «опитування», під яким розуміють як допит як процесуальну дію, так і будь-які інші варіанти опитування дитини уповноваженими на це особами. Проте насправді не термін має вирішальне значення, а підхід до цієї дії. Сама організація чи то допиту, чи то опитування має відбуватися з урахуванням вікових та психологічних особливостей дитини відповідного віку, а сам процес незалежно від терміна, що використовується, має бути дружнім до дитини.

Аналізуючи законодавство різних країн, зокрема Польщі, Румунії, Росії, Великобританії та інших, можна виокремити такі складові процесуального порядку проведення допиту неповнолітнього.

1. Вік неповнолітньої особи, оскільки від нього залежить тривалість допиту. Так, українська вчена Н. В. Павлюк (2004, с. 197) ще у 2004 р. дала такі рекомендації щодо тривалості допиту неповнолітнього: «у більшості випадків продуктивно надавати показання неповнолітній молодшій віковій групі можуть від 15 до 20 хвилин, зокрема, це стосується допитуваних

3–5 років; 5–7-річні неповнолітні – близько 20–25 хвилин; 7–10-річні – від 25 до 35 хвилин». Якщо особа, яка проводить допит, за цей час не встигає з'ясувати питання, що її цікавлять, бажано зробити перерву. Але варто враховувати, що після двох періодів допиту продуктивність інтелектуальної діяльності неповнолітніх знижується, а КПК України містить лише вимоги щодо тривалості допиту малолітньої або неповнолітньої особи, а саме: допит не може тривати без перерви понад годину, а загалом – понад дві години на день¹.

2. Суб'єкти допиту та його учасники. Стаття 25 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р., ратифікованої Верховною Радою України 20 червня 2012 р., передбачає, що «проведення опитувань дитини здійснюється особою, спеціально підготовленою для цих цілей»². Так, відповідно до положень ч. 2 ст. 484 КПК України гарантією прав дитини і неповнолітнього є особливий порядок кримінального провадження щодо такої категорії. Зокрема, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо кількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, то воно здійснюється слідчим, спеціально уповноваженим керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх. При цьому суди обов'язково з'ясовують наявність документів, які підтверджують факт здійснення досудового розслідування щодо неповнолітніх спеціально уповноваженим на це слідчим, оскільки докази, отримані внаслідок проведення досудового розслідування щодо неповнолітнього не уповноваженим на це суб'єктом, за п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України є недопустимими. Однак чітких вимог до кваліфікаційних характеристик і вимог до вказаної категорії слідчих ні в КПК України, ні в будь-якому іншому законі не зазначено.

Ми підтримуємо впровадження спеціалізованих курсів для ювенальних слідчих, які проводять досудове розслідування у криміна-

льних провадженнях щодо неповнолітніх. На нашу думку, такі курси мають передбачати заняття з підготовки, проведення та оцінювання допиту неповнолітніх потерпілих, свідків та підозрюваних. Поліцейські Фінляндії, які розслідують злочини за участю дітей, мають пройти спеціальне навчання щодо проведення інтерв'ю з дітьми³. Так, у Фінляндії курс з підготовки до проведення інтерв'ю дітей для поліцейських триває 1 рік. Навчальна програма охоплює підготовку інтерв'юєрів щодо навичок збирання інформації, перевірки гіпотез, оцінювання розвитку дитини, планування та проведення допиту тощо.

Допит, який проводить слідчий без спеціальної підготовки, може призводити до таких негативних наслідків: нерозуміння чи неправильної інтерпретації дій неповнолітнього, таких як мовчання про злочин, виправдовування своїх дій і звинувачення потерпілого, бо вони є типовими в такій ситуації, а слідчий, який не має спеціальної психологічної підготовки, може сприймати ці дії як докази неправдивості неповнолітньої особи; складнощі в щодо встановлення контакту з неповнолітнім (дитина може «закритись» і не розповісти всіх деталей злочину).

До інших учасників допиту належать законні представники неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого. Відповідно до ст. 44 КПК України можуть залучатись батьки (усиновлювачі), а в разі їх відсутності – опікуни чи піклувальники особи, інші повнолітні близькі родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки і піклування, установ та організацій, під опікою чи піклуванням яких перебуває неповнолітній, недієздатний чи обмежено дієздатний. Присутність одного з батьків чи іншого законного представника може негативно впливати на відвертість неповнолітньої особи, породити у неї почуття сорому. Часто така особа може давати відповіді, які, на її думку, більше сподобаються матері чи батькові (іншому законному представнику). Саме про такий негативний вплив або його ймовірність говорить дослідниця із США Дж. Альбертс. У своєму дослідженні вона наголошує, що «завичай права неповнолітніх обмежуються і передаються в руки інших осіб, наприклад їх

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.09.2021).

² Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : від 25.10.2007 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927 (дата звернення: 22.09.2021).

³ Criminal Investigation Act (805/2011; entry into force on 1 January 2014) (amendments up to 1145/2013 included) // United Nations Human Rights Treaty Bodies : сайт. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/FIN/INT_CAT_ADR_FIN_21164_E.pdf (дата звернення: 22.09.2021).

батьків. Це пов'язано з незрілістю і відносною некомпетентністю неповнолітніх порівняно з дорослими. Однак у контексті системи правосуддя батьки, зокрема, можуть бути не кращими захисниками прав неповнолітніх. Це твердження спирається на дослідження в галузі соціальних наук, доводячи, що через конфлікт інтересів, брак знань і погані відносини зі своїми дітьми-правопорушниками батьки неповнолітніх правопорушників погано захищають права своїх дітей під час допитів у поліції» (Alberts, 2016, p. 117).

Виходом із цієї ситуації є використання слідчим технічного обладнання: кімнати зі склом позавізуального спостереження або камер для комп'ютерного обладнання (відеоспостереження) сусідньої кімнати, що надає можливість забезпечити участь законних представників з можливістю захищати інтереси дитини й разом із тим зменшити вплив законних представників на відповіді дитини.

Чинне законодавство України дає можливість слідчому залучати до проведення допиту неповнолітнього підозрюваного педагога, знайомого з ним по навчальному закладу. Як зазначає А. Будзинська (2017), у цьому разі доцільно запрошувати того педагога, у присутності якого, за даними слідчого, неповнолітній не буде скутим і дасть правдиві показання. Педагог, який знає особливості допитуваного та його схильності, може використати це для швидкої адаптації і встановлення з ним психологічного контакту (Будзинська, 2017, с. 22). Проте слід зауважити, що залучення до допиту психолога або педагога з навчального закладу, в якому навчається дитина, може призвести до її зайвої травматизації. За таких умов дитина не розповість про ті деталі, про які б розповіла абсолютно сторонній людині. Таку ідею підтримує і В. В. Романюк (2016), зазначаючи, що головним чинником під час вибору педагога має бути не лише фактор взаємодовіри між неповнолітнім і педагогом або психологом, а насамперед їхні практичний досвід і профільна освіта. Також слід зазначити, що під час вибору між педагогом і психологом перевагу, як нам здається, у разі, якщо неповнолітній є учнем навчального закладу, треба віддавати тому педагогу, з яким у дитини є контакт, а в разі відсутності довіри – психологу. Завдяки дотриманню цієї умови можна встановити психологічний контакт, забезпечити доброзичливу атмосферу під час допиту й досягти кращого результату кримінального провадження (Романюк, 2016, с. 83). Крім того, В. В. Романюк (2016, с. 90) наполягає на обов'язковій участі спеціаліста-психолога, об'рун-

товуючи це тим, що під час допиту неповнолітніх підозрюваних, які не досягли віку кримінальної відповідальності, він не лише надасть можливість скористатися його фаховими знаннями, що допоможе слідчому більш ефективно провести відповідну процесуальну дію, а й забезпечить можливість впливу на неповнолітнього, усунення негативних психологічних чинників його участі у кримінальному провадженні та можливість ухвалити обґрунтоване процесуальне рішення, адже психолог як фахівець зможе правильно побудувати спілкування з неповнолітнім, допомогти слідству і суду встановити контакт із ним, сприяти отриманню правильних показань, пом'якшити неприйнятну обстановку й налаштувати його на відвертість. Крім того, до початку допиту малолітньої або неповнолітньої особи, яка підозрюється у вчиненні вбивства, учасникам такої С(Р)Д роз'яснюється їхнє право не говорити нічого з приводу підозри проти нього або будь-якої миті відмовитись відповідати на питання. Схожі стандарти допиту неповнолітніх існують і в Сполучених Штатах Америки, де правоохоронці до початку допиту повинні роз'яснити такій особі так зване «Правило Міранди» (Short, 2016). Опитуванням слідчих установлено, що найчастіше під час допиту підозрюваного у вбивстві, зокрема неповнолітнього, така особа заявляє про своє алібі, що потребує вжиття заходів щодо його ретельної перевірки з метою спростування чи підтвердження. Зокрема, як зазначають Д. Й. Никифорчук, А. В. Савченко, О. С. Тарасенко (2017, с. 97–98), слід надати доручення оперативним підрозділам і ретельно перевірити спосіб життя підозрюваного (спілкування, зв'язки, місцезнаходження, пересування, особливості поведінки, настрою тощо).

3. Відеозапис допиту. Зокрема, положення ч. 5 ст. 244 КПК України передбачає, що під час допиту можуть застосовуватися фотозйомка й аудіо- та/або відеозапис. Однак слідчі не завжди використовують цю можливість з різних причин: немає технічної можливості, спеціально облаштованих приміщень, часу тощо. Протокол допиту, який фіксується на папері, не зберігає великої частини важливої інформації, й неповнолітнього доводиться допитувати декілька разів. Це позбавляє шансу уникнути повторного допиту під час судового засідання. Тому ми підтримуємо думку Я. Ю. Конюшенка (2021, с. 88–89) щодо впровадження обов'язкового аудіо- та/або відеозапису допиту неповнолітнього.

У нашій країні раніше, до 2018 р., була чинною Інструкція з організації роботи підрозділів

кримінальної міліції у справах дітей від 19 грудня 2012 р. № 1176¹, яка передбачала проведення опитування неповнолітнього, який є потерпілим або свідком у кримінальному провадженні, у спеціально обладнаному чи облаштованому для таких цілей приміщенні із застосуванням методики «Зелена кімната», однак зараз створено новий структурний підрозділ Національної поліції – ювенальну превенцію. Проте відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України відсутня правова регламентація процедури опитування дитини за методом «Зелена кімната»², хоча вчені-психологи за підтримки міжнародних інституцій рекомендують використовувати такі кімнати. Отже, належне нормативно-правове регулювання та якісна підготовка фахівців нададуть можливість розробити алгоритми дій для всіх учасників кримінального процесу, який буде максимально «нетравматичним» для дитини.

У розвинутих зарубіжних країнах довели ефективність дружньої практики допиту дитини, за якої дитина лише раз на стадії досудового розслідування одному спеціально підготовленому фахівцю в спеціальному приміщенні розповідає свою історію, яку фіксують на відео. Допит проводять зрозумілою для дитини мовою, обов'язково застосовуючи його відеофіксацію. Мультидисциплінарні команди, які працюють у цих приміщеннях, мають можливість провести допит дитини та здійснити в разі потреби комплексну психолого-психіатричну і психологічну експертизу на місці. Свідчення неповнолітнього підозрюваного фіксують на відео, потім їх можна використовувати і під час судового розгляду. Про таку практику згадують й американські дослідники А. Торо та Л. Моралес. Судові психіатри можуть дати свій експертний висновок, проводячи належну підготовку до допиту слідчих поліції і вивчаючи відеозаписи таких допитів (Alvarez-Toro, Lopez-Morales, 2018).

¹ Інструкція з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей : затв. Наказом МВС України від 19.12.2012 № 1176 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13> (дата звернення: 22.09.2021). Втратила чинність.

² Інструкція з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : затв. Наказом МВС України від 19.12.2018 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 22.09.2021).

Сьогодні значною популярністю в роботі зарубіжних правоохоронних органів користується використання структурованих протоколів інтерв'ю. Стосовно неповнолітніх це протокол NICHD – міжнародний протокол для інтерв'ю дітей, розроблений професором М. Лембом та його колегами з Національного інституту охорони здоров'я та розвитку людини в Ізраїлі (La Rooy et al., 2015). Протокол NICHD ґрунтується на дослідженні розвитку дітей з пізнавальними та комунікативними здібностями, а також на методиках допиту, які підвищують здатність дітей надавати точну інформацію про минулі події. Протокол NICHD охоплює всі етапи інтерв'ю в процесі розслідування. У вступній фазі інтерв'юер відрекомендовується, уточнює завдання для дитини (необхідність докладно описувати події та розповідати правду), а також пояснює основні правила й очікування (те, що дитина може і повинна сказати: «я не пам'ятаю», «не знаю», «я не розумію», або, якщо треба, виправляти інтерв'юера) (Benia et al., 2015). Фаза встановлення психологічного контакту після вступного етапу охоплює два етапи. Перший призначається для створення спокійної, сприятливої атмосфери для дітей та встановлення взаємозв'язку між дітьми й інтерв'юерами. На другому етапі дітям пропонують описати нещодавно пережиту нейтральну подію. Цей «тренінг» призначається для ознайомлення дітей зі стратегіями та методами розслідування, що застосовуються на основній фазі, демонструючи при цьому конкретний рівень деталізації, який від них очікують. У перехідній частині між початковими й основними етапами інтерв'ю використовуються підказки, що дають можливість ідентифікувати цільові події без навіязливості, та підказки, які є настільки відкритими, наскільки це можливо. Інтерв'юер переходить до деяких ретельно сформульованих і дедалі більш орієнтованих підказок (по-слідовно), коли дитина не може визначити цільову подію. Лише після завершення вільної розповіді інтерв'юер переходить до прямих запитань (цілеспрямовані запитання щодо викладу, які стосуються деталей, згаданих раніше) і запитує інформацію щодо певних категорій (часу, зовнішнього вигляду тощо), наприклад: «Коли це сталося?» або «Що сталося?» Якщо найважливіших деталей все ще бракує, інтерв'юери ставлять закриті питання з обмеженими відповідями (здебільшого «так/ні») або питання з вимушеним вибором, що стосуються нових питань, які раніше не вдалося вирішити. Навідні запитання, які повідомляють неповнолітньому про те, яка

відповідь очікується, не рекомендуються (Srivatsav et al., 2021).

Указаний позитивний досвід було б доцільно запровадити і в Україні. Водночас ми погоджуємося з українськими вченими М. П. Климчуком та Я. В. Фурманом, що допит є найбільш індивідуальною слідчою (розшуковою) дією. Це означає, що жодна тактика та рекомендації не передбачають особливостей допиту конкретної людини, її поведінки, реакції тощо (Климчук, Фурман, 2017, с. 173), особливо щодо неповнолітнього.

До того ж кримінальне процесуальне законодавство України передбачає обов'язкову участь захисника у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Тому слідчий під час підготовки до допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства, обов'язково враховує присутність захисника. Більшість слідчих зазначає, що обрана ними тактика допиту однозначно відрізняється, якщо під час його проведення присутній адвокат, проте така різниця є незначною. При цьому значна частина слідчих (59,7 %) вважає, що головне завдання адвоката полягає в «перешкодженні роботі слідчого». Указану думку можна пояснити низкою причин. По-перше, частина слідчих вважає головною метою допиту отримання від підозрюваної неповнолітньої особи зізнання у вчиненому кримінальному правопорушенні та повідомлення нею всіх без винятку обставин його вчинення. По-друге, посадовим особам, наділеним правом проведення досудового розслідування вказаних видів злочинів, слід якісніше готуватися до допиту. У свою чергу, захисники зазвичай радять своїм клієнтам не надавати жодних свідчень слідчим під час допиту до тієї миті, коли сторона захисту ознайомиться з матеріалами провадження та матиме уявлення про наявні докази, якими оперуватиме в суді сторона обвинувачення. У разі відмови підозрюваного від надання показань (психологічно це найбільш складна ситуація допиту) слідчий повинен роз'яснити, що тим самим допитуваний позбавляється можливості використати свою тактику захисту, а як наслідок – можливості скористатися для захисту пом'якшуючими обставинами під час визначення судом покарання. Надаючи докази, що викривають підозрюваного у неправдивих показах, слідчий максимально активізує його емоційні переживання, формує в нього почуття неминучості встановлення істини. Слід враховувати, що особливостями в цьому разі є те, що іноді допитуваний неповнолітній, ознайомившись із наданими доказами, змінює свої колишні сві-

дчення, адаптує їх до своєї ситуації. У зв'язку з цим слідчому необхідно передбачити і нейтралізувати будь-яку можливість пристосування раніше даних свідчень до наявних доказів.

Водночас слід наголосити на тому, що, попри погляд практичних працівників слідства і дізнання, присутність адвоката є стримувальним фактором від можливих зловживань і допущення недоліків з боку слідчого, який, зокрема, може скористатися низькою правовою обізнаністю неповнолітнього підозрюваного, щоб схилити його до надання необхідних йому свідчень. Разом із тим слідчим не варто виключати й можливу ситуацію, коли адвокат виступає не в інтересах свого клієнта і своїми діями фактично шкодить останньому. У таких випадках слідчі використовують різну тактику для «усунення» захисника від допитуваної особи. Так, наприклад, майже половина опитаних слідчих (49,9 %) погодилася з твердженням, що присутність захисника під час допиту надає можливість слідчому захистити себе від можливих необґрунтованих скарг. Допомагає слідчим і участь захисника в ситуаціях, коли вони мають беззаперечні докази причетності особи до вчинення злочину. У таких випадках захисник, на думку слідчих, може краще зорієнтуватися у можливих негативних наслідках для підозрюваної особи й запропонувати їй піти на співпрацю зі слідством для мінімізації можливого покарання. Цю думку підтримали й захисники, зазначаючи, що в таких ситуаціях іноді буває доцільно йти на певне визнання вини з метою зменшення негативних наслідків для свого клієнта (Белоусов та ін., 2020, с. 217). Останні кілька років в Україні для впровадження ефективної системи правосуддя щодо неповнолітніх з урахуванням міжнародних стандартів, як ми вже зазначали вище, використовується спеціальна підготовка фахівців, які вступають у контакт із дітьми під час виконання своїх службових обов'язків, і таку спеціальну підготовку мусять мати не лише слідчі, прокурори, судді, а й адвокати, так званий «адвокат дитини», фахівець із захисту прав дітей (Гаро, Бабішена, 2019).

ВИСНОВКИ. Отже, підсумовуючи викладене щодо допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства, встановлено такі його особливості:

1) регулювання досліджених питань здійснюється низькою міжнародно-правових актів, які вплинули на вдосконалення цього напрямку національного законодавства, зокрема в чинному КПК України особливості досудового розслідування щодо неповнолітніх закріплено окремою главою 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх»;

2) згідно з чинним законодавством діє спеціалізація слідчих, дізнавачів, прокурорів і суддів щодо досудового розслідування кримінальних проваджень за участю неповнолітніх, проте спеціалізацію захисників наразі не передбачено;

3) за результатами вивчення досвіду зарубіжних країн встановлено наявність практики щодо застосування під час досудового розслідування вказаної категорії кримінальних проваджень структурованих протоколів допиту, а саме міжнародного протоколу для інтерв'ю дітей – NICHD;

4) для гарантування неповнолітньому почуття безпеки та конфіденційності, забезпечення фізичної та психологічної безпеки під час допиту, незважаючи на пропозиції міжнародних інституцій, зокрема рекомендації до облаштування «Зелених кімнат», надані Міжнародним жіночим правозахисним центром «Ла Страда – Україна» спільно з Харківським

національним університетом внутрішніх справ та Одеським державним університетом, у національній правозастосовній діяльності відсутня практика широкого використання «Зелених кімнат», хоча, на наш погляд, таку методику, крім проведення допитів, залежно від обставин конкретної слідчої ситуації, доцільно поширювати на інші слідчі (розшукові) та процесуальні дії, що проводяться за участю неповнолітніх, і проводити їх можна не лише з неповнолітніми свідками чи потерпілими, але й із підозрюваними; відсутність, а як наслідок невикористання таких приміщень, наш погляд, є суттєвим недоліком.

Отже, резюмуючи, пропонуємо запровадити для уповноважених осіб, які спеціалізуються на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх, підвищення кваліфікації (курс навчання) з особливостей проведення слідчих (розшукових) дій такої категорії.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Будзинська А. Як опитувати дитину: poradnik для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих. Варшава : Фондація «Нічийні діти», 2017. 64 с.
2. Гаро Г., Бабішена М. «Адвокату дитини» бути в Україні! // Національна асоціація адвокатів України : офіц. сайт. 22.04.2019. URL: <https://unba.org.ua/publications/4291-advokatu-ditini-buti-v-ukraini.html> (дата звернення: 22.09.2021).
3. Климчук М. П., Фурман Я. В. Тактичні особливості допиту підозрюваних – членів організованих злочинних угруповувань. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2017. № 1. С. 174–177. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2017/45.pdf (дата звернення: 22.09.2021).
4. Конюшенко Я. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Факт, 2020. 476 с.
5. Никифорчук Д. Й., Савченко А. В., Тарасенко О. С. Виявлення і розслідування умисних вбивств оперативними та слідчими підрозділами Національної поліції : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 116 с.
6. Павлюк Н. В. Віково-психологічні особливості неповнолітніх та можливості їх застосування під час допиту. *Проблеми законності*. 2004. Вип. 68. С. 196–200.
7. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 224 с.
8. Розкажи мені що сталося, або зіймайся. Дослідження про процесуальне інтерв'ю. Аналіз міжнародного досвіду. Опис узагальненої моделі. Аналіз національної системи підготовки та практики / Ю. Белоусов, О. Броневицька, С. Деркач та ін. Київ : Процесуальне інтерв'ю в Україні, 2020. 232 с.
9. Романюк В. В. Деякі особливості допиту неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Право і Безпека*. 2016. № 4 (63). С. 81–85.
10. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 252 с.
11. Alberts J. Interrogation of Juveniles: Are Parents the Best Defenders of Juveniles' Right to Remain Silent? *New Criminal Law Review*. 2016. Vol. 19, Iss. 1. Pp. 109–124. DOI: <https://doi.org/10.1525/nclr.2016.19.1.109>.
12. Alvarez-Toro V., Lopez-Morales A. Revisiting the False Confession Problem. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2018. No. 1. Pp. 34–44.
13. Benia L. R., Hauk-Filho N., Dillenburg M., Stein L. M. The NICHD Investigative Interview Protocol: A Meta-Analytic Review. *Journal of Child Sexual Abuse*. 2015. Vol. 24, Iss. 3. Pp. 259–279. DOI: <https://doi.org/10.1080/10538712.2015.1006749>.
14. Short N. Mitigating «The Coercive Effect of the Schoolhouse Setting»: Adolescents' Miranda Rights and Law Enforcement Interrogations at Schools. *New Criminal Law Review*. 2016. Vol. 19, Iss. 1. Pp. 93–108. DOI: <https://doi.org/10.1525/nclr.2016.19.1.93>.
15. The NICHD protocol: a review of an internationally-used evidence-based tool for training child forensic interviewers / D. La Rooy, S. P. Brubacher, A. Aromäki-Stratos et al. *Journal of Criminological*

Research, Policy and Practice. 2015. Vol. 1, Iss. 2. Pp. 76–89. DOI: <http://doi.org/10.1108/JCRPP-01-2015-0001>.

16. What to Reveal and what to Conceal? An Empirical Examination of Guilty Suspects' Strategies / M. Srivatsav, P. A. Granhag, L. A. Strömwal et al. *Investigative Interviewing Research & Practice*. 2021. Vol. 11, Iss. 1. Pp. 8–27. URL: <https://iirg.org/wp-content/uploads/2021/04/iir-RP-Journal-Vol-11-Issue-1-April-2021.pdf> (дата звернення: 22.09.2021).

Надійшла до редакції: 28.09.2021

ЗАВОРИНА Е. П. ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО, ПОДОЗРЕВАЕМОГО В СОВЕРШЕНИИ УБИЙСТВА

Статья посвящена анализу процессуальных особенностей допроса несовершеннолетнего, совершившего уголовное преступление, в том числе убийство. Проанализированы процессуальный порядок и тактические особенности допроса несовершеннолетнего лица, закрепленные в международном законодательстве. Рассмотрены критерии, определенные правила проведения допроса, а также требования к проведению такого процессуального действия. Обращено внимание на необходимость дальнейшего совершенствования национального законодательства в соответствии с международными стандартами в области уголовного процессуального обеспечения досудебного расследования. Указано на отсутствие законодательно регламентированной процедуры допроса несовершеннолетних по методу «Зеленой комнаты» и несоответствие национального законодательства Украины требованиям Конвенции о правах ребенка (1991 г.), которые предъявляются к лицам, допрашивающим несовершеннолетних.

Ключевые слова: допрос несовершеннолетнего, уголовное производство, умышленное убийство, следственные (розыскные) действия, международные стандарты допроса, национальное законодательство.

ZAVORINA O. P. PROCEDURAL FEATURES OF INTERROGATING A JUVENILE SUSPECTED OF MURDER

The article is devoted to the analysis of procedural features of interrogation of a juvenile who has committed a criminal offense, in particular murder. The procedural order and tactical features of the interrogation of a juvenile, defined in international law, are analyzed. Criteria, certain rules of interrogation, as well as requirements for such procedural action are given. The need for further improvement of national legislation in accordance with international standards in the field of criminal procedural support of pre-trial investigation is identified. Attention is drawn to the lack of a legally regulated procedure for interrogation of juveniles by the Green Room method and the inconsistency of national legislation of Ukraine with the requirements of the Convention on the Rights of the Child (1991) for interrogators of juveniles. To address these inconsistencies, it is proposed to introduce refresher courses for juvenile investigators, interrogators, prosecutors and judges. According to the results of studying the experience of foreign countries, the practice of using structured interrogation protocols in the pre-trial investigation of this category of criminal proceedings was established, namely the international protocol for interviewing children - NICHHD, and it is proposed to implement such developments in the practice of juvenile investigators.

One of the features of criminal proceedings for murders committed by juveniles is that at the initial stage of the investigation, the investigator usually has no information that the crime was committed by a juvenile. Therefore, the main task of the initial stage of the investigation of murders committed by juveniles is to gather as much information as possible on all elements of the crime: the identity of the killer, victim, accomplices, witnesses, purpose, motives, mechanism of the crime and more. The study of the components of the procedural order of interrogation of a juvenile (age and duration of interrogation, the composition of participants in the investigative (search) action, etc.) provides an opportunity to conclude that in Ukraine, unfortunately, there are problems with the involvement of teachers or psychologists, determination (change) of legal representatives and video recording of interrogation.

Key words: *interrogation of a minor, criminal offense, premeditated murder, investigative (search) actions, international standards of interrogation, national legislation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Заворіна О. П. Процесуальні особливості допиту неповнолітнього, який підозрюється у вчиненні вбивства. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 48–55. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.05>.

Citation (APA): Zavorina, O. P. (2021). Procedural features of interrogating a juvenile suspected of murder. *Law and Safety*, 4(83), 48–55. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.05>.

УДК 342.9[351.741:343.85](4-6ЄС:477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.06>

ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ ПРОКОПЕНКО,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0001-5826-7830>,

e-mail: aleksey.prokopenko84@ukr.net;

ДМИТРО ОЛЕКСІЙОВИЧ БУЛАТІН,

доктор філософії,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0002-0200-2822>;

РУСЛАН ОЛЕГОВИЧ КУШНІРЕНКО,

Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;

 <https://orcid.org/0000-0003-3190-5964>

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ДОСВІДУ КРАЇН ЄС У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІЦІЄЮ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості превентивної діяльності у країнах Європейського Союзу. Визначено підходи дослідників до розуміння поняття «превенція». Зазначено, що у вітчизняній юридичній думці відсутній єдиний підхід до розуміння цього поняття. Приділено увагу відомим методам превентивної роботи поліцейських зарубіжних країн, які дають змогу попереджати злочини і затримувати злочинця, який ще тільки готується вчинити злочин. Окреслено моделі забезпечення превентивної діяльності, які використовуються у країнах континентальної Європи. Звернено увагу на особливості здійснення превенції окремими членами Європейського Союзу, зокрема на профілактику польською поліцією рецидиву з боку осіб, які вже вчиняли правопорушення.

Ключові слова: превенція, превентивна діяльність, злочинність, Національна поліція, Європейський Союз, запобігання злочинності, профілактика.

Оглядова стаття

ВСТУП. Загальне становище правового порядку і забезпечення публічного порядку впливають на соціально-економічний розвиток країни. Гарантія забезпечення публічної безпеки і порядку має реалізовуватись у вигляді здійснення превентивної діяльності поліцейськими, головними завданнями яких є забезпечення особистої безпеки людей у суспільстві, захист їхніх прав та свобод і майна, викриття осіб, винних у вчиненні протиправних дій, притягнення їх до відповідальності, передбаченої законом, а також застосування форм і методів запобігання правопорушенням для того, щоб усунути фактори та мінімізувати вплив умов, які сприяють їх вчиненню. Підвищення рівня охорони громадського порядку і забезпечення публічної безпеки має ґрунтуватись на принципах верховенства права, роботи поліцейських тільки з метою захисту прав і свобод особи, інтересів громадян та країни, єдності всіх правоохоронних органів держави, активної взаємодії з населенням, надан-

ня соціальної та правової допомоги суспільству тощо. Так, зважаючи на вказані принципи, слід зазначити, що стратегічним напрямом реформування Національної поліції є відхід від репресивної моделі діяльності у правоохоронній сфері й налагодження тісної взаємодії з інститутами громадянського суспільства у здійсненні превентивної діяльності для корекції протиправної поведінки деяких громадян та усунення чинників, що детермінують правопорушення. Саме тому превентивна діяльність Національної поліції України має виходити на перше місце в її діяльності. Зважаючи на ці обставини, слід ознайомитися з досвідом низки країн Європи щодо здійснення превентивних заходів органами поліції та визначити можливості його використання в Україні.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою дослідження є опрацювання можливості використання досвіду країн ЄС у сфері здійснення поліцією превентивної діяльності в Україні.

Завдання дослідження:

– визначити особливості підходів до здійснення превентивної діяльності у країнах Європейського Союзу, їх схожість і відмінність;

– опрацювати корисний досвід здійснення превентивної діяльності у країнах Європейського Союзу, який може стати в нагоді для України.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Превентивна діяльність Національної поліції постійно перебуває у полі зору як вітчизняних, так і закордонних дослідників, що підтверджує її особливу актуальність. А. Жбанчик (2019) і В. Сулацький (2021) зробили спробу визначити сутність превентивної діяльності й окреслити її значення у діяльності Національної поліції України. І. Волокітенко (2018; 2020), Н. Дідик (2016), Н. Домброван (2020), К. Ізбаш і Г. Парханов (2018) досліджували нормативні засади діяльності підрозділів Національної поліції, що здійснюють превентивну діяльність. Також автори проаналізували основні завдання і методи діяльності підрозділів Національної поліції, що здійснюють превентивну діяльність. Я. Лакійчук (2019) присвятила своє дослідженню аналізу нормативно-правової складової діяльності Національної поліції України у сфері превенції. Н. Шубіна (2020) визначила сутність превентивних заходів, що здійснюються Національною поліцією. Також авторка дає власне, авторське визначення категорії «превентивні заходи». О. Безпалова (2020), Х. Солнцева (2017) та А. Кубаєнко (2017) комплексно дослідили поліцейську діяльність, зокрема й особливості здійснення Національною поліцією превентивних заходів. К. Шкарупою (2019) було проведено комплексне дослідження стосовно особливостей здійснення превентивної діяльності Національною поліцією України.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У процесі виконання поставлених завдань застосовувались такі методи дослідження: за допомогою формально-логічного методу досліджувались основні поняття та проводився аналіз нормативно-правових актів у сфері превенції; системно-структурний метод застосовувався для виокремлення та аналізу видів превентивної діяльності; за допомогою порівняльно-правового методу проаналізовано закордонний досвід у сфері превентивної діяльності, який заслуговує на увагу; за допомогою формально-юридичного методу підготовлено відповідні пропозиції для використання закордонного досвіду превентивної діяльності в Україні.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Основоположною в успішній дія-

льності Національної поліції є превентивна діяльність, тобто робота, спрямована на запобігання правопорушенням, тому що в будь-якому разі легше запобігти, ніж усувати наслідки негативного протиправного діяння. Ефективне здійснення відповідної діяльності позитивно відображається на динаміці криміногенної ситуації в державі, а отже, і на стані національної безпеки.

Поняття превентивної діяльності правоохоронних органів не трактується однозначно, що породжує певні питання та потребує додаткової наукової уваги, як і проблема взаємопов'язаного функціонування адміністративно-правового механізму та превентивної діяльності Національної поліції України.

Закон України «Про Національну поліцію» використовує два схожі поняття – «профілактика» та «превенція». Так, у Положенні про Національну поліцію серед функцій поліції визначається здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень¹.

Вирішення завдань, які стоять перед підрозділами превентивної діяльності Національної поліції, передбачає реалізацію принципів, що ґрунтуються на визнанні загальнолюдських цінностей, поваги до прав і свобод особистості, встановлення їх пріоритетом у стосунках з державою². Згідно з визначенням в Академічному словнику української мови термін «превентивний» означає «попереджати щось, запобігати чомусь», а ось дієслово «діяльність» означає «застосовувати свою працю до чого-небудь». Отже, превентивна діяльність – це особливий вид діяльності поліцейських, які у своїй праці попереджають вчинення правопорушень у сфері публічного порядку та/або запобігають їм.

Як наголошує Н. Дідик (2016), значення слова превенція (від лат. *prevention* – попереджаю) – попередження, запобігання кримінальним правопорушенням. У праві превентивними заходами називають профілактичні та інші заходи, спрямовані на запобігання кримінальним та іншим правопорушенням. У правовій науці виокремлюють такі види превенції, як загальна превенція – попередження скоєння правопорушень іншими особами

¹ Положення про Національну поліцію : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p> (дата звернення: 02.10.2021).

² Там само.

(це попередження вчинення кримінальних правопорушень громадянами, схильними до вчинення протиправних вчинків); превенція приватна, що означає профілактику (попередження) вчинення нових кримінальних правопорушень особами, які вже скоїли будь-яке правопорушення (Дідик, 2016, с. 190).

Науковці по-різному трактують поняття превентивної діяльності. Так, деякі вітчизняні дослідники (О. Бандурка, О. Безпалова, О. Джафарова та ін.) вважають, що «превентивна діяльність – це дія або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане з протиправною поведінкою конкретних осіб, застосовуються відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням встановлених законом вимог» (Бандурка, 2017).

І. Жданова та Т. Мозгова стверджують, що превентивна діяльність передбачає реалізацію профілактичних заходів у міжособистісній взаємодії з метою запобігання конфліктним ситуаціям (Ведерникова, 2001, с. 17). Проаналізувавши різноманітні підходи до визначення превентивної діяльності, ми погоджуємося з тлумаченням, яке пропонує В. Сулацький (2021, с. 198): превентивна діяльність Національної поліції України – це будь-які дії добровільного чи примусового характеру або комплекс таких дій, передбачених чинним законодавством України, вчинені уповноваженими особами поліції перед початком вчинення правопорушення та спрямовані на його попередження. Говорячи про коло обов'язків поліції, ми стверджуємо, що до нього входить не лише боротьба зі злочинністю, але й здійснення інших повноважень у сфері соціального обслуговування населення. Останні мають, по суті, профілактичний характер, оскільки головна їх мета – запобігання можливих порушень закону і надання допомоги (наприклад, у разі виникнення сімейних конфліктів, під час стихійних лих, пожеж та інших позаштатних ситуацій).

Ураховуючи трансформаційні процеси, тісно пов'язані з євроінтеграцією, що відбуваються в Україні, необхідно дослідити їх спрямованість, суть, умови, складові та фактори у взаємозв'язку зі світовими, насамперед європейськими процесами. Велику увагу слід приділити ознайомленню із досягненнями світової наукової думки, вивченню та впровадженню кращого зарубіжного досвіду, розумному поєднанню його з вітчизняними напрацюваннями і традиціями.

Допомогти визначити, що є превентивною діяльністю, якими є її особливості та від-

мінності від профілактики, може значний зарубіжний досвід. У цьому аспекті Я. Посохова доречно зазначає, що в науці в широкому загалі відомі методи превентивної діяльності поліцейських за кордоном, які дають змогу запобігти злочинам і затримати злочинця, який лише здійснює підготовку до вчинення злочину, маючи тільки інформацію від громадян. Досить часто так трапляється у разі запобігання терористичним актам, за яких зазначені відомості є важливими для громадян у цілому. Така ситуація може виникати лише на основі довірчих відносин суспільства з правоохоронними органами (Посохова, 2018, с. 108).

Підвищення рівня керування підрозділами Національної поліції має безпосередньо пов'язуватися із здобутками зарубіжної поліцейської науки та практики (Мороз та ін., 2008, с. 7–8). Необхідно враховувати те, що форми організаційної діяльності поліції країн Європейського Союзу і принципи управління держави ними обумовлюються історичними, економічними, політичними, географічними, а також іншими специфічними особливостями окремої держави. Дослідники вважають, що сучасна модель керівництва діяльністю поліції повною мірою корелюється з різноманітними формами державного устрою¹.

Наразі в країнах Європейського Союзу ми можемо спостерігати три моделі організації внутрішньої безпеки: централізовану, або континентальну модель, за якої домінуючу роль виконує міністерство внутрішніх справ; вона має директивний стиль управління і жорстку вертикаль підпорядкування нижчих ланок центральному органам; децентралізовану модель, характерна особливість якої полягає в тому, що вона не має одного загального національного підрозділу, натомість є багатоманітність сил поліції на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, важелі управління поліцейськими силами переважно зосереджено в руках органів області (регіону) державної влади та органів місцевого самоврядування, де муніципальні органи влади мають значну роль в управлінні поліцією; та комбіновану (напівцентралізовану) модель, що має такі особливості: для неї є характерним загальнонаціональний орган (міністерство), що бере на себе відповідальність з метою забезпечення внутрішньої безпеки, координації діяльності різнопланових поліцейських служб; спільне існування 57 державних служб поліції на загальнонаціональному (федеральному) та

¹ The World Book encyclopedia : in 22 vols. Chicago, 1994. Vol. 15. Pp. 620–626.

регіональному (рівнях штатів, земель) рівнях, а також державної та муніципальної поліції з пріоритетом розвитку державної поліції (Проневич, 2009, с. 148).

Централізовану модель системи забезпечення превентивної діяльності використовує ціла низка країн континентальної Європи, саме тому її називають континентальною. Ця модель системи забезпечення внутрішньої безпеки функціонує у двох видах. До першого з них належать держави, які забезпечують свою внутрішню безпеку тільки силами цивільної поліції: Швеція, Данія, Норвегія, Ірландія, Фінляндія. Для них є характерним невисокий рівень злочинності, відсутність серйозних політичних і соціальних конфліктів, тому вони не потребують спеціальних поліцейських формувань збройних сил. До країн другого (основного) виду централізованої моделі належать держави з постійним використанням спеціальних поліцейських формувань – жандармерій: Франція, Іспанія, Італія, Португалія, Бельгія, Голландія, Люксембург. Цим країнам властиві не лише жорстка централізація превентивної діяльності правоохоронних органів, але й традиційне використання національної поліції та жандармерії (Губанов, 2010).

Досі держави ЄС несли основну відповідальність за питання запобігання злочинності. З набранням чинності Лісабонським договором ЄС тепер стало можна вживати заходів для сприяння та підтримки дій держав ЄС у цій сфері.

ЄС зосереджується на сприянні обміну досвідом і найкращими практиками для зменшення впливу факторів, що породжують злочинність та її рецидив і сприяють порушенню прав людини, а також для запобігання корупції і злочинним посяганням в економічному секторі та суспільстві. Крім того, ЄС почав систематично впроваджувати свої флагманські ініціативи, ефективні запобіжні заходи, починаючи від політики боротьби з наркотиками та закінчуючи кіберзлочинністю, торгівлею людьми і дитячою порнографією.

Починаючи з 2001 р., Європейська мережа з питань запобігання злочинності пропонує загальноєвропейську платформу для обміну кращими практиками, дослідженнями та інформацією щодо різних аспектів місцевої профілактики правопорушень. З огляду на те, що ця мережа охоплює всі види превентивної діяльності правоохоронних органів, платформа приділяє особливу увагу галузям превенції, порушенням закону неповнолітніми, порушенням громадського порядку та наркозлочинності. Веб-сайт мережі містить розгалужену

базу даних про національні стратегічні орієнтації та проекти, здійснені у різних сферах правопорушень, таких як крадіжки з проникненням, комерційна протиправність, булінг у навчальних закладах та різні категорії організованої злочинності.

Шведська поліція оперує поняттям превенції, виходячи зі спрямованості заходів-«порад» щодо запобігання окремим категоріям правопорушень. У простій формі її офіційний інтернет-ресурс пропонує такі поради: 1) поради для туристів; 2) поради мандрівникам у вихідний день; 3) поради відвідувачам; 4) правила поведінки на будівельному майданчику; 5) внутрішня безпека (захист від злону та проникнення); 6) загальна безпека приміщень і працівників; 7) захист систем для відводу грому; 8) захист транспорту; 9) захист даних кредитної картки; 10) захист виробництва; 11) захист фінансів; 12) захист офісу; 13) захист магазину; 14) захист у сфері державної реєстрації та укладання угод. Також було визначено, що поліція зможе значно ефективніше працювати, якщо буде не реактивною, а проактивною: замість того, щоб реагувати виключно на виклики, вона докладе зусиль для запобігання правопорушенням і встановлення партнерських відносин із населенням. Було встановлено, що повноцінна комунікація допомагає завчасно виявити погіршення криміногенної ситуації у певному регіоні, припинити велику частку девіантної поведінки на самому початку, а також ефективніше збирати докази та свідчення, якщо правопорушення усе ж було скоєно. Цей концепт був названий «community policing».

Італійські спеціалісти у сфері запобігання правопорушенням залежно від того, у чому саме вони вбачають детермінанти правопорушень, виділяють такі підходи до запобігання їм: структурний підхід, що пов'язує здійснення ефективної профілактики правопорушень з реалізацією значних соціально-економічних перетворень у суспільстві; психологічний підхід, який визнає вирішальне превентивне значення впливу на особу потенційного правопорушника, а також осіб, які вже вчинили правопорушення (з метою запобігання рецидиву); ситуаційний підхід, в якому вирішальну роль відведено впливу на соціальні та фізичні фактори зовнішнього середовища, сукупність яких створює несприятливу ситуацію для кримінальних проявів. Правоохоронці орієнтуються на заходи запобігання у формі загальної профілактики (структурний підхід) і теорії, що обґрунтовують необхідність спеціальних заходів профілактики (психологічний та ситуаційний

підходи). Найефективніші програми ґрунтуються на мультифакторному підході, їх застосовують з періоду раннього дитинства. Їх спрямовано не стільки на індивіда (агресивна поведінка, стрес, навички подолання), скільки на несприятливі характеристики найближчого сімейного та соціального оточення.

У свою чергу, польські правоохоронці акцентують на заходах спеціальної профілактики. Спеціальна профілактика охоплює три рівні:

1) первинний, спрямований на усунення факторів зовнішнього середовища, які сприяють вчиненню правопорушень;

2) вторинний, який має на меті запобігання криміналізації потенційних правопорушників, пов'язаний із впливом на нестійких осіб, зокрема неповнолітніх із «групи ризику»;

3) третинний, спрямований на запобігання рецидиву з боку осіб, які вже вчинили правопорушення (Мороз та ін., 2008, с. 76).

Досить прогресивною є профілактика польською поліцією рецидиву з боку осіб, які вже вчинили правопорушення. Попередження рецидиву пов'язують із застосуванням поліцейських, судових і пенітенціарних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення осіб, які вчинили правопорушення, притягнення їх до відповідальності, а також застосування до них дієвих засобів під час відбування покарання. У профілактиці рецидиву важливу роль відіграють кримінально-правові заходи впливу. З метою профілактики рецидиву активно використовують також заходи посиленого контролю за поведінкою осіб, які відбули покарання, а також програми індивідуальної реабілітації (Бандурка, 2017, с. 502).

Більшість програм є комплексними, вони охоплюють виховні, спостережні й корекційні заходи впливу на суспільно неприпустиму, зокрема злочинну, поведінку особи.

Німеччина зосередила свою роботу на ситуативній превенції. Суть цього методу полягає в організації підтримки державою пропагандистських кампаній щодо запобігання злочинам, розгляді проектів у сфері містобудування та забудов для створення середовища, вільного від злочинності, у зосередженні зусиль на виявленні та запобіганні можливостям учинення злочинів молоддю, а останніми роками – і в тиску на ділові та промислові кола з метою внесення змін у практику, якщо вони можуть вплинути на зростання рівня злочинності. Нині у Франції, Нідерландах і деяких інших країнах Європейського Союзу ця форма запобігання є складовою офіційної політики протидії злочинності.

Зазначені програми спрямовано на профілактику правопорушень у суспільстві шляхом залучення громадськості до цієї діяльності, пошуку для осіб із «груп ризику» нових можливостей для самореалізації. Ці програми є виключно профілактичними, тому забезпечують очікувані результати лише за умов активної участі всіх суб'єктів профілактики¹.

Засади забезпечення охорони публічної безпеки і порядку, що формуються державою, є доволі складним процесом, спрямованим на оновлення, поліпшення вітчизняного законодавства й імплементацію закордонного досвіду в галузі організації засобів, інструментів і методів діяльності органів Національної поліції. Сучасна модель демократичної, соціальної і правової держави потребує нових концептуальних підходів до вирішення проблем реалізації правоохоронної функції. Тому виключне значення має узагальнення досвіду країн Європейського Союзу, що стосується управління діяльністю національних правоохоронних підрозділів.

На відміну від європейських країн в Україні існує нагальна потреба у своєчасному усуненні криміногенних факторів зовнішнього середовища, а також у створенні антикриміногенних умов, за наявності яких правопорушник відмовиться від наміру вчинити правопорушення, а саме умов, які ускладнять вчинення правопорушень, зроблять дії ризикованішими та обмежать вигоду.

Отже, ми акцентуємо на імплементації досвіду країн Європейського Союзу у сфері здійснення заходів соціальної профілактики правопорушень, що активно залучають громадськість. Правопорушення в ЄС сприймають як соціальну проблему, в розв'язанні якої має брати участь усе суспільство загалом. З-поміж завдань, що постають перед соціальною профілактикою, слід виокремити пріоритетні:

- поліпшення соціальних умов життя;
- посилення ролі соціальних інститутів;
- розширення можливостей для здобуття освіти, гідного працевлаштування і відпочинку (Дідик, 2016).

Дідик, 2016).

ВИСНОВКИ. Дослідження особливостей превентивної діяльності в низці країн Європейського Союзу дає нам змогу стверджувати, що у цих країнах відсутній єдиний підхід до

¹ Положення про Національну поліцію : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-p> (дата звернення: 02.10.2021).

здійснення цієї діяльності. Саме тому не зовсім правильно запозичити той чи інший вид превентивної діяльності однієї з країн Європейського Союзу, аргументуючи це запозиченням європейського досвіду, тому що в одних країнах зроблено акцент на розширенні повноважень поліціантів, в інших – на максимальній взаємодії із суспільством, залучені його до допомоги в реалізації деяких поліцейських функцій, а у третіх узагалі досі не сформульовано, по суті, ані загального поняття, ані превенції як однієї з форм діяльності поліції. У зв'язку із цим не можна взяти за основу досвід

якоїсь однієї країни для імплементації в межах національних реалій.

Водночас не варто відмовлятися і від запозичення європейського досвіду здійснення превентивної діяльності. Зокрема, корисним для вітчизняної превентивної системи стане запровадження програм реабілітації осіб, які відбули покарання, зважаючи на ту обставину, що більшість програм є комплексними, вони передбачають виховні, спостережні й корекційні заходи впливу на суспільно неприпустимому, зокрема злочинну, поведінку особи.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків, 2017. 242 с.
2. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью: Британская криминологическая модель : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2001. 405 с.
3. Волокітенко І. О. Організаційно-правові основи діяльності підрозділів превентивної служби Національної поліції України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С. 187–191. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2018/51.pdf (дата звернення: 02.10.2021).
4. Волокітенко І. О. Шляхи вдосконалення діяльності превентивних підрозділів Національної поліції України у сфері дотримання прав та свобод людини. *Правова позиція*. 2020. № 4 (29). С. 73–77.
5. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран. Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности. М. : МАЭП, 1999. 288 с.
6. Денисов С. Ф. Сім'я як визначальний фактор у профілактиці молодіжної злочинності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 220–221.
7. Дідик Н. Превентивні функції в діяльності патрульної поліції. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2 (74). С. 188–194.
8. Домброван Н. В., Ізбаш К. С. Превентивні заходи реагування поліції на правопорушення. *Соціально-правові студії*. 2020. № 3 (9). С. 84–90.
9. Жбанчик А. В. До питання про сутність і значення превентивної діяльності Національної поліції України // Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 берез. 2019 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2019. С. 232–233.
10. Комісаров С. А. Взаємодія поліції й населення як стратегічний напрям діяльності органів правопорядку: міжнародний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 123–126. URL: http://lsej.org.ua/2_2018/33.pdf (дата звернення: 02.10.2021).
11. Кубаєнко А. В. Теоретико-прикладні питання адміністративно-юрисдикційної діяльності поліцейських. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 1. С. 75–78.
12. Лакійчук Я. О. Адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності поліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 18 с.
13. Лакійчук Я. О. Міжнародний досвід здійснення превентивних заходів органами поліції та можливості його використання в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3, т. 2. С. 252–257.
14. Пагон М. Сущность полицейской реформы в Словении // Реформирование полиции в странах Центральной и Восточной Европы: процесс и прогресс / П. Абрахам, Д. Бакрач, А. Бек и др. ; под ред. М. Капарини, О. Маренина. Киев : Задруга, 2005. С. 98–100.
15. Парханов Г. Р. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності: поняття та структура. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 36. С. 144–147.
16. Парханов Г. Р. Превентивна діяльність поліції у сфері ювенальної превенції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 2, т. 3. С. 80–84.
17. Поліцейська (адміністративна) діяльність : навч. посіб. / за заг. ред. О. І. Безпалової. Харків : ХНУВС, 2020. 396 с.
18. Посохова Я. С. Превентивна діяльність поліцейських: психологічні особливості здійснення // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. спец. фіз. підготовки ф-ту № 2. Харків, 2018. С. 106–109.

19. Проневич О. С. Моделі управління поліцією: аналіз зарубіжного досвіду. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2009. № 1. С. 145–167.
20. Солнцева Х. В. Деякі питання організації поліцейської діяльності. *Право та інновації*. 2017. № 1. С. 111–115.
21. Сулацький В. Поняття та структура адміністративно-правового механізму превентивної діяльності Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 196–200.
22. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : навч. посіб. / за ред. Л. І. Мороз. Київ : Паливода А. В., 2008. 210 с.
23. Шатрава С. О., Парханов Г. Р. Принципи превентивної поліцейської діяльності: поняття, зміст та їх класифікація. *Право і безпека*. 2019. № 3 (74). С. 41–47.
24. Шкарупа К. Особливості превентивної діяльності Національної поліції України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. № 3. С. 155–161. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2019.3.12>.
25. Шубіна Н. М. Поняття та характерні риси поліцейського піклування як превентивного поліцейського заходу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. № 3. С. 170–175.

Надійшла до редакції: 06.10.2021

ПРОКОПЕНКО А. Ю., БУЛАТИН Д. А., КУШНИРЕНКО Р. О. ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТА СТРАН ЕС В СФЕРЕ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПОЛИЦИЕЙ ПРЕВЕНТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ

Рассмотрены особенности превентивной деятельности полиции в странах Европейского Союза. Определены основные подходы исследователей к пониманию понятия «превенция». Отмечено, что в отечественной юриспруденции отсутствует единый подход к пониманию данного понятия. Обращено внимание на особенности превентивной работы полицейских зарубежных стран, которые позволяют предупреждать преступления и задерживать преступника, который только готовится совершить преступление. Определены модели обеспечения превентивной деятельности, используемые в странах континентальной Европы. Обращено внимание на особенности осуществления превенции отдельными членами Европейского Союза, в частности на профилактику польской полицией рецидива со стороны лиц, уже совершавших правонарушения.

Ключевые слова: превенция, превентивная деятельность, преступность, Национальная полиция, Европейский Союз, предотвращение преступности, профилактика.

PROKOPENKO O. YU., BULATIN D. O., KUSHNIRENKO R. O. OPPORTUNITIES TO USE THE EU COUNTRIES EXPERIENCE IN THE FIELD OF PREVENTIVE POLICE ACTIVITIES IN UKRAINE

The scientific article is devoted to the research of the police preventive activity peculiarities in the countries of the European Union and the possibilities of borrowing positive experience of its implementation in Ukraine. Approaches to understanding the category of "preventive activities" used by domestic researchers and defining its essence are considered. In addition, attention is paid to the normative consolidation of this category and a number of principles inherent in this activity is identified.

Focusing on the European experience of preventive activity, the author emphasizes that there are three models of internal security in the European Union, and then reveals the content of each model. Based on the analysis of the practice of specific countries of the European Union regarding the implementation of prevention, specific examples of such activities are given. It is noted that the study of the peculiarities of preventive activities in a number of countries of the European Union allows us to say that there is no single approach to these activities. That is why it is not right to borrow one or another type of preventive activity from one of the European Union countries, arguing that it is borrowing from the European experience, as in some countries the emphasis is on expanding police powers, in others it is on maximum interaction with citizens, involving them to assist in the implementation of certain police functions, and in the third, neither the concept nor the understanding of the essence of prevention as a form of police activity has been formed yet. In this regard, the experience of a single country cannot be used as a basis for implementation within national realities. At the same time, it is noted that our state should not refuse to borrow European experience in preventive activities. In particular, the introduction of rehabilitation programmes for persons who have already served their sentences will be useful for the domestic preventive system, given the fact that most programmes are comprehensive, they

provide educational, monitoring and corrective measures to influence socially unacceptable, including criminal, behavior.

Key words: *prevention, preventive activity, crime, National Police, European Union, crime prevention, prophylactic measures.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Прокопенко О. Ю., Булатін Д. О., Кушніренко Р. О. Можливості використання досвіду країн ЄС у сфері здійснення поліцією превентивної діяльності в Україні. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.06>.

Citation (APA): Prokopenko, O. Yu., Bulatin, D. O., & Kushnirenko, R. O. (2021). Opportunities to use the EU countries experience in the field of preventive police activities in Ukraine. *Law and Safety*, 4(83), 56–63. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.06>.

УДК 343.1:[351.74:161.111](100)

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.07>

ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ СТРУКОВ,

*кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кібербезпеки та DATA-технологій;
 <https://orcid.org/0000-0003-4722-3159>,
e-mail: struk_vm@ukr.net;*

ДМИТРО ЮРІЙОВИЧ УЗЛОВ,

*кандидат технічних наук,
Харківський національний університет радіоелектроніки,
кафедра штучного інтелекту;
 <https://orcid.org/0000-0003-3308-424X>,
e-mail: dmytro.uzlov@nure.ua;*

ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ ГНУСОВ,

*кандидат технічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра кібербезпеки та DATA-технологій;
 <https://orcid.org/0000-0002-9017-9635>,
e-mail: duke6969@i.ua*

ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ПЛАТФОРМИ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ

Метою цієї роботи є порівняльний аналіз найбільш відомих зарубіжних і вітчизняних платформ інтелектуального аналізу даних для кримінального аналізу. На основі огляду діючих платформ кримінального аналізу і практичного досвіду сформульовано перелік функціональних складових аналітичних інструментів кримінального аналітика, які наразі застосовуються в різноманітних інтелектуальних платформах кримінального аналізу та у практичній діяльності правоохоронних органів. Виокремлено типові особливості інтелектуального програмного забезпечення правоохоронних органів у цілому та кримінального аналізу зокрема. Зроблено порівняльний огляд функціоналу аналітичних інструментів інтелектуального програмного забезпечення правоохоронних органів зарубіжних країн та вітчизняних розробок, на підставі якого сформульовано вимоги до функціональних характеристик інтелектуальних систем автоматизованого аналізу для потреб кримінального аналізу.

Ключові слова: кримінальний аналіз, аналітичний інструмент, інтелектуальна платформа, функціональна складова, профайлінг, аналіз зав'язків.

Оглядова стаття

ВСТУП. Найбільш характерною і впливовою особливістю сучасності є епоха Четвертої промислової революції, яку зазнає людство. У контексті досліджуваної теми найважливішими її особливостями є такі.

1. Обговорюваний останніми роками фахівцями «інформаційний вибух» не спадає, а навпаки, набирає обертів; генератором і водночас інфраструктурою цього явища на сучасному етапі є інтернет речей – IoT (Internet of Things), середовище «розумних» пристроїв, які постійно генерують телеметричну інформацію і взаємодіють між собою. У загальному випадку терміналами мереж IoT можна вважати і різноманітні гаджети – смартфони, планшети, відеокамери, розумні годинники

тощо. Водночас із усього океану інформації, за оцінками фахівців, менше 1 % піддається аналізу. Чому так відбувається? По-перше, як зазначалося, лавиноподібно зростає обсяг доступної інформації. По-друге, змінюється структура даних, які обробляються автоматизованими інформаційними системами у правоохоронних органах: якщо раніше це були зазвичай регулярні структуровані дані (в більшості випадків – реляційні бази даних), то зараз частка таких даних стрімко зменшується, а високими темпами зростає частка неструктурованих даних, які містять текстовий і відео контент. По-третє, зараз в арсеналі правоохоронних органів украй мало інструментальних систем, функціонал яких дає змогу

ефективно обробляти дані такого типу й у відповідних обсягах.

2. Темпи розвитку технологій, які є драйверами Четвертої промислової революції, характеризується зростаючою швидкістю; це означає, що завтра можливості, які сьогодні вважаються фантастикою, будуть буденним явищем, як це сталося, наприклад, із смартфонами.

3. Вартість високотехнологічних інструментів стрімко зменшується, і вони стають доступними не лише фінансово потужним державним і комерційним структурам, але й пересічним громадянам. Так, на розроблення технології автоматичної обробки (виявлення і розпізнавання) облич у реальному часі у 2017 році ФБР виділило близько 2 мільярдів доларів, а в 2020 році в Інтернеті вже можна було замовити квартирний пристрій, який використовує таку технологію, за 120 доларів. Замовити в Інтернеті спори смертоносною хвороби (наприклад віспи, як це зробили журналісти відомого прес агентства Guardian) і завантажити її в сільськогосподарський дрон замість хімікатів з метою «обробки» якогось мегаполіса наразі є цілком доступною можливістю для пересічного громадянина. Застосування таких потужних високотехнологічних інструментів кримінальними елементами у злочинних цілях здатне завдати непоправної шкоди суспільству. Водночас вартість розроблення високоефективних інструментальних систем протидії високотехнологічним злочинам, їх запровадження та супроводу зростає.

Унаслідок цих обставин правоохоронні структури вимушені переходити від реактивної до предикативної моделі діяльності, коли успіхом вважається не успішне розслідування скоєних злочинів, а їх виявлення та розкриття на етапі підготовки. Зараз у середовищі правоохоронних органів розвинених країн це питання стоїть поряд із питанням виживання цивілізації. Запорукою ефективного запровадження такої моделі діяльності є застосування інтелектуальних платформ автоматичного аналізу різнотипних і різноформатних даних. Чому? Тому що навіть якщо ми на кожному кроці наставимо відеокамери і оброблятимемо відеопотоки від них у ручному або навіть у півавтоматичному режимі, це буде майже марнуванням грошей.

Зараз у світі існує досить невелика кількість високотехнологічних інструментальних аналітичних платформ, які використовують найсучасніші технології обробки даних – Data Mining, Web Mining, штучний інтелект тощо. Накопичено певний досвід їх застосування у

прогнозуванні, профілактиці, запобіганні та розслідуванні злочинів. Цей досвід є вкрай цінним, оскільки ці платформи є першопрохідниками в цьому напрямі. Виявлені під час їх експлуатації позитивні моменти, недоліки і проблеми дають можливість узагальнити їх та врахувати під час розроблення і впровадження аналогічних платформ.

Перелічені вище обставини обумовлюють актуальність проведення досліджень ефективного застосування такого типу платформ у діяльності правоохоронних органів у контексті реалізації предикативної моделі.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. У зарубіжних країнах вивчення досліджуваного питання було здійснено в роботах Дж. Мена, К. Вестфала (2009), Р. Боба (2001). Крім того, питання впровадження інформаційно-аналітичної обробки інформації правоохоронними органами та кримінальної аналітики неодноразово порушувалося в роботах М. Баззеля, Р. Кларка, К. Козери, В. Мітчела, Дж. Реткліфа, С. Стренга та ін. Серед вітчизняних фахівців досліджуване питання опрацьовували С. Албул (2016), О. Богінський, О. Бочковий, М. Грібов, Є. Жицький, В. Захаров, К. Ісмайлов (2019), О. Користін (2016), О. Манжай, В. Некрасов (2019), Д. Никифорчук, Ю. Орлов, В. Струков (2020), Д. Узлов (2018), А. Ханькевич, В. Школьніков (2020), працівники профільних департаментів Національної поліції України та інші автори.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цієї статті є порівняльний аналіз найбільш відомих зарубіжних і вітчизняних платформ інтелектуального аналізу даних для кримінального аналізу. Завданнями статті є формування переліку функціональних компонентів автоматизованих платформ інтелектуального аналізу даних, виокремлення з них типових компонентів та окреслення напрямів їх ефективного застосування у практичній діяльності правоохоронних органів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті здійснено порівняльний аналіз найбільш відомих зарубіжних і вітчизняних автоматизованих платформ інтелектуального аналізу даних для кримінального аналізу, сформовано перелік функціональних компонентів таких платформ, виокремлено з них типові компоненти й окреслено напрями їх ефективного застосування у практичній діяльності правоохоронних органів.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У процесі виконання роботи з урахуванням її оглядового характеру було застосовано певні методологічні інструментарії. За допомогою наукового методу системного аналізу було

виокремлено та проаналізовано складові компоненти досліджених аналітичних платформ. Використання порівняльно-правового методу дало змогу порівняти можливості оглянутих систем і платформ, а також дослідити досвід застосування інтелектуальних платформ кримінальної аналітики у зарубіжних країнах. Із застосуванням індуктивного методу (синтезу) було розроблено рекомендації щодо вибору інтелектуальних платформ кримінального аналізу.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ

1. Огляд функціоналу аналітичних інструментів для правоохоронних органів

Під аналітичним інструментом у контексті цієї роботи будемо розуміти методику, технічний засіб або програмний продукт (чи модуль), за допомогою яких виконується певна аналітична функція (операція). Прикладами таких аналітичних функцій можуть бути: 1) моніторинг відкритого кіберпростору з метою виявлення і фіксації кримінально-значущих об'єктів і подій; 2) виявлення у доступних масивах даних і відображення (в ідеальному випадку – на географічній мапі) зв'язків між кримінальними особами; 3) виявлення у доступних масивах даних і відображення на географічній мапі осередків концентрації злочинів; 4) формування і відображення хронологічної послідовності певної групи подій тощо. Інструменти аналітика допомагають організувати, інтегрувати, порівнювати, співвідносити та ілюструвати сукупність необробленої інформації. Жоден з інструментів аналітика не дасть дієвого результату самостійно; кожен

додає компонент нових знань або принаймні нового розуміння про дані, які в сукупності сприяють аналізу, визначенню нових вимог до розвідки недостатніх даних. Фактичний аналіз спирається на навички критичного мислення аналітика, а також на його здатність інтегрувати результати різноманітних методологій та інструментальних засобів в узагальнений дієвий продукт аналітики. Ці продукти можуть містити частини результатів застосування аналітичних інструментів для ілюстрації складних взаємозв'язків, таких, наприклад, як діаграма незаконних товарних потоків або діаграма зв'язків, що відображає відносини та ієрархію осіб, причетних до злочинного угруповання.

Аналітику треба розуміти призначення та функціональні можливості різних доступних аналітичних інструментів і типів інформації, яку вони надають. На підставі практичного досвіду й опису доступних інтелектуальних платформ кримінального аналізу даних сформуємо такий (можливо, не вичерпний) перелік найпоширеніших аналітичних інструментів, які застосовуються кримінальними аналітиками у своїй діяльності:

– **аналіз схеми скоєння злочину** – подібно до технологічної карти (методичних рекомендацій) розслідування злочину схема скоєння злочину показує послідовні кроки, які використовують злочинці, вказуючи послідовність інцидентів, їх дат і часу скоєння, задіяні державні та комерційні структури, особи, засоби переміщення тощо; інциденти відображаються у вигляді блок-схеми, щоб допомогти зрозуміти розвиток подій (рис. 1);

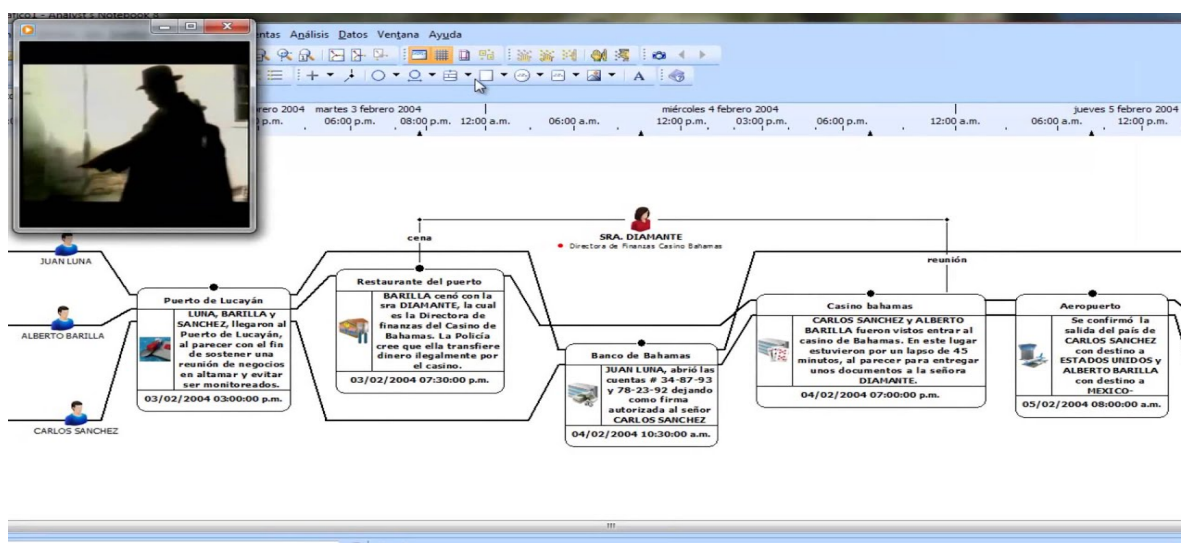

Рис. 1

– **асоціаційна матриця** – ця матриця допомагає зіставляти два або більше факторів у злочинній діяльності, фіксуючи частоту, з якою одночасно виникають певні фактори (наприклад особи, організації, номери телефонів, адреси та подібні до них змінні), щоб виділити корелюючі фактори, які відіграють важливу роль у діяльності злочинців та усувають фактори, які

не мають взаємозв'язку; ці фактори можуть бути схожими, наприклад співвідношення серії телефонних номерів, а також можуть бути за своєю суттю незалежними, але дають зрозуміти, коли вони співвідносяться, наприклад складання схеми подорожей двох цілей спостереження, коли телефонний дзвінок або банківська операція здійснюються перед поїздкою (рис. 2);

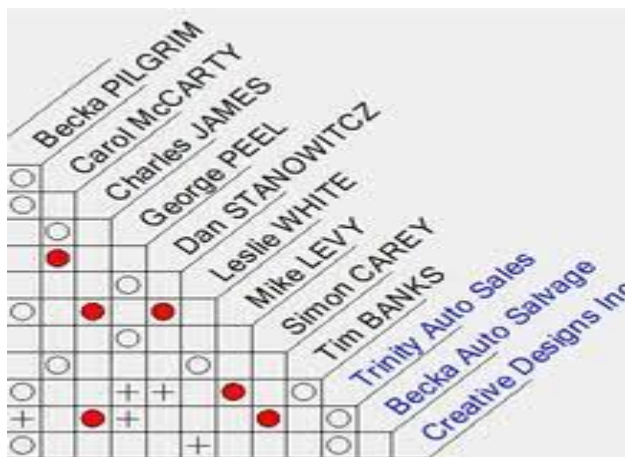

Рис. 2

– **товарний трафік / графічний аналіз** – діаграма, яка ілюструє схему організації переміщення заборонених товарів, зброї, наркотиків за допомогою елементів злочинного середовища; наприклад, товарний потік аф-

ганського героїну відображатиме кожну операцію та спосіб контрабанди разом із транзакційними витратами з Афганістану до міста в Україні (рис. 3);

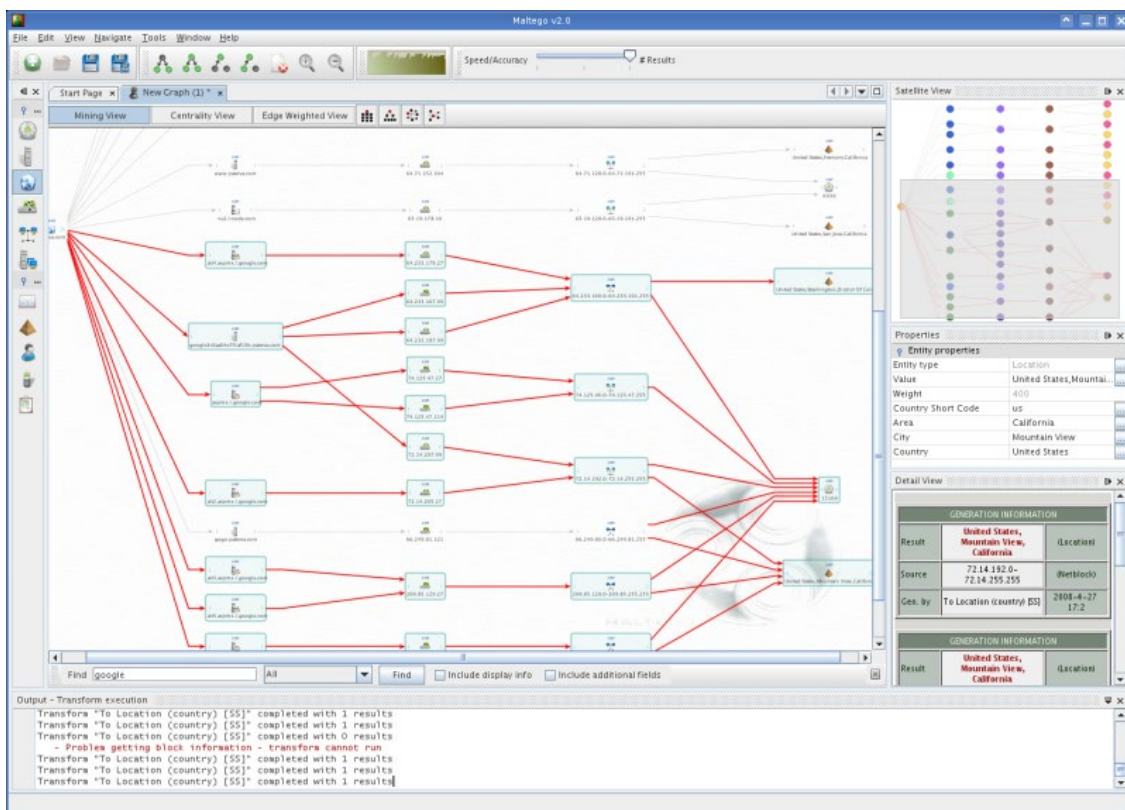

Рис. 3

– **аналіз комунікаційного трафіку** – важливу інформацію можна отримати в результаті аналізу трафіку телефонів, обміну текстовими повідомленнями та електронною поштою; визначивши, з ким здійснюють зв'язок, частоту зв'язку, їх походження і призна-

чення, тривалість зв'язку та наявність додатків до електронних листів, аналіз може надати значне підтвердження і докази злочинності; хоча зміст комунікацій, очевидно, надаватиме важливу інформацію, аналіз комунікаційного трафіку також може бути цінним (рис. 4);

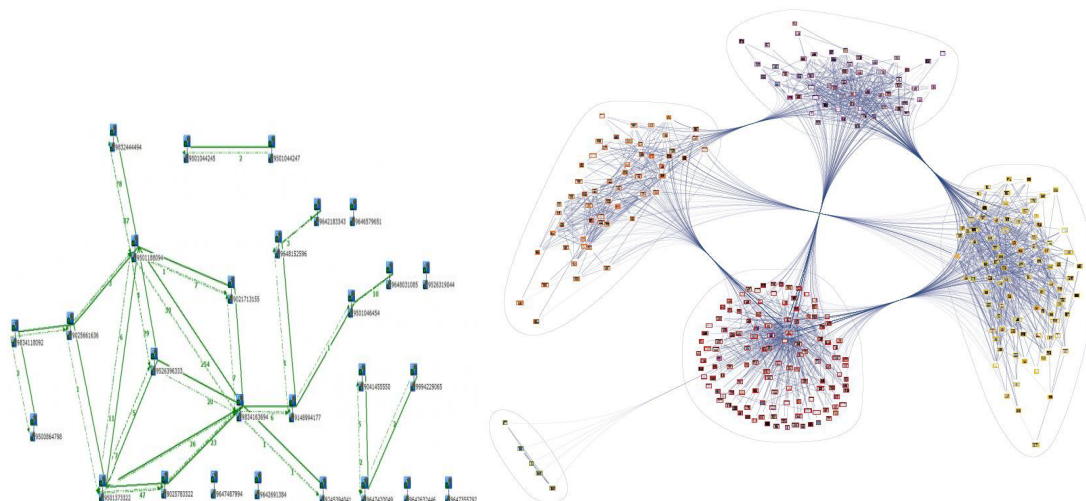

Рис. 4

– **аналіз структури злочинності** – загальний термін для низки суміжних дисциплін, таких як ідентифікація злочинів або серій інцидентів, аналіз тенденцій злочинності,

аналіз гарячих точок та загальний аналіз профілю, і може включати картографування (рис. 5);

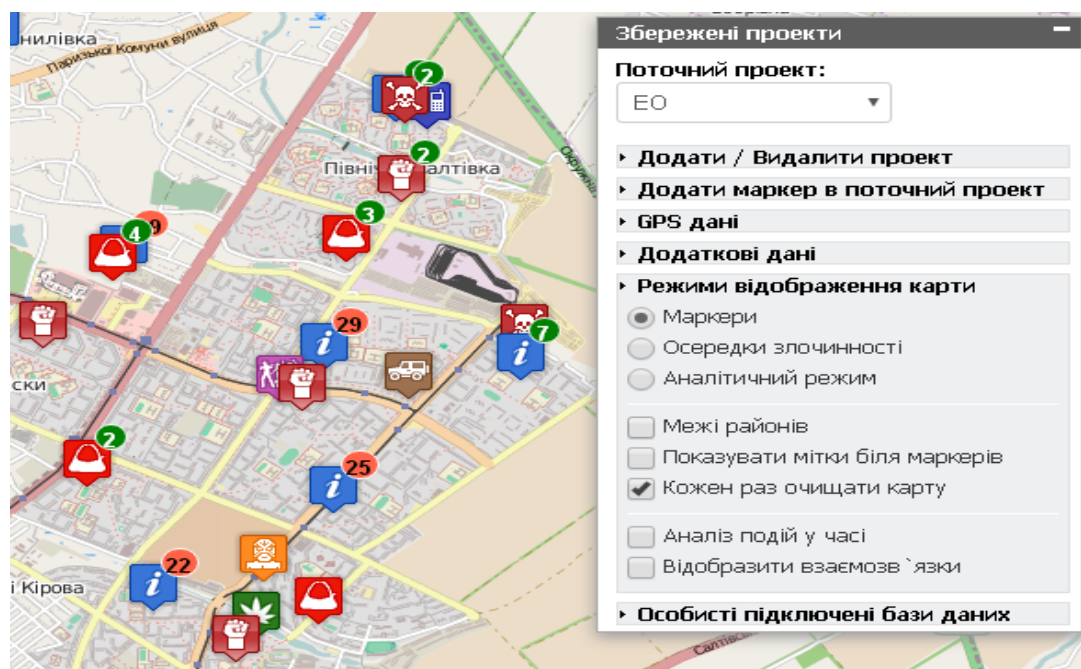

Рис. 5

– **профайлінг злочинця** – містить детальний аналіз поведінкового профілю злочинця, його кримінальних навичок, загальну інформацію, механізми та характер скоєних злочинів

тощо; аналіз, який охоплює цілу низку аналітичних методів для опису злочинців, їх злочинної діяльності, способу життя, асоціацій, ризику, який вони становлять, та їх сильних і

слабких сторін, щоб зосередити увагу на розслідуванні, націленому на них; профілі також можуть зосереджуватися на жертвах та уразливих особах (рис. 6);

Рис. 6

– **кримінальний профайлінг** – такі профілі містять детальний аналіз об'єктивної складової злочину, а саме механізму скоєння, специфічні навички, що були використані, методи й інструменти;

– **демографічний / соціальний аналіз тенденцій** – аналітичний метод, орієнтований на демографічні зміни та їх вплив на злочинність, він також аналізує такі соціальні фактори, як безробіття та безпритульність, і розглядає важливість змін населення, відно-

син і діяльності, оскільки вони можуть впливати на злочинність;

– **аналіз потоку подій** – діаграми, що забезпечують візуальне зображення низки важливих подій або інцидентів (наприклад кримінальної операції) та послідовних взаємозв'язків цих подій, таких як подорожі учасника злочину, грошові операції чи інші події, що мають вирішальне значення для скоєння злочину (рис. 7);

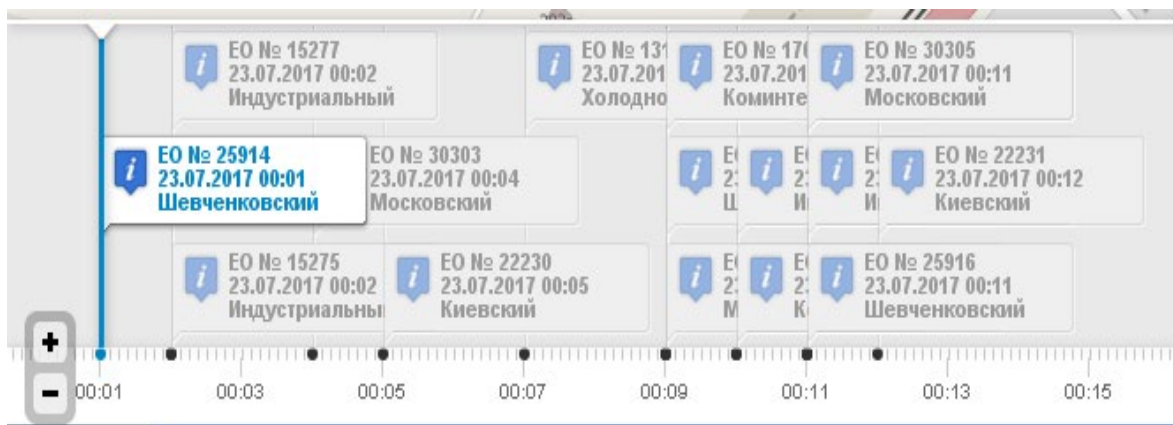

Рис. 7

– **фінансовий аналіз** – існує безліч методів фінансового аналізу, які спільно прагнуть зіставити різноманітні фінансові операції, включно з характером операцій, залучені сторони, походження, посередництво і призначення транзакцій та порівняльний аналіз доходів і витрат; спільною метою є документування тенденцій транзакцій (як приватних осіб, так і організацій) та виявлення розбіжностей або підозрілої фінансової діяльності; з огляду на те, що практично всі злочини мають певну форму фінансового елемента, фінансовий аналіз є важливим інструментом;

– **перевірка гіпотез** – аналітик висловлює гіпотезу про зв'язки людей та організацій у злочинному утворенні, необхідні операції

для функціонування утворення та важливі товари або ресурси, потрібні для успіху утворення; на відміну від попередніх пунктів, у цьому списку, які є візуальними зображеннями різних елементів підприємства, перевірка гіпотез використовує зображення, щоб визначити, чи були визначені всі елементи злочину, які можуть бути використані для запобігання продовженню злочинної діяльності та (в ідеалі) визначення кримінальної відповідальності учасників;

– **аналіз зв'язків** – діаграма, яка ідентифікує всіх підтверджених і підозрюваних осіб та організації у злочинному утворенні та ілюструє їх взаємозв'язок між собою (рис. 8);

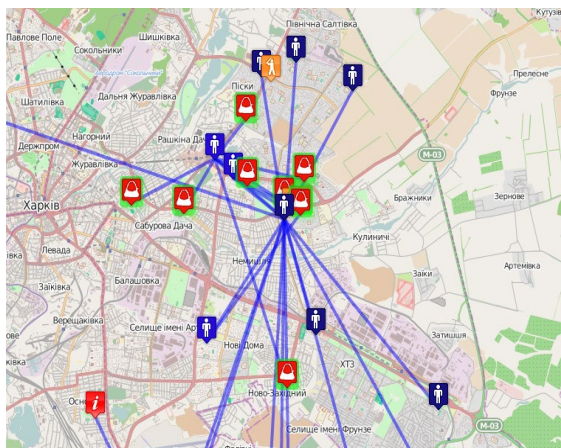
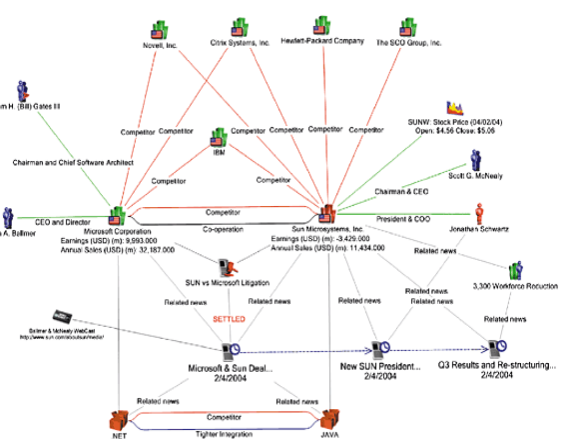

Рис. 8

– **профілі ринку** – ці профілі є оцінками, які досліджують кримінальний ринок навколо певного товару в певній місцевості, наприклад наркотиків чи викрадених транспортних засобів, або такої послуги, як проституція; вони постійно переглядаються та оновлюються;

– **мережевий аналіз** – цей аналіз описує не лише зв'язки між людьми, які утворюють злочинні мережі, але й значення зв'язків і ролі, яку виконують окремі особи, а також сильні та слабкі сторони злочинної організації (рис. 9);

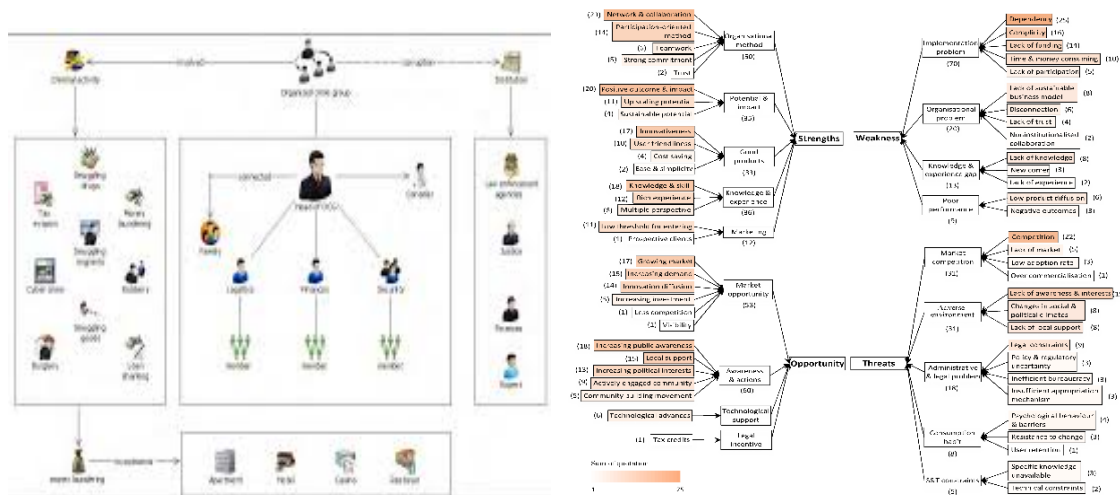

Рис. 9

– **оцінка оперативних можливостей** – такий аналіз оцінює перекриття джерелами інформації, щоб зберегти фокусування операції на попередньо узгоджені цілі, особливо в разі значного плану збору розвідувальних даних або іншої масштабної операції;

– **аналіз результатів** – аналіз, що оцінює ефективність правоохоронної діяльності, наприклад ефективність патрульних стратегій, ініціатив щодо зменшення злочинності або конкретного методу розслідування;

– **аналіз ризику** – аналіз, що оцінює масштаби ризиків, які створюють окремі правопорушники чи організації для окремих потенційних жертв, широкої громадськості та правоохоронних органів.

Кожен із цих методів використовується для кращого розуміння необробленої інформації та її взаємозв'язків та для ілюстрування кримінального явища.

Моніторинг доступного кіберпростору.

Це у загальному випадку комплексна процедура, яка має своєю метою виявлення явних або прихованих ознак скоєних злочинів або тих, що плануються, на основі сканування в режимі 24/7 усіх доступних електронних джерел інформації, таких як державні і недержавні інформаційні ресурси, у різноманітних форматах: 1) структуровані дані у форматах баз даних, xls, xlsx, csv, csv2, xml тощо; 2) неструктуровані дані – текстові дані, графічні файли, відео- та аудіо- файли; дані із соцмереж, месенджерів, IoT тощо. На поточний момент у світі існує дуже обмежена кількість інтелектуальних аналітичних платформ, які мають у своєму складі модулі з такою функцією. Усі платформи такого типу можна поділити на дві групи: 1) такі, що виявляють явні (прямі) ознаки злочинної активності; 2) такі, що ви-

являють сховані, непрямі ознаки на основі так званих «слабких сигналів» шляхом побудови системи спеціальних індикаторів (Ларина, Овчинский, 2018).

2. Особливості і порівняльний огляд наявних інструментальних систем для вирішення завдань правоохоронних органів щодо кримінальної аналітики

Інструментальні платформи з програмним забезпеченням правоохоронних органів розробляються під конкретну систему кримінальних обліків конкретної країни і цілком відповідають структурам інформаційно-пошукових систем, у яких накопичується інформація про протиправні інциденти, осіб, об'єкти тощо. Самі інциденти кваліфікуються згідно з чинним кримінальним або адміністративним законодавством країни.

Разом із цим, зараз для забезпечення потреб правоохоронних органів існують міжнародні стандарти і методи інтелектуального аналізу, що застосовуються для розслідування злочинів, виявлення кримінальних подій та різноманітних видів кримінального аналізу, зокрема в межах моделі ILP (Intelligence Led Policing) – поліцейської діяльності, керованої аналітикою, та інших моделей предикативної поліцейської діяльності.

Нижче подано огляд найбільш відомих аналітичних платформ, які використовуються у правоохоронних органах різних країн.

Crime Center (Shotspotter). Запатентована система датчиків, алгоритмів та штучного інтелекту, яка точно виявляє, знаходить і попереджає поліцію про стрілянину (Струков та ін., 2020). Є складовою частиною RTCC – Real-time crime center (ситуаційно-аналітичні центри реального часу) поліції США. Головним завданням системи є виявлення та швидке

реагування на застосування вогнепальної зброї та вибухівки. Система має ГІС-платформу та забезпечує швидке інформування про

локацію інциденту зі стріляниною або вибухом. Може інтегруватися в інші ГІС-платформи правоохоронних органів (рис. 10).

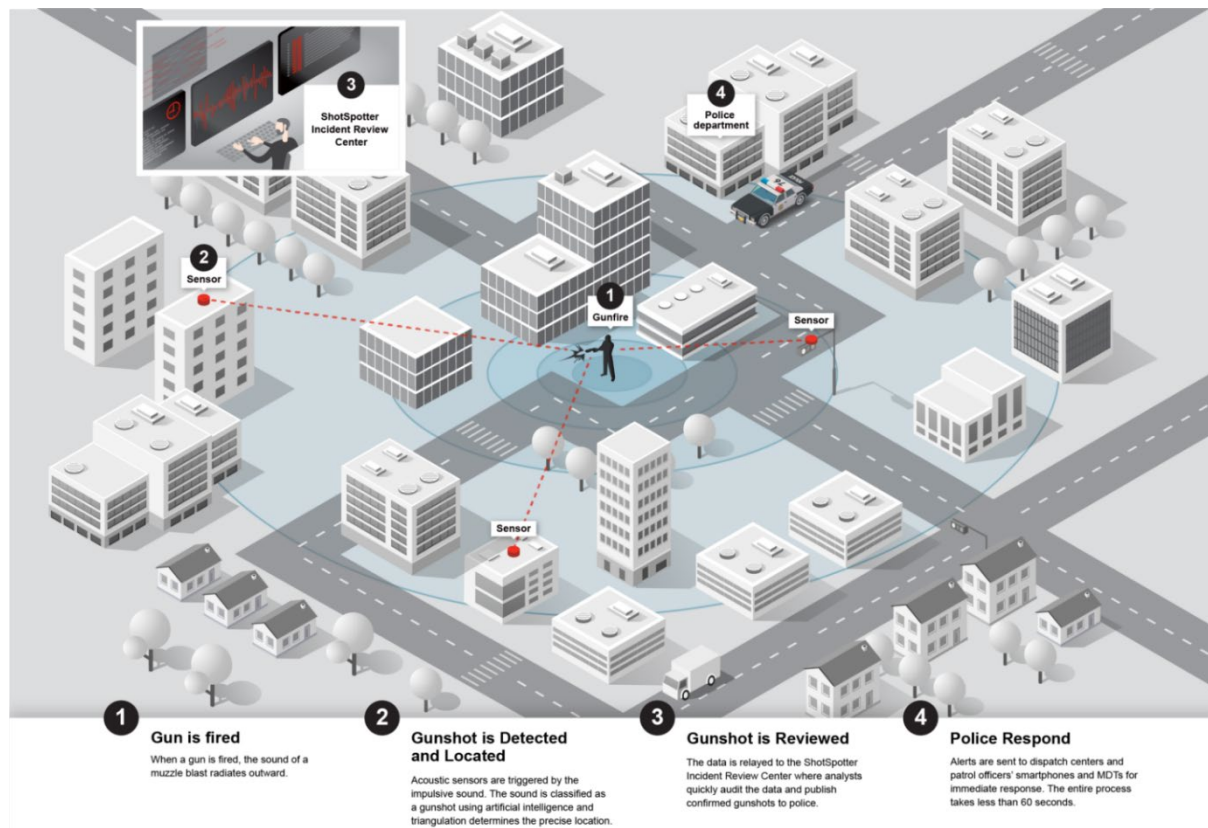

Рис. 10

Maltego. Пропонується як інструмент для графічного аналізу інтернет-посилань, пошукового інструменту у відкритих джерелах Інтернету в реальному часі та збору інформації, а також подання цієї інформації візуально на основі графів, завдяки чому шаблони та зв'язки між різними джерелами та відповідною інформацією легко ідентифікуються (Узлов, Струков, 2017).

За допомогою Maltego ви можете видобувати дані з розподілених джерел, автоматично об'єднувати відповідну інформацію в одному графі та візуально наносити її на карту, щоб дослідити ваш ландшафт даних. Maltego пропонує можливість підключати дані та функції з різних джерел, використовуючи Transforms. Через Transform Hub ви можете підключити дані понад 30 партнерів, таких як Recorded Future, DomainTools, CrowdStrike, ThreatConnect, та різноманітні загальнодоступні джерела (OSINT), а також власні внутрішні дані. Однак для роботи з власними даними потрібні їх доволі важка конвертація та розроблення логістичної моделі й моделі асоціативних

правил. Застосовується здебільшого для OSINT (рис. 11).

IBM i2 Analyst's Notebook. Це візуальне аналітичне середовище, яке дає змогу максимально ефективно використовувати величезні обсяги інформації, накопичені державними службами та підприємствами. Завдяки інтуїтивно зрозумілому інтерфейсу з урахуванням контексту воно дає можливість аналітикам швидко зіставляти, аналізувати і наочно уявляти дані з різних джерел, скорочуючи час на пошук важливої інформації у складних даних. IBM i2 Analyst's Notebook надає актуальні і дієві аналітичні засоби, що допомагають виявляти, передбачати, запобігати і припиняти злочинну, терористичну і шахрайську діяльність (Корнейко, Школьніков, Овсянюк, 2020).

IBM i2 Analyst's Notebook допомагає вирішувати такі завдання:

- швидка систематизація розрізнених даних в єдиному узгодженому поданні;
- визначення ключових осіб, подій, зв'язків і закономірностей, які не завжди можна виявити іншими засобами;

- поліпшене розуміння структури, ієрархії і способів дій злочинних, терористичних і шахрайських організацій;
- спрощення обміну складними даними, що дає змогу ухвалювати своєчасні й точні оперативні рішення;

- можливість отримання вигоди завдяки швидкому впровадженню, яке забезпечує швидке зростання продуктивності, завдяки надійним рішенням для візуальної аналітики (рис. 12).

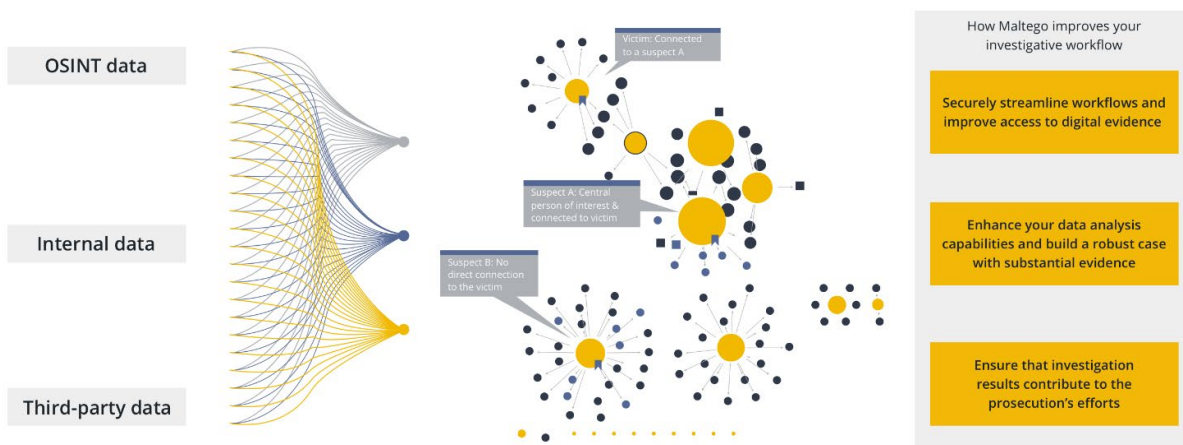

Рис. 11

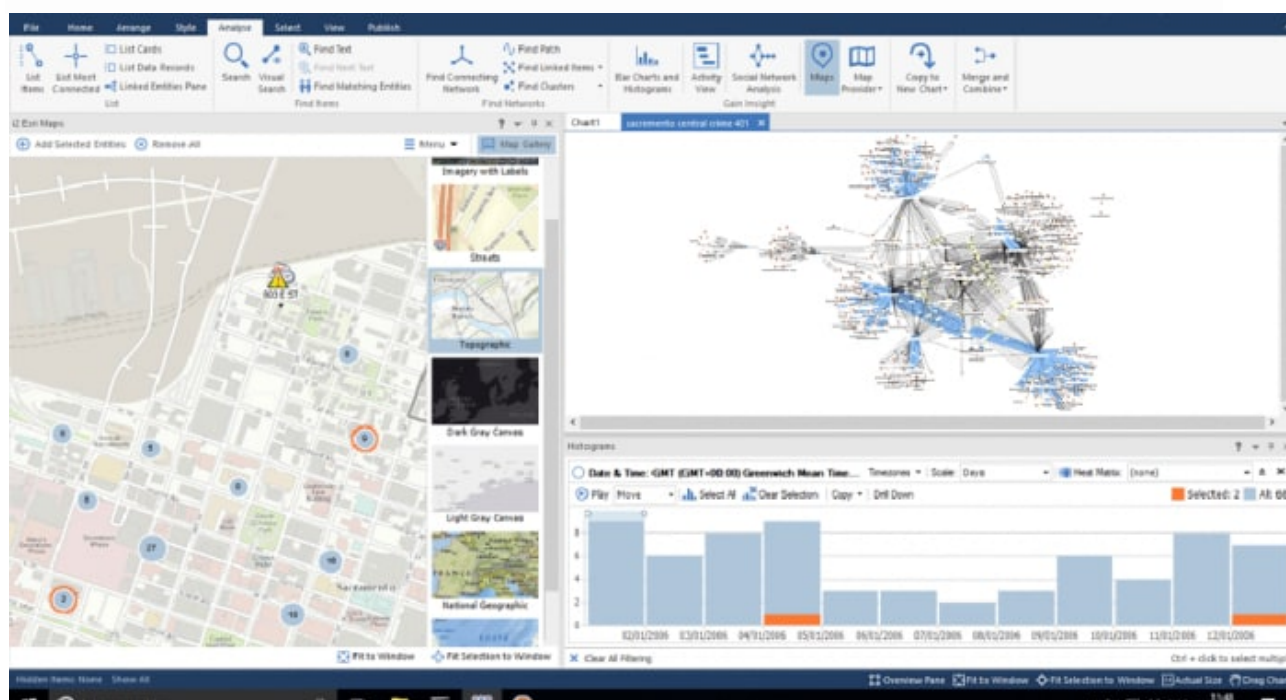

Рис. 12

IBM i2 Analyst's Notebook є максимально розкритою серед аналітиків системою, яка була започаткована на початку 2000 років, має кілька версій. Систему орієнтовано на побудову різноманітних схем, але потрібна велика кількість операцій ручної обробки даних, бо вона не дуже пристосована для роботи з Big Data та

Big Stream Data, має складну систему конвертації зовнішніх даних, доволі важку систему ГІС, потребує багато ресурсів і є коштовною.

Command Central Aware Motorola – це набір інструментів, який містить у собі ГІС як платформу для відображення всієї інформації та візуального аналізу, інструменти інтелектуальної

обробки та керування відеопотоками та системами розпізнавання зображень, статистичним аналізом інцидентів, керування нарядами та іншими засобами. Інтегрує, організовує та визначає пріоритети множини потоків інформації, щоб оператор-людина міг швидко зрозуміти їх та ухвалити перші управлінські рішення. У разі рішення розміщує відповідну інформацію на одному дисплеї або групі дисплеїв і переміщує інші джерела у фоновий режим, де це не відвертає увагу від поточного завдання.

Інтелектуальне програмне забезпечення для моніторингу може виявляти контрольовані шаблони або сценарії у відеопотоках, що допомагає виявляти протиправні дії. Людина-оператор може не помітити, що рюкзак залишився притуленим до стіни, яка прилягає до входу в центр громадського транспорту, але штучний інтелект комп'ютера це зробить. Подібним чином програмне забезпечення «бачитиме» людей, які рухаються проти потоку руху або йдуть нехарактерно повільно чи швидко, вказуючи на те, що їх поведінка відрізняється від такої в тих, хто їх оточує. Транспортний засіб, що в'їжджає у зону, зарезервовану для пішоходів, негайно буде позначений, а оператора буде попереджено про його присутність. Потім оператор може зосередитись на відповідній камері або сусідніх камерах та направити ресурси на місце для подальшого дослідження. Застосовується для РТСС, кризових центрів. Використовується Національною гвардією США.

Palantir Gotham. Palantir Law Enforcement має інтуїтивно зрозумілий, зручний інтерфейс, який дає можливість будь-якому агенту, детективу чи слідчому швидко отримати доступ до всієї доступної інформації в одному місці. Замість того щоб користуватись різними системами, користувачі можуть здійснити пошук підозрюваного, цільового об'єкта або місця за допомогою єдиного порталу та отримати необхідні дані з усіх відповідних систем. Palantir підключається до національної системи обміну інформацією США (National Information Exchange Model), підтримує наявні системи управління справами, системи управління доказами, арештами, судовими даними, іншими даними про злочини й даними автоматизованої диспетчеризації (CAD), а також має підключення до федеральних сховищ, оперативних баз і даних з державних сховищ. Уміє обробляти як структуровані та слабоструктуровані, так і неструктуровані дані, такі як сховища документів та електронні листи. Palantir – наймасштабніший продукт з капіталізацією більш ніж 500 млн доларів США. Розроблявся для потреб федеральних агентств і має багатий арсенал

інструментів штучного інтелекту для роботи з Big Data і Big Stream Data. Працює з гетерогенними даними. Частково використовується Europol (Струков та ін., 2020).

SmartCOP. Інтелектуальна платформа SmartCOP для відділів поліції має повністю інтегровану лінійку програмних продуктів, що охоплює автоматизовану диспетчеризацію, управління правоохоронними документами, аналітику, програмне забезпечення для мобільних патрулей та AVL, мобільну звітність, міжвідомчу взаємодію та веб-портал для публічних записів.

Система SmartCOP забезпечує безперебійну інтеграцію з інтерактивним відображенням карт у реальному часі для обробки дзвінків, диспетчеризації, мобільних даних, записів та управління інформацією для оптимізації ефективності операцій. SmartCOP пропонує багатофункціональне рішення, яке забезпечує гнучкість та охоплює інтегровану картографію (використовується ESRI), картки запуску AVL та пов'язані історичні дані. SmartCOP є простим у використанні та дуже легко налаштовується. Платформа будувалася під національну систему обміну інформацією США (National Information Exchange Model). На європейському ринку не представлена.

ePOOLICE – це система раннього виявлення загроз із боку організованих злочинних угруповань (далі – ОЗУ) з використанням методів обчислювального сканування і розвідувальних систем (Ларина, Овчинский, 2018; Струков та ін., 2020). Проєкт спільно фінансувався країнами ЄС і Європейським Союзом у межах Сьомої Рамкової програми досліджень і розробок (FR7). Програма FR7-SEC-2012-1 розробляється в межах загальноєвропейської програми «Безпека і суспільство», її розділів «Форсайт», «Сценарії» та «Безпека». Мета проєкту полягає у створенні ефективної загальноєвропейської системи середовищного сканування для попередження злочинів, що готуються, діючих і виникаючих ОЗУ (Бурдін, 2020, с. 16). Підсумком реалізації проєкту ePOOLICE став працездатний прототип ефективної системи раннього попередження загроз, що виникають із боку ОЗУ. Згідно з рішенням ЄС проєкт передбачає:

– проведення науково-технологічних досліджень з метою розроблення ефективних систем сканування, аналізу і прогнозування загроз із боку ОЗУ, при цьому сканування має здійснюватися в загальнодоступному Інтернеті, соціальних мережах і медіа, а також у новому інформаційному середовищі, що дедалі більше фрагментується, включно з комунікаційними мережами месенджерів, інтернетом грошей та інтернетом речей;

- виявлення ознак, індикаторів або індексів, що описують ранні або «слабкі» сигнали загроз, що формуються з боку ОЗУ;

- формування нормативних вимог до апаратного і програмного забезпечення, а також кваліфікації та компетенції аналітиків, здатних вирішити завдання відстеження та раннього виявлення загроз ОЗУ.

Як ключові аспекти прототипу системи можна виділити:

- управління інформацією і знаннями в умовах середовищної невизначеності та інформаційної неповноти, що ґрунтується на розпізнаванні патернів, що сигналізують про загрози, а також активності ОЗУ;

- наявність центрального інтегрованого сховища даних з можливістю користувачів залежно від рангу і статусу працювати з цими даними в інтерактивному режимі зі своїх робочих місць;

- створення спеціального середовища програмування і надання даних користувачам, що робить можливим одночасну роботу з різними типами файлів;

- використання методології динамічної складності та спеціальних методів подання складних явищ і процесів у простих таблицях і візуальних образах, що дозволяють конденсувати інформацію;

- дотримання міжнародних і певних країн правових, етичних і режимних вимог до таких систем.

Хоча ePOOLICE не фіксується на зборі і зберіганні персональних даних, вона, проте, може отримувати такі дані щодо осіб, за якими ведуться справи оперативної розробки, справи оперативного спостереження і поліцейські розслідування. Крім того, платформа завдяки її програмно-апаратній конфігурації може ненавмисно витягувати персональні дані широкого кола осіб у тих випадках, коли ці дані розміщено на загальнодоступних ресурсах або в соціальних мережах, чатах тощо.

Оскільки отримання достовірних даних про внутрішні процеси в конкретних ОЗУ є не лише вельми складним, але і вкрай коштовним, програма здійснює розпізнавання загроз ОЗУ шляхом моніторингу середовища їх активності. У межах цього моніторингу не лише виділяються вразливі точки локації і сфери можливої активності ОЗУ, але й виявляються індикатори, події тощо у зовнішньому середовищі, які є діагностичними ознаками підготовки ОЗУ до злочинів.

Реалізація аналітичних функцій інтелектуальних систем в аналізі кримінальних подій на базі інструментального комплексу RICAS

Зараз ГУНП в Харківській області провело апробацію інноваційного програмно-апаратного комплексу аналітичної обробки інформації різноманітних банків даних з відображенням на детальній інтерактивній карті міста як самих об'єктів, так і результатів їх аналізу (Узлов та ін., 2018). Комплекс має назву «RICAS». Згідно зі Звітом про оцінку потреб щодо впровадження моделі поліцейської діяльності, керованої аналітикою (Intelligence-Led Policing/ILP) в Національній поліції України від грудня 2016 р., проведеним EUAM та UNDP, «систему можна використовувати на державному рівні в якості платформи для аналітичного супроводу та підтримки процесу прийняття рішень». У процесі експлуатації комплексу підтверджується його гнучкість та спроможність інтегрувати будь-які дані з можливістю часового та просторового аналізу їх зв'язків між собою. Комплекс розроблено із застосуванням найновіших технологій у галузі роботи з геоінформаційними даними, крім того, за основу взято всесвітньовідомі картографічні сервіси з відкритим доступом (Open Street Map / OSM) та постійним поповненням силами світового співтовариства, що забезпечує максимальну актуальність відкритої інформації.

Аналітичні можливості комплексу є досить значними (Узлов та ін., 2015). Система дає змогу відшукати приховані зв'язки між заданими об'єктами та відображувати знайдені зв'язки як у вигляді геоінформації, так і у вигляді хронологічної стрічки подій. Також упроваджується модуль аналізу неструктурованої інформації, що надає можливість здійснювати пошук за аналогією або за заданими критеріями в режимі реального часу фактично у будь-яких текстових масивах.

RICAS побудовано на ґрунті таких припущень:

- будь-яка кримінальна інформація містить дані про час та місце скоєння, що можуть бути відображені не лише у вигляді текстового опису (населений пункт, вулиця, будинок), а й у формі географічних координат і відмітки часу;

- кожний об'єкт (суб'єкт) події має зв'язок із географічним об'єктом, що може бути описаний (адреса проживання, скоєння, місце роботи та ін.);

- кримінальні події, суб'єкти та об'єкти можуть мати зв'язки, що спостерігаються лише в разі збільшення масштабів даних та візуалізації даних в єдиному інформаційному просторі (на карті) з урахуванням розвитку в часі.

RICAS не є відокремленою системою, її побудовано як інтелектуальний інструмент аналізу наявних баз даних, що дає змогу не лише виконувати запити й отримувати результати в

текстовому вигляді, а й проводити пошук за неочевидними критеріями, аналізувати перетини зв'язків та ступінь близькості об'єктів, осіб і подій з одночасною наочною візуалізацією результатів аналізу у просторі та часі. Система оперує засобами математичного моделювання та інтелектуального семантичного аналізу, наочного темпорального аналізу, аналізу поведінкового профілю та аналізу прихованих зв'язків. Для уніфікації пошукових функцій та швидкої побудови поведінкового профілю використовується алгоритм «тегування» (побудови ключових реквізитів), а також антиціпаційний алгоритм (схема передбачення) – коли мета пошуку відома заздалегідь і треба лише встановити зв'язки. Семантичне ядро системи дає змогу виконувати складні запити, що містять статичні й динамічні складові: обмеження в часі, методу скоєння злочину, дислокації об'єктів та інші.

Ураховуючи автоматизацію процесу обробки інформації та побудови новітніх реквізитів (зв'язків і перетинів, класифікацію та кластеризацію) в режимі реального часу, завдяки збільшенню обсягів інформаційних джерел і підключенню до хмарного сервісу RICAS не лише інформаційних систем органів внутрішніх справ, а й інших відкритих державних реєстрів, систем обліку осіб, речей і подій кримінальний аналіз буде значно точнішим і повнішим для формування доказової бази в конкретних провадженнях, а прогнозування стану криміногенної обстановки дасть змогу ефективніше проводити профілактичні заходи та попереджувати злочинні прояви з більшою долею вірогідності.

Аналітичні можливості розглянутих інтелектуальних платформ відображено в узагальнюючій таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння аналітичних можливостей інтелектуальних платформ для правоохоронних органів

	CrimeCenter https://crimecenter.com/ https://www.shotspotter.com/	Motorola-Command-Center-Software	SmartCOP smartcop.com/	Palantir gotham https://www.palantir.com/palantir-gotham/	ePOOLICE	RICAS https://ricas.org/	Maltego https://www.maltego.com/	IBM I2
• Аналіз схеми скоєння злочину			+	+	+	+	+	+
• Товарний трафік / графічний аналіз	+	+		+	+	+	+	+
• Аналіз комунікаційного трафіку		+	+		+	+	+	+
• Аналіз структури злочинності	+	+	+	+	+	+		
• Кримінальний профайлінг	+	+	+	+	+	+		
• Профайлінг злочинця			+	+	+	+		
• Семантичний аналіз				+	+	+		
• Аналіз зв'язків Link Analysis			+	+	+	+	+	+
• Візуальна аналітика на картографії Crime Mapping		+	+	+	+	+		
• Демографічний / соціальний аналіз тенденцій			+	+	+	+		
• Мережевий аналіз			+	+	+	+	+	+
• Оцінка оперативних можливостей				+	+	+		+
• Аналіз результатів				+	+	+		
• Моніторинг доступного кіберпростору				+	+			
• Необхідність адаптації до ІП НПУ МВС України	Так	Так	Так	Так	Так	Ні	Так	Так

ВИСНОВКИ. У роботі подано огляд сучасних найбільш розвинених інтелектуальних платформ, які використовуються для потреб кримінального аналізу і відповідають сучасним вимогам до таких систем. Виконано їх порівняльний аналіз, виокремлено й узагальнено функціональні компоненти таких систем, що дає змогу на етапі вибору необхідної платформи формулювати вимоги до її функціонального наповнення. На підставі проведеного дослідження можна сформулювати такі вимоги до функціональних характеристик інтелектуальних систем автоматизованого аналізу для потреб кримінального аналізу: система має надавати співробітникам максимально повні результуючі дані для ефективного вирішення завдань правоохоронних органів за такими напрямками:

- постійний моніторинг соціально-економічної та криміногенної ситуації на різному рівні відповідальності, в різних сферах життєдіяльності регіонів, негативних процесів та їх впливу на соціально-економічну ситуацію з установами горизонтальних структур кримінальної спрямованості та вертикальних центрів управління цими структурами; як наслідок – надання аналітичних меморандумів про стан соціально-економічної та криміногенної ситуації в регіоні, негативних процесів, прогнозів щодо виникнення можливих конфліктних ситуацій, латентних конфліктів, схем відмивання коштів та процесів у кримінальному середовищі на всіх рівнях відповідальності;

- виявлення латентних схем, механізмів і конфліктів кримінальної спрямованості в соціально-економічній діяльності суб'єктів гос-

подарювання; виявлення процесів, що можуть вплинути на дестабілізацію криміногенної ситуації; виявлення системності у виникненні негативних процесів, розуміння базису їх існування на аналізі чинних законів та нормативних актів; виявлення схем відмивання коштів, здобутих незаконним шляхом, суб'єктів підприємницької діяльності, підприємств державної власності або установ бюджетної сфери, які в них задіяні;

- розкриття та профілактика злочинів; координація підрозділів у розкритті серійних злочинів або злочинів, учинених стійкими злочинними групами з ознаками організованості; розроблення методичних рекомендацій з розкриття злочинів;

- своєчасне інформування керівництва про оперативну обстановку в регіоні за напрямками роботи, територіями та стратегічно важливими об'єктами; надання керівниками територіальних і структурних підрозділів керівництву своєчасної та об'єктивної інформації про володіння ситуацією в районі чи за напрямом роботи; стратегічне прогнозування та підтримка ухвалення тактичних рішень керівництвом на всіх рівнях відповідальності, забезпечення оперативного аналізу процесів за наслідками ухвалених рішень.

Визначення використовуваної платформи залежить від повноти виконання функцій різноманітних кримінальних аналізів, можливості адаптації до системи обліку даних (ІП НПУ МВС України), до мови, кошторису робіт щодо конвертації та адаптації і кошторису самої платформи.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бортник С. М. Перспективи розвитку аналітичних систем предикативної аналітики // Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів : матеріали круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 9–11.
2. Бурдін М. Ю. Розпізнавання осіб злочинців і терористів на базі нейронних мереж // Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів : матеріали круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 12–14.
3. Інформаційні технології у правоохоронній діяльності. Частина 1: Високотехнологічні тренди у правоохоронній сфері зарубіжних країн : навч. посіб. / В. М. Струков, Д. Ю. Узлов, Ю. В. Гнусов та ін. ; за заг. ред. В. М. Струкова ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Діса плюс, 2020. 276 с.
4. Ковтун І. В. Інформаційно-аналітична діяльність штабів органів внутрішніх справ у сфері розслідування кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 520–528.
5. Корнейко О. В., Школьніков В. І., Овсянюк Д. І. Використання сучасних інформаційно-аналітичних технологій в діяльності центру кримінальної аналітики Національної академії внутрішніх справ // Інформаційні технології в освіті та практиці : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18 груд. 2020 р.) / МВС України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2020. С. 8–11.
6. Ларина О. С., Овчинский В. С. Искусственный интеллект. Большие данные. Преступность. М. : Книжный мир, 2018. 166 с.
7. Основи кримінального аналізу : підручник / А. М. Бабенко, О. М. Засць, В. А. Некрасов та ін. ; за заг. ред. О. Є. Користіна. Одеса, 2019. 296 с.

8. Основи кримінального аналізу : посібник з елементами тренінгу / О. Є. Користін, С. В. Албул, А. В. Холостенко та ін. Одеса : ОДУВС, 2016. 112 с.
9. Прикладний кримінальний аналіз на базі інформаційно-аналітичної системи «RICAS»: Методичні рекомендації щодо аналітичної діяльності та кримінального аналізу на базі інформаційно-аналітичної системи «RICAS» / Д. Ю. Узлов, І. В. Дегтярьова, В. М. Струков та ін. Харків : Юрайт, 2018. 92 с.
10. Узлов Д. Ю., Струков В. М. Використання методів і технологій штучного інтелекту в кримінальному аналізі // Застосування інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 21 груд. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 17–19.
11. Узлов Д. Ю., Струков В. М. Сучасні інструментальні засоби кримінального аналізу // Проблеми застосування інформаційних технологій правоохоронними структурами України та вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання : зб. наук. ст. за матеріалами доп. Між-нар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22 груд. 2017 р.) / МВС України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2017. С. 162–164.
12. Узлов Д. Ю., Струков В. М., Власов О. В. Використання інтелектуального аналізу даних у протидії інформаційній злочинності // Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 листопада 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 325–328.
13. Узлов Д. Ю., Струков В. М., Власов О. В. Методологічний апарат аналітичної роботи в Національній поліції України // Застосування інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України : матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 21 груд. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 64–66.
14. Узлов Д. Ю., Струков В. М., Григорович А. Б., Петрусенко А. И., Доскаленко С. И. Применение интеллектуальной системы криминального анализа в реальном времени (RICAS) для аналитического сопровождения оперативно-розыскной деятельности и досудебного расследования. *Право і безпека*. 2015. Вип. 2 (57). С. 132–139.
15. Швець Д. В. Стратегічні напрямки використання новітніх технологій цифрового світу у попередженні злочинів // Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів : матеріали круглого столу (м. Харків, 14 груд. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 7–9.
16. Boba R. *Introductory Guide to Crime Analysis and Mapping*. Washington, 2001. 74 p.
17. Ismailov K. Y. Peculiarities of human rights and freedom while applying intelligence-led policing (ILP). *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2019. Spec. Iss. 1. Pp. 36–41.
18. *Law Enforcement Intelligence: A Guide for State, Local, and Tribal Law Enforcement Agencies* / U. S. Department of Justice Office of Community Oriented Policing Services. 2nd ed. Michigan, 2009. 465 p.
19. *OSCE Guidebook. Intelligence-Led Policing* / OSCE. Vienna, 2017. 105 p.
20. S. Gwinn, Bruce C., Cooper J. P., Hick S. *Exploring Crime Analysis: Readings on Essential Skills*. 2nd ed. Kansas, 2019. 222 p.
21. Scott M. *Problem-Oriented Policing: Reflections on the First 20 Years*. Washington, 2000. 46 p.
22. Strukov V., Uzlov D. Web-based Protected Geoinformation System of Criminal Analysis (RICAS) for Analytical Support for Crimes Investigation // *Problems of Infocommunications. Science and Technology : International Scientific-Practical Conference (Kharkiv, 10–13 October 2017)*. Kharkiv, 2017. Pp. 508–511.
23. Uzlov D., Popov S., Vlasov O., Bodyanskiy Y. Adaptive Matrix Model for a Crime Forecasting Task // *Data Stream Mining & Processing : Third International Conference (Lviv, 21–25 August 2020)*. Lviv, 2020. Pp. 96–101.
24. Uzlov D., Strukov V., Vlasov O. Using Data Mining for Intelligence-Led Policing and Crime Analysis // *Conference Problems of Infocommunications. Science and Technology : International Scientific-Practical Conference (Kharkiv, 9–12 October 2018)*. Kharkiv, 2018. Pp. 499–502.
25. Westphal C. *Data Mining for Intelligence, Fraud and Criminal Detection. Advanced Analytic & Information Sharing Technologies*. Boca Raton : CRC Press, 2009. 426 p.

Надійшла до редакції: 14.09.2021

СТРУКОВ В. М., УЗЛОВ Д. Ю., ГНУСОВ Ю. В. ИНСТРУМЕНТАЛЬНЫЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ПЛАТФОРМЫ ДЛЯ УГОЛОВНОГО АНАЛИЗА

Целью данной работы является сравнительный анализ наиболее известных зарубежных и отечественных платформ интеллектуального анализа данных для криминального анализа. На основе обзора действующих платформ криминального анализа и практического опыта сформулирован перечень функциональных составляющих

аналитических инструментов криминального аналитика, которые в настоящее время применяются в различных интеллектуальных платформах криминального анализа и в практической деятельности правоохранительных органов. Выделены типичные особенности интеллектуального программного обеспечения правоохранительных органов в целом и криминального анализа в частности. Выполнен сравнительный обзор функционала аналитических инструментов интеллектуального программного обеспечения правоохранительных органов зарубежных стран и отечественных разработок, на основе которого сформулированы требования к функциональным характеристикам интеллектуальных систем автоматизированного анализа для нужд криминального анализа.

Ключевые слова: криминальный анализ, аналитический инструмент, интеллектуальная платформа, функциональная составляющая, профайлинг, анализ связей.

STRUKOV V. M., UZLOV D. YU., GNUSOV YU. V. INSTRUMENTAL INTELLIGENT PLATFORMS FOR CRIMINAL ANALYSIS

The aim of the work is a comparative analysis of the most well-known foreign and domestic intelligent data mining platforms for criminal analysis. The relevance of this work is due to the peculiarities of the Fourth Industrial Revolution, the processes of which are rapidly unfolding at the present stage and have a critical impact on all areas, including law enforcement. Such features include: 1) "information explosion", which is intensifying, 2) accelerating the pace of development of modern technologies; 3) the cost of high-tech tools, which is rapidly declining, and such tools become available to ordinary citizens (including criminals). The consequences of illegal actions of perpetrators with the use of modern high-tech tools are analyzed. It is determined that the consequences of such actions can be large-scale, forcing law enforcement agencies around the world to move from a reactive to a predicative model of activity. A fundamentally important condition for the implementation of the predicative model is the use of highly intelligent tools to prevent crime. An analytical review of the most modern intellectual platforms used for the needs of criminal analysis and meeting modern requirements for such systems is given. Based on the review of existing platforms of criminal analysis and practical experience, a list of functional components of analytical tools of criminal analyst, which are currently used in various intellectual platforms of criminal analysis and in the practice of law enforcement was formulated. Typical features of intelligent software of law enforcement agencies in general and criminal analysis in particular are highlighted. A comparative overview of the functionality of analytical tools of intelligent software of law enforcement agencies of foreign countries and domestic developments is given. Features of functional components of intellectual systems of criminal analytics are named. Based on the study, the requirements for the functional characteristics of intelligent systems of automated analysis for the needs of criminal analysis are formulated. Using the results of this study will provide an opportunity at the stage of choosing the necessary platform to formulate requirements for its functional content.

Key words: criminal analysis, analytical tool, intelligent platform, functional component, profiling, connection analysis.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Струков В. М., Узлов Д. Ю., Гнусов Ю. В. Інструментальні інтелектуальні платформи для кримінального аналізу. *Право і безпека*. 2021. № 4. С. 64–79. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.07>.

Citation (APA): Strukov, V. M., Uzlov, D. Yu., & Gnusov, Yu. V. Instrumental intelligent platforms for criminal analysis. *Law and Safety*, 4(83), 64–79. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.07>.

ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ ШВЕЦЬ,*доктор юридичних наук, доцент,**заслужений працівник освіти України,**Харківський національний університет внутрішніх справ;* <https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>**ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПІДГОТОВКУ КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Проаналізовано особливості нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для поліції. Установлено, що така нормативно-правова регламентація здійснюється значною кількістю актів законодавства, які у своїй сукупності можна уявити як систему. З'ясовано загальне значення нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також встановлено роль окремо взятого акта законодавства в цій сфері. Доведено, що систематизація національного законодавства в цій сфері матиме позитивний ефект для діяльності як поліції в цілому, так і закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для неї.

Ключові слова: *нормативно-правові акти, заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання, Національна поліція України, підготовка кадрів, кадрове забезпечення, нормативно-правова регламентація.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. Конституція України проголосила, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в нашій державі найвищою соціальною цінністю¹. Для того щоб зазначені конституційні приписи мали не лише декларативний характер, а дійсно впроваджувалися в реальне життя, у нашій державі функціонує ціла низка суб'єктів, діяльність яких спрямовано на охорону й захист прав, свобод та інтересів особи від протиправних посягань. Як провідні такі суб'єкти слід розглядати органи та підрозділи Національної поліції України, на які покладено завдання з надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законодавством, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних чи соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги². Цей центральний ор-

ган виконавчої влади представлено значними людськими ресурсами, зокрема, він налічує десятки тисяч осіб, котрі як у цілому виконують покладені на поліцію завдання, так і реалізують окремі напрямки її діяльності.

Саме тому ефективність функціонування органів і підрозділів Національної поліції в цілому, а також належна реалізація окремих напрямків її діяльності прямо залежать від конкретної особи. У цьому контексті цілком слушною видається думка А. Манжули (2015), який зауважує, що кадрове забезпечення є одним із ключових факторів, що визначають рівень якості та результативності виконання відповідними інституціями свого функціонального призначення. Таке значення кадрового забезпечення пояснюється тим, що саме від його реалізації залежить кадровий потенціал організації, який, у свою чергу, свідчить про можливість останньої щодо реалізації намічених цілей і поставлених завдань, а також про перспективи подальшого розвитку її діяльності (Манжула, 2015, с. 268). Ефективність виконання відповідною особою покладених на неї завдань і належне здійснення повноважень прямо залежать від рівня її підготовки, України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.10.2021).

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 16.10.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство

повноти здобутих нею знань та якості сформованих вмінь і навичок. У своїй сукупності вказані складові мають отримуватися та формуватися передусім у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України. Щороку заклади вищої освіти зі специфічними умовами навчання готують тисячі кадрів для органів і підрозділів Національної поліції України, які розпочинають або ж продовжують службу в її відповідних функціональних складових – патрульній поліції, органах досудового розслідування, кримінальній поліції тощо. При цьому під час здійснення підготовки кадрів для Національної поліції України необхідно враховувати багато аспектів, пов'язаних як зі специфікою проходження служби в поліції в цілому, так і з особливостями роботи в окремо взятому підрозділі.

Ось чому діяльність закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України, має будуватися відповідно до чітко визначених правил, які знайшли свою об'єктивізацію у приписах чинного національного законодавства. У цьому разі йдеться про нормативно-правову регламентацію цієї сфери суспільних відносин, що з огляду на специфіку функціонування останніх матиме значні особливості, насамперед пов'язані з підпорядкуванням закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання відразу декільком відомствам. Такі особливості породжуватимуть і недоліки нормативно-правової регламентації діяльності вказаних суб'єктів, що, зокрема, виявлятиметься у великому масиві актів підзаконного законодавства. У своїй сукупності все це негативно впливатиме на діяльність закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України. Вироблення дієвих кроків, спрямованих на підвищення ефективності діяльності таких закладів, а отже, і якості підготовки кадрів для поліції (що, без сумніву, вплине і на діяльність поліції в цілому), передбачає необхідність проведення дослідження в напрямі виявлення особливостей і недоліків нормативно-правової регламентації окресленої сфери суспільних відносин.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає у визначенні особливостей нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України. Досягнення поставленої мети передбачає вико-

нання таких *завдань*: визначення сучасного стану нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України; здійснення аналізу окремих актів законодавства, на основі яких здійснюється така регламентація; виявлення на підставі аналізу недоліків нормативно-правової регламентації цієї сфери суспільних відносин; розроблення дієвих кроків, спрямованих на вдосконалення нормативно-правової регламентації діяльності зазначених закладів.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблематика нормативно-правової регламентації суспільних відносин, пов'язаних із функціонуванням правоохоронних органів, зокрема з їх кадровим забезпеченням, серед іншого органів і підрозділів Національної поліції України, досліджувалася у працях таких учених, як В. Аброськін (2020), А. Андреев (2018), В. Невядовський (2021), О. Євдокімова, І. Охріменко, Я. Пономаренко, Ю. Александров, С. Охріменко, К. Пронченко (2020), О. Музичук, О. Безпалова, К. Рудой, Л. Каленіченко (2020), М. Юніна, С. Короход, К. Резворович, О. Цахик (2021), В. Пчелін, Л. Фоміна, Р. Максакова, І. Кубарієв (2019) та ін. У працях указаних учених було піддано критичному аналізу окремі аспекти функціонування правоохоронної системи, сформульовано теоретико-методологічні засади реалізації окремих її складових, визначено особливості нормативно-правової регламентації суб'єктів правоохоронної діяльності, зокрема тих, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України). Окрему увагу вчені приділяли і кадровому забезпеченню органів і підрозділів Національної поліції України. Разом із тим реформування правоохоронного сектора та стрімке оновлення чинного національного законодавства, що регламентує сферу діяльності правоохоронних органів та їх кадрового забезпечення, зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень у цьому напрямі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Досягненню поставленої мети передувало використання під час дослідження як загальнотеоретичних, так і спеціально наукових методів пізнання. У своїй сукупності використання таких методів дозволило як у цілому досягти поставленої мети у межах дослідження, так і вирішити окремі із завдань, які цьому передували, що позитивно вплинуло на обґрунтованість висновків, практичну спрямованість дослідження та його наукову значущість у цілому. За допомогою методу узагальнення

було з'ясовано, що нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання здійснюється значною кількістю нормативно-правових актів, які різняться за своєю юридичною силою й у цілому можуть бути представлені як система, до складу якої входять Конституція України, міжнародні договори України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) та накази МВС України. При цьому окремий нормативно-правовий акт, будучи структурним елементом системи нормативно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин, має ієрархічні зв'язки з її іншими елементами, подекуди обумовлюючи їх дію. Використання методу аналізу дозволило визначити окремі приписи нормативно-правових актів, на підставі яких відбувається нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для органів і підрозділів Національної поліції України. Установлено, що такі приписи можуть визначати загальноправові засади діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, закріплювати правовий статус суб'єктів цих суспільних відносин і визначати окремі аспекти реалізації освітнього процесу. Метод сходження від абстрактного до конкретного дав змогу встановити загальне значення нормативно-правової регламентації суспільних відносин із приводу функціонування закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, а також визначити роль окремо взятого нормативно-правового акта у цій сфері. Гносеологічний метод дав змогу з'ясувати окремі особливості нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема визначити, що однією з головних таких особливостей є специфіка здійснення управління цими закладами, що виявляється в їх одночасному підпорядкуванні відразу декільком центральним органам виконавчої влади. За допомогою структурного аналізу визначено, що значна кількість відомчих нормативно-правових актів, на основі положень яких здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, наразі є неактуальними, оскільки не переглядалися протягом кількох років. Метод дедукції та індукції дав змогу дійти висновку про необхідність здійснення систематизації підзаконних нормативно-правових актів, за допо-

могою яких здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Під час такої систематизації необхідно розробити й у подальшому ухвалити нові нормативно-правові акти, що визначатимуть правовий статус указаних закладів вищої освіти, з одночасним скасуванням застарілих актів національного законодавства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Нормативно-правова регламентація будь-якої сфери суспільних відносин здійснюється за допомогою численної кількості актів національного законодавства, які у своїй сукупності можна уявити як певну систему (Бортник, 2018, с. 156). У такому разі системоутворювальним елементом слід уважати юридичну силу окремого взятого акта законодавства. Сутність юридичної сили на сторінках фахової літератури розглядають як основну властивість правових актів діяти та породжувати правові наслідки: виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Така сила має два аспекти: співвідношення правових актів між собою й обов'язковість виконання. Зі співвідношенням установлюється ієрархія, тобто система підпорядкованості правових актів. Це означає, що кожен акт посідає своє місце в загальній системі правових актів. З огляду на це акти законодавства, на підставі положень яких здійснюється нормативно-правова регламентація відповідних суспільних відносин, зокрема діяльність закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, можна згрупувати залежно від їх юридичної сили.

Так, основою здійснення нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання є акт найвищої юридичної сили – Конституція України від 28 червня 1996 р. Саме в її положеннях закріплено обов'язок держави реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб (ст. 43), а також забезпечення розвитку вищої освіти і різних форм навчання (ст. 53). У положеннях Основного Закону України знайшли свою об'єктивізацію основоположні права, свободи й інтереси людини та громадянина, серед яких окремо згадується право кожного на освіту (ст. 53). Також може йтися і про загальноправові принципи, які походять із приписів Конституції України та з урахуванням дії яких побудовано діяльність будь-якого державного органу, зокрема закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Відповідно до ст. 8 зазначеного акта законодавства Конституція України

має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти ухвалюються на основі Конституції України і мають відповідати їй¹.

Наступна група актів законодавства, на основі яких здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України, представлена міжнародними договорами України. Здебільшого цю групу становлять акти, дію яких спрямовано на визначення загальних прав, свобод та інтересів особи, серед іншого права на здобуття вищої освіти у відповідному закладі. Як приклади міжнародних договорів України в цій сфері варто назвати Загальну декларацію з прав людини від 10 грудня 1948 р.², Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.³, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р.⁴, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.⁵ тощо.

Будучи окремою групою актів законодавства, на підставі яких здійснюється нормативно-правова регламентація досліджуваної сфери суспільних відносин, закони України в аспекті діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання можуть розглядатися з кількох поглядів. По-перше, може йтися про нормативно-правові акти, положення яких визначають правовий статус суб'єктів досліджуваної сфери суспільних відно-

син. У цьому разі йдеться про Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р.⁶, який визначає організацію, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади. Також не можна оминати увагою і Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р.⁷ У цьому нормативно-правовому акті питанням, пов'язаним з функціонуванням вищих закладів освіти зі специфічними умовами навчання, увага майже не приділяється. Як цілком слушно зі цього приводу зауважує А. Андреев (2018), у статтях цього Закону, присвячених питанням підготовки кадрів для Національної поліції, не розкрито сутність, систему й особливості функціонування відомчих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання. При цьому слід підтримати вченого з приводу того, що законодавцю необхідно приділити більше уваги специфіці підготовки професійних поліцейських кадрів завдяки внесенню доповнень до зазначеного акта законодавства (Андреев, 2018, с. 39).

Інша група законів України, на основі положень яких здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, визначає особливості реалізації особою права на освіту, зокрема вищу, а також визначає шляхи забезпечення цього права з боку уповноважених державою суб'єктів. У цьому контексті передусім слід згадати Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р., положення якого регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації конституційного права людини на освіту, права та обов'язки фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у реалізації цього права, а також визначають компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері освіти⁸. Основні правові, організаційні й фінансові засади функціонування вищої освіти визначено

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 16.10.2021).

² Загальна декларація з прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 16.10.2021).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.10.2021).

⁴ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 16.10.2021).

⁵ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : від 16.12.1966 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 16.10.2021).

⁶ Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (дата звернення: 16.10.2021).

⁷ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.10.2021).

⁸ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 16.10.2021).

у приписах Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. Саме в положеннях цього нормативно-правового акта на законодавчому рівні визначено сутність закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання (п. 6 ч. 1 ст. 1), а також особливі вимоги, які своїми актами мають право встановлювати державні органи, до сфери управління яких належать відповідні вищі навчальні заклади зі специфічними умовами навчання (ч. 4 ст. 13)¹.

Останню групу законів України утворюють ті, що визначають окремі аспекти діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для органів і підрозділів Національної поліції України, наприклад: Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.², Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р.³, Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р.⁴, Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р.⁵, Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.⁶, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р.⁷, Закон України «Про Дисциплінарний

статут Національної поліції України» від 15 березня 2018 р.⁸, Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 р.⁹ тощо.

Найбільш численну групу актів законодавства, на підставі яких відбувається нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України, становлять підзаконні нормативно-правові акти. Вони, враховуючи їх значну кількість і суб'єктів, уповноважених їх ухвалювати, навіть можуть бути представлені як окрема система нормативно-правової регламентації досліджуваної сфери суспільних відносин. Цей рівень нормативно-правової регламентації відповідної сфери суспільних відносин, без сумніву, має низку позитивних аспектів. Зокрема, як зауважує В. Пчелін (2011), межі законів України не завжди дозволяють повною мірою передбачити весь комплекс ситуацій, які в подальшому можуть підлягати нормативно-правовій регламентації. Саме тому законодавство передбачає можливість самостійного регулювання суспільних відносин уповноваженими державою суб'єктами за допомогою видання підзаконного нормативно-правового акта, що дає змогу, наприклад, оперативно визначити компетенцію суб'єктів державного управління або закріпити права та обов'язки особи у відповідній сфері суспільних відносин (Пчелін, 2011, с. 18).

Так, одним із провідних суб'єктів, уповноваженим видавати підзаконні нормативно-правові акти для здійснення регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, є Президент України. Ухвалюючи відповідні акти управління, він визначає як у цілому напрями реформування та розвитку правоохоронного сектора держави, так і питання, пов'язані з його кадровим забезпеченням, зокрема Національної поліції України. Яскравим прикладом такого нормативно-правового акта є Указ Президента

¹ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 16.10.2021).

² Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 16.10.2021).

³ Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 16.10.2021).

⁴ Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 16.10.2021).

⁵ Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17> (дата звернення: 16.10.2021).

⁶ Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 16.10.2021).

⁷ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19> (дата звернення: 16.10.2021).

[rada.gov.ua/laws/show/2704-19](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19) (дата звернення: 16.10.2021).

⁸ Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 16.10.2021).

⁹ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19> (дата звернення: 16.10.2021).

України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»» від 12 січня 2015 р., який у межах чотирьох векторів руху передбачає реалізацію 62 реформ і програм розвитку держави, серед яких і реформа освіти¹. У цьому контексті слід згадати й Указ Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 8 листопада 2019 р., яким було передбачено опрацювання моделі переходу фінансування закладів вищої освіти за результатами показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності². Також слід назвати укази Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 р.³, «Про деякі питання підтримки розвитку освіти, науки та спорту» від 2 червня 2021 р.⁴, «Про стипендії, премії та гранти Президента України у сфері освіти» від 28 січня 2021 р.⁵, «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» від 18 травня 2019 р.⁶ тощо.

¹ Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 16.10.2021).

² Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави : Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019 // Президент України : офіц. сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8372019-30389> (дата звернення: 16.10.2021).

³ Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 16.10.2021).

⁴ Про деякі питання підтримки розвитку освіти, науки та спорту : Указ Президента України від 02.06.2021 № 223/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2021> (дата звернення: 16.10.2021).

⁵ Про стипендії, премії та гранти Президента України у сфері освіти : Указ Президента України від 28.01.2021 № 27/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27/2021> (дата звернення: 16.10.2021).

⁶ Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019> (дата звернення: 16.10.2021).

Окрему групу нормативно-правових актів, на основі положень яких здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, становлять акти Кабінету Міністрів України. Ці нормативно-правові акти з огляду на їх чисельність також можна згрупувати залежно від напрямку, стосовно якого здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Зокрема, може йтися про групу нормативно-правових актів, положення яких визначають правовий статус суб'єктів цих суспільних відносин, наприклад таких, як: Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Національної поліції України» від 2 вересня 2015 р.⁷, Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» від 16 вересня 2015 р.⁸, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Національну поліцію» від 28 жовтня 2015 р.⁹, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 р.¹⁰, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про особливості утворення, реорганізації та ліквідації територіально відокремлених

⁷ Про утворення Національної поліції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 № 641 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2015-п> (дата звернення: 16.10.2021).

⁸ Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2015 № 730 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/730-2015-п> (дата звернення: 16.10.2021).

⁹ Про затвердження Положення про Національну поліцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-п> (дата звернення: 16.10.2021).

¹⁰ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п> (дата звернення: 16.10.2021).

структурних підрозділів закладів вищої освіти» від 24 березня 2021 р.¹ тощо.

Також слід назвати нормативно-правові акти, ухвалені Кабінетом Міністрів України, з питань реалізації окремих аспектів освітнього процесу: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р.², Постанова Кабінету Міністрів України «Про документи про вищу освіту (наукові ступені)» від 9 вересня 2020 р.³, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження форми сертифіката про акредитацію освітньої програми і Порядку оформлення, переоформлення, видачі, зберігання та обліку таких сертифікатів» від 25 червня 2020 р.⁴, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної фор-

ми власності» від 17 серпня 2002 р.⁵, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта» від 20 травня 2013 р.⁶, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» від 21 серпня 2019 р.⁷, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 12 квітня 2017 р.⁸, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання запровадження індикативної собівартості» від

¹ Про затвердження Положення про особливості утворення, реорганізації та ліквідації територіально відокремлених структурних підрозділів закладів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.03.2021 № 304 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/304-2021-p> (дата звернення: 16.10.2021).

² Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 № 266 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-p> (дата звернення: 16.10.2021).

³ Про документи про вищу освіту (наукові ступені) : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.09.2020 № 811 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811-2020-p> (дата звернення: 16.10.2021).

⁴ Про затвердження форми сертифіката про акредитацію освітньої програми і Порядку оформлення, переоформлення, видачі, зберігання та обліку таких сертифікатів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 № 565 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-p> (дата звернення: 16.10.2021).

⁵ Про затвердження нормативів чисельності студентів (курсантів), аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1134 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2002-p> (дата звернення: 16.10.2021).

⁶ Про затвердження Методики розрахунку орієнтовної середньої вартості підготовки одного кваліфікованого робітника, фахівця, аспіранта, докторанта : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2013 № 346 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-2013-p> (дата звернення: 16.10.2021).

⁷ Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-p> (дата звернення: 16.10.2021).

⁸ Про затвердження Порядку відшкодування особами витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2017 № 261 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/261-2017-p> (дата звернення: 16.10.2021).

3 березня 2020 р.¹, Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо організації набору до закладів вищої освіти і навчання (стажування) іноземців та осіб без громадянства з використанням Єдиної міжвідомчої інформаційної системи щодо набору іноземних вступників до закладів вищої освіти» від 16 червня 2021 р.² тощо.

Остання група нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України, представлена актами, які ухвалюють центральні органи виконавчої влади. І тут специфіка нормативно-правової регламентації досліджуваної сфери суспільних відносин виявляється найбільше. Такий стан справ пов'язаний передусім зі специфікою функціонування власне вказаних закладів вищої освіти, зокрема їх підпорядкуванням декільком центральним органам виконавчої влади. На таку специфіку окремо вказує В. Аброськін (2020) під час дослідження мети створення та принципів діяльності закладів вищої освіти МВС України як суб'єктів реалізації освітньої функції держави. Учений підкреслює, що структура керування діяльністю такого закладу вищої освіти є складною та дворівневою, оскільки в ній водночас задіяні МОН України та МВС України (Аброськін, 2020, с. 98). А. Андреев (2018, с. 36) узагалі вказує на потрібне підпорядкування таких закладів, додаючи до названих вище центральних органів виконавчої влади власне Національну поліцію України. Наявність такої кількості суб'єктів управління закладами вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції Украї-

ни, додає до переліку нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється нормативно-правова регламентація цієї сфери суспільних відносин, ще десятки правових актів.

У такому разі цілком слушною видається позиція тих учених, які у своїх працях наголошують на необхідності зменшення регулятивного впливу з боку підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, наголошується на тому, що підзаконні акти у принципі мають втратити характер нормативного регулятора, оскільки їх пряме призначення – забезпечувати правозастосовну діяльність. Підзаконні нормативно-правові акти мусять значно звужити свій нормативний зміст, надавши можливість видання актів, що містять правові норми, органам законодавчої влади (Бортник, 2018, с. 133; Усачов, 2020, с. 170). У світлі ж недосконалості, а подекуди й моральної застарілості окремих таких нормативно-правових актів зазначені думки набувають особливої актуальності.

Яскравим прикладом такого стану справ є досі чинний і до того ж один з основних підзаконних нормативно-правових актів, на основі положень якого відбувається нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України, – Наказ МВС України від 14 лютого 2008 р., яким затверджено Положення «Про вищі навчальні заклади МВС»³. Протягом свого існування цей нормативно-правовий акт зазнавав правок тричі, зокрема востаннє у 2015 р.⁴, тобто до утворення Національної поліції України. Це, звісно, відображається і на змістовому наповненні вказаного нормативно-правового акта. Зокрема, органи та підрозділи Національної поліції України в ньому жодного разу не згадуються. Там здебільшого містяться посилання на вже не чинні протягом значного часу нормативно-правові акти. Особливо яскраво це

¹ Деякі питання запровадження індикативної собівартості : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2020 № 191 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/191-2020-p> (дата звернення: 16.10.2021).

² Про реалізацію експериментального проекту щодо організації набору до закладів вищої освіти і навчання (стажування) іноземців та осіб без громадянства з використанням Єдиної міжвідомчої інформаційної системи щодо набору іноземних вступників до закладів вищої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.06.2021 № 686 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/686-2021-p> (дата звернення: 16.10.2021).

³ Про затвердження Положення про вищі навчальні заклади МВС : Наказ МВС України від 14.02.2008 № 62 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0193-08> (дата звернення: 16.10.2021).

⁴ Про затвердження Змін до деяких наказів Міністерства внутрішніх справ України з питань професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ : Наказ МВС України від 16.03.2015 № 277 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0381-15> (дата звернення: 16.10.2021).

демонструється в тому аспекті, що вказаний наказ, як зазначено в його положеннях, було ухвалено відповідно до Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 р.¹, Закону України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р.², а також Положення про державний вищий навчальний заклад, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р.³, які вже багато років не є чинними. Схожі недоліки має і Наказ МВС України від 14 лютого 2008 р., яким затверджено Положення «Про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України»⁴, який протягом свого існування не піддавався жодним коригуванням! Так само можна згадати і Наказ МВС України від 7 вересня 2009 р., яким затверджено Положення про порядок відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів МВС⁵, а також Наказ МВС України від 27 червня 2013 р., яким затверджено Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України⁶.

¹ Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення: 16.10.2021). Втратив чинність.

² Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12> (дата звернення: 16.10.2021). Втратив чинність.

³ Про затвердження Положення про державний вищий навчальний заклад : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.09.1996 № 1074 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-96-п> (дата звернення: 16.10.2021). Втратила чинність.

⁴ Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах МВС України : Наказ МВС України від 14.02.2008 № 69 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0069320-08> (дата звернення: 16.10.2021).

⁵ Про затвердження Положення про порядок відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення курсантів (слухачів) вищих навчальних закладів МВС : Наказ МВС України від 07.09.2009 № 381 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0911-09> (дата звернення: 16.10.2021).

⁶ Про затвердження Положення про практичну підготовку слухачів та курсантів вищих навчальних закладів МВС України : Наказ МВС Украї-

ВИСНОВКИ. Отже, як свідчить дослідження, нормативно-правова регламентація діяльності вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для органів і підрозділів Національної поліції України, здійснюється цілою низкою нормативно-правових актів, які різняться за своєю юридичною силою і які можна уявити як систему, до складу якої входять Конституція України, міжнародні договори України, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази МОН України та накази МВС України. Аналіз приписів зазначених нормативно-правових актів свідчить, що їх положення здійснюють нормативно-правову регламентацію досліджуваної сфери суспільних відносин за кількома напрямками: визначають загальноправові засади діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, закріплюють правовий статус суб'єктів цих суспільних відносин і визначають окремі аспекти реалізації освітнього процесу.

Однією з головних особливостей нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання є їх підпорядкування відразу кільком центральним органам виконавчої влади. При цьому тут виявляється і головна проблема нормативно-правової регламентації цієї сфери суспільних відносин – відомчі нормативно-правові акти, на підставі яких вона здійснюється, не переглядалися багато років, а тому є морально застарілими й не враховують усіх потреб, які треба врегулювати внаслідок такої регламентації. А тому зараз для підвищення ефективності діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції, необхідно розробити та ухвалити нові відомчі нормативно-правові акти, положення яких здійснюватимуть нормативно-правову регламентацію такої діяльності. Це слід робити з одночасним переглядом неактуальних, проте і досі чинних підзаконних нормативно-правових актів.

У такому разі в нагоді буде проведення систематизації національного законодавства – загальновизнаного в усьому світі інструменту його впорядкування, в результаті чого здійснюється усунення прогалин правового регулювання, визначення правових норм, які «не

ни від 27.06.2013 № 621 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-13> (дата звернення: 16.10.2021).

працюють»; виявлення й усунення положень, що дублюють або суперечать одне одному (Могілевський, 2016, с. 329), полегшення пошуків юридичної норми, що підлягає застосуванню, підвищення його ефективності, забезпечення зручності користування і сприяння вивченню законодавства та його дослідженню. До того ж великого значення набуває обрання правильного й найбільш ефективного способу систематизації законодавства, на підставі якого здійснюється нормативно-правова регламентація діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції. Також слід розуміти, що згідно з вимогами правової практики роботу зі систе-

матизації слід проводити в певній послідовності та долати відповідні стадії (Обушенко, 2020, с. 106).

З огляду на це одним із припустимих перспективних напрямів подальших наукових розвідок із проблематики нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для органів і підрозділів Національної поліції України, слід обрати встановлення значення і можливих способів систематизації національного законодавства, особливо відомчих нормативно-правових актів, на підставі положень яких така регламентація здійснюється.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Аброськін В. Мета створення та принципи діяльності закладів вищої освіти МВС України як суб'єктів реалізації освітньої функції держави. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 6. С. 97–104. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.18>.
2. Андреев А. В. Адміністративно-правове регулювання підготовки кадрів для Національної поліції у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 238 с.
3. Бортник С. М. Проблеми правового регулювання трудових прав поліцейських : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2018. 389 с.
4. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: Ю. П. Битяк (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. Т. 5: Адміністративне право. 960 с.
5. Манжула А. А. Адміністративно-правові засади організації діяльності науково-дослідних установ в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпропетровськ, 2015. 422 с.
6. Могілевський Л. В. Система трудового права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2016. 414 с.
7. Невядовський В. О. Адміністративно-правові засади здійснення контролю за якістю вищої освіти в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2021. 403 с.
8. Обушенко Н. М. Теорія і практика систематизації трудового законодавства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2020. 412 с.
9. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2011. 190 с.
10. Усачов Є. І. Адміністративно-правові засади контролю за діяльністю Держаної кримінально-виконавчої служби в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 222 с.
11. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2004. Т. 6: Т–Я. 768 с.
12. Bezpalova O., Yunina M., Korohod S., Rezvorovich K., Ohanisian T. Legal regulation of entrepreneurial activity in the national security system. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*. 2021. Vol. 8, No. 3. Pp. 340–355. DOI: [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3\(22\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.8.3(22)).
13. Muzychuk O. M., Bezpalova O. I., Rudoi K. M., Kalenichenko L. I. International experience of ensuring public safety and order by police forces during mass events and the possibility of its application in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 25. Pp. 493–499.
14. Pchelin V., Fomina L., Maksakova R., Kubariiev I. Foreign experience in providing public security and order by police during mass events and the possibility of using it in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2019. No. 2. Pp. 233–246.
15. The New Police Training System: Psychological Aspects / D. Shvets, O. Yevdokimova, I. Okhrimenko et al. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, Iss. 1, Supl. 1. Pp. 200–217. DOI: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130/>.

Надійшла до редакції: 18.10.2021

ШВЕЦ Д. В. ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ СО СПЕЦИФИЧЕСКИМИ УСЛОВИЯМИ ОБУЧЕНИЯ, ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ ПОДГОТОВКУ КАДРОВ ДЛЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Проанализированы особенности нормативно-правовой регламентации деятельности учреждений высшего образования со специфическими условиями обучения, осуществляющих подготовку кадров для полиции. Установлено, что такая нормативно-правовая регламентация осуществляется значительным количеством актов законодательства, которые в своей совокупности могут быть представлены как система. Выяснено общее значение нормативно-правовой регламентации деятельности учреждений высшего образования со специфическими условиями обучения, а также установлена роль отдельно взятого акта законодательства в этой сфере. Доказано, что систематизация национального законодательства в данной сфере будет иметь положительный эффект как для деятельности полиции в целом, так и для учреждений высшего образования со специфическими условиями обучения, осуществляющих подготовку кадров для нее.

Ключевые слова: *нормативно-правовые акты, учреждения высшего образования со специфическими условиями обучения, Национальная полиция Украины, подготовка кадров, кадровое обеспечение, нормативно-правовая регламентация.*

SHVETS D. V. PECULIARITIES OF NORMATIVE AND LEGAL REGULATION FOR THE ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC CONDITIONS WHICH PROVIDE TRAINING FOR THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The peculiarities of normative and legal regulation for the activity of higher education institutions with specific conditions which provide training for the police have been analyzed. It has been established that such normative legal regulation is implemented by a considerable number of acts of national legislation which, taken together, can be described as a system comprising the Constitution of Ukraine and international treaties of Ukraine, Laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of National Defence and orders of the Ministry of Internal Affairs. The general significance of the legal regulations governing such institutions of higher education has been elucidated and the role of individual legislation in this area has also been established. It has been substantiated that the normative and legal regulation of this sphere of social relations is being implemented in several directions: defining the general legal basis for the activities of institutions of higher education with specific teaching conditions, establishing the legal status of the subjects of these social relations and defining specific aspects of the implementation of the educational process. It has been noted that one of the main features of the legal regulation of higher education institutions with specific learning conditions is their management by several central executive bodies. Emphasis has been placed on the expediency of reducing the regulatory impact on public relations regarding the activities of higher education institutions with specific training conditions that provide training for bodies and units of the National Police of Ukraine by by-laws of national legislation. It has been determined that this need is due to the fact that a significant number of by-laws are extremely outdated and can not take into account all current trends in higher education institutions with specific training conditions that provide training for bodies and units of the National Police of Ukraine. It has been proved that the systematization of national legislation in this area will have a positive effect on the activities of both the National Police of Ukraine as a whole and higher education institutions with specific training conditions that train for it.

Key words: *normative and legal acts, institutions of higher education with specific training conditions, National Police of Ukraine, personnel training, staffing, normative and legal regulation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Швець Д. В. Особливості нормативно-правової регламентації діяльності закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку кадрів для Національної поліції України. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 80–90. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.08>.

Citation (APA): Shvets, D. V. (2021). Peculiarities of normative and legal regulation for the activity of higher education institutions with specific conditions which provide training for the National Police of Ukraine. *Law and Safety*, 4(83), 80–90. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.08>.

UDC 343.1:65.012.8+004

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.09>

OLEKSANDR VOLODYMYROVYCH MANZHAI,

*Candidate of Law, Associate Professor,
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Department of Cybercrime Fighting;*

 <https://orcid.org/0000-0001-5435-5921>,
e-mail: sofist@ukr.net;

ANTON OLEKSANDROVYCH POTYLCHAK,

Kharkiv National University of Internal Affairs;

 <https://orcid.org/0000-0002-0973-1120>,
e-mail: antonpotylchak@gmail.com;

IRYNA ANDRIIVNA MANZHAI,

*Kharkiv University,
Educational department;*

 <https://orcid.org/0000-0003-2664-4472>,
e-mail: irinamanzhai@gmail.com

ORGANIZATIONAL AND FORENSIC ASPECTS OF THE ELECTRONIC EVIDENCE HANDLING

This paper outlines the ways of handling the electronic (digital) evidence based on the experience of the Ukrainian law enforcement bodies. It focuses mainly on the issues related to formalization and examination of the content of the electronic crime traces. Particular attention is paid to improving the arrangement of work with electronic evidence. The authors substantiate their position that the ordinary police officers need to attain the skills and knowledge how to handle the electronic evidence. The authors maintain that the nature and the mechanism of formation of electronic data are such that one may consider them as a separate kind of evidence, and the forms of registration thereof defined in applicable laws of Ukraine are far from perfect at the present time. Therefore, the article focuses on specific features pertinent to handling of the responses of institutions, enterprises, organizations; the extracted images and data from media; data banks and combinations of the aforementioned. The proposed solutions take into account the experience accrued at the time of participation in the project from interaction between the higher educational institutions and the police in the context of crime investigations.

Key words: *Electronic Evidence, Organizational Aspects, Forensic Aspects, Crime Fighting, Ukraine.*

Original article

INTRODUCTION. Today, the problem of proper work with electronic traces of crimes is extremely important. It is worth noting that the problem of withdrawal and analysis of the electronic traces of the crime is interdisciplinary. That is why relevant questions are investigated in forensics, forensic examination and special investigative activity which is also called “operative and search activity” in post-Soviet countries. Moreover, it is impossible to find a solution to this problem without the involvement of technical researchers due to the nature of the electronic data itself.

Certain discussions and researches can sometimes result in fundamental rethinking of procedural steps pertinent to handling of the electronic data. For example, some forensic studies in the 1990s and 2000s in Ukraine recommended to examine next to nothing (Моїсєєв, 2001;

Стратонов, Захарченко, 2003; Шепітько та ін., 2009) or absolutely nothing (Коршенко, 2002) at the scene, disconnect computers from the network, turn the power off and send the computers to experts for examination after getting access to them within framework of the inspection, search, etc. Nowadays, the situation has changed and the movement for an old procedure of disconnecting computer equipment from the network and turning it off in most cases will result in the loss of important evidential information, which is unacceptable, and, therefore, relevant forensic procedure has been changed for the time being. Incidentally, this is specifically envisaged by DSTU ISO IEC 27037:2017 – a standard that is implemented by Ukraine in the context of identification, gathering, acquisition and saving of digital evidence¹, and is also supported by the results of the

academic studies dedicated to this issue (Волков, 2018; Манжай, 2016).

The opposite effect may occur as well. For example, the expert units started to recommend avoiding seizure of keyboards, computer mice, printers and other peripheral equipment along with system blocks due to their bulkiness and mostly non-existent elements of the study. The offenders took advantage of it and went into the practice of hiding the boot modules and data storage devices in the equipment that is “exempt” from the seizure. It only took particularly thorough law enforcers to identify such counter-forensic practices and to resume comprehensive seizure procedures.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. This article serves to highlight the main organizational and forensic issues that occur during the seizure, registration and study of electronic traces of the crime and to suggest ways of addressing them.

METHODOLOGY. Methodological basis of this study is illustrated by quantitative and qualitative research methods. As J. J. Brent and P. B. Kraska rightly point out, by combining these methods, one will be able to enhance their strengths and mitigate their weaknesses. The study of this phenomenon gives a bigger picture of the object of the research

through the prism of different methods (Brent, Kraska, 2010). R. Tewksbury, D. Dabney and H. Copes (2010) emphasize the importance of both quantitative and qualitative methods for the conduct of legal studies.

Between 2015 and 2019, the authors and representatives of the OSCE Projects Coordinator in Ukraine conducted a questionnaire and held brief interviews with the academic and pedagogical staff of seven higher educational institutions providing special training under the auspices of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (19 individuals), National Police of Ukraine (94 individuals) and the Prosecutor's Office (73 individuals) from all regions of Ukraine, excluding however the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol. The interviewed officers of the National Police of Ukraine are holding positions in cyberpolice and counter-trafficking units. The interviewed employees of the prosecutor's office mostly serve as the prosecutor of the Office of the Region Prosecutor. Questions were related to the ways the respondents would routinely handle the electronic data during the crime investigation.

The respondents demonstrated varying albeit predictable level of computer skills (Table 1).

Table 1

Computer and Software Skills

	National Police, N/%	Prosecutor's office, N/%	Higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, N/%
User level	48/51.1	46/63.0	3/15.8
Advanced user	41/43.6	25/34.2	12/63.2
Professional user	5/5.3	1/1.4	4/21.1
Absent	0/0.0	1/1.4	0/0.0

31,2 % of the interviewed National Police officers, 16,4 % of the interviewed prosecutor's office workers and 10,5 % of the interviewed staff of the higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs were found to be engaged in documentation of electronic traces.

In order to identify the problems arising in the course of performance of law enforcement agencies, and to promote better understanding of the obtained results, this study involved random interviewing of the respondents in the context of documentation of the crimes that mostly have traces in electronic form. This study mainly focuses on the data gathered from the interviews pertinent to the topic of this article.

Speaking of experimental researches and observations of the performance of law enforcement agencies, D. P. Rosenbaum rightly notes that they can turn into “black boxes” unless they are supported by field observations and qualitative analysis of key processes that occur in such agencies. That is why field workers need to be heard and studied, and their activities need to be monitored (Rosenbaum, 2010).

Taking all the aforementioned into account, interim results of a pilot project that is going on in Kharkiv National University of Internal Affairs in cooperation with regional Cyberpolice units, Main Administrations of the National Police in Sumy Region and Kharkiv Region, were used at the time of writing of this article. Cadets and the academic and pedagogical staff were involved as specialists to help investigators and field officers in the study of electronic evidence within the framework of the project. Drug trafficking over the Internet,

¹ ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Київ, 2019. 16 с.

making and distribution of child porn over the Internet and fraud over the Internet are most frequent types of crime that this project has to deal with.

As a result, three criminal proceedings have been submitted to the court since the start of the project in February 2019. One of them concerns the activities of a criminal organization (Part 1, Article 255 “Creation of the criminal organization” of the Criminal Code of Ukraine). Moreover:

- 1) the study involved:
 - 76 electronic documents containing the information about the registration of and transactions from digital wallets;
 - 8 electronic documents containing information about the registration of and transactions involving bank payment cards;
 - 2 images of data carriers seized from the suspects;
- 2) assistance was provided in identification of 39 crime suspects;
- 3) 8 scripts and apps were developed for the use in the field service by the National Police of Ukraine.

RESULTS AND DISCUSSION. The substantive side of working with electronic evidence is not quite easy. For one thing, the law enforcement officers are facing the task of handling the increasingly vast amount of data comprising this category of evidence. There are times when the resources available prove to be deficient when it comes to collection and processing of data containing or capable of containing evidentiary information. This situation is typical for the majority of countries worldwide. In turn, it stimulates the law enforcement agencies to change their organizational structure and approaches to criminal investigation, becoming more technological and expand their analytical staff that can be even bigger than field officers unit. For example, according to the official data from the portal of the Federal Bureau of Investigation of the USA¹, this organization has 35 000 employees. At the end of October of 2014, the majority of staff members (18 306 out of the slightly higher staff of 35 104) were engaged in support functions (intelligence analysts, linguists, scholars and information technology professionals)². The increasing focus of the law enforcement agencies on the security func-

tions is an objective necessity, because the crime is becoming more advanced in technical and technological ways, more international and increasingly experienced in countering the efforts of the law enforcement agencies by all means possible.

The situation with electronic evidence handling particularly hard in Ukraine where territorial subdivisions are poorly equipped, in terms of hardware and software, and the technically hip personnel comes in short supply. According to the findings of the questionnaire survey, only 46 % of the interviewed police officers, 18,3 % of the prosecutor’s office employees and 31,6 % of the staff of the higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs were capable of telling the components of a desktop computer correctly. On the same note, 58,4 % of police officers, 50,7 % of the prosecutor’s office employees and 68,4 % of the staff of the higher educational institutions were capable of giving the accurate description of the procedure in the context of field examination of computer equipment. As one of the interviewed police officers commented,

“The brass are usually clueless about how the computer equipment works. That is why explaining the fine details of documentation to them may prove to be quite a task. Some of them have no idea what the IP address is. They would just stare back, as if you are talking rocket science. The same goes for the external interaction... Quite honestly, skilled workers do not stay here long. They would rather go working in a private sector”.

The latter is a typical problem for many countries, including the highly developed ones. For example, the Australian scholars D. Harkin, C. Whelan and L. Chang (2018) point out that the successful and valuable investigators from cyber units are the ones who move on to the private sector.

The absence of access to a wide range of state databases, let alone the private ones, is a problem to reckon with as well. A great number of proceedings under investigation or procedural guidance of a single person would make things worse at an arithmetic or even exponential rate. The processed and analyzed data are often not integrated into any database and, therefore, stay within the framework of one or several related criminal proceedings. This contributes to the loss of a valuable resource that could have helped in other investigations. As one of the police officers rightly noted,

“When you come to a new place of work, it usually turns out you’re your predecessors have left nothing for you. It’s as if you have to start from scratch. And it’s the same thing with every prior job of mine. It would really help, if all processed data were collated in a single system, but who is going to

¹ Mission & Priorities // Federal Bureau of Investigation : Sait. URL: <https://www.fbi.gov/about/mission> (Accessed: 06.08.2021).

² Quick Facts // WayBackMachine : Sait. URL: <https://web.archive.org/web/20141215114257/http://www.fbi.gov/about-us/quick-facts> (Accessed: 06.08.2021).

do this? And when? I have not heard about any such system existing in the police, unless some enthusiasts are doing something like that”.

Wrong internal convictions of the law enforcement officers can also be detrimental to in-

vestigation. One of the most common conviction is that software and hardware used in the study of electronic evidence need to be certified (Коваленко, 2017) (Table 2).

Table 2

Thoughts of the Respondents about the Status of Hardware and Software Used in Handling of the Electronic Evidence

	The number of individuals convinced that the certification is a must/total number of interviewed	%
National police	64/77	83,1
Prosecutor's office	61/70	87,1
Higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine	18/19	94,7
Total	143/166	86,14

The assumption mentioned hereinabove may come from the fact that, under the Ukrainian regulations, certification is mandatory for individual pieces of equipment wherein one intends to set up an integrated data security system, but forensic equipment is remarkably exempt from this requirement. The Register of the Forensic Examination Techniques of the Ministry of Justice of Ukraine that outlines 18 methods of hardware and software examination appears to be the only regulatory tool applicable to electronic evidence¹.

Besides, one needs to mention yet another problem – no outside help can be involved, including any help within the interaction framework, because of the need to make the investigation safe. This situation can be described using the words uttered by a field officer during one of the interviews:

“You cannot say what exactly it is all about when you are describing a problem and they are unwilling to help you because they lack motivation and understanding what kind of help you are expecting from them”.

When it comes to development of customized software for the acquisition and the study of electronic evidence, this problem often slows the investigation down.

In the context of handling of the electronic evidence, one needs to point out the problem that the law enforcement personnel is often lacking skills and expertise required for the processing and the study of the large bodies of data. Therefore, whenever this work is carried out by regular investigators and field officers, it would be reasonable to use the simplest software solutions. This way, they will be able to perform the simple functions themselves – without the involvement of outside help (Манжай, 2019).

In our opinion, enhancement of qualification of the law enforcement officers in terms of handling of the electronic evidence is a totally feasible task. According to the studies of the means of knowledge acquisition in certain law enforcement agencies, their staff are remarkably capable of adapting to the necessity of using computer equipment in their line of work. They also appear to be practicing self-education quite actively (Table 3).

Table 3

Ways of Acquiring the Knowledge and Skills to Operate the Computer Equipment

	National Police, N/%	Prosecutor's, N/%	Higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, N/%
In educational institution	29/30,9	28/38,4	9/47,4
Advanced training courses	16/17,0	17/23,3	10/52,6
Internship	47/50,0	23/31,5	9/47,4
Self-education	28/29,8	10/13,7	14/73,7

¹ Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua> (Accessed: 06.08.2021).

One of the interviewed officer of the prosecutor's office pointed out, 'In the course of our career enhancement training. We have considered specific features of working with electronic traces only theoretically. If you want to learn something, you are on your own or go ask your techie friends for help'.

Based on the findings of our studies, we believe O. Ribaux is right, saying that the modern system of police training needs to be combined. In addition to acquisition of the skills and expertise in the laws and the exclusively police work, the author also encourages the students to experiment with technologies, developing their skills in operation of the relevant software, computer models of analysis of risks and crimes, and working with huge amounts of data (Ribaux, 2019).

As regards the latter, when investigators (or their field officers) examine electronic evidence, they indeed may have to deal with certain complications because of the big amount of data that needs to be collated, processed and analyzed. A single document containing the data on bank transactions or communication details may drag the investigation out considerably, not to mention the cases when one has to deal with dozens, hundreds or thousands of such documents. A field officer point out,

"I always feel some discomfort whenever a great number of incoming electronic documents are attached in response to my query and I need to execute an examination report on them. I usually sort them through and pick the information that is most important to the case".

These are the most common examples of big amounts of data flooding the law enforcement agencies:

- 1) responses from institutions, enterprises, organizations;
- 2) images and data seized from devices (including the remote ones);
- 3) databases;
- 4) combinations of the abovementioned;

Let us elucidate on each point.

As regards the *responses from institutions, enterprises, organizations*, most commonly, when it comes to big amounts of data, law enforcement agencies have to deal with bank transactions, reports of providers and telecommunication operators, and responses from financial organizations. On the one hand, these documents are nothing new to the law enforcement officers. On the other hand, however, any considerable increase in the amount of data makes the examination process considerably harder and renders the old methods of analysis useless.

Following the integration of the data from such responses, one may proceed to developing

the insights which can direct the course of investigation. For example, the technique of call correlation suggested by A. Marshall and P. Miller (2019) can be used for the analysis of connection between the targets of an investigation who use cellphones with non-existent or changing IMEI, or virtual phone numbers to set a connection. This technique has already been tested in the investigation and the evidence collected in this manner has been accepted by the court.

On the early stages, law enforcement agencies try to expedite the investigation by officially requesting the information from institutions, enterprises and organizations. And this is when one may face an implicit problem of identification of the address to which any such request needs to be sent. Structurally, the organization may comprise of several subjects or it can even put in great efforts to conceal its real address. This problem is often solved by a well-established interaction with other field units, including the units from various regions of Ukraine.

The response to a request may contain information exposing the offenders. However, one may be in for some serious risks here as well. Firstly, under the Ukrainian laws, a request is not a procedural document, so the reception of the relevant information shall be formalized through the investigative process known as 'temporary access to items and documents'. Secondly, the information kept by the relevant subject may be lost, unless the investigation proceeds in a timely manner. So far, the operators are obliged by law to store the information about the connections between their subscribers but the length of such storage is not clearly defined. To avoid situations like this, big foreign providers of electronic services use specifically dedicated addresses or forms of communication with the law enforcement agencies (Вінаков та ін., 2017) through which the latter may request the storage of any information until it is withdrawn in accordance with the established procedures. Unfortunately, no such practices exist in Ukraine, so one needs to keep in touch with various institutions so as to avoid the loss of evidentiary information. The draft bill mentioned hereinabove makes provisions for introduction of the new injunctive remedies to facilitate the criminal proceedings under the title of "Temporary Data Storage". By adopting the said bill, this country will implement the well-established foreign experience in promotion of interaction between the law enforcement agencies and the private sector to the extent applicable to preservation of electronic evidence.

If the information is requested beyond the national jurisdiction, one needs to proceed with

due account for all the minute details of applicable laws in the addressee state. In this case, relevant recommendations of the expert groups from various countries¹ and special handbooks can be of help.

It is important to receive as complete information as possible from enterprises and organizations in an appropriate form and with the content that is relevant to the investigation. For this, one shall structure the requesting part of the relevant document in a way that will minimize the need to request any additional information in the future.

The form of the obtained information is crucial. It has to be suitable for the analysis with the use of customized software, especially spreadsheets. The inquiring party shall specifically mention it in the body of the document itself and over the phone. And information that comes in a wrong format shall be converted. Most frequently, one needs to convert documents delivered in PDF files and in the images.

Automated analysis of the obtained information can be done by the regular field officers or by the investigator who are skilled enough to operate the computer equipment on the user level. This process can be streamlined through application of:

- 1) various filters in spreadsheets with an option to select information by various criteria, e.g., full or partial information match;
- 2) means of multidimensional visual analysis of data that can help in identification of implicit connections, and in data structuring, e.g., IMB i2, Maltego, Palantir Gotham, Splunk;
- 3) applications and services for withdrawal of structural data from the files, such as:
 - identification of the bank card number and the issuing bank;
 - IP-address, making sure they belong to specific telecommunication providers (operators);
 - words and phrases, and calculation of their quantity;
 - chains of messages from an individual user for retrospective analysis of his/her activities and identification.

If the analysis automation in any specific situation is difficult or not feasible, one needs to apply the logical data processing methods.

¹ Basic Tips for Investigators and Prosecutors for Requesting Electronic/Digital Data/Evidence from Foreign Jurisdictions // United Nations : Sait. URL: https://www.unodc.org/documents/legal-tools/Tip_electronic_evidence_final_Eng_logo.pdf (Accessed: 06.08.2021).

A comparative analysis was conducted within the framework of the pilot project described hereinabove to cover the topic of the speed of execution of the examination reports in the context of documents containing large amounts of data incoming from the institutions, enterprises and organizations. The analysis was carried out using the simple methods and automated analysis systems mentioned hereinabove. According to the findings, the automated analysis expedited the execution of the examination reports by 4,2 times compared to the regular analysis methods.

When it comes to *images and data seized from data carriers*, the interests of the investigation require proper registration arrangements to be carried out within the shortest time possible and with maximum automation of this process. Secondly, the law enforcement officers have to deal with electronic data that are presented in various formats designed for a variety of operating systems. Unfortunately, according to the questionnaire findings, only 14 % of the police officers, 0 % of the prosecutor's office workers and 5,3 % of the academic-pedagogical staff have a clear understanding of the concept of an operating system. Meanwhile, 36,2 %, 66,2 % and 11,1 % of the respondents of the relevant category have no clue about the data communication protocols. With this in mind, it would be safe to assume that regular law enforcement officers require additional training to be able to carry out an independent examination of the seized images. In this particular case, acquisition of knowledge and skills in handling of forensic products that are optimum in terms of price, quality and user friendliness appears to be most topical.

Processing and analysis of the images and data seized from devices (including remote ones) most frequently proceeds with the help of:

- hardware and software packages designed for the purpose of forensic examination of mobile devices (at present, these packages are available at every single department of the National Police);
- software solutions for grabbing images of the hard disks and further examination thereof;
- traffic analysis application software.

In a conceptual article dedicated to digital forensics, E. Casey (2019) rightfully rates the forensic intelligence as one of the topmost levels of knowledge that is used for finding the solutions to the tasks of digital forensics. A combination of the forensic intelligence and the open source intelligence is the latest technique in law enforcement practices that needs to be taken into account during the handling of the seized images and data (Quick, Choo, 2018). It means that data shall be

seized from a personal computer first, and then it all shall be imported to the analytical platform in the commonly structured form. Then the additional data search on the Web shall follow. The Maltego appears to be the proper analytics platform in this case that has been successfully used by the national and foreign law enforcement agencies in crime investigations. This technique was tested within the framework of the project described hereinabove in the context of documentation of the organized crime activities and proved to be efficient.

Databases can be classified as a special category of structured information that needs specific processing and analysis. They can be presented in a variety of formats and, therefore, finding a common denominator for them may prove to be hard. To this end, special software can be used.

Some proceedings accumulate *all the data provided*. Processing and analysis of such data takes quite a while. It stands to reason to expect that the number of proceedings containing diverse electronic evidence will keep growing in the future. Which will exacerbate yet another problem – existing but not crucial so far – cases lining up for digital forensics in long queues. Nowadays, the waiting time for that kind of examination may take up to half a year. And no one can be sure of how long the examination itself will take. With all these problems, carrying out the investigation within reasonable timeframe may prove to be quite hard.

This is exactly why it is so important to provide career enhancement training to the field officers and investigators so that they are able to carry out simple operations with electronic evidence on their own. In addition, it is necessary to provide law enforcement agencies with the technical component that would facilitate the automation of the evidence examination process. One may engage the academic-pedagogical staff, cadets and students of specialized higher educational institutions in the process to expedite the relevant analysis. This way, on the one hand, the principle of the dual education system can be implemented for the future law enforcement officer.

On the other hand, it will be possible to facilitate the field officers and investigators in the conduct of technical forensic operations.

CONCLUSIONS. Introduction of innovative practices and techniques is the cornerstone of the reforming the law enforcement system. Promotion of the culture and methods of working with electronic (digital) evidence shall become one of the priorities of the relevant reforming. However, it is important to treat the object of reforming from the perspective of the complexity theory rather than as a linear system. B. Baker (2018) believes that the complexity theory suggests a way to understanding the nature and consequences of the relevant interference with the object of reforming and offers the alternative approaches to linear logical structures.

The growing tendency of introduction of computer technologies in every single area of life necessitates the rethinking of the approaches applied by the law enforcement agencies in their operation. Investigators and field officers solving numerous crimes have to deal with electronic traces which are saved one way or another, be it the data in smartphones or distributed systems. At the same time, obviously, a considerable increase in the level of the use of computer technologies by the citizens will gradually require regular investigators and detectives to collect and analyze the electronic traces on their own, for involvement of the experts in almost every criminal proceeding will be a hard task indeed. Therefore, it is vital to provide the law enforcement officers with the required technical equipment and the appropriate training.

Practitioners of the law enforcement agencies often point out that scholarly studies are often out of touch with the practical needs and reality. This problem also exists in the developed countries, so the relevant researches need to be in a language that is clear and understandable to the practitioners (Rojek, Alpert, Smith, 2012). Taking all the foregoing into account, the authors endeavored to present the findings of this article in a manner that would make them interesting and helpful to a wide range of legal professionals.

REFERENCES

1. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій : навч. курс / А. Вінаков, В. Гузій та ін. Київ, 2017. 148 с.
2. Волков О. О. Основні джерела криміналістично значимої інформації про злочини, пов'язані зі шкідливими програмними засобами. *Innovative Solutions in Modern Science*. 2020. № 3 (22). URL: <https://naukajournal.org/index.php/ISMSD/article/download/1537/1617> (Accessed: 06.08.2021).
3. Керівництво з розслідування злочинів : наук.-практ. посіб. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Одиссей, 2009. 960 с.
4. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1 (88). С. 182–191.

5. Коршенко В. А. Деякі особливості поведження з комп'ютерними засобами під час проведення слідчих дій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 18. С. 51–55.
6. Манжай О. В. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 3 (74). С. 111–120.
7. Манжай О. В. Способи та інструменти обробки даних великого об'єму в роботі правоохоронних органів // Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Координатор проектів ОБСЕ в Україні. Харків, 2019. С. 178–180.
8. Моїсеев О. М. Залучення спеціаліста до розслідування комп'ютерних злочинів // Правові основи захисту комп'ютерної інформації від протиправних посягань : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 22 груд. 2000 р.) / МВС України, Донецьк. ін-т внутр. справ. Донецьк, 2001. С. 81–85.
9. Стратонов В. М., Захарченко С. О. Слідчі огляди у злочинах, скоєних з використанням комп'ютерної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 24. С. 49–55.
10. Baker B. Is it complex environments or complex systems that undermines police reform in developing countries? *Police Practice and Research*. 2018. No. 19 (4). Pp. 398–410. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2018.1453982>.
11. Brent J. J., Kraska P. V. Moving Beyond our Methodological Default: A Case for Mixed Methods. *Journal of Criminal Justice Education*. 2010. No. 21 (4). Pp. 412–430. DOI: <https://doi.org/10.1080/10511253.2010.516562>.
12. Casey E. The Chequered Past and Risky Future of Digital Forensics. *Australian Journal of Forensic Sciences*. 2019. No. 51 (6). Pp. 649–664. DOI: <https://doi.org/10.1080/00450618.2018.1554090>.
13. Harkin D., Whelan C., Chang L. The challenges facing specialist police cyber-crime units: an empirical analysis. *Police Practice and Research*. 2018. No. 19 (6). Pp. 519–536. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2018.1507889>.
14. Marshall A. M., Miller P. CaseNote: Mobile phone call data obfuscation & techniques for call correlation. *Digital Investigation*. 2019. No. 29. Pp. 82–90. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.diin.2019.03.004>.
15. Quick D., Choo K.-K. R. Digital forensic intelligence: Data subsets and Open Source Intelligence (DFINT+OSINT): A timely and cohesive mix. *Future Generation Computer Systems*. 2018. No. 78. Pp. 558–567. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.future.2016.12.032>.
16. Ribaux O. Reframing Forensic Science and Criminology for Catalyzing Innovation in Policing Practices. *Policing: A Journal of Policy and Practice*. 2019. No. 13 (1). Pp. 5–11. DOI: <https://doi.org/10.1093/police/pax057>.
17. Rojek J., Alpert G., Smith H. The utilization of research by the police. *Police Practice and Research*. 2012. No. 13 (4). Pp. 329–341. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614263.2012.671599>.
18. Rosenbaum D. P. Police research: merging the policy and action research traditions. *Police Practice and Research*. 2010. No. 11 (2). Pp. 144–149. DOI: <https://doi.org/10.1080/15614261003593203>.
19. Tewksbury R., Dabney D. A., Copes H. The Prominence of Qualitative Research in Criminology and Criminal Justice Scholarship. *Journal of Criminal Justice Education*. 2010. No. 21 (4). Pp. 391–411. DOI: <https://doi.org/10.1080/10511253.2010.516557>.

Received the editorial office: 11.08.2021

МАНЖАЙ А. В., ПОТЫЛЬЧАК А. А., МАНЖАЙ И. А. ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАБОТЫ С ЭЛЕКТРОННЫМИ ДОКАЗАТЕЛЬСТВАМИ

На примере украинского опыта работы правоохранительных органов проанализированы особенности работы с электронными (цифровыми) доказательствами. Особое внимание сфокусировано на вопросах, связанных с формализацией и изучением содержания электронных следов преступления, а также на улучшении организации работы с электронными доказательствами. Обоснована позиция о необходимости приобретения навыков и знаний работы с электронными доказательствами обычными правоохранителями. Обозначено, что природа и механизм формирования электронных данных позволяют рассматривать их как отдельный вид доказательств, а определенные в действующем украинском законодательстве формы их фиксации в настоящее время не являются совершенными. Акцентировано внимание на особенностях работы с ответами учреждений, предприятий, организаций, изъятыми образами и данными с носителей, банками данных, комбинациями перечисленного. Предложенные решения учитывают опыт, приобретенный во время участия в проекте по взаимодействию представителей высших учебных заведений и полиции по расследованию преступлений.

Ключевые слова: *електронні докази, організаційні аспекти, криміналістичні аспекти, протидія злочинності, Україна.*

МАНЖАЙ О. В., ПОТИЛЬЧАК А. О., МАНЖАЙ І. А. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ РОБОТИ З ЕЛЕКТРОННИМИ ДОКАЗАМИ

На прикладі українського досвіду роботи правоохоронних органів проаналізовано особливості роботи з електронними (цифровими) доказами. Увагу зосереджено на питаннях, пов'язаних із формалізацією та вивченням змісту електронних слідів злочину. За допомогою кількісних та якісних методів запропоновано шляхи вирішення проблемних питань у сфері роботи з електронними даними. Як емпіричні дані використано результати анкетування поліцейських, працівників прокуратури та науково-педагогічного складу закладів вищої освіти системи МВС України, а також проміжні результати пілотного проекту щодо протидії злочинам у кіберсфері, який реалізується в одному із закладів вищої освіти у взаємодії з регіональними підрозділами кіберполіції та регіональними управліннями поліції у двох областях України. Проміжні результати участі у проекті свідчать, що навіть проста автоматизація окремих процесів обробки й аналізу інформації в електронному вигляді здатна суттєво скоротити час розслідування.

Окрему увагу приділено покращенню організації роботи з електронними доказами. Обґрунтовано позицію про необхідність набуття навичок і знань роботи з електронними доказами пересічними правоохоронцями. Зазначено, що природа та механізм формування електронних даних дозволяють розглядати їх як окремий вид доказів, а визначені в чинному українському законодавстві форми їх фіксації сьогодні не є досконалими. На основі опрацьованих результатів показано, що правоохоронцям під час розслідування злочинів все частіше доводиться стикатися з даними великого об'єму. Акцентовано увагу на особливостях роботи з відповідями установ, підприємств, організацій, вилученими образами та даними з носіїв, банками даних, комбінаціями переліченого. Запропоновані рішення враховують досвід, набутий під час участі в проекті зі взаємодії представників закладів вищої освіти та поліції щодо розслідування злочинів.

Ключові слова: *електронні докази, організаційні аспекти, криміналістичні аспекти, протидія злочинності, Україна.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Manzhai O. V., Potylchak A. O., Manzhai I. A. Organizational and forensic aspects of the electronic evidence handling. *Law and Safety*. 2021. No. 4 (83). Pp. 91–99. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.09>.

Citation (APA): Manzhai, O. V., Potylchak, A. O., & Manzhai I. A. (2021). Organizational and forensic aspects of the electronic evidence handling. *Law and Safety*. 4(83), 91–99. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.09>.

УДК 159.9.072.59:303.622.22

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.10>

ОЛЕКСІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ СЕРДЮК,

кандидат соціологічних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем протидії злочинності;

 <https://orcid.org/0000-0002-5733-6432>,
e-mail: serdyuk@univd.edu.ua;

БОРИС ОЛЕКСІЙОВИЧ БАЗИМА,

кандидат психологічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
науково-дослідна лабораторія з проблем протидії злочинності;

 <https://orcid.org/0000-0003-1005-1920>,
e-mail: bazyma.boris@gmail.com

АДАПТАЦІЯ СКРИНІНГОВОГО ОПИТУВАЛЬНИКА П'ЯТИ ФАКТОРІВ ОСОБИСТОСТІ BFI-10 ТА ПЕРЕВІРКА ЙОГО ДІАГНОСТИЧНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ НА ПРИКЛАДІ ОСІБ, ЯКІ ВЖИВАЮТЬ НАРКОТИКИ

Описано процес адаптації, перевірки конструктивної валідності та діагностичних властивостей скринінгового опитувальника BFI-10 для експрес-діагностики п'яти факторів особистості. Валідізація проводилась у вигляді заповнення паралельних форм опитувальника 5PFQ (валідізований варіант А. Б. Хромова, N = 2492), опитувальника LBP (валідізований варіант Л. Ф. Бурлачука і Д. К. Корольова, N = 246) та опитувальника BFI-10. Коefіцієнти кореляції Пірсона між результатами вимірювань 5PFQ, LBP та BFI-10 виявилися значущими на рівні $p < 0,01$ для всіх шкал, альфа Кронбаха коливається у межах 0,64–0,88. Адаптований нами варіант BFI-10 показав свою діагностичну придатність у дослідженні осіб, які вживали і не вживали наркотики (N = 4723), виявивши між ними статистично достовірні відмінності за чотирма з п'яти факторів «великої п'ятірки», найбільші за фактором «С» – Свідомість ($t = -8,504$; $p < 0,01$).

Ключові слова: скринінг, особистість, «велика п'ятірка», адаптація, конструктивна валідність, надійність, BFI-10.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Модель п'яти факторів особистості, так звана «велика п'ятірка», вже тривалий час має статус «психодіагностичного стандар соціології та психології дедалі більшої популярності почали набувати так звані скринінгові» вимірювання особистості. Але практика обстеження великих груп опитуваних довела недостатню ефективність та валідність психодіагностичних інструментів, що входять до складу «батарей» комплексного анкетування, якщо вони містять більше 15–20 запитань. Респонденти починають втрачати концентрацію і відповідають формально, прагнучи швидше закінчити опитування. У зв'язку з цим у і методики опитування – скорочені діагностичні інструменти, що містять обмежену кількість запитань, але при цьому зберігають діагностичні властивості повноцінних стандартизованих опитувальників, на основі яких вони і були створені. Саме таким опитувальником є BFI-10, валідізації якого присвячено цю статтю.

Модель «великої п'ятірки» була створена на основі класичних психодіагностичних опитувальників Г. Айзенка і Р. Кеттелла та призначається для діагностики п'яти факторів особистості, кожен з яких являє собою двополюсну шкалу, що дає змогу описати конкретну особистість як своєрідну точку або пропорцію двох протилежних якостей. Така традиція опису рис особистості й характеру в європейській психології походить від теоретичного підходу Е. Кречмера, який дає змогу розуміти особистість як співвідношення динамічних протилежностей, а не щось застигле й однорідне.

Використана нами модель «великої п'ятірки» (її акронім для зручності запам'ятовування за заголовними літерами назв факторів – NEOAC, OCEAN або CANOE) описує такі фактори особистості.

1. «Е»: екстраверсія (*extraversion*) – виявляється у спрямованості на зовнішній або внутрішній світ. Екстраверти відрізняються товариськістю, активністю, імпульсивністю,

пошуком нової потужної зовнішньої стимуляції, вони схильні до лідерства, більш фізично і вербально активні. Для інтровертів характерна протилежна тенденція – тримати соціальну дистанцію, цуратися широкого загалу, віддавати перевагу думкам перед діями, уникати сильних стимулів і необхідності швидко ухвалювати рішення тощо. У кожної особистості тією чи іншою мірою присутні риси як екстраверта, так і інтроверта (це правильно і щодо решти факторів). Тому вираженість фактора – це відносне переважання одного його полюса над іншим, а не абсолютне значення.

2. «А»: схильність до згоди (*agreeableness*) або в нашій редакції «доброзичливість» – міра соціоцентризму (альтруїзму) як протилежності егоцентризму. Схильні до згоди люди більш толерантні, терпимі до інтересів і запитів інших, вони цінують групову єдність, мир і злагоду між людьми, готові бачити в людях насамперед позитивні якості, а успіхи групи для них важливіші за індивідуальні. Протилежні їм особи менш толерантні до інших людей, ставлять своє «я» на перше місце і діють передусім в особистих інтересах, а не інтересах колективу.

3. «С»: свідомість (*consciousness*) – це фактор, який виражає ступінь свідомого контролю з боку суб'єкта за своєю поведінкою і діяльністю. Один його полюс представлено такими якостями, як високе самовладання, завзятість, організованість, дисциплінованість, відповідальність, ретельність, точність у роботі, орієнтація на вирішення завдання. Інший полюс представляє «мінлива» людина, яка легко відвертається, неорганізована, спонтанна, слабко зосереджена на цілі, що слабко контролює власні імпульси.

4. «N»: нейротизм (*neuroticism*) – чутливість індивіда до стресу та фрустрації. «Нейротики» відрізняються легкістю виникнення негативних емоцій. Вони тривожні, дратівливі, схильні до поганого настрою, схильні все бачити в «чорному світлі», а також менш задоволені життям, ніж інші люди. На іншому полюсі перебувають «реактивно врівноважені» люди, які ставляться до життя більш раціонально і спокійно. Їх можна умовно назвати «товстошкірими». Щоби вивести їх з рівноваги і спокою, потрібні набагато сильніші подразники, ніж для «нейротиків».

5. «O»: відкритість досвіду (*openness to experience*) – виявляється у відкритості та сприйнятливості до будь-якого нового досвіду. Відкриті досвіду люди мають широкі інтереси, розвинену фантазію, гнучкий розум, оригінальність та естетичну чутливість, їх

приваблює все нове, незвичайне. Протилежність цим людям – закриті для нового досвіду індивіди. Їх відрізняють обмежені інтереси. Тому їх можна назвати якоюсь мірою «буденними», їм притаманні конформізм і низькі самобутність та оригінальність.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. На жаль, кількість запитань найбільш розповсюджених та цитованих у науковій літературі опитувальників «великої п'ятірки» варіюється від 240 у NEO-PI-R (Costa, McCrae, 1992) до 44 у BFI (Benet-Martinez, John, 1998; John, Srivastava, 1999), що робить їх малопридатними в дослідженнях великих вибірок слабо мотивованих респондентів, що особливо важливо в разі використання методології веб-опитувань, яка набула особливої актуальності внаслідок пандемії COVID-19. Крім того, більшість адаптацій цих опитувальників здійснено російською мовою і їх складно використовувати в україномовному середовищі. Ураховуючи цю ситуацію, метою нашої роботи стали адаптація та апробація діагностичних властивостей україномовного варіанта скринінгового опитувальника для експрес-діагностики п'яти факторів особистості BFI-10 (Rammstedt, John, 2007), який містить 10 запитань, що оцінюються за 5-позиційною шкалою, і показав високу надійність в умовах великих порівняльних кроскультурних досліджень з використанням веб-методології. Завданнями дослідження стали: валідація російськомовного варіанта опитувальника BFI-10 у спосіб його паралельного заповнення з раніше валідізованим опитувальником 5PFQ; валідація україномовного варіанта опитувальника BFI-10 у спосіб його паралельного заповнення з раніше валідізованим опитувальником LBP; обчислення коефіцієнтів кореляції Пірсона та альфа Кронбаха між результатами вимірювань 5PFQ, LBP та BFI-10; обчислення значущості відмінностей за шкалами BFI-10 між особами, які вживали і не вживали наркотики, за допомогою t-критерію.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. На основі оригінального опитувальника NEO-PI-R на 240 запитань в різні часи було створено низку його скорочених варіантів, таких як опитувальник TDA на 100 запитань «Trait Descriptive Adjectives» (Goldberg, 1992) та опитувальник IPIP Голдберга на 50 запитань «Міжнародний список особистісних рис» (Goldberg, 1999), опитувальник NEO-FFI на 60 запитань «NEO Five-Factor Inventory» (McCrae, Costa, 2004), опитувальник BFI-K на 21 запитання (Rammstedt, John, 2005) та опитувальник Mini-IPIP на 20 запитань (Donnellan et al., 2006).

Найбільш стислі версії опитувальника «великої п'ятірки» містять усього 5 запитань (Aronson, Reilly, Lynn, 2006; Bernard, Walsh, Mills, 2005; Woods, Hampson, 2005; Gosling, Rentfrow, Swann, 2003), але мають надто велику похибку, що заважає використовувати їх навіть у масових епідеміологічних дослідженнях з великими вибірками (Crede et al., 2012), на відміну від версій з 10 запитаннями, які мають достатню надійність та інші психометричні властивості. Найбільш розповсюдженими серед них є дві методики на 10 запитань: BFI-10 (Rammstedt, John, 2007) та TIPI (Gosling, Rentfrow, Swann, 2003). Під час порівняння їх психометричних властивостей перевагу метааналізи віддають опитувальнику BFI-10, проте адаптації TIPI є також дуже розповсюдженими (Herzberg, Brähler, 2006; Hofmans, Kuppens, Allik, 2008; Chiorri et al., 2015) внаслідок того, що він був розроблений на 5 років раніше. Крім того, слід зауважити, що у TIPI шкала оцінювання є 7-позиційною, а у BFI-10 – 5-позиційною. Це є перевагою BFI-10, оскільки порівняльні дослідження психометричних властивостей шкал показують, що 7-позиційні шкали не дають суттєвої різниці у деталізації відповідей порівняно з 5-позиційними, механічне збільшення кількості альтернатив лише заплутує респондентів. Цей аргумент теж вплинув на наш вибір BFI-10 для адаптації.

Серед україномовних варіантів опитувальника «великої п'ятірки» можна вказати на розповсюджену адаптацію Л. Ф. Бурлачука і Д. К. Корольова опитувальника Big Five Locator на 25 запитань «Локатор Великої п'ятірки», яка містить 25 пар особистісних якостей, між якими слід зробити вибір (Бурлачук, Корольов, 2000), та нещодавно здійснені адаптації опитувальника TIPI на 10 запитань (Виноградов, 2015; Кліманська, Галецька, 2019). Адаптації опитувальника BFI-10 українською не здійснювались.

Серед російськомовних варіантів опитувальника «великої п'ятірки», які є найбільш поширеними як в Україні, так і на пострадянському просторі, передусім слід згадати адаптацію опитувальника 5PFQ на 75 запитань, здійснену А. Н. Хромовим (2000), яка містить 75 пар тверджень (усього 150), між якими слід зробити вибір. Ця методика ґрунтується на японському варіанті опитувальника «великої п'ятірки» особистісних рис Х. Тсуйї (1997). Також існують адаптації опитувальників на 10 запитань TIPI (Сергеева, Кириллов, Джумагулова, 2016) та B5-10 (Егорова, Паршикова, 2016). Існують російськомовні адаптації оригінальних опитувальників NEO-PI-R на 240 запи-

тань та NEO-FFI на 60 запитань (Martin et al., 2002), опитувальника IPIP на 100 запитань (Князев, Митрофанова, Бочаров, 2010) та опитувальника B5S-Plus5 на 100 запитань, що ґрунтується на опитувальнику NEO-PI-R (Шмелев, 2002).

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Ураховуючи відсутність українських перекладів та більшу діагностичну надійність порівняно з іншими варіантами опитувальників «великої п'ятірки» на 10 запитань, для адаптації в українськомовному середовищі ми обрали опитувальник BFI-10 (Rammstedt, John, 2007). Для його валідації ми обрали процедуру паралельного заповнення перекладеного нами на російську й українську мови опитувальника BFI-10 та раніше валідизованих варіантів опитувальника «великої п'ятірки» – 5PFQ в адаптації А. Н. Хромова (2000) на 75 запитань та Big Five Locator (далі – BFL) в адаптації Л. Ф. Бурлачука і Д. К. Корольова (2000) на 25 запитань. Переклад запитань BFI-10 ґрунтувався на багаторічному досвіді роботи як з методиками «великої п'ятірки», так і з класичними психологічними опитувальниками EPQ Г. Айзенка і 16PF Р. Кеттелла, на основі яких побудовано ці опитувальники. Змістові характеристики дескрипторів оригінальної методики BFI-10 перекладались максимально близько до вимог прямого і зворотного перекладу та з урахуванням змістових характеристик аналогічних дескрипторів уже перекладених адаптацій BFL, 5PFQ, EPQ та 16PF. Під час перекладу було прибрано реверсивне кодування запитання 5 (див. табл. 1) та сформульовано його у позитивному, стверджувальному характері (в оригіналі він мав негативне формулювання).

П'ятифакторна модель передбачає, що особистість людини містить у собі п'ять загальних і відносно незалежних рис (диспозицій), які в опитувальнику BFI-10 згруповано у 5 шкал (табл. 1):

- 1) екстраверсія (*extraversion, E*) – субзапитання 1 R* та 6;
- 2) схильність до згоди (*agreeableness, A*), доброзичливість – субзапитання 2 та 7 R*;
- 3) свідомість (*conscientiousness, C*), усвідомленість – субзапитання 3 R* та 8;
- 4) нейротизм (*neuroticism, N*) – субзапитання 4 R* та 9;
- 5) відкритість досвіду (*openness to experience, O*) – субзапитання 5 та 10.

*R означає реверсивне оцінювання в балах (див. табл. 1)

Переклад запитань BFI-10, їх відповідність шкалам та оцінку в балах подано у таблиці 1. Оцінювання відбувається за кожною

шкалою окремо за допомогою побудови особистісних факторів за кожною шкалою варіюється від 2 до 10 балів.

Таблиця 1

Опитувальник BFI-10 (шкали та їх оцінка у балах)

	Про мене можна сказати, що я ...	Шкала BFI-10	Повністю не згоден	Скоріше не згоден	Важко відповісти	Скоріше згоден	Повністю згоден
1	... замкнутий	Е	5	4	3	2	1
2	... зазвичай довіряю іншим	А	1	2	3	4	5
3	... дещо ледачий	С	5	4	3	2	1
4	... добре справляюся з напруженими ситуаціями	Н	5	4	3	2	1
5	... схильний до занять творчістю	О	1	2	3	4	5
6	... без особливих зусиль знайомлюся і встановлюю контакти з людьми	Е	1	2	3	4	5
7	... легко помічаю недоліки інших людей	А	5	4	3	2	1
8	... роблю свою роботу ретельно і до кінця	С	1	2	3	4	5
9	... швидко починаю нервуватись	Н	1	2	3	4	5
10	... можу придумати щось нове	О	1	2	3	4	5

Російськомовний варіант опитувальника BFI-10 подано у додатку 1.

Вибірка. Емпіричну основу дослідження становили дані моніторингу «Молодь і наркотики» (Сердюк та ін., 2021), який здійснюється з 1995 р. Метою моніторингу є спостереження за процесом епідемічного розповсюдження хімічних і нехімічних залежностей серед молоді та широкого комплексу факторів, що обумовлюють цей процес. Моніторинг «Молодь та наркотики» зараз виконується паралельно із «студентським» модулем Українського лонгitudного дослідження ULS (Максименко та ін., 2021), серед інструментарію (системи показників) якого використовуються блоки запитань, що представляють найбільш цитовані скринінгові методики, серед яких є і адаптований нами варіант BFI-10. Опитування проводилося за багатоступеневою кластерною вибіркою серед усіх ЗВО м. Харкова з наскрізним інтерв'юванням у групах осіб у віці 17–25 років. У дослідженні використано дані, які збирались протягом 2017–2018 рр. шляхом анонімного f2f (обличчям-до-обличчя) інтерв'ю у групах з використанням паперового опитувальника у 2017 році (N = 2492), веб-опитувальника на платформі Qualtrics у 2018 році (N = 246) та веб-опитувальника на платформі LimeSurvey у 2019 (N = 2004) та 2020 (N = 2719) роках.

Процедура. Перевірка конструктивної валідності BFI-10 здійснювалась у вигляді паралельного заповнення трьох форм психодіагностичних інструментів, які вимірюють один конструкт NEOAC: опитувальника 5PFQ на 75 за-

питань (валідізований варіант А. Б. Хромова), опитувальника LBP на 25 запитань (валідізований варіант Л. Ф. Бурлачука і Д. К. Корольова) та перекладеного нами опитувальника BFI-10 на 10 запитань. Перевірка психометричних властивостей BFI-10 була здійснена шляхом виявлення статистично достовірних відмінностей під час порівняння середніх значень шкал NEOAC серед осіб, які вживали і не вживали наркотики, на об'єднаному масиві опитувань 2019–2020 років (N = 4723). Статистичний аналіз проводився за допомогою ліцензійної версії IBM SPSS Statistics V.25 (у межах програмного пакету PS IMAGO Pro).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У процесі перевірки надійності та конструктивної валідності BFI-10 ми виходили з того, що внутрішня узгодженість шкал валідізованих опитувальників збільшуватиметься в разі додавання до них запитань BFI-10 або принаймні не зменшуватиметься. Також ми виходили з того, що результати паралельних вимірювань за шкалами валідізованих методик і нашим перекладом BFI-10 матимуть значущу позитивну кореляцію.

Перевірка конструктивної валідності BFI-10. Результати порівняння характеристик надійності (внутрішньої узгодженості шкал обраних нами опитувальників між собою та шкал кожного опитувальника окремо), а також кореляції результатів вимірювання за кожною шкалою опитувальників BFI та 5PFQ з результатами паралельного вимірювання за

кжною шкалою опитувальника BFI-10 подано у таблицях 2 та 3.

Використаний нами для перевірки надійності шкал обраних опитувальників коефіцієнт альфа Кронбаха (α Кронбаха) показує внутрішню узгодженість запитань кожної шкали між собою, їх здатність описувати один конструкт. Діапазон значень коефіцієнта α Кронбаха коливається від 0 до 1: значення $> 0,9$ – відмінне; $> 0,8$ – добре; $> 0,7$ – достатнє; $> 0,6$ – сумнівне; $> 0,5$ – погане, значення менше 0,5 є неприпустимим.

Коефіцієнт кореляції r Пірсона характеризує існування лінійної залежності між двома змінними, коливається від -1 до 1 , оцінюється за його рівнем значущості ($p < 0,05$) і традиційно використовується у процесі адаптації та встановлення валідності психодіагностичних інструментів. У нашому випадку обрання цього коефіцієнта виправдано використанням порядкових шкал в обраних для адаптації опитувальників, що є головною умовою його застосування.

Таблиця 2

Характеристики внутрішньої узгодженості шкал україномовних варіантів опитувальників BFL та BFI-10 (α Кронбаха) та кореляції між загальними значеннями шкал BFL та BFI-10 (r Пірсона)

Фактор	α Кронбаха (5 запитань BFL)	α Кронбаха (5 запитань BFL + 2 запитання BFI-10)	r Пірсона (загальні значення шкал)
Е – екстраверсія	0,789	0,846	0,688**
А – доброзичливість	0,664	0,696	0,463**
С – свідомість	0,728	0,764	0,482**
Н – нейротизм	0,546	0,707	0,620**
О – відкритість досвіду	0,594	0,635	0,316**

$N = 246$

** Кореляція є значущою на рівні $p < 0,01$ (двостороння)

Таблиця 3

Характеристики внутрішньої узгодженості шкал російськомовних варіантів опитувальників 5PFQ та BFI-10 (α Кронбаха) та кореляції між загальними значеннями шкал 5PFQ і BFI-10 (r Пірсона)

Фактор	α Кронбаха (15 запитань 5PFQ)	α Кронбаха (15 запитань 5PFQ + 2 запитання BFI-10)	r Пірсона (загальні значення шкал)
Е – екстраверсія	0,794	0,811	0,441**
А – доброзичливість	0,839	0,829	0,249**
С – свідомість	0,839	0,844	0,433**
Н – нейротизм	0,879	0,880	0,466**
О – відкритість досвіду	0,747	0,758	0,328**

$N = 2492$

** Кореляція є значущою на рівні $p < 0,01$ (двостороння)

Характеристики внутрішньої узгодженості шкал україномовних варіантів опитувальників BFL та BFI-10 (табл. 2) показують, що коефіцієнт α Кронбаха збільшується у разі додавання до оригінальних шкал BFL запитань BFI-10. Значення α Кронбаха за шкалами «Е» та «С» змінюються від достатніх до добрих, значення α Кронбаха за шкалою «Н» – від поганих до достатніх, значення α Кронбаха за шкалою «А» – від сумнівних до достатніх, значення α Кронбаха за шкалою «О» – від поганих до сумнівних. Значення r Пірсона показують значущу на рівні $p < 0,01$ двосторонню кореляцію між результатами вимірювання за кожною загальною шкалою опитувальників BFL та BFI-10.

Характеристики внутрішньої узгодженості шкал російськомовних варіантів опитувальників 5PFQ та BFI-10 (табл. 3) показують, що коефіцієнт α Кронбаха збільшується у разі додавання до оригінальних шкал 5PFQ запитань BFI-10. Значення α Кронбаха за шкалою «Е» змінюються від достатніх до добрих, значення α Кронбаха за шкалами «А», «С» та «Н» – у межах добрих значень, значення α Кронбаха за шкалою «О» – у межах достатніх значень.

Слід зауважити, що аналогічним чином змінюються і значення α Кронбаха для узагальнених субшкал 5PFQ у разі додавання до них запитань BFI-10, але показники α Кронбаха між субшкалами є меншими за показники між окремими запитаннями (15 запитань кожної загальної шкали 5PFQ об'єднуються у 5 окремих субшкал у межах кожної загальної шкали). Значення r Пірсона показують значущу на рівні $p < 0,01$ двосторонню кореляцію між результатами вимірювання за кожною загальною шкалою опитувальників 5PFQ та BFI-10.

Найбільші значення коефіцієнта кореляції r Пірсона зафіксовано для шкал «Е», «N» та «С», а найменші – для шкал «А» та «О». Однак у всіх випадках коефіцієнт кореляції r Пірсона виявився значущим на рівні $p < 0,01$. Це дає підставу вважати, що респонденти, відповідаючи на запитання BFI-10, описували ті ж самі особистісні риси, що і в разі відповідей на запитання 5PFQ та BFL, тобто всі опитувальники вимірюють один конструкт.

Найменші значення як α Кронбаха, так і r Пірсона в обох варіантах порівняння з BFI-10 зафіксовано для шкали «О» – відкритість досвіду, або креативність у нашій редакції (BFL $\alpha = 0,635$, $r = 0,316$; 5PFQ $\alpha = 0,758$, $r = 0,328$) та шкали «А» – доброзичливість у нашій редакції (BFL $\alpha = 0,696$, $r = 0,463$; 5PFQ $\alpha = 0,829$, $r = 0,249$).

Фактор «С» – свідомість у нашій редакції – показує середні значення α Кронбаха та r Пірсона (BFL $\alpha = 0,764$, $r = 0,482$; 5PFQ $\alpha = 0,844$, $r = 0,433$) порівняно з іншими вимірами.

Фактори «Е» – екстраверсія (BFL $\alpha = 846$, $r = 0,688$; 5PFQ $\alpha = 0,811$, $r = 0,441$) та «N» – нейротизм (BFL $\alpha = 0,707$, $r = 0,620$; 5PFQ $\alpha = 0,880$, $r = 0,466$) показали найкращі результати за порівняльними вимірюваннями α Кронбаха та r Пірсона між BFL, 5PFQ та BFI-10.

Перевірка діагностичних властивостей BFI-10. Для перевірки працездатності адаптованого нами україномовного варіанта BFI-10 ми використали масив даних моніторингу «Молодь та наркотики» 2019–2020 рр. ($N = 4823$), який здійснюється нами на регулярній основі з 1995 року (Сердюк та ін., 2021). Серед усіх опитаних ми обрали дві групи осіб у віці 17–25 років, які вживали та не вживали наркотики протягом минулого року (за останні 12 місяців перед опитуванням). Результати порівняння (t-test) цих двох незалежних вибірок між собою подано в таблиці 4.

Результати порівняння середніх значень шкал BFI-10 (t-критерій) показують, що між молодими людьми, які вживали та не вживали наркотики за 12 місяців перед опитуванням, існують статистично достовірні відмінності. Найбільш діагностично значущим виявився фактор «С», свідомість ($t = -8,504$; $p < 0,01$). Статистично достовірних відмінностей не було виявлено лише щодо фактора «Е» – екстраверсія. Отже, молодих осіб, які зізналися у вживанні наркотиків, можна описати як менш свідомих (відповідальних), більш конфліктних (недоброзичливих), більш нейротичних, але також і більш креативних і схильних до експериментування та отримання нового досвіду.

Таблиця 4

Значення шкал BFI-10 та значущість відмінностей між ними у групах осіб, які вживали і не вживали наркотики за останні 12 місяців

	<i>Уживали наркотики (n = 414)</i>	<i>Не вживали наркотики (n = 4238)</i>	<i>t-критерій (t-test)</i>	<i>Значущість (p-value)</i>
Е – екстраверсія	7,1449	7,2412	-0,853	0,394
А – доброзичливість	5,1787	5,4353	-3,059	0,020*
С – свідомість	5,6932	6,5038	-8,504	0,000**
N – нейротизм	5,8792	5,6000	2,888	0,002**
О – відкритість досвіду	7,3647	7,1140	2,574	0,010*

$N = 4723$, значення за шкалами BFI-10 коливаються від 2 до 10 балів

* t-test є значущим на рівні $p < 0,05$

** t-test є значущим на рівні $p < 0,01$

Дискусія. Перевірка конструктної валідності BFI-10 показала, що адаптований нами варіант опитувальника вимірює ті ж самі конструкти, що і опитувальники 5PFQ та BFL. Між загальними значеннями шкал усіх трьох опитувальників «великої п'ятірки» спостері-

гається позитивна кореляція, значуща на рівні $p < 0,01$. Найвищі значення коефіцієнта лінійної кореляції помічаються щодо факторів «N» – нейротизм (BFL $r = 0,620$, 5PFQ $r = 0,466$) та «Е» – екстраверсія (BFL $r = 0,688$, 5PFQ $r = 0,441$).

Екстраверсія і нейротизм входять в обов'язковий перелік рис і якостей особистості в сучасних психодіагностичних інструментах. Вони є добре вивченими і впевнено діагностуються як класичними, так і найновішими інструментами, при цьому вони є далеко не однорідними і самі по собі становлять складні конструкти. «Екстраверсія» може виявлятися у вигляді цілої низки різних психічних функцій, як це зауважував свого часу автор цього поняття К. Юнг. Ще більшою мірою це стосується шкали «Нейротизм», оскільки форми і причини тривожності, які лежать у її підґрунті, можуть бути найрізноманітнішими. Причинами можуть бути як ситуативна і реактивна тривога, так і тривожність, зумовлена ендogenous причинами. До завдань скринінгових методик не належить виявлення причин, достатньо впевненого встановлення самого факту наявності високого рівня нейротизму, з чим наша адаптація BFI-10 справляється дуже добре.

Також високі значення коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона має і фактор «С» – свідомість (BFL $r = 0,482$, 5PFQ $r = 0,433$). Він відображає ступінь самоконтролю індивіда, його відповідальності щодо себе та своєї поведінки («Над-Я», «Супер-Его»). Висока конструктивна валідність щодо цього чинника є надзвичайно важливою, оскільки, як показує перевірка діагностичних властивостей BFI-10, саме цей фактор виявляється головним дискримінатором, що дає змогу впевнено розрізняти між собою групи молоді, які вживають чи не вживають наркотичні речовини.

Що стосується факторів «А» – доброзичливість (BFL $r = 0,463$, 5PFQ $r = 0,249$) та «О» – відкритість досвіду, креативність (BFL $r = 0,316$, 5PFQ $r = 0,328$), то показники їх конструктивної валідності є дещо скромнішими, але все одно статистично достовірними.

Слід відзначити, що фактори «О» (відкритість досвіду, або креативність у нашій редакції), «А» (доброзичливість у нашій редакції) та «С» (свідомість у нашій редакції), на відміну від факторів «Е» (екстраверсія) та «N» (нейротизм) є досить дискусійними і, як показують крос-культурні дослідження, чималою мірою залежать від культурних і мовних особливостей конкретного регіону. Ураховуючи це, в перекладі змістових характеристик дескрипторів факторів «О», «А» та «С» було зроблено акцент на моментах, які є більш важливими для використання BFI-10 в умовах масових опитувань серед молодіжної аудиторії з використанням веб-методології.

Фактор «А» (*Agreeableness*) буквально перекладається українською мовою як приєм-

ність, тому ми зробили акцент у формулюванні запитань на таких якостях «приємної людини», як низька підозрілість і критичність стосовно оточуючих, тобто відносна неконфліктність і дружельюбність. На нашу думку, це максимально близько позначає «схильність до згоди».

Фактор «С» (*Consciousness*) буквально перекладається на українську мову як свідомість. Тому формулювання запитань були орієнтовані на відповідальне ставлення до своєї справи. У разі молоді, схильної виправдовувати свої прогалини в навчанні «ледачістю» і схильністю «відкладати справи на потім», цей фактор насамперед стосується навчальної діяльності.

Фактор «О» (*Openness to experience*) перекладався з урахуванням того, що його основні змістові характеристики, такі як творчість і креативність, у цілому притаманні молоді й у формі інтересу, цікавості, вони є необхідними умовами активного засвоєння нового досвіду і створення нового, оригінального контенту.

Під час дослідження ми підтвердили надійність і валідність адаптованої нами скринінгової методики BFI-10, але усе це матиме практичну цінність лише тоді, коли методика виконає своє головне завдання – швидко і надійно експрес-діагностику. Перевірка діагностичних властивостей BFI-10 показала, що адаптована нами методика дає змогу диференціювати між собою різні групи досліджуваних.

За чотирма факторами «великої п'ятірки» існують статистично достовірні відмінності (t-критерій) між молодими людьми, які вживали і не вживали наркотики за останні 12 місяців перед опитуванням. Найбільші відмінності між молодими людьми, які вживали і не вживали наркотичні речовини, відзначаються щодо фактора «С» – свідомість ($t = -8,504$; $p < 0,01$). Це означає, що в осіб, які вживають наркотики і не можуть самостійно від них відмовитися, є нижчим контроль своєї поведінки, спостерігаються недооцінка серйозності шкоди, яку їм завдає вживання наркотичних речовин, та менший ступінь усвідомлення власної поведінки і відповідальності за своє здоров'я.

Також на високому рівні значущості диференціює молодь, яка вживала та не вживала наркотики, фактор «N» – нейротизм ($t = 2,888$; $p < 0,01$). Трохи менше значущими є відмінності за факторами «А» – доброзичливість ($t = -3,059$; $p < 0,05$) та «О» – відкритість досвіду, або креативність у нашій редакції ($t = 2,574$; $p < 0,05$).

Це означає, що молоді люди, які вживали наркотики протягом останнього року перед опитуванням, схильні характеризувати себе

як більш невротичних, менш доброзичливих і більш креативних порівняно з товаришами, які не вживали наркотичні речовини. Тобто вони бачать і відчувають себе як підозрілих, недовірливих, змагальних, ревних, психологічно напружених і нервових. Чи є ці риси преморбідними, чи вони є вже наслідком більш-менш тривалого вживання наркотичних речовин, – дати однозначну відповідь на це питання поки що неможливо, але ми схилиємося до гіпотези, що це більшою мірою преморбідні особливості, щодо яких вживання наркотичних речовин виступає свого роду компенсацією, що знижує загальне високе психічне напруження таких особистостей. Цю гіпотезу ми перевіряємо в межах Українського лонгітюдного дослідження (Максименко та ін., 2021).

Фактор «Е» (екстраверсія) не показав значущих відмінностей – обидві групи мають практично однаковий середній показник за цією шкалою, він високий в обох групах. Можна припустити, що сама по собі екстраверсія як схильність до широких контактів і спілкування не є чинником, що сприяє залученню молоді до вживання наркотиків. Оскільки в екстравертів більше контактів і соціальних зв'язків, вони мають більше шансів познайомитися з однолітками, які вже вживають наркотики, однак, як впливає з отриманих нами результатів, саме по собі таке знайомство є просто фактором ризику, а щоб він спрацював, треба мати певні особистісні відмінності – знижені показники за шкалами «С» та «А» і підвищені за шкалами «N» та «O».

ВИСНОВКИ. Мета нашої роботи була досягнута, адаптований нами україномовний та російськомовний варіант скринінгового опитувальника для експрес-діагностики п'яти факторів особистості BFI-10 (Rammstedt, John, 2007) показав високу надійність і конструктивну валідність, а також продемонстрував достатні діагностичні властивості в умовах великого вибіркового крос-секційного дослідження з використанням веб-методології. За допомогою BFI-10 ми отримали низку нових результатів у вивченні особистості молодих людей, які вживають наркотичні речовини.

Розширення практики масштабних моніторингових досліджень, серед іншого крос-культурних, потребує переходу до скорочених скринінгових варіантів відомих психодіагностичних інструментів, зокрема опитувальників «великої п'ятірки», які на сьогодні є найбільш популярними методиками діагностики особистості. Отримані результати доводять, що запропонована адаптація BFI-10 відповідає критеріям діагностичної надійності та валідності, що підтверджується значущими на рівні $p < 0,01$ для усіх шкал коефіцієнтами кореляції Пірсона між результатами вимірювань 5PFQ, LBP та BFI-10, а також високими значеннями коефіцієнта альфа Кронбаха, який коливається у межах 0,64–0,88. Запропонований варіант BFI-10 можна рекомендувати для експрес-діагностики особистості як в умовах масових вибіркового досліджень, так і в умовах швидкого індивідуального скринінгу особистісних рис в україномовному середовищі.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бурлачук Л. Ф., Королев Д. К. Адаптация опросника для диагностики пяти факторов личности. *Вопросы психологии*. 2000. № 1. С. 126–142.
2. Виноградов О. Г. «Залежить від ситуації»: якісний аналіз ситуаційних уточнень. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 3 (28). С. 14–25.
3. Егорова М. С., Паршикова О. В. Психометрические характеристики Короткого портретного опросника Большой пятерки (B5-10). *Психологические исследования*. 2016. Т. 9, № 45. С. 9.
4. Кліманська М. Б., Галецька І. І. Українська адаптація короткого п'ятифакторного опитувальника особистості TIPI (TIPI-UKR). *Психологічний часопис*. 2019. № 5 (9). С. 57–76. DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9.4>.
5. Князев Г. Г., Митрофанова Л. Г., Бочаров В. А. Валидизация русскоязычной версии опросника Л. Голдберга «Маркеры факторов «Большой пятерки»». *Психологический журнал*. 2010. Т. 31, № 5. С. 100–110.
6. Молодь та наркотики – 2021 : результати моніторингу залежної поведінки серед молоді м. Харків 1995–2020 років та студентського модуля Українського лонгітюдного дослідження (ULS+) : монографія / О. О. Сердюк, В. В. Бурлака, Г. М. Даниленко та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 92 с. DOI: <https://doi.org/10.32631/dr2021>.
7. Сергеева А. С., Кириллов Б. А., Джумагулова А. Ф. Перевод и адаптация краткого пятифакторного опросника личности (TIPI-RU): оценка конвергентной валидности, внутренней согласованности и тест-ретестовой надежности. *Экспериментальная психология*. 2016. Т. 9, № 3. С. 138–154. DOI: <https://doi.org/10.17759/exppsy.2016090311>.
8. Українське Лонгітюдне Дослідження = Ukrainian Longitudinal Study (ULS) : метод. рек. з використання психодіагност. інструментів другої хвилі дослідж. / С. Д. Максименко, О. М. Коқун, В. Г. Панок та ін. ; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, УНМЦ практичної психології та соціальної

роботи ; НАМН України, ДУ «Ін-т охорони здоров'я дітей та підлітків», ДУ «Ін-т неврології психіатрії та наркології» ; МВС України, Харків. нац. ун-т. внутр. справ ; Ун-т Вейна. Київ : Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. 72 с. DOI: <https://doi.org/10.32631/uls2021>.

9. Хромов А. Б. Пятифакторный опросник личности : учеб.-метод. пособие. Курган : Изд-во Курган. гос. ун-та, 2000. 23 с.

10. Шмелев А. Г. Психодиагностика личностных черт. СПб. : Речь, 2002. 480 с.

11. Aronson Z. H., Reilly R. R., Lynn G. S. The impact of leader personality on new product development teamwork and performance: The moderating role of uncertainty. *Journal of Engineering and Technology Management*. 2006. No. 23. Pp. 221–247. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2006.06.003>.

12. Benet-Martinez V., John O. P. Los Cinco Grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait-multimethod analyses of the Big Five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1998. No. 75 (3). Pp. 729–750. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.3.729>.

13. Bernard L. C., Walsh R. P., Mills M. Ask once, may tell: Comparative validity of single and multiple item measurement of the Big-Five personality factors. *Counseling and Clinical Psychology Journal*. 2005. No. 2 (1). Pp. 40–57.

14. Chiorri C., Bracco F., Piccinno T., Modafferi C., Battini V. Psychometric properties of a revised version of the Ten Item Personality Inventory. *European Journal of Psychological Assessment*. 2015. No. 31 (2). Pp. 109–119. DOI: <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000215>.

15. Costa P. T., McCrae R. R. Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) Professional manual. Odessa : FL: Psychological Assessment Resources, 1992. 13 p.

16. Crede M., Harms P., Niehorster S., Gaye-Valentine A. An evaluation of the consequences of using short measures of the Big Five personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2012. No. 102 (4). Pp. 874–888. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0027403>.

17. Donnellan M. B., Oswald F. L., Baird B. M., Lucas R. E. The Mini-IPIP Scales: Tiny-yet-effective measures of the Big Five Factors of Personality. *Psychological Assessment*. 2006. No. 18 (2). Pp. 192–203. DOI: <https://doi.org/10.1037/1040-3590.18.2.192>.

18. Goldberg L. R. A broad-bandwidth, public-domain, personality inventory measuring the lower-level facets of several five-factor models // *Personality psychology in Europe / ed. by I. Mervielde, I. J. Deary, F. De Fruyt, F. Ostendorf*. Edinburg : Tilburg University Press, 1999. Pp. 7–28.

19. Goldberg L. R. The development of markers for the Big-Five factor structure. *Psychological Assessment*. 1992. No. 4 (1). Pp. 26–42. DOI: <https://doi.org/10.1037/1040-3590.4.1.26>

20. Gosling S. D., Rentfrow P. J., Swann W. B. Jr. A very brief measure of the Big-Five personality domains. *Journal of Research in Personality*. 2003. No. 37 (6). Pp. 504–528. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1).

21. Herzberg P. Y., Brähler E. Assessing the Big-Five personality domains via short forms. A cautionary note and a proposal. *European Journal of Psychological Assessment*. 2006. No. 22. Pp. 139–148.

22. Hofmans J., Kuppens P., Allik J. Is short in length short in content? An examination of the domain representation of the Ten Item Personality Inventory scales in Dutch language. *Personality and Individual Differences*. 2008. No. 45 (8). Pp. 750–755. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.paid.2008.08.004>.

23. John O. P., Srivastava S. The Big Five Trait taxonomy: History, measurement, and theoretical perspectives // *Handbook of personality: Theory and research / ed. by L. A. Pervin, O. P. John*. New York : Guilford Press, 1999. Pp. 102–138.

24. Martin T. A., Costa P. T. Jr., Oryol V. E., Rukavishnikov A. A., Senin I. G. Applications of the Russian NEO-PI-R // *The Five-Factor model of personality across cultures / ed. by R. R. McCrae, J. Allik*. Dordrecht : Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2002. Pp. 261–277. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0763-5_13.

25. McCrae R. R., Costa P. T. A contemplated revision of the NEO Five-Factor Inventory. *Personality and individual differences*. 2004. No. 36 (3). Pp. 587–596. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00118-1](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00118-1).

26. Rammstedt B., John O. P. Kurzversion des Big Five Inventory (BFI-K): Entwicklung und Validierung eines ökonomischen Inventars zur Erfassung der fünf Faktoren der Persönlichkeit. *Diagnostica*. 2005. No. 51. Pp. 195–206. DOI: <https://doi.org/10.1026/0012-1924.51.4.195>.

27. Rammstedt B., John O. P. Measuring personality in one minute or less: A 10-item short version of the Big Five Inventory in English and German. *Journal of Research in Personality*. 2007. No. 41 (1). Pp. 203–212. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.02.001>.

28. Tsuji H., Fujishima Y., Tsuji H., Natsuno Y., Mukoyama Y., Yamada N. Five-factor model of personality: Concept, structure, and measurement of personality traits. *Japanese Psychological Review*. 1997. No. 40 (2). Pp. 239–259.

29. Woods S. A., Hampson S. E. Measuring the Big Five with single items using a bipolar response scale. *European Journal of Personality*. 2005. No. 19. Pp. 373–390. DOI: <https://doi.org/10.1002/per.542>.

Надійшла до редакції: 25.10.2021

ДОДАТОК 1
Російськомовний варіант опитувальника BFI-10

Насколько Вы согласны с приведенными ниже суждениями?

	Обо мне можно сказать, что я ...	Полностью не согласен	Скорее не согласен	Загрудняюсь ответить	Скорее согласен	Полностью согласен
1	... замкнутый	1	2	3	4	5
2	... обычно доверяю другим	1	2	3	4	5
3	... немного ленив	1	2	3	4	5
4	... хорошо справляюсь с напряженными ситуациями	1	2	3	4	5
5	... склонен к занятиям искусством	1	2	3	4	5
6	... без особого труда знакомясь и устанавливаю контакты с людьми	1	2	3	4	5
7	... легко замечаю недостатки других людей	1	2	3	4	5
8	... делаю свою работу тщательно и до конца	1	2	3	4	5
9	... быстро начинаю нервничать	1	2	3	4	5
10	... могу придумать что-то новое	1	2	3	4	5

СЕРДЮК А. А., БАЗЫМА Б. А. АДАПТАЦИЯ СКРИНИНГОВОГО ОПРОСНИКА ПЯТИ ФАКТОРОВ ЛИЧНОСТИ BFI-10 И ПРОВЕРКА ЕГО ДИАГНОСТИЧЕСКИХ СВОЙСТВ НА ПРИМЕРЕ ЛИЦ, УПОТРЕБЛЯЮЩИХ НАРКОТИКИ

Описан процесс адаптации, проверки конструктивной валидности и диагностических свойств скринингового опросника BFI-10 для экспресс-диагностики пяти факторов личности. Валидизация проводилась путем заполнения параллельных форм опросника 5PFQ (валидизированный вариант А. Б. Хромова, N = 492), опросника LBP (валидизированный вариант Л. Ф. Бурлачука и Д. К. Королева, N = 246) и опросника BFI-10. Коэффициенты корреляции Пирсона между результатами измерений 5PFQ, LBP и BFI-10 оказались значимыми на уровне $p < 0,01$ для всех шкал, альфа Кронбаха колеблется в пределах 0,64–0,88. Адаптированный нами вариант BFI-10 показал свою диагностическую пригодность в исследовании лиц, которые употребляли и не употребляли наркотики (N = 4723), обнаружив между ними статистически достоверные различия по четырем из пяти факторов большой пятерки, наибольшие по фактору «С» – сознательность ($t = -8,504$; $p < 0,01$).

Ключевые слова: скрининг, личность, «большая пятерка», адаптация, конструктивная валидность, надежность, BFI-10.

SERDIUK O. O., BAZYMA B. O. ADAPTATION OF THE FIVE-FACTOR BFI-10 PERSONALITY SCREENING QUESTIONNAIRE AND TESTING OF ITS DIAGNOSTIC PROPERTIES ON THE EXAMPLE OF DRUG USERS

Extended annotation. The large number of questions from the most common and cited in the scientific literature questionnaires of the "Big Five" makes them unsuitable for surveys of large samples of poorly motivated respondents. It is described the process of adaptation, validation and diagnostic properties of the five-factor BFI-10 Express Diagnostic Screening Questionnaire, which contains only 10 questions and has shown high reliability in large comparative cross-cultural studies using a web methodology. Validation was performed by filling in parallel forms of the 5PFQ questionnaire for 75 questions (validated version of A.B. Khromov, N = 2492), LBP questionnaire for 25 questions (validated version of L.F. Burlachuk and D.K. Korolev, N = 246) and questionnaire BFI-10. The validation of the BFI-10 has showed that our adapted version of the questionnaire measured the same constructs as the 5PFQ and BFL questionnaires. There is a positive correlation between the total values of the scales of all three questionnaires of the "big five", significant at the level of $p < 0.01$. The highest values of the linear correlation coeffi-

cient of the BFI-10 scales are observed for factors "N" - neuroticism (BFL $r = 0.620$, 5PFQ $r = 0.466$) and "E" - extraversion (BFL $r = 0.688$, 5PFQ $r = 0.441$). The internal consistency characteristics of the 5PFQ, BFL, and BFI-10 questionnaire scales show that the Cronbach's alpha is increased when BFI-10 questions are added to the original 5PFQ and BFL scales. For BFL and BFI-10, Cronbach's alpha ranges from 0.64 to 0.85. For 5PFQ and BFI-10, Cronbach's alpha ranges from 0.76 to 0.88. The BFI-10 adapted variant has showed its diagnostic applicability in a study of drug and non-drug users ($N = 4723$). The results of the comparison of the average values of the BFI-10 scales (t-test) show that there are statistically significant differences between young people who used and did not use drugs in the 12 months before the survey. The greatest diagnostic significance has been shown by factor "C" - consciousness ($t = -8,504$; $p < 0,01$). Statistically significant differences have not been detected only by factor "E" (extraversion). Thus, young people who have confessed to drug use can be described as less conscious (responsible), more conflicted (hostile), more neurotic, but also more creative and prone to experimenting and gaining new experiences. The obtained results prove that the proposed adaptation of BFI-10 meets the criteria of diagnostic reliability and validity, and can be recommended for express diagnosis of personality in terms of mass sample surveys and express individual screening of personality traits in the Ukrainian-speaking environment.

Key words: *screening, personality, big five, adaptation, construct validity, reliability, BFI-10.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сердюк О. О., Базима Б. О. Адаптація скринінгового опитувальника п'яти факторів особистості BFI-10 та перевірка його діагностичних властивостей на прикладі осіб, які вживають наркотики. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 100–110. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.10>.

Citation (APA): Serdiuk, O. O., & Bazyma, B. O. (2021). Adaptation of the five-factor BFI-10 personality screening questionnaire and testing of its diagnostic properties on the example of drug users. *Law and Safety*, 4(83), 100–110. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.10>.

СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ РЕЗАНОВ,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0002-7429-5273>,

e-mail: rezanov191979@gmail.com

**ЩОДО ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ ПРИТЯГНЕННЯ ОСОБИ
ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ**

Наголошено, що ефективна протидія та запобігання різним видам адміністративних правопорушень є вагомим напрямом правової політики будь-якої сучасної держави. Визначено, що держава гарантує непорушність прав і свобод людини та громадянина. Для їх забезпечення на уповноважені органи, зокрема Національну поліцію, покладається обов'язок підтримання правопорядку і захисту прав, свобод та законних інтересів. Аргументовано, що Національна поліція посідає головне місце в системі органів, які здійснюють протидію та запобігання адміністративним правопорушенням. Акцентовано, що окремих змін потребує нормативне закріплення провадження у справах про адміністративні правопорушення, яке здійснюється органами поліції, зокрема це стосується порядку встановлення особи правопорушника, доказування його вини, фіксації та надання доказів і здійснення адміністративного затримання.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, організаційно-правові засади, правове регулювання, правопорушення, система, законодавство, попередження, вдосконалення.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Питання щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності завжди були актуальними. Поряд із великою кількістю змін, унесених до Кодексу України про адміністративні правопорушення, залишилось багато проблемних моментів. Є певні зауваження до правового та організаційного регулювання порядку встановлення особи правопорушника, доказування його вини, фіксації та надання доказів, здійснення адміністративного затримання тощо. Недостатня увага законодавця до питань притягнення осіб до адміністративної відповідальності призводить до збільшення кількості цих правопорушень, які, у свою чергу, стають суттєвим підґрунтям для вчинення у подальшому кримінальних правопорушень та закріплення у свідомості порушника почуття безкарності. Усі згадані аспекти зумовлюють погіршення стану боротьби зі злочинністю, підтримання правопорядку та безпеки й забезпечення охорони прав і свобод людини.

Адміністративні правопорушення становлять суттєву загрозу всім суспільним відносинам, тому що вони становлять постійні посягання на щоденний порядок управління, який забезпечується через адміністративно-правові приписи та заборони і завдяки якому стає можливим стабільне, впорядковане прожи-

вання людей у сучасному організованому й урбанізованому суспільстві. При цьому, як зазначає С. В. Міловідова (2016, с. 5), сфера, що уможливорює виникнення нових і модифікацію вчинення традиційних адміністративних правопорушень, постійно розширюється внаслідок використання здобутків науково-технічного прогресу і як результат того, що сучасні суспільства стають дедалі технологічнішими.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування сутності адміністративної відповідальності, аналіз правового й організаційного регулювання порядку встановлення особи правопорушника, доказування його вини, фіксації та надання доказів та здійснення адміністративного затримання і розроблення пропозицій щодо підвищення їх ефективності. Указана мета досягається за допомогою виконання такого завдання, як порівняльно-правовий аналіз Кодексу України про адміністративні правопорушення¹, Закону України

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України.

«Про Національну поліцію»¹ та відомчих наказів МВС України² щодо порядку розгляду справ про адміністративні правопорушення органами поліції та іншими суб'єктами їх запобігання і протидії. Наукова новизна полягає у визначенні перспективних напрямів удосконалення порядку притягнення особи до адміністративної відповідальності на підставі комплексного аналізу національного законодавства, відомчих наказів МВС України та різних наукових праць у зазначеній сфері.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Окремі питання порядку притягнення особи до адміністративної відповідальності були предметом досліджень таких учених, як В. Б. Авер'янов (2007), О. М. Бандурка (2004), К. Л. Бугайчук (2002), Т. Ф. Весельська (2010), Ю. А. Дорохіна (2011), О. О. Дьоміна (2011), В. К. Колпаков (2004), О. І. Остапенко (1995), А. В. Столітній (2011) та ін. Дослідження вказаних науковців сприяли вдосконаленню організаційно-правових засад притягнення особи до адміністративної відповідальності, а також підвищили ефективність її нормативно-правової регламентації. Однак окремим проблемним питанням у цій сфері уваги в працях згаданих учених було приділено недостатньо, оскільки вказані моменти аналізувалися лише щодо загальних питань вивчення адміністративної відповідальності в Україні. Також до головних причин розгляду цієї тематики слід віднести значне оновлення національного законодавства щодо порядку притягнення особи до адміністративної відповідальності.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час проведення дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Системне використання та поєднання зазначених методів поліпшує комплексне вивчення питання щодо притягнення особи до адміністративної відповідальності. Під час дослідження окремих аспектів провадження

про адміністративні правопорушення використовувалися такі загальні методи пізнання, як аналіз, спостереження та порівняння. Ці методи допомогли визначити перелік матеріалу для комплексного дослідження. Окрім цих, застосовувалися спеціальні методи. До них віднесено історико-правовий, структурно-функціональний, системний, порівняльно-правовий і формально-логічний методи. Проаналізувати ступінь розвитку правових засад забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення дав змогу історико-правовий метод. Порядок організації роботи системи суб'єктів фіксації та розгляду справ про адміністративні правопорушення, зокрема Національної поліції, досліджено за допомогою структурно-функціонального методу, зокрема аналізу питань здійснення адміністративно-юрисдикційної діяльності вказаного органу. Для окреслення системи суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, використано системний метод пізнання. Порівняльно-правовий метод застосовувався для дослідження нормативно-правового регулювання суміжних галузей, зокрема видів юридичної відповідальності (кримінальної, цивільно-правової, дисциплінарної). Формально-логічний метод застосовувався як спосіб наведення аргументів, висновків і пропозицій з удосконалення та адаптації національного законодавства України щодо окремих проблемних аспектів притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Ефективна протидія та профілактика вчинення різних видів і форм адміністративних проступків є вагомим вектором розвитку правового забезпечення будь-якої демократичної держави.

На думку низки авторів (Міловідова, 2016, с. 5), для України, яка перебуває в пошуках найефективнішої та найбільш виправданої моделі державного управління, зокрема щодо контролю адміністративної деліктності, це питання є надзвичайно актуальним.

Загалом визначення поняття адміністративного правопорушення міститься у ст. 9 Кодексу України про адміністративні проступки.

Варто погодитися з тезою І. А. Городецької (2011, с. 132), яка зазначає, що з приводу розуміння окремих аспектів складу адміністративного правопорушення в науці існують певні дискусії. Вчена акцентує, що розглядати об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону як елементи складу адміністративного проступку є термінологічно неточним, оскільки вони самі по собі є структурно

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.09.2021).

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.09.2021).

² Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції : Наказ МВС України від 06.11.2015 № 1376-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1496-15> (дата звернення: 15.09.2021).

складними. Науковці пропонують визначати згадані елементи складу правопорушення як підсистеми, що охоплюють різнопланові об'єктивні та суб'єктивні характеристики діяння.

С. В. Міловідова (2016, с. 54) слушно зазначає, що сучасний стан діяльності та правового регулювання попередження і протидії адміністративним правопорушенням потребує вдосконалення. Дослідниця наголошує, що це стосується саме регулювання управлінської діяльності з попередження та профілактики скоєння таких правопорушень. У законодавстві України та юридичній науці фактично відсутній єдиний підхід до комплексного визначення заходів попередження та профілактики адміністративних правопорушень.

Якщо говорити загальною про попередження правопорушень у сучасних умовах, то, як не прикро це констатувати, головним фактором, який стримує потенційного правопорушника від протиправних дій, є страх виявлення та покарання. Це стосується як адміністративних, так і кримінальних правопорушень.

На думку українського вченого О. О. Книженка (2011, с. 404–409), утримання особи від злочину, який вона мала намір скоїти, залежить від поєднання принаймні трьох чинників: її моральних заборон, страху осуду друзів і страху перед покаранням. Дія карного механізму сама по собі є найефективнішим заходом мобілізації такої форми соціального контролю, як громадський осуд. Вирішальним чинником у створенні стримувального ефекту є, звісно, не об'єктивно наявний ризик викриття, а ризик, який береться в розрахунок потенційним злочинцем.

Отже, сьогодні на перший план виходить розроблення ефективних організаційно-правових засад притягнення осіб до адміністративної відповідальності й урегулювання наявних прогалин та невідповідностей.

Інститут адміністративної відповідальності – це частина державного (адміністративного) примусу. Цій проблематиці приділили увагу у своїх працях С. О. Шатрава (2020), В. С. Селюков (2021) та ін. (Leheza et al., 2021).

Першим проблемним аспектом у провадженні у справах про адміністративні правопорушення є встановлення особи правопорушника.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію»¹ поліцейський має право

вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, у спосіб, який надає можливість поліцейському прочитати і зафіксувати дані, що містяться в документах. Зокрема, найрозповсюдженіша підстава перевірки документів – наявність у поліцейського достатніх підстав уважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення.

У разі, якщо правопорушник пред'являє свої документи, що посвідчують особу, проблем не виникає, але якщо документи при ньому відсутні й він відмовляється назвати свої дані для ідентифікації, починаються певні труднощі.

Законодавство дозволяє на підставі ст. 260 Кодексу України про адміністративні правопорушення² з метою встановлення особи та складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, здійснювати адміністративне затримання правопорушника.

Проте все здається досить логічним і зрозумілим лише в теорії. Загальний строк адміністративного затримання становить 3 години. Початком цього строку є фактичний момент затримання особи. Беручи до уваги «наші реалії»: інтенсивний трафік, стан доріг, затори тощо, на доставлення особи можна витратити половину всього строку затримання. Але й це не найбільша проблема, бо затримана особа навіть у відділі поліції може мовчати і не називати свої дані. Яким чином тоді поліцейський може у залишок строку (2 години) скласти протокол або винести постанову?

Стаття 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення³ дозволяє за низку адміністративних правопорушень у необхідних випадках для встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення продовжувати строк адміністративного затримання до трьох діб.

Але якщо особа вчинила дрібне хуліганство або розпивала алкогольні напої чи вчинила куріння тютюнових виробів у заборонених місцях, законодавець визначає остаточним строком адміністративного затримання тільки

gov.ua/laws/show/580-19 (дата звернення: 15.09.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.09.2021).

³ Там само.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

3 години. І тому, якщо особа сама не піде на співпрацю з органами поліції та не організує доставку своїх документів, вона з великою імовірністю залишиться не притягнутою до адміністративної відповідальності за свої правопорушення.

Другим проблемним аспектом у провадженні у справах про адміністративні правопорушення є саме адміністративне затримання, яке здійснюється посадовими особами органів поліції, а точніше його підстави.

Частина 1 ст. 262 Кодексу України про адміністративні правопорушення¹ визначає, що адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України. Адміністративне затримання здійснюється: органами внутрішніх справ (Національною поліцією) у разі вчинення дрібного хуліганства, домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису, порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, у разі поширення неправдивих чуток, вчинення злісної непокори законному розпорядженню чи вимозі поліцейського тощо. Крім зазначених підстав здійснення адміністративного затримання, поліцейські наділені повноваженнями також здійснювати затримання під час публічних закликів до невиконання вимог поліцейського, у разі розпивання спиртних напоїв у громадських місцях чи появи у громадських місцях у п'яному вигляді, що ображає людську гідність і громадську мораль, порушення правил обігу наркотичних засобів або психотропних речовин, незаконного продажу товарів чи інших предметів або дрібної крадіжки.

Для початку виникає питання, що розуміє законодавець під адміністративним затриманням у 2021 р., коли встановлює органам внутрішніх справ повноваження здійснювати адміністративне затримання. З ухваленням Закону України «Про Національну поліцію» ці повноваження перейшли до органів поліції.

Детально аналізуючи зміст указаної статті, зокрема повний (вичерпний) перелік підстав здійснення адміністративного затримання саме Національною поліцією, можна зробити висновок, що у поліцейських відсутні законні підстави здійснювати адміністративне затримання особи за порушення ст. 175-1 «Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях», тому що це не передбачено статтею 262 Ко-

дексу України про адміністративні правопорушення², хоча, як не дивно, здійснювати адміністративне затримання за дрібне хуліганство та розпивання пива, алкогольних і слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях представники Національної поліції уповноважені.

Також присутні певні невідповідності у самій термінології: ст. 178 Кодексу України про адміністративні правопорушення використовує термін «алкогольні напої», а в підставах здійснення адміністративного затримання (ст. 262) йдеться про «спиртні напої». Ці невідповідності може використати захисник правопорушника для оскарження рішення у справі.

Отже, як підсумок, поліцейський не уповноважений здійснити адміністративне затримання особи, яка порушила вимоги ст. 175-1 «Куріння тютюнових виробів у заборонених місцях», для встановлення її особи та складення відповідних процесуальних документів. А отже, в разі ненадання документів, які посвідчують особу, такого порушника не буде притягнуто до відповідальності.

Третім проблемним аспектом у провадженні у справах про адміністративні правопорушення є встановлення доказів, а саме їх надання.

Питання визначення того, що саме є доказами у справах про адміністративні правопорушення, завжди було спірним. Основним моментом було прийняття пояснення поліцейського з приводу виявленого ним правопорушення як доказу без підтвердження його слів показами технічних приладів або фото чи відеозйомкою. У правозастосовній практиці щодо притягнення до адміністративної відповідальності досить часто виникають ситуації, коли у посадової особи, зокрема поліцейського, відсутні докази, зафіксовані технічними приладами, а є лише його власне бачення ситуації, закріплене в поясненні. Наприклад, поліцейський виявив особу, яка курить у заборонених місцях: особа викинула сигарету та заперечує факт, що вона курила. Які докази має надати поліцейський у цьому разі?

Стаття 251 Кодексу України про адміністративні правопорушення³ закріплює, що доказами у справах про адміністративні правопорушення є будь-які фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа), зокрема поліція, встановлює наявність чи відсутність адміністративного

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

правопорушення, винність особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи по суті.

Окремо треба зазначити, що протокол про адміністративне правопорушення не складається відповідною посадовою особою поліції у разі вчинення адміністративних правопорушень, розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції, та адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі. Також адміністративні протоколи не складаються на порушення правил зупинки, стоянки чи паркування транспортних засобів, зафіксовані у режимі фото- чи відеозйомки¹.

Отже, якщо особа вчинила адміністративне правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, вона відповідно до ст. 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення має право ознайомитися з матеріалами справи, надавати свої докази та заявляти клопотання. Під час розгляду справи вона може користуватися юридичною допомогою адвоката (захисника), який за законом має право на надання правової допомоги, а також вона має право особисто чи за дорученням юридичної особи виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача. І одне з основних прав – оскаржити постанову у справі.

На підставі цього виникає низка питань. По-перше, якщо особа проїхала перехрестя на червоний сигнал світлофора, і патрульний поліцейський це бачив лише сам, а будь-які свідки події відсутні, що повинен надати як доказ порушення поліцейський і в якій формі? Якщо особа буде вимагати присутності адвоката, скільки часу надається для його прибуття? Законодавець не дає чіткої відповіді на ці питання, а отже, цими прогалинами можна маніпулювати й уникати адміністративної відповідальності.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративне право України : підручник : у 2 т. / В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Ю. П. Битяк та ін. ; відп. ред. В. Б. Авер'янов ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Юрид. думка, 2007. Т. 1: Загальна частина. 591 с.
2. Бандурка О. М. Адміністративне право України : підручник. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 480 с.
3. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 243 с.
4. Весельська Т. Ф. Адміністративні процедури затримання, огляду, вилучення та їх оскарження в адміністративному порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 19 с.
5. Городецька І. А. Адміністративне право України. Загальна частина : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 192 с.

¹ Там само.

ВИСНОВКИ. Зазначені вище проблемні моменти стосовно провадження у справах про адміністративні правопорушення становлять суттєву загрозу правопорядку в державі. Недостатня увага законодавця до питань притягнення осіб до адміністративної відповідальності призводить до збільшення кількості цих правопорушень, які, у свою чергу, стають суттєвим підґрунтям для вчинення у подальшому кримінальних правопорушень та закріплення у свідомості порушника почуття безкарності. Усі згадані аспекти призводять до погіршення стану боротьби зі злочинністю, підтримання правопорядку та безпеки й забезпечення охорони прав і свобод людини.

З урахуванням вищевикладеного пропонується ст. 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення доповнити в частині продовження строку адміністративного затримання до трьох діб з метою встановлення особи та/або з'ясування обставин правопорушення і поширити на всі адміністративні правопорушення для уникнення ситуацій, коли правопорушник не має документів і відмовляється надати відомості про себе для перевірки.

Частину 1 ст. 262 Кодексу України про адміністративні правопорушення слід доповнити такою підставою для здійснення адміністративного затримання органами Національної поліції, як куріння тютюнових виробів у заборонених місцях, а також привести її у відповідність зі ст. 178 указанного Кодексу та викласти підставу в такій редакції: «у разі розпивання алкогольних напоїв у громадських місцях чи появи у громадських місцях у п'яному вигляді...». Також у ст. 251 зазначеного Кодексу слід розширити зміст щодо допустимих доказів у справах про адміністративні правопорушення, зокрема вказавши, що доказами можуть бути свідчення самого поліцейського, який виявив правопорушення.

6. Дорохіна Ю. А. Забезпечення прав юридичної особи в адміністративних провадженнях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2011. 20 с.
7. Дьоміна О. О. Вилучення речей і документів в адміністративно-деліктному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.
8. Книженко О. О. Загальна та спеціальна превенції та їх вплив на кримінально-правові санкції. *Форум права*. 2011. № 2. С. 404–409. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_2_63.pdf (дата звернення: 15.09.2021).
9. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
10. Міловідова С. В. Попередження та протидія адміністративним правопорушенням в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 231 с.
11. Остапенко О. І. Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку. Львів : Львів. ін-т внутр. справ при Укр. акад. внутр. справ, 1995. 312 с.
12. Столітній А. В. Адміністративне затримання як захід адміністративного припинення: теорія, досвід та практика застосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 265 с.
13. Leheza Ye., Tiutchenko S., Stanina O., Shatrava S., Rezanov S. Land use and protection: legal regulation and foreign experience. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2021. No. 33. Pp. 70–81. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.33.06>.
14. Serohina S. H., Mykolenko O. M., Seliukov V. S., Lialiuk O. Public administration as one of the forms of exercising state power. *Novum Jus*. 2021. Vol. 9, No. 2. Pp. 279–290.
15. Shatrava S., Tsybulnyk N., Bezpalova O., Muzychuk O. Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.6>.

Надійшла до редакції: 20.09.2021

РЕЗАНОВ С. А. О ПРОБЛЕМНЫХ ВОПРОСАХ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЛИЦА К АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ

Отмечено, что эффективное противодействие и предотвращение различных видов административных правонарушений является весомым направлением правовой политики любого современного государства. Определено, что государство гарантирует неизблемость прав и свобод человека и гражданина. Для их обеспечения на уполномоченные органы, в частности Национальную полицию, возлагается обязанность поддержания правопорядка и защиты прав, свобод и законных интересов. Аргументировано, что Национальная полиция занимает главное место в системе органов, осуществляющих противодействие и предотвращение административных правонарушений. Акцентировано, что отдельных изменений требует нормативное закрепление производства по делам об административных правонарушениях, осуществляемого органами полиции, в частности касательно порядка установления личности правонарушителя, доказывания его вины, фиксации и предоставления доказательств и осуществления административного задержания.

Ключевые слова: административная ответственность, организационно-правовые основы, правовое регулирование, правонарушение, система, законодательство, предупреждения, совершенствования.

REZANOV S. A. ON THE PROBLEMATIC ISSUES OF BRINGING A PERSON TO ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY: ORGANIZATION AND LEGAL PRINCIPLES

Issues of bringing a person to administrative responsibility have always been relevant. Along with a large number of amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, many problematic issues remain. There are some comments on the legal and organization regulation of the procedure for establishing the identity of the offender, proving his or her guilt, recording and providing evidence, administrative detention, and more. Insufficient attention of the legislator to bringing individuals to administrative responsibility leads to an increase in the number of these offenses, which, in turn, become the basis for further criminal offenses and instilling in the mind of the offender a sense of impunity. All these aspects lead to the deterioration of the protection of human rights and freedoms, the fight against crime and the maintenance of public safety and order. The purpose of this study is to substantiate theoretically the essence of administrative responsibility, analysis of legal and organization regulation of the offender, prove his or her guilt, record and provide evidence and administrative detention, as well as develop

proposals to improve their effectiveness. Scientific novelty is to identify promising areas for improving the procedure for bringing a person to administrative responsibility on the basis of a comprehensive analysis of national legislation, departmental orders of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and research in various fields on these topics. Both general scientific and special methods of cognition were used in the research. All this together provides a systematic approach and a comprehensive study of the issue of bringing a person to administrative responsibility. General methods of scientific knowledge, such as comparison, analysis, observation and deduction, were used in the study of certain aspects of administrative offenses. They have become a tool for determining specific material for research. It is emphasized that effective counteraction and prevention of various types of administrative offenses is an important direction of legal policy of any modern state. It is determined that the state guarantees the inviolability of human and civil rights and freedoms. To ensure this, the competent authorities, in particular the National Police, are responsible for maintaining law and order and protecting rights, freedoms and legitimate interests. It is argued that the National Police occupies a central place in the system of bodies that counteract and prevent administrative offenses. It is emphasized that certain changes require regulatory consolidation of the proceedings, which is carried out by the police, in particular on the procedure for establishing the identity of the offender, proving his or her guilt, recording and providing evidence and administrative detention.

Key words: *administrative responsibility, organization and legal principles, legal regulation, offenses, system, legislation, prevention, improvement.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Резанов С. А. Щодо проблемних питань притягнення особи до адміністративної відповідальності: організаційно-правові засади. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 111–117. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.11>.

Citation (APA): Rezanov, S. A. (2021). On the problematic issues of bringing a person to administrative responsibility: organization and legal principles. *Law and Safety*, 4(83), 111–117. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.11>.

ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА СИЧОВА,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
секретаріат Вченої ради;

 <https://orcid.org/0000-0003-3031-4994>,
e-mail: ac_rada@univd.edu.ua

**АМОРАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК, НЕ СУМІСНИЙ З ПРОДОВЖЕННЯМ РОБОТИ,
ЯК ПІДСТАВА РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ІНІЦІАТИВИ
ВЛАСНИКА АБО УПОВНОВАЖЕНОГО НИМ ОРГАНУ**

На підставі комплексного аналізу вітчизняних законодавчих положень та широкого кола теоретико-правових підходів до розуміння аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи, з'ясовано правовий зміст досліджуваного поняття та сформульовано його визначення. Висвітлено та узагальнено особливості правового регулювання розірвання трудового договору за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України. Наголошено на важливій ролі суду під час вирішення питання про правомірність розірвання трудового договору на вказаній підставі. Це наукове дослідження сприятиме формуванню всебічного та комплексного наукового підходу до розуміння правової сутності аморального проступку як підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу в світлі сучасних умов реформування національного трудового законодавства.

Ключові слова: мораль, аморальний проступок, виховні функції, трудовий договір, розірвання трудового договору, оціночне поняття.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Загальновідомою та безапеляційною є теза про те, що освіта і виховання сприяють всебічному формуванню та розвитку людської особистості, що знаходить своє вираження в дотриманні загальнолюдських цінностей, норм моралі, закону, прав і свобод людини та громадянина. Важливу роль у формуванні високоморальної особистості відведено працівникам навчально-виховного процесу, які реалізують виховну функцію, не притаманну іншим категоріям працівників, що є основним змістом їх трудового обов'язку, виконання якого має ґрунтуватися на морально-етичних засадах їх професійної діяльності. До з'ясування окремих питань, пов'язаних із вчиненням аморальних проступків у трудових правовідносинах та їх правовими наслідками, звертались видатні науковці в галузі трудового права. Проте в науці трудового права та правозастосовній практиці залишаються не вирішеними на належному рівні питання, пов'язані з праворозумінням та правозастосуванням норми трудового законодавства, якою регулюється розірвання трудового договору з працівником, який виконує виховну функцію, на підставі вчинення ним аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи. Існування в наукових колах дискусій із приводу зазначених положень чинного законодав-

ства є проявом невизначеності в єдиному розумінні поняття аморального проступку. Такий стан речей є свідченням недосконалості наявного механізму правового регулювання розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу на вказаній підставі, що значно послаблює рівень захищеності трудових прав працівників, які виконують виховну функцію, та має наслідком ухвалення необґрунтованих рішень про їх звільнення із займаної посади.

Отже, доводиться констатувати, що у вітчизняній науці трудового права досі бракує єдиного бачення проблеми аморального проступку як підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, що зумовлює необхідність її вирішити.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Метою статті є з'ясування правового змісту аморального проступку як підстави розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Відповідно до зазначеної мети на вирішення поставлено такі *завдання*: 1) проаналізувати законодавчі положення, спрямовані на правове регулювання вказаної проблематики; 2) висвітлити й узагальнити наукові погляди, що склалися у правовій науці з приводу розірвання трудового договору на вказаній підставі.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічним підґрунтям наукової статті відповідно до поставленої мети та окреслених завдань є сукупність загальних і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання. На підставі системного аналізу досліджено низку нормативно-правових актів України з питань захисту суспільної моралі та вчинення аморального проступку у сфері праці. За допомогою логіко-семантичного методу й методу абстрагування та узагальнення поглиблено понятійний апарат, узагальнено представлені у правовій науці наукові погляди щодо розуміння аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи, та сформульовано обґрунтоване авторське визначення зазначеного поняття. Використання формально-логічного методу та методу аналізу надало можливість визначити характерні особливості правового регулювання розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Положеннями ст. 41 КЗпП України передбачено додаткові підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу з окремими категоріями працівників за певних умов. Зокрема, положеннями п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України передбачено таку підставу розірвання трудового договору, як вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням цієї роботи¹. Однак закріплюючи в КЗпП України зазначену підставу звільнення, законодавець водночас не подає визначення правової категорії «аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи», що викликає складнощі в її змістовому розумінні.

Для досягнення поставленої мети та формування власного розуміння вказаної підстави розірвання трудового договору проаналізуємо законодавчі положення і доктринальні джерела з цього питання.

Із положень Закону України «Про захист суспільної моралі» випливає, що суспільна мораль – це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, гро-

мадський обов'язок, совість, справедливість². Проте зазначений законодавчий акт аналогічно КЗпП України не оперує досліджуваною правовою категорією, а лише закріплює законодавче бачення змісту суспільної моралі. Не кращим є стан вирішення вказаної проблеми і в тісно пов'язаних із нею законах України «Про освіту»³, «Про повну загальну середню освіту»⁴, «Про вищу освіту»⁵ та «Про охорону дитинства»⁶, які за своїм правовим змістом теж не оперують досліджуваними поняттями, що зумовлює необхідність проведення подальшого наукового пошуку в заданому напрямі.

Намагаючись висвітлити розуміння аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи, Пленум Верховного Суду України в п. 28 Постанови «Про практику розгляду судами трудових спорів» від 6 листопада 1992 р. № 9 роз'яснив, що за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України можуть бути звільнені лише ті працівники, які займаються виховною діяльністю, наприклад вихователі, вчителі, викладачі, практичні психологи, соціальні педагоги, майстри виробничого навчання, методисти і педагогічні працівники позашкільних закладів. Таке звільнення допускається як за вчинення аморального проступку під час виконання трудових обов'язків, так і не пов'язаного з ним (вчинення такого проступку в громадських місцях або в побуті). Звільнення не може бути визнано правильним, якщо його здійснили лише внаслідок загальної оцінки поведінки працівника, не підтвердженої конкретними фактами. Разом з тим роз'яснено, що під час вирішення справи про звільнення за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП

² Про захист суспільної моралі : Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15> (дата звернення: 01.11.2021).

³ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 01.11.2021).

⁴ Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 01.11.2021).

⁵ Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 01.11.2021).

⁶ Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 01.11.2021).

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 01.11.2021).

України суди мають брати до уваги відповідно час, що минув з моменту вчинення аморального проступку, таку поведінку працівника й інші конкретні обставини справи, що мають значення для правильного вирішення спору. Крім того, наголошується, що розірвання трудового договору на вказаній підставі не є заходом дисциплінарного стягнення, і тому вимоги статей 148, 149 КЗпП України про строк і порядок застосування дисциплінарних стягнень на цей випадок не поширюються¹. Попри досить розлоге роз'яснення особливостей застосування п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України все ж констатуємо, що і в цьому разі не видно конкретизації та чіткого роз'яснення змістового розуміння поняття аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи, що в цілому підштовхує до думки про те, що досліджувана правова категорія є оціночною, тобто такою, зміст якої не є абсолютно визначеним.

Схожу думку висловлює Є. В. Бабенко (2018, с. 68) та визначає сутність дефініції «аморальний проступок», яка полягає в тому, що вказане поняття належить до категорії оціночних, зміст яких установлюється, виходячи із конкретних обставин справи. З одного боку, така думка видається доцільною, адже законодавець не здатен передбачити низку діянь, що можуть розцінюватися як «аморальний проступок» унаслідок варіативності поведінки такого учасника трудових правовідносин, як працівник. З іншого боку, відсутність вичерпного переліку зазначених діянь призводить до їх невиправдано розширеного тлумачення правозастосувачем, що здебільшого стає причиною незаконного звільнення працівника з роботи.

Розглядаючи оціночні поняття у трудовому праві, М. І. Іншин (2018, с. 9) влучно виділяє такі їх особливості: 1) як у законодавстві, так і в інших актах регулювання уповноважених суб'єктів відсутня будь-яка остаточна конкретизація оціночного поняття; 2) регулювання в трудовому праві полягає в можливості його часткової конкретизації у процесі укладення індивідуальних чи локальних угод; 3) оціночне поняття характеризує будь-який елемент трудових і тісно пов'язаних з ними відносин. Поряд із цим М. В. Комарницька (2020, с. 163–164) наголошує, що оціночні по-

няття застосовуються в разі неможливості або недоцільності точного опису певного явища у трудових відносинах. Їх використання є доречним для правового регулювання трудових відносин загалом, а саме закріплення принципів правового регулювання. При цьому науковець наголошує, що припинення трудових відносин має відбуватись у чіткому порядку й на зрозумілих та обґрунтованих підставах, що ускладнюється через використання оціночних понять. Між тим, І. П. Зеленко (2019, с. 11) визначає функції оцінних понять, які в розумінні науковця є цілеспрямованими напрямками впливу таких понять на врегульовані за допомогою норм права суспільні відносини, що здійснюються через абстрактно виражені явища і предмети для виконання завдань правозастосування, законодавчої економії, формування правової культури правозастосувачів, виступають потужним чинником еволюції правової системи, відображають динамічний характер права та виконують прогностичну роль.

Отже, слід уважати, що законодавець, не конкретизуючи те чи інше поняття у трудовому законодавстві, залишає за суб'єктом право його тлумачення на власний розсуд з урахуванням конкретних фактичних обставин, що склалися, для досягнення гнучкості у правовому регулюванні трудових і тісно пов'язаних з ними відносин.

Ураховуючи сучасні умови реформування трудового законодавства та беручи до уваги відсутність у чинному КЗпП України визначення поняття аморального проступку, проаналізуємо Проект Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 р. № 1658. Так, аналізуючи Проект ТК України на предмет наявності положень, які вирішують виділену в науковій статті проблему, зауважимо, що у ст. 92 Проекту окреслено перелік підстав розірвання трудового договору за ініціативою роботодавця у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням працівником своїх трудових обов'язків. Зокрема, п. 5 ч. 2 ст. 92 Проекту ТК України передбачає одну з таких підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця, як вчинення аморального проступку працівником, який виконує виховні функції, зокрема у разі, якщо ці дії не пов'язані безпосередньо з роботою². Натомість аналіз указаної норми дає підстави стверджувати, що

¹ Про практику розгляду судами трудових спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 № 9 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92> (дата звернення: 01.11.2021).

² Проект Трудового кодексу України : від 27.12.2014 № 1658 / ініціатор М. М. Папієв // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 01.11.2021).

Проект ТК України аналогічно КЗпП України не лише не вирішує наявну проблему трудового законодавства щодо відсутності легального визначення аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи, а й утрачає змістову цілісність правової конструкції зазначеної підстави звільнення. Таку думку можна пояснити тим, що п. 5 ч. 2 ст. 92 Проекту ТК України, на відміну від п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України, передбачає звільнення не за аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи, а за аморальний проступок як такий. Тобто у цьому разі втрачається конкретизація морально-оцінювального діяння як такого, що не суміщається з продовженням роботи. Ураховуючи зазначене, поділяємо думку М. І. Іншина (2018, с. 10), який стверджує, що аналіз наявних оціночних понять у трудовому праві дає змогу зробити висновок, що законодавче регулювання оціночних понять трудового права є недостатньо чітким та однозначним. На жаль, Проект Трудового кодексу України теж не вирішує проблем, які стосуються поліпшення розуміння оціночних понять трудового права. Відповідно, необхідно і надалі вдосконалювати чинне трудове законодавство щодо регламентації оціночних понять та детально опрацювати Проект Трудового кодексу України з метою усунення термінологічної нечіткості та неузгодженості норм трудового законодавства.

Доцільно наголосити, що відсутність на законодавчому рівні визначення досліджуваного поняття стала підставою для бурхливого сплеску наукової думки у формуванні власного розуміння як моралі, так і аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи.

Зауважимо, що слово мораль походить від латинських слів *moralitas* – моральний та *mores* – звичай, воля, закон, властивість (Аболіна, Надольний, 2002, с. 397). У філософській енциклопедії мораль визначається як форма суспільної свідомості, сукупність норм і принципів, якими керуються люди у своїй поведінці (Константинов и др., 1964, с. 499). В юридичній науковій літературі мораль розглядається як соціальний інститут, одна з форм суспільної свідомості, яка являє собою сукупність життєвих принципів, що історично склалися та розвиваються, поглядів, оцінок, переконань і норм поведінки, що на них ґрунтуються, які визначають та регулюють стосунки між людьми, ставлення до суспільства, держави, сім'ї, колективу, класу й оточуючої дійсності (Мельник, 2002, с. 292). З указанного розуміння моралі можна логічно стверджувати, що протилежним моралі є щось таке, що суперечить їй, тобто є аморальним.

Так, А. М. Колодій (2002, с. 175), розглядаючи мораль як критерій нормативного регулювання поведінки людей відповідно до категорій добра і зла, вважає, що моральним є те, що приносить людям добро, і, навпаки, дії, які спричиняють зло, оцінюються як аморальні.

З огляду на зазначене, Г. О. Вайленко (2018, с. 154) під час дослідження окремих проблем розуміння загальносоціальної та спеціально юридичної обумовленості визначення підстави розірвання трудового договору за п. 3 ст. 41 КЗпП України виокремлює важливу особливість правового регулювання розірвання трудового договору за вказаною правовою підставою, яка полягає у тісному переплетенні різновидів соціальних норм: норм моралі та норм права. На думку науковця, це поєднання обумовлює складність процесу розірвання трудового договору, адже змушує орієнтуватися не лише на формальні – юридичні – моменти, які є доволі чіткими та визначеними, але й на морально-етичні, які переважно є оціночними, а отже, залежними багато в чому не лише від об'єктивних реалій життя, але й від суб'єктивних поглядів тих, хто з ними стикається.

Щодо конкретизації аморального проступку як такого, що не суміщається з продовженням роботи, то в загальнонауковому розумінні «не сумісність» узвичаєно розглядається як те, що не можна одночасно сумістити або поєднати з чимось іншим. Так, О. С. Боева (2016, с. 90–91) із цього приводу зазначає, що зміст дефініції «не сумісність з продовженням даної роботи» полягає саме у вираженні протилежних якостей та антиподу високим моральним якостям педагога, у вчиненні працівником такого проступку, що суперечить вимогам, які ставляться до педагогічних та науково-педагогічних працівників, а також їх обов'язкам, нівелює саму мету та завдання певного закладу освіти. Виходячи з принципу розширеного тлумачення, науковець стверджує, що аморальний проступок має породжувати негативне ставлення до інших представників цієї професії, викликати недовіру у вихованців або їхніх батьків щодо можливості працівника продовжувати роботу. Отже, з метою недопущення хибного уявлення та розуміння такого поняття, як «не сумісний з продовженням даної роботи», авторка пропонує законодавчо закріпити роз'яснення його змісту в КЗпП України та відповідних розділах Проекту Трудового кодексу України.

Ураховуючи зазначене, слід дійти висновку, що в загальному розумінні аморальний

проступок, не сумісний з продовженням роботи, є аморальним діянням, яке унеможлиблює подальшу реалізацію працівником своєї трудової функції з виховання.

Опрацювання значного масиву наукової літератури вказує на те, що більш детально аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи, як підставу розірвання трудового договору розглядали у своїх працях деякі науковці, думки яких зводяться до такого.

В. Ф. Пузирний (2018, с. 66–67), досліджуючи проблему розірвання трудового договору в разі вчинення працівником аморального проступку, вважає, що аморальний проступок – це винне діяння, що порушує моральні норми, притаманні суспільству, суперечить змісту трудової діяльності та дискредитує виховні функції працівника. Формуючи власне уявлення про правовий зміст зазначеного поняття, науковець зауважує, що трудова діяльність педагогічних працівників має особливе правове і соціальне значення, оскільки їхня праця накладає на них відповідальність за власну поведінку й потребує високоморальної поведінки. Тому вчинення насильницьких дій стосовно будь-якої особистості, а не лише того, хто навчається, і вихованця, має розцінюватися як аморальна поведінка, не сумісна з продовженням цієї роботи. Професійне виконання педагогами своїх обов'язків, дотримання встановлених моральних норм сприяють формуванню здорового громадянського суспільства та є гарантією відповідального ставлення до результатів своєї педагогічної діяльності і не призводять до дисциплінарних звільнень.

В. І. Прокопенко (1998, с. 274) наголошує, що аморальним проступком є винні дії чи бездіяльність, що порушують моральні норми, притаманні цьому суспільству, суперечать змісту трудової функції працівника й тим самим дискредитують виховні чи службові повноваження певного кола людей.

С. М. Козін (2014, с. 208) під аморальним проступком пропонує розуміти діяння (дію або бездіяльність), яке порушує сталі й загально визнані норми і принципи моралі, що склались у певному суспільстві, однією з основних ознак якого є зухвале та зневажливе ставлення до основоположних цінностей суспільства. Під час визначення зазначеного поняття науковець виходив із того, що аморальний – це антипод моральному, а моральні принципи становлять ядро моралі, визначають її соціально-історичну суть, ідейну націленість, норми моралі, які, у свою чергу, окреслюють тактику поведінки людини в конкретних життєвих ситуаціях.

К. О. Попова-Коряк (2017, с. 144) визначає аморальний проступок як діяння, що не відповідає етичним нормам, правилам поведінки, що склались у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість і справедливість, яке суперечить змісту трудової функції працівника і тим самим дискредитує його повноваження, що зумовлює неможливість продовження цієї роботи. Науковець тлумачить вказане поняття з урахуванням того, що в обов'язки науково-педагогічного працівника законом закладено глибоку ідею передавання із покоління в покоління моральних та етичних цінностей. Обов'язки щодо власної високоморальної поведінки науково-педагогічного працівника перебувають у тісному зв'язку з обов'язком прищеплення своїм підопічним установлених і схвалених суспільством ідеалів моралі. Тому такі обов'язки реалізуються через виховну функцію, здійснення якої і покладено на науково-педагогічного працівника, що й обґрунтовує підвищені вимоги до особистості останнього та його поведінки. Бо лише особистість, яка є моральною, може виховувати моральність в інших.

В. А. Кононенко (2019, с. 120–121) тлумачить аморальний проступок, учинений науково-педагогічним працівником, який є не сумісним з продовженням виконання ним своєї роботи, як певний вчинок цієї особи, який дискредитує її як викладача і професіонала своєї справи й заважає надалі підтримувати високий авторитет у своїх студентів і здійснювати виховну функцію в подальшому. Виходячи із зазначеного, автор зауважує, що одну зі спеціальних підстав звільнення науково-педагогічного працівника містить п. 3 ст. 41 КЗпП України: вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням цієї роботи, може бути підставою для розірвання трудового договору. Важливе значення науково-педагогічної праці в суспільстві зумовлює підвищені вимоги до її суб'єктів – науково-педагогічних працівників, зокрема щодо їх моральності. Недотримання таких вимог, що виражається у вчиненні науково-педагогічним працівником аморального проступку, не сумісного з продовженням роботи, і є підставою для припинення з ним трудового договору.

Т. Ю. Бігун та Ф. С. Полтавець (2019, с. 10) вважають, що аморальний проступок – це винне діяння (дія чи бездіяльність), що порушує загальноприйняті норми моралі, суперечить змісту трудової функції, підриває авторитет

відповідної професії в суспільстві та дискредитує службово-виховні повноваження відповідного кола осіб. Тлумачення зазначеного поняття у запропонованій науковцями редакції виходить із того, що законодавець зобов'язав працівника, який виконує виховні функції, бути людиною бездоганної поведінки та високих моральних якостей, наділив його особливим статусом, що зумовлено певним впливом, який такі працівники чинять на формування свідомості дітей, підлітків та молоді. Недотримання цих вимог може призвести до дискредитації навчальних закладів, зневажливого ставлення учнів або студентів до освітньої системи та деформації уявлення про норми моралі.

О. В. Тищенко (2002, с. 153) розглядає аморальний проступок як порушення норм суспільної моралі, що негативно впливає на виконання працівником своїх виховних функцій. Більш того, науковець окреслює випадки, які підпадають під аморальний проступок: поява у громадських місцях у нетверезому стані, неправомірної поведінки в побуті, приниження і образи дитини (учня) чи колег.

Л. А. Тихонович (2013, с. 48) дещо доповнює перелік випадків, які підпадають під аморальний проступок, відносячи до такого застосування методів виховання, пов'язаних з фізичним і психічним впливом, нецензурну лайку, знущання, непристойне докучання жінкам у громадських місцях, появу в нетверезому стані серед вихованців, спонукання до вступу в статевий зв'язок тощо. Крім того, науковець зауважує, що складення вичерпного переліку аморальних проступків є неможливим і недоцільним, бо потрібне звернення до сфери моралі, й досить проблематично перелічити всі випадки, які вважаються порушенням норм моралі, розмежувати аморальні проступки, виокремивши такі, за які звільняють у разі здійснення їх на роботі, й такі, за які звільняють у разі їх скоєння у побуті. Разом із тим науковець наголошує, що мораль постійно розвивається і змінюється, тому навіть у разі встановлення такого переліку існувала б постійна необхідність його перегляду з метою запобігання виникненню суперечності між нормами моралі й нормами права. Також складення такого переліку вважається недоцільним, бо необґрунтовано звужується коло вчинків, які до нього потрапляють.

С. В. Гулаткан (2020, с. 154–155), формує власне уявлення про аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи, та аналізує розірвання трудового договору за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України, також згадує про

переплетення різновидів соціальних норм: норм моралі та норм права – і вказує, що тісний зв'язок норм права та норм моралі зумовлено загальносоціальними чинниками, які визначають виховання як складний і багатогранний процес формування людської особистості, що відображується в юридичних чинниках, зокрема у вимогах до працівника, який здійснює виховання як роботу, обумовлену трудовим договором. Так, змістові складові вимог до моральних якостей цих працівників зумовлено та цілком виправдано тим, що вони виконують виховні функції. Відповідно, протилежні – аморальні – прояви деструктивно впливатимуть на вихованців, а отже, і на майбутнє українського суспільства. Тому, на думку науковця, аморальним проступком слід уважати винні дії чи бездіяльність, що порушують моральні норми, притаманні цьому суспільству, суперечать змісту трудової функції працівників і тим самим дискредитують виховні чи службові повноваження певного кола людей. З огляду на вказане, науковець цілком справедливо зазначає, що в таких випадках керівник освітнього закладу не може дозволити вчителю працювати в освітньо-виховній сфері, адже продовження роботи може призвести до негативного впливу на виховний процес і загалом знецінюватиме цю професію. Крім того, він пропонує ухвалити низку окремих нормативно-правових актів для деталізації вимог до працівників освітньо-виховної сфери, наприклад «Кодекс етики працівників освітньо-виховної сфери», метою якого було б забезпечення ефективного здійснення працівниками своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів суспільної моралі та високої культури, підвищення авторитету, створення умов для розвитку почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, дотримання загальнолюдських моральних цінностей, формування принципової, толерантної, морально-правової особистої позиції під час виконання трудової функції.

В. О. Процевський (2017, с. 10, 13, 15), досліджуючи особливості застосування поняття «аморальний проступок», зауважує, що особи, трудовим обов'язком яких є виховання, повинні бути не лише висококваліфікованими спеціалістами, а й людьми високої духовності та моральних переконань, бездоганної поведінки в громадських місцях, на роботі й у побуті. Зокрема, особистий приклад вихователя, його авторитет і високоморальна поведінка мають виключно важливе значення для формування його впливу на молодь, усіх трудящих і становлять ту виховну силу, яку не можна

замінити ні підручниками, ні бесідами на моральні теми, ні системою заохочень і покарань. Працівник, який виконує виховні функції, повинен постійно стежити за собою, відчувати, що його поведінка перебуває під неослабним контролем тих, кого він виховує. Порушення моральних норм поведінки особами, які виконують виховні функції, тягне за собою не лише моральний осуд, а й певні правові наслідки. Вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням цієї роботи, є підставою для розірвання трудового договору з працівником за п. 3 ст. 41 КЗпП України. Тобто науковець дотримується думки про необхідність звільняти працівників, на яких покладено обов'язок виховувати громадян з високим рівнем моралі, а отже, і повагою до законодавства та оточуючих, за те що вони подають поганий приклад своїм вихованцям. При цьому у своїй науковій праці автор акцентує на необхідності чітко на законодавчому рівні окреслити аморальний проступок та провести глибоку законодавчу роботу, закріпити за змогою те, які саме вчинки є аморальними, а які не є такими, тобто слід внести зміни до трудового законодавства.

Н. М. Швець (2011, с. 85–86) тлумачить аморальний проступок як винні дії чи бездіяльність особи, що порушують моральні норми, цінності, притаманні суспільству, і суперечать загально визнаному уявленню про гідну поведінку, а також змісту трудової функції працівника, чим дискредитують виховні та службові повноваження певного кола людей. Поряд із цим науковець наводить власний перелік проступків, які, на його думку, є аморальними, а саме: непристойна лайка, докучання жінкам у громадських місцях, поява на роботі у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння, психологічне або фізичне насильство педагога над вихованцем (побої, удар рукою або якимсь предметом тощо), жорстоке поводження з тваринами тощо. Зауважимо, що автор, на відміну від попередньо зазначеної наукової думки, виправдано не намагається обмежити перелік аморальних проступків унаслідок їх оціночного характеру, а також ураховує те, що розуміння аморальних проступків є різним та може змінюватися у свідомості суспільства з плином часу.

Т. В. Красюк та І. Е. Щеглаков (2019, с. 42) зазначають, що аморальність вчинку передбачає його спрямованість проти правил нормальної поведінки та співжиття, що склались у суспільстві. Інакше кажучи, аморальний проступок – це дії, що суперечать моральним устоям суспільства та змісту трудової функції

працівника, дискредитують службово-виховні або посадові повноваження кола осіб, які займаються виховною діяльністю, і є не сумісними з продовженням відповідної роботи, тобто є такими, що значно знижують авторитет працівника перед роботодавцем, особами, щодо яких він здійснює виховні функції, або їхніми батьками та третіми особами, що робить неможливим подальше виконання ним трудових обов'язків. Окрім того, науковці наголошують, що час і місце вчинення аморального проступку не мають значення: він може вчинятися як під час виконання трудових обов'язків, так і поза роботою – будь-де й будь-коли. Місцем учинення аморального проступку може бути як робоче місце, так і громадське. Вирішальну роль у цьому разі відіграє факт учинення такого проступку.

Зауважимо, що, будучи оціночним поняттям, яке передбачає наявність свободи в його тлумаченні з урахуванням певних обставин та культурного рівня розвитку особистості, яка оцінює діяння на предмет аморальності, розуміння аморального проступку по суті обмежується суб'єктивним баченням власника або уповноваженого ним органу того, які проступки слід розцінювати як аморальні. Із цього приводу С. М. Черноус (2005, с. 28) указує, що в кожному конкретному випадку вчинення особою, яка виконує виховні функції, проступку оцінюватиметься суб'єктом, що застосовує норму на предмет «аморальності», виходячи з власного уявлення про це. Вважаємо, що на практиці така свобода розсуду призводить до свавілля з боку роботодавців під час вирішення питання про звільнення з посади небажаних працівників за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України.

На думку М. В. Комарницької (2020, с. 161), використання під час припинення трудових відносин оціночних понять як підстави обґрунтування рішення про звільнення або критерію його ухвалення є однією з найбільш загальних проблем правового регулювання. Складність вирішення проблеми пояснюється неможливістю повністю прибрати оціночні вислови із законодавства, оскільки вони виражають принципи, слугують орієнтирами правомірності поведінки. Водночас унаслідок різного розуміння моралі та соціальних норм змінюватиметься і розуміння таких оціночних понять, а тому кожен суб'єкт трудових відносин розумітиме їх по-своєму.

Разом із тим О. І. Кисельова та Ю. В. Номировська (2020, с. 62) підкреслюють, що КЗпП України не пов'язує можливість звільнення працівника за аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи, з місцем, де був

здійснений такий проступок – на роботі або в іншому місці. Тому в таких випадках звільнення працівника здається можливим, наприклад, у разі здійснення аморального проступку в побуті, без зв'язку із здійсненням трудової функції. Окремо науковці наголошують на необхідності врахування того, що «аморальний проступок» є досить умовним і не може мати однозначного тлумачення, оскільки моральні засади та загальноприйняті в суспільстві морально-етичні норми є дуже динамічними. Обов'язок доведення того, що вчинений працівником проступок є аморальним (тобто таким, що порушує законодавство і внутрішні документи роботодавця, що стосуються виховної роботи), лежить на роботодавцеві. Крім того, науковці вказують, що в разі вчинення такого проступку поза місцем роботи обов'язок доведення аморальності проступку покладатиметься на суд. Під час розгляду судами цієї категорії справ необхідно виходити з того, що за цим пунктом допускається звільнення лише тих працівників, які займаються виховною діяльністю (зокрема, якщо виховна діяльність є основною), наприклад учителів, викладачів навчальних закладів, майстрів виробничого навчання, вихователів дитячих установ, логопедів тощо, незалежно від того, де вчинено аморальний проступок – за місцем роботи або в побуті. Інші працівники не можуть бути звільнені на цій підставі.

Із метою вирішення зазначеної проблеми О. Є. Костюченко (2018, с. 77) справедливо стверджує, що в сучасних умовах дисциплінарна влада роботодавця потребує перегляду з позицій гуманізму та соціального призначення трудового права. Розвиток суспільних відносин загалом і трудових зокрема свідчить, що на сучасному етапі трудове законодавство, яке регулює дисциплінарну відповідальність, також вимагає перегляду, зокрема щодо підстав і процедур притягнення працівника до відповідальності. Так, дедалі частіше в законодавстві підставою відповідальності визнається аморальна поведінка або ж порушення професійної етики чи добросовісності. У побуті обсяг дисциплінарної влади роботодавця також слід обмежити, бо цього вимагає право працівника на невтручання в його особисте життя. А отже, з метою оптимізації процесу

оцінювання професійної поведінки та добросовісності працівника за межами роботи, а також моральності у побутовому житті класифікація такої поведінки працівника має здійснюватися колегіально, за участю колег.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що думка трудового колективу щодо аморальності поведінки працівника та якості реалізації ним трудової функції з виховання є важливою та має враховуватися роботодавцем під час вирішення питання про звільнення працівника за аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи. При цьому вирішальне значення для вирішення питання саме про правомірність розірвання трудового договору на вказаній підставі належить суду, який відповідно до ст. 55 Конституції України та ст. 2 КЗпП України покликаний захистити права і свободи людини і громадянина.

ВИСНОВКИ. Резюмуючи викладене, зауважимо, що аморальним проступком, не сумісним із продовженням роботи, є діяння, яке порушує правила професійної етики, морально-етичні норми, що вкоренилися в певному суспільстві, суперечить змісту трудової функції працівника, яка має виховну спрямованість, і тим самим дискредитує його в очах вихованців, що унеможлиблює подальшу реалізацію працівником своїх трудових обов'язків із виховання на належному рівні.

Під час розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України треба брати до уваги те, що: а) аморальний проступок є оціночним поняттям, не конкретизованим на законодавчому рівні, а отже, встановлення його наявності здійснюється в кожному конкретному взятому випадку з урахуванням усіх обставин справи; б) звільнення за вчинення аморального проступку є можливим у разі, коли такий проступок є не сумісним із продовженням роботи; в) суб'єктом звільнення може бути працівник, який реалізує трудову функцію з виховання; г) розірвання трудового договору на вказаній підставі не є заходом дисциплінарного стягнення та може здійснюватися лише за умови наявності конкретних фактів, що підтверджують аморальну поведінку працівника.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Аболіна Т., Надольний І. Мораль. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. 742 с.
2. Бабенко Є. В. Суб'єктивні причини для припинення трудових правовідносин з ініціативи роботодавця. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4 (1). С. 65–69.
3. Бігун Т. Ю., Полтавець Ф. С. Проблемні питання звільнення працівника, який виконує виховні функції, за вчинення аморального проступку. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 7–11.

4. Боева О. С. Тлумачення дефініції «не сумісність з продовженням даної роботи» при звільненні за п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України. *Судова апеляція*. 2016. № 1. С. 85–91.
5. Вайленко Г. О. Окремі проблеми розуміння загальносоціальної та спеціально юридичної обумовленості визначення підстави розірвання трудового договору за п. 3 ст. 41 КЗпП України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2018. Вип. 29. С. 151–156.
6. Гулаткан С. В. Аморальний проступок як підстава для звільнення працівника освітньо-виховної сфери. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 152–155. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/38.pdf (дата звернення: 01.11.2021).
7. Зеленко І. П. Оцінні поняття у праві: функціональне призначення. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 10–13.
8. Іншин М. І. Проблемні питання щодо використання оціночних понять трудового права України: теорія та практика. *Соціальне право*. 2018. № 2. С. 8–11.
9. Кисельова О. І., Номировська Ю. В. Особливості розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. *Правові горизонти*. 2020. № 22 (35). С. 58–64.
10. Козін С. М. До питання звільнення за аморальний проступок. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29, т. 1. С. 206–209.
11. Колодій А. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 368 с.
12. Комарницька М. В. Проблеми правового регулювання припинення трудових відносин. *Соціальне право*. 2020. № 1. С. 158–165.
13. Кононенко В. А. Особливості прийняття і звільнення з посад науково-педагогічних працівників : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 200 с.
14. Костюченко О. Обмеження обсягу дисциплінарної влади роботодавця. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 74–79.
15. Красюк Т. В., Щеглаков І. Е. Розмежування аморального проступку та порушення академічної доброчесності: правові проблеми. *Право та інновації*. 2019. № 4 (28). С. 40–48.
16. Мельник М. І. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність : навч. посіб. Київ : Атіка, 2002. 576 с.
17. Попова-Коряк К. О. Аморальний проступок, не сумісний з продовженням науково-педагогічним працівником своєї роботи, як підстава припинення трудового договору. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. С. 141–145.
18. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Харків : Консум, 1998. 480 с.
19. Процевський В. О. Щодо особливості застосування поняття «аморального проступку» при розірванні трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу за п. 3 ст. 41 КЗпП України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право»*. 2017. Вип. 26. С. 5–16.
20. Пузирний В. Ф. Розірвання трудового договору у випадку вчинення працівником аморального проступку. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*. 2018. № 1 (4). С. 63–67.
21. Тихонович Л. А. Аморальний проступок та правові наслідки його здійснення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2013. Вип. 23, ч. 2, т. 2. С. 44–48.
22. Тищенко О. В. Правові проблеми укладення, зміни та припинення трудового договору з педагогічними працівниками середніх загальноосвітніх шкіл України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2002. 204 с.
23. *Философская энциклопедия* : в 5 т. / глав. ред. Ф. В. Константинов. М. : Сов. энцикл., 1964. Т. 3. 740 с.
24. Черноус С. М. Місце оціночних понять у понятійному апараті трудового права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2005. № 67. С. 26–28.
25. Швець Н. М. Правові аспекти звільнення працівника за аморальний проступок. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 83–91.

Надійшла до редакції: 05.11.2021

СЫЧЕВА В. В. АМОРАЛЬНЫЙ ПРОСТУПОК, НЕ СОВМЕСТИМЫЙ С ПРОДОЛЖЕНИЕМ РАБОТЫ, КАК ОСНОВАНИЕ РАСТОРЖЕНИЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРА ПО ИНИЦИАТИВЕ СОБСТВЕННИКА ИЛИ УПОЛНОМОЧЕННОГО ИМ ОРГАНА

На основе комплексного анализа отечественных законодательных положений и широкого круга теоретико-правовых подходов к пониманию аморального проступка, не совместимого с продолжением работы, установлено правовое содержание изучаемого понятия и сформулировано его определение. Освещены и обобщены особенности

правового регулювання розірвання трудового договору по п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗоТ України. Отримана важлива роль суду при вирішенні питання про правомірність розірвання трудового договору на вказаному підставі. Даний науковий дослідження буде сприяти формуванню всебічного і комплексного наукового підходу до розуміння правової сутності безнравственного проступку як підстави розірвання трудового договору по ініціативі власника або уповноваженого ним органу в світлі сучасних умов реформування національного трудового законодавства.

Ключевые слова: мораль, безнравственный проступок, воспитательные функции, трудовой договор, расторжение трудового договора, оценочное понятие.

SYCHOVA V. V. IMMORAL MISDEMEANOR INCOMPATIBLE WITH THE CONTINUATION OF WORK AS A GROUND FOR TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT AT THE INITIATIVE OF THE OWNER OR AUTHORIZED BODY

The Constitution of Ukraine enshrines and guarantees the right to work as an opportunity to earn a living by work that a person freely chooses or agrees to. One of the guarantees of the inviolability of the right to work is the impossibility of unreasonable and arbitrary termination of the employment contract on the initiative of the owner or authorized body. Such a guarantee follows from the provisions of Art. 40 of the Labor Code of Ukraine, which outlines an exhaustive list of grounds for termination of the employment contract with the employee. Guaranteeing the right to work for certain categories of workers is no exception. Such a guarantee is expressed in the provisions of Art. 41 of the Labor Code of Ukraine, which provides an exhaustive list of additional grounds for termination of the employment contract at the initiative of the owner or authorized body with a certain category of employees under certain conditions. A separate category of employees, whose employment contract may under certain conditions be terminated at the initiative of the owner or authorized body, include employees who perform an educational function. In particular, paragraph 3 of Part 1 of Art. 41 of the Labor Code of Ukraine provides such an additional ground for termination of the employment contract, as the commission of an employee who performs educational functions, an immoral misdemeanor, incompatible with the continuation of this work. However, the legislator, enshrining this additional basis for equalization of the employment contract, does not specify the legal content of immoral misconduct, incompatible with the continuation of work, which creates difficulties in its substantive understanding and therefore significantly weakens the protection of labor rights of workers. Based on a comprehensive analysis of domestic legislation and a wide range of theoretical and legal approaches to understanding immoral misconduct, incompatible with the continuation of work, it is clarified the legal content of the concept and formulated its definition. Emphasis is placed on the inexpediency of outlining at the legislative level an exhaustive list of acts that should be regarded as immoral, given their evaluative nature. Particular attention was paid to the provisions of the draft Labor Code of Ukraine and a comparative analysis of the normative content of paragraph 5 of Part 2 of Art. 92 of the draft LC of Ukraine under paragraph 3 of Part 1 of Art. 41 of the Labor Code of Ukraine. The peculiarities of the legal regulation of the termination of the employment contract under paragraph 3 of Part 1 of 41 Article of the Labor Code of Ukraine are highlighted and generalized, which are as follows: a) immoral misconduct is an evaluative concept that is not specified at the legislative level, and therefore, the establishment of its existence is carried out in each case, taking into account all the circumstances of the case; b) dismissal for committing an immoral misdemeanor is possible if such misdemeanor is incompatible with the continuation of work; c) the subject of dismissal may be an employee who performs the labor function of education; d) termination of the employment contract on the specified grounds is not a measure of disciplinary action and can be carried out only if there are specific facts that confirm the immoral behavior of the employee.

Key words: morality, misdemeanor, immoral misdemeanor, employment contract, termination of employment contract, evaluation concept.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Сичова В. В. Аморальний проступок, не сумісний з продовженням роботи, як підстава розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 118–127. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.12>.

Citation (APA): Sychova, V. V. (2021). Immoral misdemeanor incompatible with the continuation of work as a ground for termination of the employment contract at the initiative of the owner or authorized body. *Law and Safety*, 4(83), 118–127. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.12>.

СТАНІСЛАВ ГЕННАДІЙОВИЧ ПЕВКО,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право»,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0002-1488-9715>

КВІНТЕСЕНЦІЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Метою цієї роботи є визначення ціннісного значення правосвідомості як чинника злочинної поведінки. Ураховуючи, що правосвідомість притаманна будь-якій фізичній особі у правових державах, її рівень може визначатися як в об'єктивному сенсі (розглядаючи її ступінь на державному рівні, враховуючи як мірило рівень злочинності), так і в суб'єктивному (розглядаючи рівень правосвідомості окремої особи через її поведінку). За допомогою аналізу теоретичної складової та судової практики визначено чинники впливу на правосвідомість. З урахуванням сукупності негативних факторів дії на правосвідомість запропоновано шляхи подолання негативних наслідків, що допоможуть підвищити рівень правосвідомості осіб.

Ключові слова: правосвідомість, цінність, правова поведінка, девіантна поведінка, рівень правосвідомості.

Оригінальна стаття

ВСТУП. У правовій державі суспільні відносини регулюються нормами права та визначають співіснування членів суспільства. Досвідом багатьох країн сьогодні вже доведено, що чітке виконання, дотримання, використання та правозастосування нормативно-правових актів є запорукою розвитку суспільства. Так, наприклад, ті країни, які дотримувалися правил карантинних обмежень, першими виходили із lockdown. Країни, в яких більшість осіб є обізнаною в нормативно-правових актах, є більш захищеними та вільними у праві.

Аналізуючи рівень правопорушень у багатьох державах, можна побачити різну їх кількість. Можна зустріти думку, що від рівня економічної успішності країни залежить зниження рівня злочинності. Такі успішні країни, як Швейцарія, Об'єднані Арабські Емірати тощо, є країнами з низьким рівнем правопорушень, і це обґрунтовується високим рівнем економічного розвитку. Тобто рівень життя суспільства прямо впливає на рівень злочинності у державі. Простежується логічний зв'язок: чим вищим є рівень економічного соціального життя суспільства, тим меншим буде рівень правопорушення. Але навіть у цих успішних країнах є певний рівень злочинності. Тому необхідно встановити справжню причину наявності злочинності у державах.

Під час визначення можливих причин девіантної поведінки необхідно врахувати, що основними суб'єктами правовідносин є люди, члени суспільства. Навіть у разі юридичних осіб, органів державної влади чи органів міс-

цевого самоврядування все одно є людський фактор, що впливає на подальшу поведінку і тягне за собою юридичні наслідки у правовідносинах. Під час визначення факторів впливу на суспільну поведінку можна розглянути два аспекти – об'єктивний та суб'єктивний.

До об'єктивних факторів впливу на суспільні відносини, що спричиняють виникнення девіантної поведінки, належать ті обставини, які не залежать від конкретної особи, тобто зумовлені процесами у державі й суспільстві та їх зв'язком.

До суб'єктивних факторів впливу на суспільні відносини, що мають наслідком неправомірну поведінку, відносять ті, які залежать від конкретної особи.

Тобто на поведінку осіб, що зумовлює наявність девіантної поведінки, можуть впливати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори.

Говорячи про фактори впливу, необхідно встановити, що є предметом впливу. Таким є психічний стан особи, її свідомість, уява, світосприйняття, переконаність, погляди тощо. Вищевказані фактори через вплив саме на свідомість особи, її погляди та переконання спричиняють настання відповідних негативних наслідків, що виявляються у діях індивіда та зумовлюють наявність девіантної поведінки у державі.

Якщо подивитись на це питання з погляду прикладної науки, такої як кримінологія, а саме на чинники, що зумовлюють виникнення правопорушення, тобто наявність у діях особи девіантних дій, можна зустріти припущення,

що причиною зазначених дій є схильність особи до їх вчинення через її анатомічні особливості. Під час установа певних анатомічних особливостей (ознак) особи можна заздалегідь припустити, що ця особа може вчинити правопорушення. До таких анатомічних ознак можна віднести певну довжину кінцівок, форму тіла тощо. Також можна зустріти погляди, на підставі яких виділяють серед потенційних злочинців певні соціальні групи осіб за майновим станом чи видом професій, пояснюючи це тим, що поганий соціальний стан зумовлює меншу відповідальність осіб перед суспільством за вчинення власних дій.

Говорячи про належність до певного виду професій, що може зумовити у подальшому наявність проявів девіантної поведінки, слід розглядати це питання з декількох сторін.

По-перше, належність особи до відповідного виду професійної діяльності, яка має широкий перелік повноважень або наявність засобів владного впливу, може зумовлювати у недобросовісних громадян зловживання наданим правовим статусом або зухвале ставлення до суспільства, що також призводить до виникнення фактора девіантної поведінки.

Другим і ключовим елементом є деформація правосвідомості особи. Це явище спостерігається під час несення служби у правоохоронних чи судових органах, зайнятті адвокатською діяльністю та іншими подібними до них видами професійної діяльності. Це обумовлюється наявністю постійно напружених соціальних відносин, що виникає через значну напруженість у спілкуванні та вирішення спірних правових питань суспільства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цього дослідження є визначення шляхів підвищення рівня правосвідомості суспільства, що впливає на зниження девіантної поведінки у державі.

Завданням дослідження є встановлення та аналіз факторів впливу на правосвідомість, що зумовлює виникнення фактів девіантної поведінки.

Аналізуючи різнобічні уявлення щодо впливу на поведінку осіб, яка зумовлює виникнення фактів девіантної поведінки, необхідно розглядати це явище з погляду тих факторів, що зумовлюють зміни у діях особистості, адже більшість осіб у державі діє відповідно до правових норм, хоча на протигагу цьому є певний рівень злочинності у державі, і порушення вчиняють ті ж самі члени суспільства. Саме рівень правосвідомості особи, її усвідомлення наявності правових норм у державі та необхідності їх дотримання визначають можливі факти вчинення девіантної поведінки.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У цій праці було використано різні наукові методи для повноцінного та всебічного дослідження зазначеної проблеми. Зокрема, застосовувались такі методи дослідження: теоретичний науковий метод, емпіричний науковий метод, системний метод, структурно-функціональний і формально-логічний метод (аналіз).

Теоретичний науковий метод використано під час розгляду різнобічних поглядів щодо визначень правосвідомості та девіантної поведінки. Цей метод дав можливість проаналізувати різні підходи до тлумачення вищезазначених понять для визначення сутності правосвідомості як чинника девіантної поведінки.

Емпіричний науковий метод дав можливість структуровано розглянути тему проблемного питання за допомогою збору інформації щодо визначення сутності правосвідомості та впливу факторів, наявних у суспільстві, на виникнення девіантної поведінки. За допомогою спостереження взаємовпливу структурних елементів проблеми впливу правосвідомості на виникнення девіантної поведінки було здійснено огляд цього питання та розроблено гіпотези щодо причин виникнення проблеми наявності девіантної поведінки через неналежний рівень правосвідомості й виділено фактори, які на нього впливають. Виходячи із цих результатів, розроблено теорії вирішення зазначеної проблеми.

За допомогою структурно-функціонального методу чітко визначено, які саме структурні елементи були наявні під час дослідження.

Формально-логічний метод і метод аналізу було використано як прийом мислення, що дає змогу вивчити будову зв'язку впливу правосвідомості на виникнення злочинної поведінки.

Системний метод було застосовано для з'ясування теоретичної складової питання визначення правосвідомості як чинника девіантної поведінки, а саме було досліджено такі елементи, як правосвідомість і девіантна поведінка. За допомогою огляду основоположних понять цієї проблеми було досліджено їх взаємний вплив, що простежується через зв'язок можливості усвідомлювати наявність правових норм, наявності переконання у необхідності дотримання цих норм та повної складової і передумови втілення у життя правових норм з умовами, що обумовлюють наявність виникнення поведінки, яка суперечить загальнообов'язковим, формально визначеним умовам взаємодії членів суспільства, або виникнення ознак поведінки, що визначається

законодавством як така, що завдає шкоду охоронюваним об'єктам суспільних відносин.

Як практичну складову системного методу було взято за основу судову практику. На підставі аналізу практики суду було вказано на фактичні суспільні відносини, що існують, та шляхи реалізації правових норм для їх врегулювання як наслідків девіантної поведінки. Судові справи, згадані у дослідженні, а саме в описовій та резолютивній частинах, відобразили проблемне питання, що розглядається у цій статті. За допомогою зазначення обставин суспільних відносин, в яких є факти, що відображають неналежний рівень правосвідомості, який породжує девіантну поведінку та має відповідні важелі впливу на виникнення цієї проблеми, встановлюється не лише практична складова проблеми, а ще й предметність обставин суспільних відносин, за допомогою яких визначаються справжні причини виникнення фактів девіантної поведінки, чинником чого є відповідний рівень правосвідомості.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Важливим елементом правового суспільства є рівень правосвідомості громадян та осіб, які перебувають на території держави. Саме високий рівень правосвідомості забезпечує розвиток держави як правової. Члени суспільства, індивіди, особи, суб'єкти правовідносин забезпечують розвиток правосвідомості всього населення у державі та є його рушійною силою. Правосвідомість є невід'ємним елементом правового суспільства, тому що залежно від її рівня визначається ефективність державно-правової політики. Одним із основних наслідків, який виникає у разі неналежного рівня правосвідомості суспільства, є девіантна поведінка. Для аналізу впливу правосвідомості на девіантну поведінку необхідно визначити ці два правові явища суспільства.

Багато вчених висловлювали власні думки щодо питання правосвідомості, розглянемо деякі з них.

В юридичній науці правова свідомість визначається як особлива категорія, яка окреслює сферу суспільної, групової та індивідуальної свідомості, що відбиває правозначущі явища та обумовлюється правозначущими цінностями, уявленнями про належний правопорядок (Сухарева і др., 2003).

Також є бачення, що правосвідомість – це сукупність уявлень, поглядів, оцінок та емоцій, за допомогою яких виражається ставлення людини та суспільних об'єднань до чинного та бажаного права (Гончаренко, Андрушко, 2003).

Правосвідомість перебуває в безпосередній взаємодії з іншими формами суспільної

свідомості: моральною, політичною, філософською та іншими – і має всі якості та характеристики, властиві суспільній свідомості як такій. М. М. Вопленко (2000) визначає її як особливу форму ідейно-психологічного відбиття і освоєння правової дійсності через систему нормативно-оцінних уявлень і суджень людей про природу та закономірності правових явищ.

Зазначені погляди науковців лише поверхово визначають правосвідомість як юридичне явище. Тому наведу більш глибокі визначення цього терміна.

Правосвідомість – це специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей (Колодій та ін., 2002).

Правосвідомість – це система понять, поглядів, уявлень і почуттів чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з цим правом (Голосніченко, 2005).

Тобто правосвідомість являє собою здатність особи усвідомлювати наявність правових норм, що регулюють суспільні відносини за допомогою встановлення та забезпечення прав, свобод і законних інтересів осіб, а також інших загальнолюдських цінностей, і переконаність у необхідності їх реалізації, що виражається у правомірній поведінці осіб.

Правосвідомість, як будь-яке правове явище, має свої елементи. Так, до елементів правосвідомості відносять правову психологію, правову ідеологію та правову поведінку.

За рівнем, формою та обсягом відображення правового життя правосвідомість поділяють на правову ідеологію і правову психологію. Значна частина вчених вважає, що саме правова ідеологія і правова психологія у структурі правосвідомості займають домінуюче положення, бо у реальній соціальній дійсності немає жодного правового явища або процесу, де б так чи інакше не отримували свого відображення ідеологічні та психологічні чинники (Чефранов, 1976).

Водночас деякі вчені поряд з ідеологічною та психологічною правосвідомістю вирізняють ще й поведінкову (що передбачає вихід на правову поведінку). В. О. Котюк (1996) вважає такий поділ не зовсім точним щодо правової психології. На думку відомого російського правознавця С. С. Алексєєва (1999), правосвідомість має активні елементи, які яскраво виражаються у панівній правовій ідеології.

Правова ідеологія – це система правових ідей, поглядів, ідеалів, принципів і понять, які

можуть бути закріплені у чинній системі права і законодавства. Насамперед пануюча правова ідеологія безпосередньо виражає сутність конкретної національної правової системи та її філософію, є найвищим рівнем правосвідомості.

В. В. Лазарєв (2001) вважає, що правова ідеологія відображає переважно результати абстрактного мислення. Вона містить концептуально оформлені ідеї та поняття про необхідність і роль права, про його забезпечення, вдосконалення, методи та форми запровадження у життя.

На думку ще одного вченого, правова ідеологія становить систематизоване ядро всієї суспільної правосвідомості з погляду природно-правових цінностей. У ній відображаються та обґрунтовуються ідеали, інтереси, потреби і завдання розвитку суспільства (Богданова, 1979).

Правова психологія являє собою сукупність поглядів, емоцій щодо права.

Правова поведінка – це здійснення діяння відповідно до приписів права.

Тобто ставлення особи до права, що визначається правосвідомістю, виражається через усвідомлення наявності правових норм, необхідності їх дотримання та втілення їх у життя.

Проте є випадки, коли в суспільстві виникають факти злочинів чи правопорушень, тобто суб'єкт права посягає на охоронювані законом блага. Існують навіть окремі прикладні науки, що вивчають порядок розслідування злочинів та особу злочинця. Тобто питання девіантної поведінки є предметом вивчення багатьох правових наук. Важливим елементом, притаманним будь-якому виду правопорушення, є низька правосвідомість. Щоб визначити вплив низького рівня правосвідомості на неправомірну поведінку осіб, необхідно визначити девіантну поведінку.

Девіантна поведінка – поведінка, що відхиляється від узвичаєних у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів (Христук, 2014).

Поведінка девіантна (лат. *deviatio* – відхилення) – дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві чи неофіційні в певній соціальній групі моральні та правові норми, що призводять до її покарання, ізоляції, виправлення або лікування (Корнякова, Юзікова, 2015).

Тобто девіантна поведінка – це дії особи, в яких є відхилення від загальновизнаних правил поведінки.

Серед чинників девіантної поведінки вчені визначають такі:

1) соціально-психологічні – пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії осо-

бистості зі своїм найближчим оточенням і з негативним впливом останнього на розвиток особистості;

2) педагогічні – виявляються в недоліках сімейного та шкільного виховання;

3) індивідуально-психологічні – пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації;

4) соціальні – визначаються несприятливими соціальними, економічними, політичними тощо умовами існування суспільства (Корнякова, Юзікова, 2015).

Досліджуючи питання девіантної поведінки з погляду порушення правових норм, можна визначити девіантну поведінку як неправомірну поведінку суб'єкта права, що порушує встановлені правові норми у державі.

Фактори, що впливають на девіантність особи, є спільними, якщо розглядати це соціальне питання як загалом, так і з правового погляду. Аналізуючи чинники девіантної поведінки, можна зробити висновок, що причиною цього явища є низький рівень правосвідомості. Саме недостатність правових знань чи зневага до правових норм тягнуть за собою наслідок – девіантну поведінку, тобто невідання та/або недотримання встановлених загальнообов'язкових правил поведінки, призначених для регулювання суспільних відносин, що є офіційно встановленими та визнаними всіма членами суспільства. Аналізуючи чинники девіантної поведінки, можна зробити загальний висновок, що факторами впливу на зниження рівня правосвідомості особи може бути кожен із них.

Так, вплив на зниження рівня правосвідомості особи може чинитися внаслідок комунікації з іншими членами суспільства, що може мати також негативні сторони. Зокрема, конфлікт між особами, що не вирішується з погляду правового регулювання, може зменшувати «силу» закону. Особа, бачачи це, починає не поважати право та нехтувати його роллю в суспільстві.

Впливом педагогічного фактора на низький рівень правосвідомості є недостатній належний рівень правового виховання осіб чи його відсутність. Так, у разі висловлення явної неповаги до права у сім'ї, що може виражатися словесно та/або у діях членів сім'ї, наприклад недотримання правил дорожнього руху батьками у присутності дитини, впливає на зниження рівня правосвідомості особи.

Особистий індивідуально-психологічний чинник – це внутрішнє ставлення особи до правил поведінки, що є обов'язковими, яке полягає в їх порушенні. Цей чинник є досить

специфічним, адже не містить зовнішніх факторів. Хоча прояв цього виду девіантної поведінки може бути наслідком попередніх двох. Юриспруденція навіть має окрему прикладну науку, що вивчає причини «природної» злочинної поведінки.

Виділяють певні фактори злочинної поведінки.

До причинного комплексу (причин та умов) рецидивної злочинності можна віднести такі:

- перехід країни до ринкових відносин;
- груповий вплив «зараження», зазвичай пов'язаний з відновленням колишніх або встановленням нових контактів в установах, які виконують покарання, або у сфері побуту і дозвілля з іншими особами;
- порушення принципу диференціації та індивідуалізації покарання, його виконання;
- криміногенна дія призначення покарання, яке не відповідає ступеню суспільної небезпечності особи, як і незавершеності виконання покарання внаслідок необґрунтованого застосування амністії, недостатнього і недиференційованого використання режиму та інших засобів виправлення і перевиховання засуджених, недостатнього використання кримінально-правових заходів боротьби зі злочинами у середовищі засуджених, неякісної підготовки до звільнення, коли увага засудженого зосереджується майже виключно на обов'язках щодо себе самого, а не на власному обов'язку довести справами своє виправлення оточенню;
- невчасність або недостатність заходів соціальної адаптації після відбування або призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі;
- розпад системи працевлаштування і побутової допомоги відповідному контингенту;
- недоліки в діяльності кримінально-виконавчих установ.

Цікавим є підхід, запропонований вченими, до визначення причин вчинення правопорушень жінками. Є різні підходи, основні з яких названо нижче.

Моралістичний підхід ґрунтується на тому, що жінка ще з прадавніх часів здатна скоїти будь-який злочин.

Антропологічний (біологічний) підхід пояснював причину нерівноцінності жінки крізь призму її біологічних особливостей.

Соціологічна теорія визнає домінування соціальних факторів, що виявляються в соціально-рольових ознаках жінок, у детермінації їх злочинної поведінки.

Детермінацію злочинності жінок пов'язують із соціально-політичною ситуацією в

країні, трудовою діяльністю жінок, сімейним життям і побутовою сферою, деформацією морально-етичних та культурних цінностей, пропагандою пріоритетності чоловічих рис над жіночими та сфер їх діяльності.

Останнім фактором впливу на виникнення девіантної поведінки вчені визнають соціальний. Цей чинник містить такі складові елементи, як несприятливі соціальні, економічні, політичні тощо умови існування суспільства. Усі перелічені складові елементи соціального впливу переважно залежать від держави, оскільки чинником повторного вчинення злочину (рецидиву) може бути відсутність економічного забезпечення осіб, які відбули строк позбавлення волі та через відсутність коштів повторно вчиняють правопорушення.

Наявність прояву низького рівня правосвідомості можна спостерігати у навколишніх суспільних відносинах. Показовими суспільними відносинами, в яких наявні незначні правопорушення, є вигул домашніх собак без поводків та/або намордників та не у спеціально відведених місцях. Цей порядок урегульовано затвердженими Міністерством житлово-комунального господарства УРСР, Міністерством сільського господарства УРСР і Міністерством охорони здоров'я УРСР Правилами тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР від 17 червня 1980 р. (далі – Правила). Відповідно до п. 8 та 7 Правил власникам собак, котів і хижих тварин забороняється: тримати собак і котів у місцях загального користування (коридорах, підвалах, на сходових площадках, горищах тощо)¹.

Власникам собак і котів дозволяється виводити собак з жилих та ізольованих приміщень, а також ізольованих територій у загальні двори або на вулицю (з обов'язковим забезпеченням безпеки людей) тільки на короткому повідку і в наморднику, крім собак дрібних порід, про яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку.

Також відображення правового регулювання на місцевому рівні міститься в рішенні Харківської міської ради Харківської області «Про затвердження Правил утримання домашніх тварин у м. Харкові» від 4 липня 2007 р. № 164/07 (далі – Правила ХМР). Відповідно до п. 4.6 Правил ХМР власникам домашніх тварин

¹ Правила тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР : від 17.06.1980 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001303-80> (дата звернення: 15.10.2021).

забороняється вигулювати собак без повідка і намордника у не визначених спеціально для цього місцях¹.

Тобто ми бачимо два підходи врегулювання суспільних відносин: перший – у вигляді надання дозволу, другий – у вигляді встановлення норми заборони, але обидва регламентують обов'язок власників собак здійснювати їх вигул лише на короткому повідку і в наморднику, крім собак дрібних порід, щодо яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку. Наслідком порушення цих правил є виникнення підстави притягнення до адміністративної відповідальності. У ст. 154 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено склад правопорушення за цим фактом. Так, «тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях – тягне за собою попередження або накладення штрафу на громадян від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і попередження або накладення штрафу на посадових осіб – від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ті самі дії, що спричинили заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну, а так само повторне протягом року вчинення порушення з числа передбачених частиною першою цієї статті – тягнуть за собою накладення штрафу на громадян від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією тварин і на посадових осіб – від чотирьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян»².

Тобто порушення цих Правил є суспільно шкідливим діянням, що становить загрозу правам громадян.

Для детального аналізу саме прояву низького рівня правосвідомості у вигляді недо-

тримання чи порушення порядку використання норми заборони та норми дозволу у відносинах, що виникають із володіння собак, пропонуємо ознайомитись із судовим рішенням з цього питання. Так, суддя Новозаводського районного суду м. Чернігова розглянув у відкритому судовому засіданні у приміщенні суду в м. Чернігові адміністративний матеріал про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, мешканця ІНФОРМАЦІЯ_2, не працюючого, – за ст. 154 ч. 2 КУпАП. До суду надійшли адміністративні матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1 за те, що 14 січня 2012 р., близько 10 год. 30 хв. біля буд. № 87 по вул. Кримській, собака породи ротвейлер, що належить ОСОБА_1, укусила громадянина ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_3, котрий мешкає за адресою м. Чернігів, вул. Кримська буд. 89, у чому вбачається порушення правил тримання собак. Відповідно до Правил утримання собак і котів в м. Чернігів, затверджених рішенням Чернігівської міської ради 29 вересня 2011 р. (тринадцята сесія шостого скликання), вказано:

п. 3.5 – тримати сторожових собак на прив'язі і спускати їх з прив'язі лише в закритих дворах з висотою огорожі, що виключає можливість втечі;

п. 5.6 – дозволяється виводити собак за межі квартири, території подвір'я, організацій, підприємств тощо лише на повідку з прикріпленим до нашійника особистим номерним знаком і в наморднику, крім собак дрібних порід, щодо яких у реєстраційних посвідченнях зроблено відповідну відмітку.

Дослідивши матеріали справи, вислухавши пояснення притягнутого та свідка, суд доходить висновку, що в діях ОСОБА_1 вбачається склад правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 154 КУпАП, що підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення та матеріалами справи. За таких обставин суд вважає необхідним притягнути ОСОБА_1 до відповідальності в межах санкції статті, врахувавши особу правопорушника та характер вчиненого правопорушення³.

У процесі аналізу практики суду, що відображає розгляд та вирішення суспільних відносин, у яких міститься факт учинення правопорушення, передбаченого ст. 154 Кодексу

¹ Про затвердження Правил утримання домашніх тварин у м. Харкові : Рішення Харківської міської ради від 04.07.2007 № 164/07 // Харківська міська диспетчерська служба 1562 : сайт. URL: <https://1562.kharkov.ua/ru/article/view/id/323> (дата звернення: 15.10.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 15.10.2021).

³ Постанова Новозаводського районного суду м. Чернігова від 13.02.2012 : справа № 3/2515/452/2012 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/50516485> (дата звернення: 15.10.2021).

України про адміністративні правопорушення, з приводу порушення правил утримання домашніх тварин, було встановлено низький рівень правосвідомості не лише громадян, а також і працівників виконавчого органу влади, що забезпечує охорону прав і свобод громадян, громадський порядок та громадську безпеку, припинення, виявлення причин, розслідування та запобігання вчиненню правопорушень. Низький рівень правосвідомості уповноважених осіб полягав у незнанні порядку оформлення матеріалів у справі за фактом учинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 154 Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме опису зіставлення фактичних обставин суспільних відносин із юридичним складом правопорушення, серед яких було не вказано місце перебування собаки без повідка та намордника, наявність повідка та намордника на собаці у громадському місці або відсутність зазначення формального складу правопорушення у протоколі.

Іншим прикладом є Постанова Іванівського районного суду Херсонської області про адміністративне правопорушення щодо ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, мешканця ІНФОРМАЦІЯ_2, громадянина України, який працює головою фермерського господарства, до адміністративної відповідальності протягом року не притягувався, про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 154 КУпАП. Диспозицією ч. 2 ст. 154 КУпАП передбачено адміністративну відповідальність за ті ж самі дії, що спричинили заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну, а так само повторне протягом року вчинення порушення із передбачених ч. 1 ст. 154 КУпАП.

Об'єктивна сторона правопорушення виражається у таких формах:

1) тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях (формальний склад);

2) тримання собак і котів у місцях, де це заборонено відповідними правилами, чи понад установлену кількість, чи незареєстрованих собак, або приведення в громадські місця, або вигулювання собак без повідків і намордників (крім собак, у реєстраційних свідоцтвах яких зроблено спеціальну відмітку) чи в невідведених для цього місцях, що спричинило

заподіяння шкоди здоров'ю людей або їх майну (матеріальний склад).

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначено матеріальний склад правопорушення – «заподіяння шкоди здоров'ю», але не зазначено формальний склад.

Крім того, конкретні правила тримання собак і котів установлюються органами місцевого самоврядування.

За наявності затверджених органом місцевого самоврядування правил тримання собак і котів (бланкетна норма права) у протоколі про адміністративне правопорушення необхідно вказати нормативний акт і пункт правил, який порушила особа, котра притягається до адміністративної відповідальності, і долучити до матеріалів адміністративної справи копію нормативного акта або витяг із нього.

За відсутності правил тримання собак і котів, затверджених органом місцевого самоврядування, слід керуватись Правилами тримання собак, котів і хижих тварин у населених пунктах Української РСР, затвердженими Міністерством житлово-комунального господарства УРСР, Міністерством сільського господарства УРСР, Міністерством охорони здоров'я УРСР від 17 червня 1980 року, які є чинними.

Отже, у протоколі про адміністративне правопорушення щодо ОСОБА_1 відсутні інші відомості, необхідні для вирішення справи, що свідчить про складання протоколу без додержання вимог ст. 256 КУпАП, тому підлягає поверненню правоохоронному органу для належного оформлення¹.

Такі випадки у судовій практиці не є поодинокими. Дослідження питання низького рівня правосвідомості виявляє прояви цієї правової проблеми не лише у громадян, а й у представників державної влади. Тому девіантна поведінка може як бути наслідком діяльності органів влади, так і виявлятися у повсякденному житті громадян, коди її припинення та запобігання вчиненню здійснюються тими ж органами державної влади. Тому актуальність цього питання ще раз підкріплюється як зазначеною судовою практикою, так і теоретичною базою дослідження цього питання в науковій сфері.

Яскравим прикладом прояву низького рівня правосвідомості також є правопорушення у сфері правил дорожнього руху.

¹ Постанова Іванівського районного суду Херсонської обл. від 11.10.2017 : справа № 656/746/17, провадження № 3/656/239/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69492611> (дата звернення: 15.10.2021).

Статтею 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення регламентовано склад адміністративного правопорушення у разі перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзду на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху. Аналізуючи судову практику, можна навести як приклад певні судові рішення.

Так, Погребищенським районним судом Вінницької області було розглянуто та вирішено справу про притягнення до адміністративної відповідальності ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_1, громадянина України, жителя ІНФОРМАЦІЯ_2, не працює, за ч. 4 ст. 122 КУпАП. 11 серпня 2018 р. близько 6 год. 40 хв. ОСОБА_1 керував транспортним засобом «ЗАЗ LANOS», д. н. з. НОМЕР_1, та, рухаючись у м. Погребище Вінницької області по вул. Вінницькій, за наявності дорожнього знаку «Дати дорогу» не надав переваги в русі автомобілю НОМЕР_2, що змусило водія автомобіля «ВАЗ-21043» різко загальмувати та змінити напрямок руху.

Своїми діями ОСОБА_1 вчинив адміністративне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 122 КУпАП, – перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху.

У судовому засіданні ОСОБА_1 вину у вчиненому правопорушенні визнав повністю, щиро каючись.

Дослідивши матеріали справи, суд дійшов висновку, що вина ОСОБА_1 у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 122 КУпАП, доведена та підтверджується протоколом про адміністративне правопорушення серії БД № 362711 і письмовими поясненнями ОСОБА_2, ОСОБА_3, CD-диском із записом учиненого правопорушення.

Отже, враховуючи характер вчиненого порушення, особу правопорушника, ступінь вини, обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність, суд дійшов висновку про застосування до ОСОБА_1 адміністративного стягнення у вигляді штрафу¹.

Той факт, що обвинувачений визнав свою вину у вчиненні правопорушення, підтверджує обізнаність особи у правилах дорожнього руху, але в момент учинення правопорушення його зухвале ставлення до права

потягло за собою порушення вимог закону. Тобто одним з елементів, що знижує рівень правосвідомості, є зухвалість дій осіб, що також пов'язано із низьким авторитетом влади.

Також у Сполучених Штатах Америки проводились дослідження на тему формування правосвідомості громадян через застосування примусових заходів до протестувальників. Коли виникають протести громадян через політику держави, у разі їх придушення більшість осіб стає на бік протестувальників. Але коли протестувальники вчиняють неправомірні дії, розуміючи це та порушуючи цим і ставлячи у небезпеку охоронювані законом блага всього населення, виникає зворотний вплив населення на ці дії. Так, у статті «Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models», визначено, що «розширюючи попередні експериментальні дослідження, сфокусовані на громадській підтримці протестів, ми звернули увагу на ставлення до поліції протесту з погляду двох теоретичних позицій. Наш експеримент із опитуванням оперував цілями, тактикою та іншими характеристиками протестів. Ми виявили, що респонденти, як правило, не боялися протестувальників та підтримували більше наглядову, а не репресивну політику щодо протестів. Найпопулярнішою практикою поліцейської служби щодо протесту було встановлення кордону навколо протесту, а найменш підтримуваною – використання не смертельної зброї (наприклад гумових куль та сльозогінного газу) для розгону протестувальників. Відповідно до інструментальної моделі суспільних відносин, коли протестувальники затримували рух, носили вогнепальну зброю або поводитися незаконно (завдавали шкоди майну та/або нападали на громадян), страх протестувальників посилювався, що, своєю чергою, посилювало підтримку репресій з боку поліції. Це важливий висновок, який може допомогти інтерпретувати результати минулих досліджень про те, що підривні чи незаконні протести отримують меншу громадську підтримку. Наше дослідження передбачає, що частина пояснення, ймовірно, полягає у посиленні страху, і що цей ефект має не лише насильство, але також руйнування, небезпека та матеріальні збитки» (Metcalf, Pickett, 2021).

Отже, цей приклад відображає вплив правосвідомості на девіантну поведінку в тому, що особи, маючи правосвідомість щодо державних процесів, не погоджуючись із ними та не маючи законних важелів впливу і розуміючи неправомірність вчинених дій під час протесту, мають намір обстоювати свої права.

¹ Постанова Погребищенського районного суду Вінницької обл. від 18.09.2018 : справа № 143/1099/18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76571223> (дата звернення: 15.10.2021).

Цікавим є погляд на формування правосвідомості через наявність шлюбних відносин у статті «Romantic partners and young adult offending: Considering the role of partner's socioeconomic characteristics». Правосвідомість формується через вплив наявності шлюбу. Дослідження вказує, що особи, які перебувають у шлюбі, менш схильні до прояву девіантної поведінки. Напевно, це пов'язано з наявністю відповідальності за іншого члена подружжя. У статті наголошено та тому, що відповідно до теорії неформального соціального контролю шлюб зміцнює зв'язки зі звичайним суспільством та збільшує ставки на відповідність. Прив'язаність до романтичного партнера сприяє «взаємозалежним системам зобов'язання та обмежень», які збільшують витрати на злочинну діяльність, при цьому ці витрати охоплюють непогодження партнерів (Widdowson, Hay, Siennick, 2021). Тому наявність шлюбних зобов'язань і цінність партнера впливають на правосвідомість та знижують можливість протиправної поведінки.

Є дослідження, відповідно до якого на правосвідомість як умова девіантної поведінки також впливає класова належність осіб. Так, у дослідженні «Race, ethnicity, and social change: Thedemocratization of middle-class crime» визначено, що можливою причиною фактів учинення правопорушень є перехід осіб низького класу до середнього. Як указав Мессенер, ціннісні основи створюють тиск для досягнення матеріального блага, і цей тиск є джерелом мотивації для злочинності (Benson et al., 2020).

ВИСНОВКИ. Якщо розглянути всі складові динаміки взаємозв'язку правосвідомості з девіантною поведінкою та випадки відображення цього правового явища в суспільстві, виникає питання розроблення шляхів подолання причини виникнення девіантної поведінки. Спочатку необхідно встановити фактори впливу на зниження рівня правосвідомості суспільства. Пропонуємо оглянути складові чинника низького рівня правосвідомості через диференціацію підстав, що зумовлюють його виникнення. Першим видом є суб'єктивні чинники, другим – об'єктивні чинники низького рівня правосвідомості осіб.

Суб'єктивні чинники низького рівня правосвідомості полягають у зухвалому ставленні до правових норм, тобто до регулювання суспільних відносин правилами поведінки, які є загальноновизнаними суспільством та загальнообов'язковими для всіх осіб у державі, які є учасниками або чії права, свободи та законні інтереси стосуються правовідносин, урегульованих відповідними правовими приписа-

ми. Також причинами можуть бути низький рівень правових знань осіб та економічні проблеми.

Об'єктивним чинником низького рівня правосвідомості є низький рівень авторитету державних органів влади, насамперед її виконавчої гілки, невиконання чи неналежне виконання законів органами державної влади, неефективна економічна політика держави щодо забезпечення економічних інтересів громадян.

Аналізуючи суб'єктивні та об'єктивні класифікаційні квінтесенції чинників девіантної поведінки, можна простежити відповідний зв'язок між ними. Так, відсутність необхідного належного рівня обізнаності осіб у праві може бути пов'язана із низьким рівнем авторитету органів державної влади, через що особи зневажливо ставляться не лише до органів влади, а також і до віри та необхідності обізнаності у владних приписах, утілених у правових нормах; зухвале ставлення до виконання правових приписів суб'єктами права є пов'язаним із неналежним виконанням або невиконанням самими владними органами правових приписів, через що у суспільстві панує безвідповідальність щодо необхідності виконання приписів закону, бо самі ж органи держави не реалізують належним чином чи взагалі не виконують приписи правових норм. Економічна складова як чинник девіантної поведінки в суб'єктивному та об'єктивному сенсі є універсальною, оскільки недостатність економічного забезпечення населення є нерозривно пов'язаною з недосконалістю державної політики в цьому напрямі. Виходячи із цього, можна запропонувати шляхи вирішення цих питань.

Серед шляхів подолання низького рівня правосвідомості, що є чинником девіантної поведінки, можна запропонувати такі, як підвищення рівня правової освіти в Україні. Виконати це завдання можна завдяки проведенню комплексної освітньої політики держави за допомогою розроблення та впровадження загальногалузевих правових освітніх програм навчання, починаючи із дошкільного рівня навчання, з метою виховання в суспільстві правосвідомості. Тобто загальногалузева правова дисципліна має бути впроваджена для загальнообов'язкового вивчення на всіх рівнях освіти, включно з дошкільною освітою. У разі якісного розроблення й ефективного впровадження правової освітньої політики держави в суспільстві можна подолати одразу обидва чинники девіантної поведінки, а саме низький рівень правосвідомості та зухвале ставлення до права.

Водночас із запропонованим вище шляхом подолання чинників девіантної поведінки не менш аксіологічну роль для вирішення цього питання відіграє авторитет владних органів, а саме виконавчої гілки влади, що здійснює правоохоронну та правозахисні функції в державі, бо саме виконавча влада здійснює безпосередню реалізацію правових норм у формі правозастосування, і суспільство бачить рівень ефективності впливу правових норм на регулювання суспільних відносин. Тому підвищення авторитету та рівня професійності правозастосування органами Національної поліції є першочерговим завданням для вирішення питання щодо підвищення правосвідомості в суспільстві. Підтвердженням цієї аксіоми є нормативно закріплений вимір ефективності діяльності органів Національної поліції. Так, у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції¹.

Зухвале ставлення осіб до виконання правових приписів держави є наслідком невиконання або неналежного виконання самими державними органами приписів права. Це може виявлятися у двох аспектах: першим є бездіяльність органів держави щодо виявлених фактів девіантної поведінки, другим видом є

неправильне застосування правових норм суб'єктами виконавчої або судової гілки влади, а також можливі випадки зловживання правом під час реалізації правових норм. Способом подолання зухвалого ставлення до права осіб є вчасне, об'єктивне, неупереджене та законне притягнення до відповідальності з метою виправлення особи та запобігання у подальшому вчиненню правопорушень, натомість подоланням фактів невиконання або неналежного виконання приписів права органами державної влади може, звісно, бути не лише притягнення до юридичної відповідальності відповідного суб'єкта правопорушення залежно від виду вчиненого протиправного діяння, характеру його вчинення та інших ознак, що враховують під час кваліфікації протиправного діяння, а також підвищення рівня професійної підготовки представників влади та моніторинг їх безпосереднього втілення у професійній діяльності.

Способом подолання економічного чинника девіантної поведінки як у суб'єктивному, так і в об'єктивному сенсі є проведення державної політики, яка буде ефективною у питанні підвищення рівня життя та економічного забезпечення населення, що, у свою чергу, знижуватиме рівень девіантної поведінки, пов'язаної з усіма визначеними чинниками.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Алексеев С. С. *Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования*. М. : Статут, 1999. 712 с.
2. Богданова О. С. *В помощь классным руководителям IV–VIII кл.* М. : Просвещение, 1979. 111 с.
3. *Большой юридический словарь / редкол.: А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских*. 2-е изд., перераб. и доп. М. : ИНФРА-М, 2003. 704 с.
4. *Вопленко Н. Н. Правосознание и правовая культура : учеб. пособие*. Волгоград : ВолГУ, 2000. 52 с.
5. *Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові Української держави. Право України*. 2005. № 4. С. 24–25.
6. *Гончаренко В. Г., Андрушко Т. П. Юридичні терміни. Тлумачний словник / за ред. В. Г. Гончаренка*. Київ, 2003. 320 с.
7. *Корнякова Т. В., Юзікова Н. С. Кримінологія : навч. посіб.* Дніпропетровськ, 2015. 100 с.
8. *Котюк В. О. Теорія права : курс лекцій*. Київ, 1996. 206 с.
9. *Лазарев В. В. Основы права : учеб. пособие*. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2001. 520 с.
10. *Теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.* Київ : Юрінком Інтер, 2002. 189 с.
11. *Христюк О. Л. Психологія девіантної поведінки : навч.-метод. посіб.* Львів : ЛьвДУВС, 2014. 192 с.
12. *Чефранов В. А. Философские проблемы правового сознания*. Киев, 1976. 395 с.
13. *Benson M. L., Feldmeyer B., Gabbidon S. L., Chio H. L. Race, ethnicity, and social change: The democratization of middle-class crime. Criminology*. 2020. Vol. 2. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12261>.
14. *Metcalfe C., Pickett J. T. Public fear of protesters and support for protest policing: An experimental test of two theoretical models. Criminology*. 2021. Vol. 3. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12291>.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.10.2021).

15. Widdowson A. O., Hay C., Siennick S. E. Romantic partners and young adult offending: Considering the role of partner's socioeconomic characteristics. *Criminology*. 2021. Vol. 4. Pp. 158–190. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12265>.

Надійшла до редакції: 19.10.2021

ПЕВКО С. Г. КВИНТЭССЕНЦИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ КАК ПРИЧИНЫ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ

Целью данной работы является определение ценностного значения правосознания как фактора преступного поведения. Учитывая, что правосознание присуще любому физическому лицу в правовых государствах, его уровень может определяться как в объективном смысле (рассматривая его степень на государственном уровне, учитывая как мерило уровень преступности), так и в субъективном (рассматривая уровень правосознания отдельного лица через его поведение). Путем анализа теоретической составляющей и судебной практики определены факторы влияния на правосознание. Исходя из совокупности негативных факторов воздействия на правосознание, были предложены пути преодоления негативных последствий, которые помогут повысить уровень правосознания.

Ключевые слова: правосознание, ценность, правовое поведение, девиантное поведение, уровень правосознания.

PEVKO S. H. THE QUINTESSENCE OF LEGAL CONSCIOUSNESS AS A FACTOR OF DEVIANT BEHAVIOR

A comprehensive analysis of the factors influencing legal awareness, which are the basis for deviant behavior has been conducted. The quintessence of the concepts of legal awareness and deviant behavior as two components of the causal relationship between the existence of facts of offenses in the state has been analyzed. The essence of legal consciousness, which is a complex component that has relevant parts, has been determined. Parts of legal consciousness together can reflect the rule of law in the state, but due to the inadequate level or lack of at least one of them there are facts of illegal behavior, i.e. behavior that has signs that do not meet the requirements of society. Behavior that contradicts the legal principles of public relations is deviant. Therefore, to analyze the factors influencing legal awareness, the essence of deviant behavior and its objective factors of existence in social relations have been determined. With the help of the analysis of judicial practice and legislation of Ukraine, a comprehensive review of both legal regulation and examples of the implementation of legal norms in life, reflecting the reality of the existence of the problem raised in the article has been made. In search of a solution to the issue of establishing the factors influencing legal awareness that cause deviant behavior, and ways to solve them, the theoretical aspects of this issue and real cases of their occurrence have been studied. As a result, it has been found that the factors influencing legal awareness that cause deviant behavior are inadequate level of legal education, which is manifested in the low level of legal psychology as a component of legal awareness; improper level of implementation of laws, which is expressed in legal nihilism as a reflection of the attitude to the requirements of the legal norms of citizens, legal entities and persons residing in Ukraine; and low economic level of the population. In this regard, appropriate ways to overcome this problem were proposed, namely the implementation of the programme of legal education of the population, continuous and professional implementation of legal requirements by the authorities and the development and implementation of public policy programmes to improve economic life.

Key words: legal consciousness, deviant behavior, factors, quintessence.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Певко С. Г. Квінтесенція правосвідомості як чинника девіантної поведінки. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 128–138. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.13>.

Citation (APA): Pevko, S. H. (2021). The quintessence of legal consciousness as a factor of deviant behavior. *Law and Safety*, 4(83), 128–138. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.13>.

ВІТАЛІЙ БОРИСОВИЧ ПЧЕЛІН,

доктор юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0001-9540-9084>,

e-mail: pchelin@me.com

ВАСИЛЬ ЮРІЙОВИЧ КІКІНЧУК,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0002-1284-2622>,

e-mail: kikinchukvy@gmail.com

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Визначено сутність і проаналізовано особливості нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України. Сформульовано авторське бачення структури Національної поліції України. Визначено, що структура Національної поліції України є складною та багатоаспектною, оскільки містить доволі значну кількість складових, з урахуванням чого для її повноцінного дослідження критерієм проведення аналізу було обрано функціональну спрямованість структурних складових Національної поліції України. Установлено та проаналізовано сукупність нормативно-правових актів, на підставі положень яких здійснюється нормативно-правова регламентація структури Національної поліції України за функціональним призначенням. Визначено окремі нормативно-правові акти та їх норми, які потребують внесення відповідних змін для підвищення ефективності нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України.

Ключові слова: поліція, структура поліції, нормативно-правова регламентація, функціональне призначення поліції, правовий статус поліції, підрозділи забезпечення діяльності поліції, превентивна поліція.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Належна реалізація європейських та євроатлантичних інтеграційних процесів у нашій державі потребує визнання і забезпечення відповідно до загальноприйнятих у всьому світі принципів основоположних прав, свобод та інтересів людини, а також розроблення, впровадження та ефективного функціонування механізму їх охорони й захисту. Такі права, свободи й інтереси знайшли як свою повноцінну фіксацію у приписах Основного Закону України¹, так і подальшу деталізацію в низці інших нормативно-правових актів. При цьому завдання з їх забезпечення, охорони та захисту відповідно до приписів чинного національного законодавства покладено на цілу низку правоохоронних органів, які у своїй сукупності можна уявити як систему. Складови-

ми названої системи є такі державні органи, як Служба безпеки України, суди, прокуратура, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба зовнішньої розвідки України, Національне антикорупційне бюро України, Державна міграційна служба України, Національна гвардія України, Державна кримінально-виконавча служба України, Державна прикордонна служба України, Державна митна служба України, Державна податкова служба України, Державне бюро розслідування тощо.

Усі згадані вище правоохоронні органи виконують відповідні завдання і реалізують законодавчо закріплені завдання у чітко визначених сферах суспільного життя, що обумовлює специфіку їх функціонування та внутрішньої організаційної будови. Може йтися про захист територіальної цілісності України²,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 29.10.2021).

² Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:

забезпечення недоторканності державного кордону¹, забезпечення виконання кримінальних покарань², попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень³, відсіч збройної агресії проти України та ліквідацію збройного конфлікту у вигляді ведення воєнних (бойових) дій, а також виконання завдань територіальної оборони⁴ тощо. З огляду на це особливе місце в системі правоохоронних органів посідає Національна поліція України, оскільки вона може бути задіяна для виконання майже всіх напрямів діяльності, пов'язаних із забезпеченням, охороною та захистом прав, свобод та інтересів особи. При цьому може йтися і про будь-яку сферу суспільних відносин, оскільки законодавець, формулюючи завдання Національної поліції України, не обмежується якоюсь окремо взятою сферою або ж сукупністю таких сфер, як: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги⁵.

Будучи складовою правоохоронної системи держави, Національна поліція України сама може бути представлена як система із харак-

терним для неї набором структурних складових. Як цілком слушно у цьому контексті зауважує О. Ключев, кожна система є частиною системи більш високого рівня. Наприклад, підкреслює вчений, система суб'єктів координації профілактики правопорушень є частиною системи управління профілактикою правопорушень, а та, у свою чергу, є частиною системи соціального управління суспільством (Ключев, 2010, с. 24). З огляду на значну кількість завдань, які у своїй повсякденній діяльності виконує Національна поліція України, а також множинність сфер суспільного життя, в межах яких вони реалізуються, структура цього центрального органу виконавчої влади мусить мати багато складових. Кожна з таких структурних складових виконуватиме низку специфічних завдань і функцій, спрямованих на досягнення мети як функціонування Національної поліції України, так і в цілому правоохоронного сектора держави.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначення сутності структури Національної поліції України, а також особливостей її нормативно-правової регламентації положеннями чинного національного законодавства. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: здійснення аналізу підходів учених до розуміння сутності та змісту структури відповідного явища, формування на підставі такого аналізу авторського бачення розуміння сутності структури Національної поліції України; визначення актів законодавства, на підставі положень яких здійснюється нормативно-правова регламентація структури Національної поліції України; аналіз положень таких актів законодавства з установленням тих, на підставі яких відбувається нормативно-правова регламентація функціонування окремих структурних складових Національної поліції України, встановлення недоліків нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України із формуванням можливих шляхів їх подолання.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. Проблематика нормативно-правової регламентації функціонування як у цілому правоохоронного сектора держави, так і його окремих структурних складових досліджувалася у працях таких учених, як В. Василенко (2021), Г. Гончаренко (2021), В. Крикун (2021), Д. Іщук (2021), О. Музичук, О. Безпалова, К. Рудой, Л. Каленіченко (2020), О. Панова, А. Танько, В. Повидиш, О. Алексеева (2020), О. Пчеліна, Є. Скуліш, Ю. Буглак, Р. Миронюк (2021), В. Сокуренок, Д. Швець, В. Уваров (2018), Л. Фоміна, Р. Максакова, І. Кубарієв (2019) та ін. Зазначені вчені

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12> (дата звернення: 29.10.2021).

¹ Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 № 661-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15> (дата звернення: 29.10.2021).

² Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 29.10.2021).

³ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> (дата звернення: 29.10.2021).

⁴ Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18> (дата звернення: 29.10.2021).

⁵ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 29.10.2021).

здійснили ґрунтовні дослідження стосовно нормативно-правової регламентації функціонування суспільних відносин, суб'єктом яких є правоохоронні органи, серед іншого органи та підрозділи Національної поліції України, а також її структурних складових. Разом із тим, ураховуючи тенденції реформування правоохоронного сектора держави, що насамперед відображається на діяльності Національної поліції України, зокрема на її структурі, важливого значення набувають як визначення сутності такої структури, так і проблематика її нормативно-правового регулювання, адже повнота і якість структурної будови будь-якої організації має одне з першорядних значень в аспекті ефективності її функціонування. З огляду на це обраний напрям цього наукового дослідження є актуальним.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Успішному вирішенню поставлених завдань і досягненню кінцевої мети дослідження сприяло використання набору загальнотеоретичних і спеціально-наукових методів пізнання. Такий підхід мав позитивний вплив як у цілому на значущість цього наукового дослідження, так і на його практичну спрямованість. Зокрема, використання методів етимологічного та семантичного аналізу дало змогу визначити сутність і походження поняття «структура», що було використано для формування авторського бачення сутності структури Національної поліції України як нормативно закріпленого відображення взаємозв'язку її складових елементів. Метод узагальнення дозволив визначити сукупність актів чинного національного законодавства, на основі яких здійснюється нормативно-правова регламентація структури Національної поліції України, що представлені як спеціальними актами законодавства, які закріплюють правовий статус поліції, так і низкою відомчих нормативно-правових актів. Було встановлено, що здебільшого такі акти законодавства становлять підзаконні нормативно-правові акти, ухвалені МВС України та власне Національною поліцією України. За допомогою методу структурного аналізу було зроблено висновок, що правовий статус окремих структурних підрозділів Національної поліції України не врегульовано приписами нормативно-правових актів. При цьому встановлено й те, що окремі підрозділи Національної поліції України або ж узагалі не належать до жодної її структурної складової, або ж напрям їх діяльності не відповідає такій належності. Подано перелік таких підрозділів і запропоновано можливі варіанти віднесення їх до відповідної структурної складової Націо-

нальної поліції України. Використання методу сходження від абстрактного до конкретного дало змогу визначити недоліки, зокрема неповноту нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України. Визначено акти законодавства, положення яких є застарілими, оскільки вказують на неіснуючі органи державної влади й містять відсилання на нормативно-правові акти, які втратили чинність декілька років тому. При цьому метод дедукції та індукції сприяв формуванню підходів стосовно подолання таких недоліків нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України, внаслідок чого було запропоновано дієві шляхи вирішення ситуації, що склалася, за допомогою внесення відповідних змін до чинного національного законодавства України, на основі положень якого здійснюється нормативно-правова регламентація цієї сфери суспільних відносин. Установлено, що такі зміни слід унести як до приписів спеціального законодавства, на рівні якого закріплено правовий статус органів і підрозділів Національної поліції України, так і низки підзаконних нормативно-правових актів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Слово структура має давнє історичне коріння і, як свідчить його етимологічний аналіз, почало використовуватися ще в латинській мові у значенні «*structura*», що можна перекласти як «будова, порядок, зв'язок» (Губский и др., 2012, с. 438). У філософії сутність поняття «структура» розкривають як «сталій взаємозв'язок між частинами цілого, схема (диспозиція) взаємного розташування елементів змісту, спосіб організації елементів у системі, її засаднича будова, що створює просторово-часову конфігурацію або внутрішню форму чогось цілого» (Петрушенко, 2011, с. 199). Автори Великого тлумачного словника сучасної української мови, розкриваючи семантичне значення досліджуваного поняття, вказують на те, що під структурою відповідного явища слід розуміти взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; устрій, організацію чого-небудь (Бусел та ін., 2009, с. 1405), із чого випливає, що як етимологія, так і семантика слова структура вказують на те, що ним узвичаєно позначати те, як саме розміщено певні змістові елементи явища з огляду на їх взаємозв'язок.

Вищезазначені підходи вплинули і на розуміння сутності структури відповідного явища, що існує в юриспруденції. Так, фахівці в галузі теорії права, наприклад О. Скакун, вказують на те, що структурою системи є єдність її

елементного складу та взаємодія складових її елементів. При цьому, наголошує вчена, структура – це засіб зв'язку елементів у системі, які забезпечують її спрямоване функціонування й усталеність (стабільність) (Скакун, 2001, с. 40). Говорячи про структуру Національної поліції України, акцент також слід робити й на її нормативній складовій, що відповідатиме ідеї принципу законності, оскільки, як указано в ч. 2 ст. 19 Конституції України, органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень і в спосіб, передбачені Конституцією та законами України¹. З огляду на це під структурою Національної поліції України слід розуміти нормативно закріплене відображення взаємозв'язку її складових елементів.

Із зазначеного випливає, що, розглядаючи структуру Національної поліції України, слід враховувати не лише окремі структурні складові, а передусім їх взаємозв'язок, яким, на нашу думку, є функціональне призначення кожної окремо взятої складової. Такий підхід до здійснення аналізу структури Національної поліції України деякою мірою кореспондуватиметься із приписами чинного національного законодавства. Зокрема, у ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року визначено загальну систему поліції, до того ж указано, що її складають: 1) центральний орган управління поліцією; 2) територіальні органи поліції. Якщо ж говорити про структурне наповнення вказаної системи, то відповідно до ч. 3 ст. 19 зазначеного акта законодавства у складі поліції функціонують: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція і поліція особливого призначення².

Інакше кажучи, за основу структурної будови Національної поліції України обрано функціональне призначення окремих структурних елементів, тобто напрям їх діяльності, який спрямовано на виконання поставлених перед цим правоохоронним органом завдань. Як цілком слушно в цьому контексті зауважу-

ють науковці, за функціональної структури державної служби кожна ланка апарату такої служби здійснює визначену функцію. Функціональна спеціалізація апарату державної служби значно підвищує його ефективність. Замість універсальних керівників, які мають розбиратися у виконанні всіх функцій державної служби, формується апарат фахівців, компетентних у своїй сфері, котрі мають штат співробітників, які відповідають за виконання певних завдань, тоді як керівники спеціалізуються на виконанні окремих функцій державної служби (Резнік, 2019, с. 191–192). Дійсно, обрання саме функціонального критерію будови структури Національної поліції України має низку переваг, оскільки в такому разі кожен структурний елемент відповідає за виконання свого чітко визначеного напрямку роботи. При цьому таке визначення має здійснюватися в положеннях відповідного акта законодавства, що є у вільному доступі, та мусить бути зрозумілим як для самих поліцейських, так і для пересічних громадян. Як цілком слушно із цього приводу зауважує О. Банчук, організаційна структура поліції має бути такою, щоби сприяти вибудові довіри між поліцією та населенням. Важливим елементом цього є досягнення високого професіоналізму поліції. Іншим аспектом є перетворення поліції на прозорий орган публічної служби. Отже, суспільство зможе вважати поліцію службою, що перебуває в його розпорядженні, а не силою, що застосовується до нього (Банчук та ін., 2013, с. 35). Однак, як свідчить аналіз, на сьогодні законодавчо визначена структура Національної поліції України не охоплює всі напрями її діяльності, не має стабільного характеру й узагалі належним чином нормативно не врегульована.

Так, якщо ми проаналізуємо інформацію, що міститься як на офіційних веб-ресурсах Національної поліції України³, так і у відомчих нормативно-правових актах⁴, то побачимо, що йдеться не про структуру Національної поліції взагалі, а про структуру її системоутворювальних складових – центрального апарату і територіальних органів та підрозділів, окремі з яких (чомусь не всі) належать до відповідного структурного елементу, враховуючи функціональний напрям його діяльності. Наприклад,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 29.10.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 29.10.2021).

³ Структура Національної поліції // Національна поліція : офіц. сайт. URL: <https://www.pnu.gov.ua/about/struktura/struktura/> (дата звернення: 29.10.2021).

⁴ Про затвердження структури Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 06.11.2015 № 1.

відповідно до приписів наказу Національної поліції України «Про затвердження структури Національної поліції України» від 6 листопада 2015 р. № 1 Департамент оперативної служби функціонує у складі кримінальної поліції. Водночас те, у складі якого структурного елемента функціонує Департамент превентивної діяльності, не вказано взагалі¹. Так само незрозуміло, до складу якої структурної складової належать Департамент забезпечення діяльності Голови, Департамент міжнародного поліцейського співробітництва, Головне слідче управління, Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, Департамент інформаційно-аналітичної підтримки, правовий департамент, Департамент кадрового забезпечення, Департамент комунікації, Департамент фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку, Департамент внутрішнього аудиту, Департамент управління майном, Департамент зв'язку та телекомунікацій, Департамент документального забезпечення, Департамент вибухотехнічної служби, Управління режиму та технічного захисту інформації, Управління забезпечення прав людини, Управління з питань запобігання корупції та проведення люстрації, Відділ організації кінологічної діяльності, Відділ спеціального зв'язку і Сектор з питань пенсійного забезпечення. Якщо окремі із зазначених підрозділів логічно можна віднести до певної структурної складової (очевидно, що Головне слідче управління належить до органів досудового розслідування), то деяких із них з огляду на приписи ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію»² віднести до жодного не можна.

До того ж не завжди зрозумілим є підхід щодо віднесення окремих підрозділів до відповідного структурного елемента Національної поліції України. Наприклад, згідно з офіційною інформацією, розташованою на веб-ресурсі Національної поліції України, до складу цього центрального органу виконавчої влади входить Управління оперативної підтримки. При цьому вказаний підрозділ функціонує у складі патрульної поліції³. Якщо про-

аналізувати інформацію про нього, розташовану на цьому ж ресурсі, побачимо, що вже йдеться не про Управління, а про Департамент оперативної підтримки Національної поліції, основними завданнями якого є такі:

1) надання оперативної підтримки у здійсненні службової діяльності, серед іншого оперативно-розшукової, структурних підрозділів апарату поліції, організація та координація їх роботи з протидії суспільно небезпечним проявам, реагування на які потребує залучення значних сил та засобів органів та підрозділів поліції, а також забезпечення оперативного обміну інформацією між ними;

2) комплексне опрацювання й аналіз вагомої оперативної інформації для своєчасного виявлення прихованих суспільно небезпечних процесів та явищ, що посягають на публічну безпеку та правопорядок і порушують інтереси держави та суспільства;

3) запровадження нових ефективних методів і засобів оперативної діяльності з урахуванням позитивного досвіду міжнародної практики⁴.

Аналіз вищезазначених завдань свідчить, що Департамент оперативної підтримки здійснює забезпечення діяльності Національної поліції в цілому, а не лише діяльність її окремих підрозділів, з огляду на що не може належати до складу лише одного її структурного елемента, в цьому разі патрульної поліції. У такому самому ракурсі можна розглянути правовий статус підрозділів, діяльність яких спрямовано на забезпечення функціонування інших структурних складових Національної поліції України, наприклад Департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, який забезпечує і здійснює в межах своєї компетенції функції Національної поліції України щодо координації, аналізу, планування, контролю та узгодження дій територіальних (міжрегіональних) органів, структурних (відокремлених) підрозділів поліції з реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони й захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських

¹ Там само.

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 29.10.2021).

³ Структура Національної поліції // Національна поліція : офіц. сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/> (дата звернення: 29.10.2021).

⁴ Управління оперативної підтримки (у складі патрульної поліції) // Національна поліція : офіц. сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-operativnoji-pidtrimki.html> (дата звернення: 29.10.2021).

послуг¹. Те ж саме стосується і Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції, який є підрозділом, відповідальним за організацію (здійснення) розроблення, упровадження, супроводження (адміністрування) інформаційних систем, комп'ютерних технологій, телекомунікаційних мереж і систем зв'язку для забезпечення діяльності органів (підрозділів) поліції, а також за внесення пропозицій керівництву поліції щодо необхідності оснащення органів (підрозділів) поліції необхідними технічними засобами та програмним забезпеченням².

Це ж саме стосується і низки інших підрозділів, а саме таких, як: Департамент забезпечення діяльності Голови, Департамент міжнародного поліцейського співробітництва, правовий департамент, Департамент кадрового забезпечення, Управління комунікації, Департамент фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку, Управління внутрішнього аудиту, Департамент управління майном, Департамент документального забезпечення тощо. Усі названі підрозділи, а також низку інших, які в цілому забезпечують діяльність Національної поліції за відповідними напрямками (інформаційно-аналітичне, кадрове, фінансове забезпечення), слід віднести до чітко визначеної структурної складової цього центрального органу виконавчої влади. Така структурна складова має охоплювати і науково-дослідні установи й установи забезпечення та заклади професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання, які відповідно до ч. 4 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» можуть бути утворені в системі поліції³. Усе це потребує внесення відповідних змін до чинного національного законодавства, зокрема доповнення ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» новим пунктом такого змісту: «7) підрозділи забезпечення діяльності поліції».

¹ Про затвердження Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 27.11.2015 № 126.

² Про затвердження Положення про Департамент інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 31.01.2020 № 77.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 29.10.2021).

Окрім цього, може йтися про ще один пункт, унесення якого, а точніше коригування, потрібне для подолання недоліків нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України. У цьому разі йдеться про превентивну поліцію, основним призначенням якої є здійснення профілактичної поліцейської діяльності. Основними суб'єктами такої діяльності наразі є патрульна поліція, ювенальна поліція та служба дільничних офіцерів поліції. Аналізуючи особливості нормативно-правової регламентації діяльності патрульної поліції, слід зазначити, що згідно з п. 2 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію» цей структурний підрозділ функціонує в складі Національної поліції України⁴. До речі, якогось відомчого нормативно-правового акта, положення якого визначали би правовий статус цієї структурної складової, зараз немає. Разом із тим і досі чинним залишається Наказ МВС України від 2 липня 2015 р. № 796, тобто ухвалений в один день із Законом України «Про Національну поліцію», яким затверджено Положення «Про патрульну службу МВС»⁵, однак у якому основний акцент ставиться на діяльності міліції, а про поліцію немає жодного слова. Саме тому дивно, що окремі вчені називають згаданий вище нормативно-правовий акт правовою основою діяльності патрульної поліції (Калюк та ін., 2016, с. 163).

У цьому контексті слід зазначити, що ні, як зауважує авторський колектив навчального посібника «Поліцейська (адміністративна) діяльність», МВС України затверджено лише Положення про органи досудового розслідування та Положення про підрозділи поліції особливого призначення (Безпалова та ін., 2020). Зокрема, в зазначеному випадку йдеться про Наказ МВС України від 6 липня 2017 р. № 570, яким затверджено Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України⁶, а також Наказ МВС України 4 грудня 2017 р. № 987, яким затверджено Положення про

⁴ Там само.

⁵ Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : Наказ МВС України від 02.07.2015 № 796 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15> (дата звернення: 29.10.2021).

⁶ Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017 № 570 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17> (дата звернення: 29.10.2021).

підрозділи поліції особливого призначення¹. Про жоден інший структурний підрозділ поліції, визначений в ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію»² (тобто кримінальну поліцію, патрульну поліцію, поліцію охорони, спеціальну поліцію), не йдеться.

Говорячи про службу дільничних офіцерів поліції, слід зазначити, що їх правовий статус визначено в Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції, затвердженій Наказом МВС України від 28 липня 2017 р. № 650³. Також може йтися про Наказ Національної поліції від 27 листопада 2015 р. № 123, яким затверджено Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України⁴, відповідно до якого Департамент превентивної діяльності координує діяльність дільничних офіцерів поліції. Нормативно-правова регламентація діяльності підрозділів ювенальної поліції здійснюється на основі приписів Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженої Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19 грудня 2017 р. № 1044⁵. При цьому, як випливає з аналізу інформації, розташованої на офіційному веб-ресурсі Національної поліції України⁶, Управ-

ління ювенальної превенції входить до складу патрульної поліції. Також слід згадати і поліцейських офіцерів громади, які, як зазначено в офіційних інформаційних джерелах, є наступним кроком у реформі Національної поліції України, головною метою якого є забезпечення кожної територіальної громади окремим офіцером, який не лише працюватиме на її території, але й житиме там⁷. Як зауважив із цього приводу Міністр внутрішніх справ України, до кінця наступного року поліцейських офіцерів громади має бути дві тисячі осіб⁸. Разом із тим наразі немає жодного нормативно-правового акта, положення якого визначали би правовий статус поліцейських офіцерів громади.

На наше переконання, основний функціональний напрям діяльності всіх вищевказаних органів, зокрема патрульної поліції, – це здійснення профілактики правопорушень, а тому всі вони мають бути включені до превентивної поліції, з огляду на що потребують зміни і приписи, які містяться в п. 2 ч. 3 ст. 13 Закону України «Про Національну поліцію», зокрема слова «патрульна поліція» слід замінити словами «превентивна поліція». Також у відповідність до цих законодавчих змін треба привести і структуру Національної поліції України, що слід відобразити й у положеннях відповідних відомчих нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється нормативно-правова регламентація цієї сфери суспільних відносин.

ВИСНОВКИ. Отже, як свідчить аналіз, структура Національної поліції України є доволі складною та багатоаспектною, з огляду на що для її розгляду, визначення недоліків її функціонування та нормативно-правової регламентації ми обрали єдиний критерій – функціональне призначення відповідної складової. Такий критерій указує на відповідний основний напрям діяльності окремо взятої структурної складової Національної поліції України і, як свідчить розбір чинного національного законодавства, відповідно до нього можуть

¹ Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення : Наказ МВС України від 04.12.2017 № 987 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17> (дата звернення: 29.10.2021).

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 29.10.2021).

³ Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції : Наказ МВС України від 28.07.2017 № 650 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1041-17> (дата звернення: 29.10.2021).

⁴ Про затвердження Положення про Департамент превентивної діяльності Національної поліції України : Наказ Нац. поліції України від 27.11.2015 № 123.

⁵ Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18> (дата звернення: 29.10.2021).

⁶ Структура Національної поліції // Національна поліція : офіц. сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/> (дата звернення: 29.10.2021).

⁷ Поліцейський офіцер громади // Нац. поліція : офіц. сайт. URL: <https://www.npu.gov.ua/yatut.html#menu> (дата звернення: 29.10.2021).

⁸ Денис Монастирський: У кожній об'єднаній територіальній громаді має працювати поліцейський офіцер // Урядовий портал : офіц. сайт. 14.09.2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/denis-monastirskij-u-kozhnij-obyednaniy-teritorialnij-gromadi-maye-pracyuvati-policejskij-oficer> (дата звернення: 29.10.2021).

бути виокремлені: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція та поліція особливого призначення. На нашу думку, представлена структура Національної поліції України, зокрема її нормативно-правова регламентація, на сьогодні є вкрай недосконалою, що виявляється одразу в декількох аспектах.

По-перше, зараз відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який, вважаємо, має видати МВС України, положення якого визначать структуру Національної поліції України, що повною мірою відповідало би приписам чинного національного законодавства. Зокрема, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Національну поліцію» Міністр внутрішніх справ України забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції. По-друге, у приписах вказаного нормативно-правового акта структуру Національної поліції України за функціональним критерієм визначено поверхово, без відображення реальної ситуації, що склалася в межах практичної діяльності, а

тому вона потребує виправлення за допомогою внесення відповідних змін до положень чинного національного законодавства. При цьому, по-третє, треба розробити й відповідно ухвалити накази МВС України, якими буде затверджено положення про правовий статус кожної структурної складової Національної поліції України за функціональним критерієм. По-четверте, кожен із підрозділів Національної поліції України слід віднести до відповідної її функціональної структурної складової із визначенням його правового статусу в приписах відомчих нормативно-правових актів. Усе це дозволить значно вдосконалити структуру Національної поліції України і як наслідок підвищити ефективність її діяльності, що позитивно вплине не лише на повноцінність і якість виконання завдань, поставлених перед цим центральним органом виконавчої влади, а й у цілому дасть змогу забезпечити права, свободи й інтереси особи на зовсім іншому якісному рівні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адміністративна діяльність Національної поліції : навч. посіб. / О. М. Калюк, С. Ф. Константинов, В. А. Куліков та ін. ; за ред. В. А. Кулікова. Київ : Освіта України, 2016. 230 с.
2. Василенко В. М. Адміністративно-правове забезпечення громадського контролю за діяльністю Національної поліції : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 439 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
4. Гончаренко Г. А. Адміністративно-правові засади управління сектором безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 476 с.
5. Єднак В. М. Органи прокуратури в системі правоохоронних органів України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 446 с.
6. Іщук Д. О. Адміністративно-правовий статус спеціалізованих суб'єктів протидії корупції в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2021. 404 с.
7. Ключев О. М. Проблеми взаємодії підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 422 с.
8. Крикун В. В. Адміністративно-правовий механізм захисту об'єктів критичної інфраструктури в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 451 с.
9. Петрушенко В. Л. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів : Магнолія, 2011. 352 с.
10. Поліцейська (адміністративна) діяльність : навч. посіб. / за заг. ред. О. І. Безпалової ; О. В. Джафарова, С. О. Шатрава та ін. ; передм. О. І. Безпалової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 396 с.
11. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.
12. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. ред. О. А. Банчука. Київ : Москаленко О. М., 2013. 588 с.
13. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. М. : ИНФРА-М, 2012. 576 с.
14. Muzychuk O. M., Bezpalova O. I., Rudoi K. M., Kalenichenko L. I. International experience of ensuring public safety and order by police forces during mass events and the possibility of its application in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 25. Pp. 493–499. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1099> (дата звернення: 29.10.2021).
15. Panova O. A., Tanko A., Povudysh V. V., Aliksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 30. Pp. 77–83.

16. Pchelin V., Fomina L., Maksakova R., Kubariiev I. Foreign experience in providing public security and order by police during mass events and the possibility of using it in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2019. No. 2. Pp. 233–246.

17. Pchelina O. V., Skulysh Ye. D., Buglak I., Myroniuk R. V. The International experience of ensuring cybersecurity in the country and possibility of its application in Ukraine. *DIXI*. 2021. Vol. 23, No. 2. DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.01>.

18. Sokurenko V., Shvets D., Uvarov V. Predictive competence of police officers in terms of their readiness for innovation activity. *Science and Education*. 2018. No. 3. Pp. 85–91. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-3-11>.

Надійшла до редакції: 03.11.2021

ПЧЕЛИН В. Б., КИКИНЧУК В. Ю. СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ СТРУКТУРЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Определена сущность и проведен анализ особенностей нормативно-правовой регламентации структуры Национальной полиции Украины. Сформулировано авторское видение структуры Национальной полиции Украины. Определено, что структура Национальной полиции Украины сложна и многоаспектна, поскольку содержит в своем составе достаточно значительное количество составляющих, с учетом чего для ее полноценного исследования в качестве критерия проведения анализа была выбрана функциональная направленность структурных составляющих Национальной полиции Украины. Установлена и проанализирована совокупность нормативно-правовых актов, на основании которых осуществляется нормативно-правовая регламентация структуры Национальной полиции Украины по функциональному назначению. Определены отдельные нормативно-правовые акты и их нормы, требующие внесения соответствующих изменений для повышения эффективности нормативно-правовой регламентации структуры Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: полиция, структура полиции, нормативно-правовая регламентация, функциональное назначение полиции, правовой статус полиции, подразделения обеспечения деятельности полиции, превентивная полиция.

PCHELIN V. B., KIKINCHUK V. YU. THE ESSENCE AND FEATURES OF THE REGULATORY FRAMEWORK OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The essence and peculiarities of normative legal regulation of the structure of the National Police of Ukraine have been determined. Based on the analysis of approaches to understanding the essence of the concept of "structure" contained in professional sources, the author's vision of the structure of the National Police of Ukraine has been formed. It has been determined that the structure of the National Police of Ukraine is complex and multifaceted, as it contains a significant number of components, taking into account the functional orientation of the structural components of the National Police of Ukraine. A set of normative legal acts has been established and analyzed, on the basis of the provisions of which the normative legal regulation of the structure of the National Police of Ukraine by functional purpose has been carried out. It has been determined that the structural components of the National Police of Ukraine regulated by the current national legislation do not cover all areas of functioning of this central executive body. At the same time, subdivisions of the National Police of Ukraine have been identified, the meaning of the functional purpose of which does not correspond to the areas of their activity regulated by normative legal acts. It has been substantiated that as a separate structural component of the National Police of Ukraine it is necessary to define police support units, which should include units of this central executive body, which in general ensure its activities in certain clearly defined areas: personnel, informational analytical, financial support and more. It has been given an approximate list of units of the National Police of Ukraine that should be included in the units of police support as a structural unit of this central executive body according to functional criteria. It is substantiated that as a separate structural component of the National Police of Ukraine should be considered preventive police, the main functional purpose of which is the implementation of preventive policing in relevant areas. It is proposed to define the preventive police as a structural component of the National Police of Ukraine in the prescriptions of the current national legislation of Ukraine instead of the patrol police, and the latter should be included in the preventive police.

Certain normative legal acts and their norms have been identified, which require appropriate changes to increase the effectiveness of normative legal regulations of the structure of the National Police of Ukraine.

Key words: *police, police structure, normative legal regulation, functional purpose of police, legal status of police, police support units, preventive police.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Пчелін В. Б., Кікінчук В. Ю. Сутність та особливості нормативно-правової регламентації структури Національної поліції України.. *Право і безпека* 2021. № 4 (83). С. 139–148. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.14>.

Citation (APA): Pchelin, V. B., & Kikinchuk, V. Yu. (2021). The essence and features of the regulatory framework of the National Police of Ukraine. *Law and Safety*, 4(83), 139–148. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.14>.

ЮРІЙ ІВАНОВИЧ ЧАЛИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільного права та процесу;

 <https://orcid.org/0000-0002-3641-0760>,

e-mail: ychaluy66@gmail.com

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Зосереджено увагу на визначенні поняття та елементів правосуб'єктності юридичних осіб. Зроблено висновок про те, що такими елементами слід визнавати як правоздатність, так і дієздатність. Правоздатність визначає правове буття юридичних осіб і вказує на обсяг можливостей їх участі в цивільних чи інших правовідносинах. Аргументовано, що за своєю спрямованістю правоздатність юридичних осіб некоректно визначати через категорії «загальна» («універсальна») чи, навпаки, «спеціальна» («цільова»). Також зауважено, що функціональне призначення дієздатності полягає у встановленні кола осіб (органів, посадових осіб, учасників тощо), волею та волевиявленням яких суб'єктна правова потенція юридичних осіб може бути реалізована.

Ключові слова: правосуб'єктність юридичних осіб, правоздатність юридичних осіб, дієздатність юридичних осіб.

Оригінальна стаття

ВСТУП. З огляду на відсутність в юридичних осіб тілесного субстрату категорія «правосуб'єктність» для них є визначальною в буквальному розумінні, оскільки ці суб'єкти права зовні виявляються виключно через здійснення своєї правосуб'єктності.

Буття юридичних осіб може реалізовуватись лише в одній реальності – у правових відносинах, де з певною умовністю припускається існування цих осіб. У суто природному розумінні юридичні особи не існують. Маркерами розпізнання присутності юридичних осіб у цивільних правовідносинах є насамперед їх найменування, майно, акти правової поведінки органів та інших уповноважених суб'єктів, які діють від імені таких осіб, тощо. Отже, здійснення правоздатності юридичних осіб діями їх органів та/або інших уповноважених суб'єктів і є формою зовнішнього прояву цих осіб, підтвердженням їх не фізичного, але правового існування.

Попри те, що проблеми суб'єктності юридичних осіб є об'єктом прискіпливої уваги не одного покоління науковців, деякі елементи цього довготривалого дискурсу й дотепер не вирішено. Зокрема, це стосується питань про визначення складових частин правосуб'єктності юридичних осіб, а також того, чи вважати правоздатність юридичних осіб загальною (універсальною) або ж, навпаки, спеціальною (цільовою).

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою цього дослідження є розкриття змісту категорії «правосуб'єктність юридичних осіб»,

визначення елементів правосуб'єктності юридичних осіб і встановлення обсягів правоздатності юридичних осіб.

Для досягнення сформульованої мети необхідно проаналізувати відповідні норми чинного законодавства, а також розглянути наявні доктринарні положення щодо розуміння категорії «правосуб'єктність» у загальноправовому значенні, що і становить дослідницьке завдання цієї статті. За наслідками такої роботи буде проведена імплементація окремих висновків аналізу згаданих доктринарних положень на правосуб'єктність юридичних осіб, але з урахуванням специфіки суб'єктності останніх.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Виходячи із сформульованих вище завдань, основним методом цього дослідження є формально-юридичний метод, згідно з яким необхідно встановити наявні в загальноправовій та цивілістичній догмі вчення щодо розуміння поняття «правосуб'єктність» з подальшою проєкцією окремих положень на ознаки суб'єктності юридичних осіб.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У загальній теорії права категорію «правосуб'єктність» найчастіше розуміють як сукупність юридичних властивостей індивіда або організації, що є передумовою їх участі у правових відносинах. Такими сукупними властивостями традиційно називають право- і дієздатність (Матузов та ін., 1997; Скакун, 2007; Халфіна, 1974). Втім, незважаючи на свою поширеність, такий погляд на зміст категорії

«правосуб'єктність» має і своїх критиків. Починаючи із середини минулого століття, в цивілістичних дослідженнях висловлювали думку про те, що для набуття статусу суб'єкта цивільного права достатньо бути правоздатним. За висловом С. М. Братуся (1950), правоздатність і правосуб'єктність – рівнозначні поняття.

О. А. Пушкін (1996, с. 87–88), посилаючись на згадану вище роботу С. М. Братуся, зауважував, «що сама по собі якість правосуб'єктності створюється лише правоздатністю. Фізична особа ... може і не володіти дієздатністю, але володіючи правоздатністю, внаслідок уже одного цього може бути суб'єктом цивільних правовідносин. Тому, ... більш правильна інша позиція, згідно з якою правоздатність – це і є право бути суб'єктом прав і обов'язків».

Інші представники цивілістичної науки, навпаки, обстоювали тезу про розуміння правосуб'єктності як комплексного поняття, яке утворюється спільним проявом правоздатності та дієздатності. Так, О. С. Іоффе (2000), погоджуючись із тим, що необхідною і достатньою передумовою визнання суб'єктом цивільного права служить вже сам по собі факт оголошення його правоздатним, водночас указує на необхідність урахування і дієздатності, яка становить один із проявів правосуб'єктності, а не чогось іншого.

Відносно окрему позицію в цьому спорі займає сучасний російський дослідник В. А. Белов (2011). На його думку, категорично недопустимо змішувати здатність бути суб'єктом права (правосуб'єктність) із наслідками такого визнання (правоздатність і дієздатність). У розширеному вигляді ідея В. А. Белова може бути подана у вигляді своєрідного алгоритму. Спочатку правовий порядок визнає за певною сутністю здатність бути суб'єктом права. Здатність бути суб'єктом цивільного права, зауважує В. А. Белов (2011), і визнаватися таким називається цивільною правосуб'єктністю¹. Після того

як та чи інша сутність буде визнана суб'єктом цивільного права, тобто реалізує свою цивільну правосуб'єктність, для неї, так само як і для всіх інших осіб, включно з публічно-правовими утвореннями, настануть певні юридичні наслідки. Далі В. А. Белов указує, що з визнанням того чи іншого явища реального світу особою його цивільна правосуб'єктність набуває специфічних цивільно-правових форм. Цивільна правосуб'єктність може мати двояку форму: 1) правоздатності; 2) системної єдності права та дієздатності. При цьому автор підкреслює, що цивільна дієздатність не є самостійною цивільно-правовою формою, бо не може існувати сама по собі, без свого поєднання із правоздатністю. Бути дієздатним, але неправоздатним не можна, тоді як зворотна ситуація – правоздатність є, а дієздатності немає – є можливою (Белов, 2011, с. 52–53).

Погляд В. А. Белова на співвідношення категорій «правосуб'єктність», «правоздатність» і «дієздатність» здається, на наше переконання, штучно ускладненим. У такій теоретичній конструкції, де правосуб'єктність – це акт визнання правовим порядком за певною сутністю якостей суб'єкта цивільного права, а правоздатність та дієздатність є правовими наслідками цього акту, немає практичного сенсу. Та й сам автор, як це впливає з вищенаведеної цитати, в одному випадку правоздатність і дієздатність називає правовими наслідками виникнення правосуб'єктності, а в інших – її правовими формами. Якщо взяти за основу тезу про те, що правосуб'єктність набуває форму право- і дієздатності (за В. А. Беловим), то таке розуміння суті категорії «правосуб'єктність» стає маловідмінним від думки тих, хто оцінює правосуб'єктність як комплексне поняття, що охоплює право- і дієздатність. Отже, самостійними позиціями, що протистоять одна одній, у питанні визначення поняття категорії «правосуб'єктність» є лише дві: 1) «правосуб'єктність тотожна правоздатності», 2) «правосуб'єктність складається з право- і дієздатності».

Утім, зазначені дві протидіючі позиції не є абсолютно непримиренними. Так, якщо спробувати визначити правосуб'єктність із погляду того, в який момент часу індивід або організація набувають здатності мати права та обов'язки (тобто право бути суб'єктом), то, дійсно, для цього достатньо стати лише правоздатним. Дієздатність тут не буде визначальною правовою якістю. У цьому сенсі справедливо говорити, що правосуб'єктність дорівнює

повідно до яких об'єктивне право визнає за одними особами якості суб'єктів права, а за іншими ні.

¹ Слід наголосити, що В. А. Белов розглядає правосуб'єктність не як певні юридичні якості певної субстанції, а як природні (фактичні) властивості, що вказують на необхідність визнання індивіда чи організації суб'єктом цивільного права: «Сукупність тих властивостей та якостей, які природно притаманні тому чи іншому індивіду (об'єднанню) або іншій субстанції, які дають змогу визнати за нею властивості суб'єкта цивільного права, називається цивільною правосуб'єктністю». Втім, далі він зауважує, що в науці не досягнуто згоди щодо переліку згаданих «природно властивих» якостей субстанції, від-

правоздатності. При цьому сказане стосується як людей (фізичних осіб), так і організацій (юридичних осіб)¹. Водночас під категорією «правосуб'єктність», як убачається, можна розуміти і всі юридично значущі властивості (якості) суб'єкта, що визначають його можливості не лише бути носієм прав та обов'язків (бути правоздатним), але й бути активним учасником правових відносин (бути дієздатним). Практичне значення має лише повна характеристика правової суб'єктності фізичної або юридичної особи. Указівка лише на наявність в особі здатності мати в майбутньому права та обов'язки заважає іншим суб'єктам права, які вступатимуть із нею в правові зв'язки, відповісти на питання, чи може така особа безпосередньо своїми діями набувати та здійснювати права, створювати і виконувати обов'язки, а також нести правову відповідальність.

Щодо визначення правосуб'єктності юридичних осіб може виникнути питання про доцільність урахування дієздатності. Обсяг дієздатності юридичних осіб не зростає залежно від набуття ними соціально-правового досвіду, що властиво дієздатності фізичних осіб. Юридичні особи, як відомо, є повністю дієздатними з моменту їх утворення. А якщо це так, то в чому сенс виділення якості «дієздатність» стосовно правосуб'єктності юридичних осіб? Є. О. Суханов (2000, с. 189), зокрема, заперечує необхідність урахування дієздатності для

юридичних осіб, зазначаючи, що протиставлення правоздатності та дієздатності має значення лише для опису правосуб'єктності фізичних осіб.

На наше переконання, значущість розгляду проблем дієздатності юридичних осіб полягає дещо в іншому. Слід говорити, звісно ж, не про визначення міри можливостей юридичної особи своїми діями реалізовувати наявну правоздатність залежно від соціально-правового досвіду (вікової зрілості) такої особи. З відомих причин у цьому дійсно немає жодної практичної необхідності. Під час розгляду дієздатності юридичних осіб інтерес становлять проблемні питання про волеформування та волевиявлення. На цей момент звертають увагу й інші дослідники (Жорнокуй та ін., 2017; Лавріненко, 2017).

Згадані проблемні питання є пов'язаними з формуванням волі юридичної особи, встановленням відповідності волі волевиявленню. Вони є продовженням більш загальної проблеми – проблеми походження юридичної особи. За категорією «юридична особа», як відомо, завжди стоять інтереси інших суб'єктів цивільного права, тому вже самою природою юридичної особи створюється проблема відповідності її поведінки інтересам тих, хто ініціював її створення. У вузькому юридичному розумінні юридичні особи не є представниками тих, хто насправді зацікавлений у результаті діяльності такої особи. Але фактично юридичні особи є правовим інструментом досягнення інтересів кінцевими бенефіціаріями. Із цього приводу в юридичній літературі можна зустріти тезу про те, що юридичні особи не в змозі бути носіями «своїх» інтересів, такі суб'єкти не усвідомлюють потребу в досягненні тих чи інших благ (чому є цілком природне пояснення), а отже, вони, як зауважувалося вище, є засобом досягнення інтересів іншими суб'єктами.

Відповідно до вимог ст. 92 ЦК України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, а в деяких випадках – через своїх учасників. При цьому органи юридичних осіб можуть бути як одноособовими, так і колегіальними. Утім, коло фігурантів, поведінкою яких зовні виявляється постать юридичної особи, є більш широким. Серед них слід пригадати і службовців та робітників організації. Усе назване лише підтверджує складність процедур формування волі (її напрямів, обсягів) та зовнішнього її виявлення від імені юридичної особи. Для різних організаційно-правових форм юридичних осіб ці питання будуть вирішуватися по-різному,

¹ Люди, як відомо, набувають здатності бути суб'єктом цивільного права (тобто цивільно-правової якості, що має назву «фізична особа») в момент свого народження. Слід наголосити, що всі без винятку немовлята з моменту свого народження не просто набувають здатності бути учасниками цивільно-правових відносин у майбутньому (в чому, власне, змістовно і полягає поняття «правоздатність»), а є дійсними носіями деяких абсолютних суб'єктивних прав, зокрема права на життя (ст. 281 ЦК України), права на охорону здоров'я (ст. 283 ЦК України), права на особисту недоторканність (ст. 289 ЦК України) тощо. Принципово така ж ситуація спостерігається і в разі визначення моменту виникнення цивільно-правової суб'єктності (цивільної правосуб'єктності) в організацій. Організації набувають якості «юридична особа» зі свого правового «народження», тобто з моменту внесення їх у державний реєстр. При цьому повнота можливостей щодо безпосередньої участі в цивільно-правових відносинах для цих суб'єктів не залежить від обсягу дієздатності. Як слушно зауважив Н. І. Матузов (1997, с. 489), не існує правоздатних, але недієздатних юридичних осіб.

але завжди вони наражатимуться на проблеми винайдення дієвих критеріїв, за якими можна було б установлювати адекватність волі юридичної особи волевиявленню. Тому, якщо ми говоримо про зміст правосуб'єктності в другому значенні, тобто як про повну характеристику якостей суб'єкта, врахування дієздатності є обов'язковим не лише для розгляду суб'єктності фізичних осіб, але й для осіб юридичних.

Резюмуючи розгляд загального визначення категорії «правосуб'єктність», можна зробити висновок про розуміння такої категорії у двох значеннях: 1) як визнання правовим порядком наявності в індивіда чи організації якостей суб'єкта права, тобто властивостей потенційного носія прав та обов'язків; 2) як розгорнута характеристика якостей суб'єкта, яка вказує не лише на його правову здатність мати права та обов'язки в майбутньому (правоздатність), а й на його правову здатність самостійно формувати волю і виявляти її зовні за допомогою здійснення юридично значущих актів поведінки (дієздатність).

Одним із ключових моментів характеристики правосуб'єктності юридичних осіб є встановлення обсягу їх правових можливостей (правоздатності). У літературі тривалий час дискутується питання про те, чи вважати правоздатність юридичних осіб загальною (універсальною) або ж, навпаки, спеціальною (цільовою, обмеженою) (Артикуленко, 2018; Борисова, 2000; Борисова, 2010; Ромовська, 2005)¹.

В Україні та в інших державах, що колись входили до СРСР, ця дискусія на початку 90-х років минулого століття набула свого розвитку в зв'язку зі зміною парадигми побудови політико-економічних відносин у суспільстві. Виникла думка про необхідність надання основним суб'єктам економічних відносин – юридичним особам – більшій свободи у виборі видів майнової діяльності. Передусім ця ідея стосувалася свободи вибору видів підприємницької діяльності. Особливо актуальним це було для раннього періоду формування інфра-

структури економіки, коли підприємницький успіх залежав від швидкості входження суб'єктів економічних відносин у ті чи інші більш рентабельні ринкові ніші. Водночас правові норми радянського законодавства вимагали від юридичних осіб бути учасниками лише тих правовідносин, які відповідають статутним цілям їх діяльності (ст. 26 ЦК УРСР 1963 р.). Формальності, пов'язані з унесенням у статутні положення юридичних осіб необхідних змін або доповнень, заважали оперативно переорієнтуватися з одного виду економічної діяльності на інший.

Справедливо зазначити, що норма ст. 26 ЦК УРСР буквально не називала правоздатність юридичних осіб спеціальною, а лише закріплювала правило про те, що «юридична особа має цивільну правоздатність, яка відповідає цілям її діяльності». Це послужило приводом, на думку З. В. Ромовської (2005), до необґрунтованого ототожнення в літературі цілей діяльності юридичної особи з конкретними діями, що, зрештою, призвело до висновку про неможливість наявності в юридичних осіб тих прав та обов'язків, які не були буквально закріплені в їх статутах. Бажання скоріше вирватися зі стану такої зашореності, зауважує З. В. Ромовська (2005), породило іншу крайність. У новому ЦК України (2003 р.) було закріплено положення про те, що юридична особа здатна мати такі ж самі цивільні права (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ч. 1 ст. 91 ЦК України), що послужило, у свою чергу, причиною для обґрунтування загальної правоздатності юридичних осіб. Однак для беззастережного висновку про наявність в юридичних осіб загальної правоздатності, зазначає З. В. Ромовська (2005), немає підстав, оскільки в законодавстві України міститься велика кількість винятків, що вказують на спеціальну правоздатність тих чи інших юридичних осіб. З аргументом, наведеним З. В. Ромовською, важко не погодитись, адже цих винятків дійсно досить багато.

Так, положення статей 47, 48 Закону України «Про банки та банківську діяльність» указують на можливість надання банківських послуг *виключно банками*. Водночас банкам забороняється здійснювати діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Окрім того, для банків встановлено деякі обмеження щодо здійснення ними операцій з

¹ З метою недопущення позначення одним терміном змістовно різних статусів юридичних осіб словосполучення «обмежена правоздатність юридичних осіб», на нашу думку, слід уживати лише для позначення тих випадків, коли правоздатність юридичних осіб обмежується за рішенням суду (ч. 2 ст. 91 ЦК України). У контексті аналізованої тут дискусії більш відповідними видаються терміни «спеціальна» або «цільова» правоздатність юридичних осіб.

нерухомістю¹. Названі законодавчі обмеження є однією з гарантій стабільності функціонування банківської системи, а тому вони є цілком обґрунтованими як з економічного, так і з юридичного погляду.

Із тих самих міркувань встановлено законом обмеження і для юридичних осіб, які здійснюють страхові послуги. Для підвищення гарантованості якості надання страхових послуг ст. 2 Закону України «Про страхування» категорично вказує, що предметом діяльності страхових організацій «може бути лише страхування, перестраховування і фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та їх управлінням»².

Нормативні вимоги статей 1–3 Закону України «Про кредитні спілки» вказують на можливість здійснення діяльності зі взаємного кредитування лише шляхом утворення юридичної особи як неприбуткової організації, заснованої фізичними особами, професійними спілками чи їх об'єднаннями на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки. Для кредитних спілок взаємне кредитування є виключним видом діяльності. Інші юридичні особи, тобто ті, які не відповідають ознакам кредитної спілки, не мають права здійснювати діяльність зі взаємного кредитування. При цьому самі кредитні спілки можуть учиняти лише ті правочини, які відповідають їх статутним цілям³.

Такі ілюстрації можна було би продовжити, але й зазначеного достатньо, щоб переконатися, що правило про загальну правоздатність юридичних осіб не має тотального характеру (див. додатково закони України «Про товарні біржі», «Про ринки капіталу та

організовані товарні ринки», а також інші нормативно-правові акти)⁴.

Вирішення проблеми встановлення обсягу правоздатності юридичних осіб, на наше переконання, зовсім не пов'язане з тим, щоб визнавати таку правоздатність загальною (універсальною) або ж, навпаки, спеціальною (цільовою). Як слушно зауважив В. А. Белов (2011), дискусія з цього приводу часто точиться без розкриття змістової характеристики термінів «загальна» і «спеціальна» (правоздатність). Так, якщо порівнювати правоздатність фізичних та юридичних осіб, то правоздатність останніх, як вказує В. А. Белов (2011), логічно називати спеціальною, оскільки юридичні особи не можуть бути суб'єктами цілої низки правовідносин, здатність до участі в яких мають виключно фізичні особи. За законодавством України прикладами таких можуть бути: а) особисті немайнові відносини, передбачені главами 21 і 22, а також ст. 438 ЦК України; б) майнові відносини з договору довічного утримання, де відчужувачем може бути тільки фізична особа (ч. 1 ст. 746 ЦК України); в) заповідальні правовідносини (ст. 1234 ЦК України) та інші. Водночас можна назвати винятки з так званої загальної правоздатності фізичних осіб, відповідно до яких учасниками певних правовідносин можуть бути лише юридичні, але не фізичні особи. Приклади таких правовідносин наводилися вище.

До цього можна додати і судження Й. О. Покровського, який свого часу застерігав від одностороннього розуміння принципу спеціальної правоздатності юридичних осіб. Такий принцип може мати різне обґрунтування і в зв'язку з цим різне практичне вираження. З одного боку, говорив Й. О. Покровський (1998, с. 152), «статутна мета юридичної особи являє собою уже внаслідок самого закону природну межу її правоздатності; тоді будь-який акт, що виходить за цю межу, як акт, що порушує норму *juris publici*, має *ipso jure* вважатися нікчемним. Він має вважатися нікчемним навіть тоді, якщо серед членів союзу жодного спору проти акта не стається, якщо, наприклад, постанову загальних зборів акціонерів про відрахування на благодійні цілі ухвалено

¹ Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (дата звернення: 20.11.2021).

² Про страхування : Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр> (дата звернення: 20.11.2021).

³ Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2908-14> (дата звернення: 20.11.2021).

⁴ Про товарні біржі : Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12> (дата звернення: 20.11.2021); Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15> (дата звернення: 20.11.2021).

одноголосно. З погляду правоздатності спеціальної, в цьому сенсі будь-який такий акт має бути скасований *ex officio*, всупереч волі всіх членів союзу». Але, з іншого боку, зауважував Й. О. Покровський, цей принцип можна розуміти й інакше. Метою обмеження можна вважати не дотримання природних меж правоздатності юридичної особи, а охорону інтересів меншості, тобто тих членів союзу, які були не згодні з постановою про розширення правоздатності юридичної особи. У такому разі акт, що виходить за межі статутної мети союзу, має визнаватися не нікчемним, а лише таким, що підлягає оспорюванню, до того ж лише в тому обсязі, в якому він завдає шкоди членським інтересам того, хто оспорує. «В якому саме з цих двох можливих розумінь принцип спеціальності захищається його прихильниками, це далеко не завжди може бути встановлено з переконливістю: часто обидва погляди змішуються, а тим часом цінність і значення кожного з них різні» (Покровський, 1998, с. 152). Дивним чином слова, написані більше ста років тому, є актуальними і для сучасних цивілістичних досліджень.

Отже, правоздатність юридичних осіб має, безсумнівно, специфічний характер, відмінний від правоздатності фізичних осіб. Однак протиставляти правові можливості цих двох видів суб'єктів цивільного права не можна через використання контрпоняць «загальна («універсальна») і «спеціальна» («цільова») правоздатність. Як для фізичних, так і для юридичних осіб має діяти загальний принцип установа меж (обсягу) їх правоздатності: «дозволено все, що не заборонено законом». Для юридичних осіб згадані заборони можуть установаватися не лише законом, але й засновниками (учасни-

ками) у відповідних статутних положеннях. Зрозуміло, що таке самообмеження правоздатності також не має суперечити вимогам закону.

ВИСНОВКИ. Категорію «правосуб'єктність», коли її розкривають у контексті визначення суб'єктності юридичних осіб, можна розуміти у двох значеннях: 1) як правовий наслідок акта законодавства (у вигляді державної реєстрації), що приводить до визнання за певною організацією якостей суб'єкта або, що є тим самим, визнання за організацією статусу «юридична особа»; 2) як розгорнута характеристика якостей суб'єкта, що вказує не лише на його правову здатність мати права та обов'язки в майбутньому (правоздатність), а й на його правову здатність самостійно формувати волю і виявляти її зовні за допомогою здійснення юридично значущих актів поведінки (діездатність).

Обсяги правових можливостей (правоздатності) юридичних осіб некоректно визначати через використання категорій «спеціальна» («цільова») чи «загальна» («універсальна»). Юридична особа як правовий феномен є засобом реалізації інтересів її засновників (учасників). Виходячи із цього, напрями та обсяги діяльності юридичних осіб визначаються ініціативою їх засновників (учасників) у межах прояву принципу «дозволено все, що не заборонено законом». Цей же принцип визначає цивільно-правові можливості фізичних осіб, але правоздатність останніх не залежить від волі інших учасників цивільно-правових відносин. Межі цивільно-правових можливостей фізичних осіб установаються лише законом. Напевно, саме в цій обставині криється найбільш разюча відмінність правоздатності юридичних осіб порівняно з правоздатністю фізичних осіб.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Артикуленко О. В. Правосуб'єктність юридичної особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2018. 228 с.
2. Артикуленко О. Правосуб'єктність юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. С. 238–242.
3. Артикуленко О. Теоретичні аспекти правоздатності юридичної особи: сучасні виклики та невирішені питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 5–9.
4. Белов В. А. Гражданское право. Общая часть : в 2 т. М. : Юрайт, 2011. Т. 2: Лица, блага, факты. 1903 с.
5. Борисова В. И. К проблеме правосубъектности юридического лица. *Проблеми законності*. 2000. Вип. 43. С. 32–37.
6. Борисова В. Институт юридической особи у праві України. *Право України*. 2010. № 12. С. 25–31.
7. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. М. : Госюриздат, 1950. 367 с.
8. Гражданское право : учебник : в 2 т. / отв. ред. Е. А. Суханов. 2-е изд. М. : БЕК, 2000. Т. 1. 816 с.
9. Гражданское право Украины : в 2 ч. / под ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. Харьков : Основа, 1996. Ч. 1. 440 с.
10. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву: из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». М. : Статут, 2000. 777 с.
11. Лаврінченко І. А. Волеформування юридичної особи при вчиненні правочину. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6, т. 4. С. 37–44.
12. Общая теория права : учебник / под общ. ред. А. С. Пиголкина. М. : МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1995. 384 с.

13. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. М. : Статут, 1998. 353 с.
14. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : підручник . Київ : Атіка, 2005. 560 с.
15. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2007. 840 с.
16. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навч. посіб. / за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
17. Теория государства и права. Курс лекций / под общ. ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. М. : Юристъ, 1997. 672 с.
18. Теорія держави і права : підручник / під заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
19. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юрид. лит., 1974. 340 с.
20. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 3 т. / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : Страйд, 2009. Т. 3: Юридична особа. 736 с.

Надійшла до редакції: 24.11.2021

ЧАЛЫЙ Ю. И. ПРАВОСУБЪЕКТНОСТЬ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ: ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМНЫЕ АСПЕКТЫ

Сосредоточено внимание на определении понятия и элементов правосубъектности юридических лиц. Делается вывод о том, что подобными элементами следует признавать как правоспособность, так и дееспособность. Правоспособность определяет правовое бытие юридических лиц и указывает на объем возможностей их участия в гражданских или других правоотношениях. Аргументировано, что правоспособность юридических лиц некорректно определять через категории «общая» («универсальная») или, наоборот, «специальная» («целевая»). Также отмечено, что функциональное назначение дееспособности юридических лиц состоит не в определении пределов осуществления ими активной правосубъектности, как это имеет место в случае с дееспособностью лиц физических, а в установлении круга лиц (органов, должностных лиц, участников и пр.), волей и волеизъявлением которых субъектная правовая потенция юридических лиц может быть реализована.

Ключевые слова: правосубъектность юридических лиц, правоспособность юридических лиц, дееспособность юридических лиц.

CHALYI YU. I. LEGAL PERSONALITY OF LEGAL ENTITIES: SOME PROBLEMATIC ASPECTS

The concepts and elements of legal personality of legal entities are defined. This research emphasis is explained by the fact that legal entities do not have a bodily substrate. Recognition of the participation of legal entities in civil legal relations is through the external realization of the legal personality of these persons. This circumstance explains the urgency of addressing the issues of legal personality of legal entities. The category of "legal personality", when disclosed in the context of defining the subjectivity of legal entities, can be understood in two senses: 1) as a legal consequence of an act of legislation (in the form of state registration), which entails the recognition of the qualities of the subject by a certain organization or, that is, the recognition by the organization of the status of "legal entity"; 2) as a detailed description of the qualities of the subject, indicating not only his legal ability to have rights and responsibilities in the future (legal capacity), but also the ability to independently form the will and express it externally by implementing legally significant acts of conduct (capacity). The application of the formal-legal (dogmatic) method made it possible to conclude that the elements of legal personality of legal entities should be recognized as legal capacity and legal capacity. Legal capacity determines the legal existence of legal entities and indicates the extent of their participation in civil or other legal relations. It is argued that the legal capacity of legal entities is incorrect to determine through the categories of "general (universal)" or, conversely, "special (target)". It is emphasized that the functional purpose of the legal capacity of legal entities is not to determine the limits of their active legal personality, as in the case of the legal capacity of individuals, but to establish the range of persons (bodies, officials, participants), by the will and expression of which the subjective legal potential of legal entities can be realized.

Key words: legal personality of legal entities, legal capacity of legal entities, capacity of legal entities.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Чалий Ю. І. Правосуб'єктність юридичних осіб: окремі проблемні аспекти. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 149–155. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.15>.

Citation (APA): Chalyi, Yu. I. (2021). Legal personality of legal entities: some problematic aspects. *Law and Safety*, 4(83), 149–155. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.15>.

ВІКТОРІЯ ЮРІЇВНА ЄВКО,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра цивільно-правових дисциплін;

 <https://orcid.org/0000-0001-5871-803X>,
e-mail: salvevika@yahoo.com

ПРАВО ДРУЖИНИ НА УТРИМАННЯ ПІД ЧАС ВАГІТНОСТІ ТА В РАЗІ ПРОЖИВАННЯ З НЕЮ ДИТИНИ У ВІЦІ ДО ТРЬОХ РОКІВ

Розглянуто проблеми здійснення вагітною жінкою та жінкою, з якою проживає дитина у віці до трьох років, свого права на утримання від чоловіка. Метою дослідження є формулювання теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо застосування норм, які регулюють порядок здійснення жінкою права на утримання. Дослідження чинного законодавства й аналіз практики розгляду судами справ про надання утримання дружині дали змогу зробити висновок, що ч. 5 ст. 84 СК України унеможлиблює здійснення вагітною дружиною свого права на утримання від чоловіка під час вагітності. Можливість чоловіка надавати матеріальну допомогу дружині має оцінюватись судом на підставі комплексу фактів, які характеризують його матеріальне становище. За прострочення чоловіком сплати аліментів на утримання дружини може бути застосована відповідальність у вигляді пені, передбачена ст. 196 СК України.

Ключові слова: шлюб, право на утримання вагітної дружини, право на утримання, аліменти, право дружини на утримання, прострочення сплати аліментів, припинення шлюбу, штраф, неустойка, пеня.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Право на материнство є природним правом жінки. Відповідно до ст. 51 Конституції України материнство охороняється державою. Чинне законодавство містить цілу низку правових гарантій, покликаних сприяти здійсненню жінкою свого права на материнство. Відповідно до ст. 84 Сімейного кодексу України (далі – СК України)¹ дружина під час вагітності та дружина, з якою проживає дитина у віці до трьох років, мають право на утримання від чоловіка. Відповідно до ст. 176 Кодексу законів про працю України² не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні та направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років. Відповідно до ч. 1 ст. 79 Кримінального кодексу

України (далі – КК України)³ вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до семи років, у разі призначення їм покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі й особливо тяжкі злочини, а також за корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, суд може звільнити від відбування як основного, так і додаткового покарання з установами іспитового строку у межах строку, на який згідно із законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку.

Разом із тим вагітні жінки та жінки, які мають дітей у віці до 3 років, залишаються соціально уразливою категорією населення. В Україні на законодавчому рівні закріплено два різні за своєю суттю та правовою природою механізми матеріальної підтримки вагітних жінок та жінок, які виховують дітей. Перший механізм є публічним і передбачає надання

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 05.11.2021).

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 05.11.2021).

³ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.11.2021).

державою жінці допомоги у зв'язку з вагітністю та пологами та допомоги в разі народження дитини.

Другий механізм матеріального забезпечення вагітної жінки та жінки, з якою проживає дитина у віці до трьох років, є приватним. СК України закріплює право вагітної жінки та жінки, з якою проживає дитина у віці до трьох років, на утримання від її чоловіка – батька дитини. Таке утримання, на відміну від публічного, може надаватися як у добровільному, так і у примусовому порядку, як у грошовій, так і в натуральній формі (ст. 77 СК України)¹. Здійснення цього права забезпечується можливістю для жінки звернутися до суду з позовом про надання їй утримання.

Проте зазначені механізми не повною мірою задовольняють потреби вагітних жінок та жінок, з якими проживають діти. Через специфіку цієї статті ми не аналізуємо публічний механізм надання жінці державної допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами та допомоги в разі народження дитини. Ми проаналізували норми, які регулюють порядок здійснення жінкою свого права на утримання від чоловіка під час вагітності та проживання з нею дитини у віці до трьох років, а також практику застосування цих норм.

Слід зазначити, що цю проблему в юридичній літературі досліджено недостатньо. Теоретичним питанням аліментних зобов'язань були присвячені роботи О. С. Адамової (2019), Л. В. Афанасьєвої (2003), В. І. Борисової та Л. В. Красицької (2020), В. О. Кожевникової (2017), Т. П. Красвітної (2019), Я. В. Новохатської (2006), О. І. Сафончик (2018), В. І. Труби (2014), Ю. В. Труфанової (2020), О. А. Шершньової (2013) та інші. Порядку договірному регулювання відносин подружжя щодо утримання у своїх роботах приділяли увагу В. К. Антошкіна (2006), Г. М. Ахмач (2009), К. С. Верховець (2016) та інші. Проте у зазначених роботах не було приділено достатньої уваги дослідженню проблем, які виникають під час здійснення вагітною дружиною та/або дружиною, з якою проживає дитина у віці до трьох років, свого права на утримання від чоловіка – батька дитини.

Разом із тим питання надання утримання вагітній дружині та дружині, з якою проживає дитина у віці до трьох років, постає в юридич-

ній практиці уже часто, і практика застосування відповідних норм судами України є досить широкою та суперечливою. Саме тому необхідно глибше дослідити зазначену проблему та сформулювати теоретичні положення і практичні рекомендації щодо застосування норм СК України, які регулюють порядок здійснення жінкою свого права на утримання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Метою* цього дослідження є формулювання теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо застосування норм СК України, які регулюють порядок здійснення жінкою свого права на утримання. Ця цільова спрямованість зумовила необхідність вирішити такі основні *завдання*: дослідити чинне сімейне законодавство, яке регулює права та обов'язки подружжя з утримання; проаналізувати практику розгляду судами справ про надання утримання вагітній дружині та дружині, з якою проживає дитина у віці до трьох років; визначити коло тих проблем, що виникають під час здійснення вагітною дружиною та жінкою, з якою проживає дитина у віці до трьох років, свого права на утримання від чоловіка – батька дитини, та знайти їх рішення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Дослідження здійснювалося з використанням історико-порівняльного методу, за допомогою якого вивчено динаміку розвитку законодавства, яке регулює надання утримання членами подружжя одне одному. Порівняльно-правовий метод став засобом визначення порядку здійснення вагітною дружиною та дружиною, з якою проживає дитина у віці до трьох років, свого права на утримання від чоловіка – батька дитини. Не менш важливу роль відіграв метод системного аналізу судових справ про стягнення аліментів на утримання вагітної дружини та/або дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років. Аналіз відповідного законодавства України здійснювався за допомогою загальнонаукових і спеціально-юридичних методів: системного, функціонального, аналітичного, формально-логічного та формально-юридичного.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Із моменту укладення шлюбу між членами подружжя виникає досить складний комплекс особистих немайнових і майнових прав та обов'язків. Правовідносини з утримання, які входять до цього комплексу, хоча і є майновими, ґрунтуються на особистих відносинах усередині подружжя. Саме особистий зв'язок жінки та чоловіка обумовлює виключну індивідуалізацію суб'єктного складу цих відносин і неможливість заміни суб'єктів цих

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 05.11.2021).

правовідносин іншими особами. Сутність цих правовідносин становлять взаємна допомога та участь у веденні спільного господарства, спільне виховання та утримання дітей. Зазвичай обов'язок взаємного утримання виконується кожним із подружжя добровільно і до певної миті не забезпечується можливістю застосування державного примусу до зобов'язаної особи. Але з виникненням певних юридичних фактів обов'язок членів подружжя із взаємного утримання стає юридичним.

Юридичні факти, які тягнуть за собою виникнення в одного з подружжя права на утримання від іншого, можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних можна віднести: 1) непрацездатність одного з подружжя; 2) його нужденність; 3) платоспроможність іншого з подружжя. До спеціальних юридичних фактів належать: 1) вагітність дружини; 2) проживання з одним із подружжя дитини у віці до трьох років; 3) проживання з одним із подружжя дитини у віці до шести років, яка має вади фізичного або психічного розвитку; 4) проживання та опікування одним із подружжя дитиною з інвалідністю, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду.

Зазначені юридичні факти в разі накопичення їх у певний юридичний склад породжують право одного з подружжя на безпосереднє звернення до суду за примусовим виконанням добровільно не виконаного обов'язку з утримання іншим із подружжя (п. 2 ч. 2 ст. 18 СК України)¹.

Особливе місце серед спеціальних підстав виникнення права на утримання посідає вагітність дружини та проживання з дружиною дитини у віці до трьох років. Так, СК України закріплює у ст. 84 право дружини на утримання від чоловіка під час вагітності, а також право дружини, з якою проживає дитина, на утримання від чоловіка – батька дитини до досягнення дитиною трьох років². Є підстави вважати, що законодавець, закріпивши зазначені норми у двох різних частинах статті 84 СК України, розглядає їх як два самостійних права жінки. По-перше, це право вагітної дружини на утримання від чоловіка, а по-друге, право на утримання жінки, з якою проживає дитина у віці до трьох років. На наш погляд, це можна пояснити тим, що для виникнення в жінки права на утримання потрібні різні підстави.

Отже, з моменту зачаття дитини у дружини виникає право на утримання від чоловіка. Це право має певні особливості:

- 1) таке право має тільки жінка;
- 2) існування цього права має строковий характер (воно триває з моменту зачаття дитини і до моменту припинення вагітності чи народження дитини);
- 3) таке право має тільки жінка, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі;
- 4) зобов'язаною особою щодо цієї жінки є тільки її чоловік (тобто особа, з якою жінка перебуває в зареєстрованому шлюбі).

Підставами для виникнення у вагітної жінки права на утримання є певні.

1. *Факт перебування жінки у зареєстрованому шлюбі.* Жінка, з якою чоловік проживав однією сім'єю без реєстрації шлюбу, під час вагітності не має права вимагати утримання від чоловіка (ч. 2 ст. 91 СК України). Відповідно до ч. 6 ст. 84 СК України це право зберігається за вагітною дружиною і в разі розірвання нею шлюбу. З іншого боку, в ч. 2 ст. 110 СК України забороняється розірвання шлюбу протягом вагітності дружини. Проте відповідно до ч. 3 ст. 110 СК України чоловік і дружина мають право подати позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнано іншою особою³. Але ж чоловік, який визнав своє батьківство щодо зачатої дитини, не обов'язково укладе шлюб із вагітною жінкою. Тому виникає питання, хто в цьому разі має надавати кошти на утримання вагітної жінки: колишній чоловік чи чоловік, який визнав своє батьківство стосовно зачатої дитини? Зі змісту ч. 1 ст. 84 СК України можна зробити висновок, що кошти на утримання в такому разі має надавати колишній чоловік вагітної жінки, оскільки ця норма не ставить право вагітної дружини на утримання в залежність від батьківства її чоловіка щодо зачатої дитини. Це право виникає в неї саме щодо її чоловіка, а не щодо батька дитини, на відміну від права на утримання дружини, з якою проживає дитина. Отже, право на утримання під час вагітності від чоловіка має *тільки дружина*. Право на утримання має також жінка в разі визнання шлюбу недійсним, якщо вона не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу (п. 3 ч. 1 ст. 46 СК України)⁴.

2. *Жінка є вагітною.* Її вагітність підтверджується довідкою з лікувального закладу про поставлення її на облік.

Щодо моменту виникнення у вагітної дружини права на утримання від її чоловіка в науковій літературі існує дві різні думки. Так,

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

З. В. Ромовська (2003) вважає, що зазначене право виникає з того моменту, коли вагітність дружини була виявлена. Іншої думки дотримується Я. В. Новохатська (2006). Вона вважає, що таке право виникає у жінки з моменту зачаття дитини. Вважаємо, що кожна з цих думок має певні вади. Момент зачаття встановити досить важко, а для суду потрібні докази вагітності дружини. Такими доказами у судовій практиці зазвичай є довідка з лікувального закладу про взяття жінки на облік. Вагітній жінці рекомендується здійснювати перший візит до лікаря у строк дванадцять тижнів вагітності¹. Це означає, що вагітність жінкою може бути виявлена й у строк чотири тижні, а стає вона на облік у строк дванадцять тижнів вагітності. Тобто довідку про поставлення її на облік вона отримає значно пізніше, ніж виявить вагітність. Тому моменти виявлення жінкою вагітності й отримання нею письмових доказів своєї вагітності можуть не збігатися в часі. І як наслідок за відсутності письмових доказів вагітності жінка має змогу звернутися до суду з позовом до чоловіка про надання коштів на утримання теж значно пізніше, ніж вагітність буде виявлена. А до цього терміну необхідно додати ще строк розгляду справи у суді. Отже, виникає логічне запитання: а чи може вагітна дружина стягнути з чоловіка кошти на своє утримання за минулий час? На наш погляд, відповідь на це питання має бути позитивною. Відповідно до ч. 2 ст. 79 СК України, якщо дружина вживала заходів щодо одержання аліментів від відповідача, але не могла їх одержати внаслідок його ухилення від їх сплати, суд залежно від обставин справи може постановити рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більше як за один рік². Ця стаття дає право дружині, з якою проживає дитина у віці до трьох років, стягнути кошти на своє утримання за минулий час, зокрема і за час своєї вагітності. Проте відповідної судової практики наразі поки що не існує.

Згідно з ч. 1 ст. 79 СК України аліменти присуджуються за рішенням суду з дня по-

дання позовної заяви. Проте під час виконання рішень судів про стягнення коштів на утримання вагітної дружини існує певне обмеження. Справа в тому, що відповідно до ч. 5 ст. 84 СК України аліменти, присуджені дружині під час вагітності, сплачуються після народження дитини. Така позиція законодавця викликає подив. Коли жінка є вагітною, вона потребує значних матеріальних витрат на забезпечення належних умов для збереження її здоров'я та народження здорової дитини. Ці витрати потрібні жінці, як правило, негайно, і чекати до народження дитини вона не має змоги. Суди знайшли певний вихід із такого становища, проте він не рятує жінок надовго. Як правило, суди допускають негайне виконання рішень у справах про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць³, відповідно до положення п. 1 ч. 1 ст. 430 Цивільного процесуального кодексу України⁴.

Отже, вважаємо, що положення ч. 5 ст. 84 СК України потребує перегляду і зазначену норму слід виключити, оскільки вона практично унеможлиблює здійснення вагітною дружиною свого права на утримання від чоловіка під час вагітності.

Крім того, нерідко під час розгляду в судах позовів про надання утримання вагітній дружині їх чоловіки заявляють, що дружина вагітна від іншого чоловіка. Така заява чоловіка до народження дитини не звільняє його від обов'язку надавати кошти на утримання вагітної дружини, оскільки закон допускає оспорування батьківства лише після народження

¹ Про організацію амбулаторної акушерсько-гінекологічної допомоги в Україні : Наказ МОЗ України від 15.07.2011 № 417 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0417282-11> (дата звернення: 05.11.2021).

² Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 05.11.2021).

³ Рішення Радивилівського районного суду Рівненської обл. від 17.08.2021 : справа № 568/509/21, провадження № 2/568/801/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99039594> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Золочівського районного суду Харківської обл. від 22.09.2021 : справа № 622/892/21, провадження № 2/622/380/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99810712> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Краматорського міського суду Донецької обл. від 06.09.2021 : справа № 234/8249/21, провадження № 2/234/3243/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99530862> (дата звернення: 05.11.2021).

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 05.11.2021).

дитини (ч. 3 ст. 136 СК України)¹. Більш того, якщо чоловік, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, може не подати спільну з нею заяву про записування його як батька дитини, то чоловік такої жінки записується батьком дитини автоматично на основі Свідоцтва про шлюб на підставі презумпції батьківства чоловіка матері дитини.

Після народження дитини право вагітної дружини на утримання трансформується у право на утримання дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років. Для виникнення цього права потрібна така сукупність юридичних фактів.

1. *Дитина має народитися живою*. У разі народження дитини мертвою або у разі смерті дитини право дружини на утримання припиняється (ч. 1 ст. 85 СК України). У таких випадках право жінки на утримання триватиме протягом її вагітності та до смерті дитини.

2. *Дитина має проживати з матір'ю*. Статтею 29 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) встановлено презумпцію того, що місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає². Для підтвердження факту проживання дитини разом із матір'ю суду надається довідка про те, що дитина проживає саме з нею. Разом із тим СК України допускає, що дитина може бути залишена у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, передана на виховання фізичним та юридичним особам. Через це є підстави вважати, що у жінки, яка залишила свою дитину в пологовому будинку або передала її на виховання іншим особам, права на утримання від чоловіка – батька дитини не виникає.

3. *Чоловік, зобов'язаний надавати утримання жінці, має бути записаний батьком дитини у Свідоцтві про народження дитини*. При цьому слід мати на увазі, що походження дитини від батька має встановлюватись на підставі:

– свідоцтва про шлюб батьків дитини (ст. 122 СК України);

– заяви матері та батька дитини (п. 1 ч. 2 ст. 125 СК України);

– спільної заяви матері та чоловіка, який вважає себе батьком дитини (ст. 126 СК України);

– рішення суду (п. 2 ч. 2 ст. 125 СК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 135 СК України в разі народження дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень робиться за прізвищем і громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою. Отже, якщо відомості про батька у Свідоцтві про народження дитини записано зі слів матері, то обов'язок з утримання жінки – матері дитини у такого чоловіка не виникає доти, доки його батьківство не буде встановлено у визначеному ст. 128 СК України порядку, і до Свідоцтва про народження дитини не буде внесено запис про конкретного чоловіка як батька.

4. *Перебування жінки та чоловіка – батька дитини у зареєстрованому шлюбі*. Наразі цей юридичний факт є факультативним, на відміну від раніше чинного законодавства.

Закон передбачає із цього правила декілька винятків. По-перше, відповідно до ч. 6 ст. 84 СК України дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання і в разі розірвання шлюбу. По-друге, відповідно до ч. 2 ст. 91 СК України жінка, яка не перебуває у шлюбі з чоловіком – батьком дитини, має право на утримання в разі проживання з нею їхньої дитини. По-третє, в разі визнання шлюбу недійсним, якщо жінка не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право на утримання від чоловіка – батька дитини³.

5. *Право жінки на утримання триває до досягнення дитиною трьох років*. Протягом цього періоду це право не залежить від фізичного стану та стану здоров'я дитини.

Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має незалежно від того, чи вона працює, та незалежно від її матеріального становища. Єдиною умовою, якою обмежується можливість для жінки здійснення цього права, є можливість чоловіка надавати кошти на утримання. Саме ця умова і є найскладнішою для доведення у судовій практиці. Проаналізувавши близько

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 05.11.2021).

² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 05.11.2021).

³ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 05.11.2021).

трьохсот судових рішень у справах про надання утримання вагітній дружині, а також дружині, з якою проживає дитина у віці до трьох років, ми дійшли висновку, що судді мають на цю проблему два протилежних погляди.

Одна група суддів вирішує ці справи, виходячи з презумпції платоспроможності працездатного чоловіка. Тобто вважається, що працездатний чоловік може надавати матеріальну допомогу своїй дружині. У таких справах суди не вимагають ні від позивачів, ні від відповідачів доказів платоспроможності відповідача і задовольняють позови¹.

Інші судді, навпаки, виходять із презумпції того, що чоловік не може надавати матеріальну допомогу дружині, якщо дружиною не надано докази іншого². При цьому слід мати

¹ Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 10.02.2021 : справа № 199/8136/20, провадження № 2/199/1205/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94873325> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 14.09.2021 : справа № 333/3598/21, провадження 2/333/2774/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99662408> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Іллічівського районного суду м. Маріуполя Донецької обл. від 19.02.2021 : справа № 264/8302/20, провадження № 2/264/12/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95015086> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва від 20.09.2021 : справа № 490/2972/21, провадження № 2/490/3190/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99725641> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Барського районного суду Вінницької обл. від 20.05.2021 : справа № 125/1841/20, провадження № 2/125/567/2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97104509> (дата звернення: 05.11.2021).

² Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 05.02.2021 : справа № 646/1630/20, провадження 2/646/366/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95251505> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Козівського районного суду Тернопільської обл. від 15.06.2021 : справа № 607/17766/20, провадження № 2/951/122/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97743540> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Кам'янка-Бузького район-

на увазі, що для жінки довести цей факт буває вкрай важко. Наслідком такої позиції судів є залишення без засобів до існування жінок з інвалідністю, які не мають змоги працювати, оскільки здійснюють догляд за дитиною у віці до трьох років.

Питання наявності можливості у чоловіка надавати матеріальну допомогу дружині неодноразово обговорювалося і в юридичній літературі. На це звертали увагу М. Г. Масевич (1968), Г. М. Рабец (1974), Л. М. Рогович (1978), Т. П. Красвітна (2019) та інші. Усі вони наголошували на тому, що під час установаження матеріального становища чоловіка, який зобов'язаний сплачувати кошти на утримання вагітної дружини та дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років, суду необхідно з'ясувати цілу низку обставин:

- 1) наявність у чоловіка постійного доходу;
- 2) рівень працездатності чоловіка;
- 3) місце проживання чоловіка;
- 4) наявність у чоловіка на утриманні інших осіб;
- 5) наявність у чоловіка на праві власності нерухомого майна;
- 6) наявність у чоловіка можливості отримувати кошти на утримання.

До того ж М. Г. Масевич (1968, с. 94) наголошувала на тому, що можливість чоловіка надавати утримання слід розглядати не лише як наявність або відсутність у нього достатніх коштів, а й як наявність у нього працездатності. Із цього можна зробити висновок, що можливість чоловіка надавати матеріальну допомогу дружині суд має оцінювати на підставі дослідження цілої низки юридичних фактів, які характеризують його матеріальне становище, а не лише на підставі оцінки розміру його доходів.

Глава 9 СК України не передбачає наслідків несплати коштів на утримання вагітної

ного суду Львівської обл. від 03.08.2021 : справа № 446/1035/21, провадження № 2/446/806/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98895862> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Яворівського районного суду Львівської обл. від 18.06.2021 : справа № 944/889/21, провадження № 2/944/898/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98089426> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Голопристанського районного суду Херсонської обл. від 29.04.2021 : справа № 654/245/21, провадження № 2/654/509/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96715948> (дата звернення: 05.11.2021).

дружини та дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років. У зв'язку з цим виникає питання, чи може до цих правовідносин за аналогією застосовуватися норма ст. 196 СК України про відповідальність за прострочення сплати аліментів?

На це питання судова практика дає неоднозначну відповідь. Частина суддів задовольняє позови жінок про стягнення заборгованості по аліментах та пені щодо виплати аліментів із застосуванням до цих відносин норм ст. 196 СК України¹.

Інша частина суддів відмовляє у таких позовах², схиляючись до думки, що, виходячи із

¹ Рішення Інгулецького районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської обл. від 16.06.2021 : справа № 213/941/21, провадження 2/213/988/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97711909> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Деснянського районного суду міста Чернігова від 29.07.2021 : справа № 750/5366/21, провадження № 2/750/1521/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98631392> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Чорнобаївського районного суду Черкаської обл. від 30.06.2021 : справа № 709/507/21, провадження № 2/709/295/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98012044> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Полонського районного суду Хмельницької обл. від 22.06.2021 : справа № 681/96/21, провадження № 2/681/202/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97814556> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Заводського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської обл. від 27.01.2021 : справа № 208/5790/20, провадження № 2/208/740/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95837239> (дата звернення: 05.11.2021).

² Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської обл. від 12.05.2021 : справа № 161/2924/21, провадження № 2/161/1799/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96917886> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Краматорського міського суду Донецької обл. від 05.10.2021 : справа № 234/10573/21, провадження № 2/234/3726/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100224355> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 16.03.2021 : справа № 201/10071/20, провадження № 2/201/510/2021 // Єдиний державний реєстр судових рі-

системного аналізу глави 15 і глави 22 СК України, зокрема статті 274 СК України, норми глави 15 СК України до правовідносин, урегульованих нормами інших глав СК України, можуть застосовуватися лише у разі прямого на це посилання. Іншим прикладом може бути те, що сімейне законодавство поширює положення статті 196 СК України також на правовідносини, визначені главою 16 СК України, якими встановлено обов'язки батьків утримувати повнолітніх дочку чи сина. Так, ст. 201 СК України містить пряму вказівку на те, що до відносин між батьками і дочкою чи сином щодо надання їм утримання застосовуються норми статей 187, 189–192 і 194–197 цього Кодексу. *Разом із тим сімейне законодавство не містить положень, які поширюють дію статті 196 СК України на правовідносини, визначені главою 17 СК України, якими встановлено обов'язки повнолітніх дочки, сина утримувати батьків.* У свою чергу, глава 9 СК України не містить посилань на те, що визначення заборгованості за аліментами на одного із подружжя здійснюється відповідно до статей 194–197 СК України, а тому положення ст. 196 цього Кодексу на спірні правовідносини не поширюються.

Аналогічний підхід до дії ст. 196 СК України продемонстрував і Верховний Суд у постанові від 27 червня 2019 р. у справі № 635/6679/16-ц (провадження № 61-22926св18). Зокрема, касаційна інстанція наголосила на тому, що вимоги статті 196 СК України передбачають відповідальність за прострочення сплати аліментів у вигляді неустойки лише в разі виникнення заборгованості за аліментами, які сплачуються на дітей, і не розповсюджуються на правовідносини щодо сплати аліментів на утримання батьків. Крім того, Верховний Суд звернув увагу на неможливість застосування аналогії закону, «розширивши» дію статті 196 СК України³.

решень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95729493> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Корсунь-Шевченківського районного суду Черкаської обл. від 13.04.2021 : справа № 699/191/21, провадження № 2/699/262/21 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97121599> (дата звернення: 05.11.2021); Рішення Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 31.08.2021 : справа № 336/3157/21, провадження № 2/337/1641/2021 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99368133> (дата звернення: 05.11.2021).

³ Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 27.06.2019 : справа

Слід також зазначити, що Верховний Суд у своїй постанові від 27 червня 2019 р. у справі № 635/6679/16-ц зазначив, що згідно зі ст. 8 СК України, якщо особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами не врегульовано цим Кодексом, вони регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Тобто особа, яка вважає свої права порушеними, за умови доведення такого порушення має можливість захистити свої відповідні права у спосіб, передбачений чинним законодавством, зокрема ЦК України¹.

Отже, можна зробити висновок, що правова позиція Верховного Суду полягає у тому, що, по-перше, недопустимо розширювати дію статті 196 СК України, а, по-друге, один із подружжя та непрацездатні батьки можуть захистити свої порушені права у спосіб, передбачений ЦК України.

На наш погляд, така позиція Верховного Суду є дещо спірною. СК України регулює декілька груп відносин з утримання, які відрізняються між собою суб'єктивним складом та підставами виникнення, але за своєю правовою природою всі ці відносини є подібними між собою і, на нашу думку, потребують схожого правового регулювання. Та обставина, що відповідальність за прострочення сплати аліментів у вигляді неустойки (пені) передбачається тільки за прострочення сплати аліментів на дитину (ст. 196 СК України), повнолітніх доньку чи сина (ст. 201 СК України) та для визначення заборгованості за аліментами, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів (ст. 274 СК України), свідчить, скоріше, не про те, що до інших відносин з утримання зазначена норма не має застосовуватися, а про прогалину в чинному сімейному законодавстві. Цю прогалину можна подолати саме шляхом застосування аналогії закону, відповідно до ч. 1 ст. 10 СК України. Якщо певні сімейні відносини не врегульовано СК України, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми СК України, які регулюють такі відносини (аналогія закону).

Аналогічної думки дотримуються також А. М. Буряченко (2021) та Т. П. Красвітна (2019, с. 13). Остання, зокрема, зазначає, що «у разі

№ 635/6679/16-ц, провадження № 61-22926св18 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96917886> (дата звернення: 05.11.2021).

¹ Там само.

прострочення сплати аліментів одному з подружжя другим з подружжя виникає право на стягнення неустойки за прострочення сплати аліментів виключно у формі пені. Пеня за заборгованість по сплаті аліментів нараховується на всю суму несплачених аліментів за кожний день прострочення її сплати, а її нарахування не обмежується тільки тим місяцем, в якому не проводилося стягнення».

Отже, можна зробити висновок, що за прострочення чоловіком сплати аліментів на утримання вагітної дружини або дружини, яка проживає з дитиною у віці до трьох років, може бути застосована відповідальність у вигляді стягнення неустойки (пені), передбаченої ст. 196 СК України.

Крім цього, за прострочення чоловіком сплати аліментів на утримання вагітної дружини або дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років, чинним законодавством передбачено й інші види відповідальності.

Так, стаття 183-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачає накладення адміністративного стягнення на боржника за несплату аліментів на одного з подружжя, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання².

Відповідно до ч. 9 ст. 71 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 р.³ за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за чотири місяці, державний виконавець до погашення боржником заборгованості зі сплати аліментів у повному обсязі виносить вмотивовані постанови:

- 1) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві виїзду за межі України;
- 2) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві керування транспортними засобами;
- 3) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 05.11.2021).

³ Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 05.11.2021).

охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;

4) про встановлення тимчасового обмеження боржника у праві полювання.

Частиною 14 ст. 71 зазначеного Закону передбачено санкції до боржника, який досить тривалий час ухиляється від сплати аліментів на утримання дружини. Так, за наявності заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за певну кількість років, на боржника може бути накладено штраф:

- за один рік прострочення сплати аліментів – у розмірі 20 відсотків суми заборгованості;
- за два роки – у розмірі 30 відсотків суми заборгованості;
- за три роки – у розмірі 50 відсотків суми заборгованості.

Суми штрафів стягуються з боржника і перераховуються стягувачу¹.

Звертає на себе увагу те, що за ухилення від сплати аліментів на утримання дітей та непрацездатних батьків чинне законодавство також передбачає кримінальну відповідальність. За ухилення від сплати аліментів на утримання вагітної дружини та/або дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років, кримінальну відповідальність не передбачено. І це, вважаємо, теж є прогалиною в чинному законодавстві, оскільки всі види утримання членів сім'ї та родичів, передбачені сімейним законодавством України, мають однакову правову природу і потребують однакового правового регулювання. З огляду на це пропонуємо внести до ст. 164 КК України відповідні зміни.

ВИСНОВКИ. Проведене нами дослідження чинного сімейного законодавства, яке регулює права та обов'язки подружжя щодо утримання, та аналіз практики розгляду судами справ про надання утримання вагітній дружині та дружині, з якою проживає дитина у віці до трьох років, дали змогу зробити такі висновки.

1. Положення ст. 84 СК України потребують перегляду, і ч. 5 зазначеної норми слід

виключити, оскільки вона практично унеможливує здійснення вагітною дружиною свого права на утримання від чоловіка під час вагітності.

2. Стаття 79 СК України дає право дружині, з якою проживає дитина у віці до трьох років, стягнути з чоловіка – батька дитини кошти на своє утримання за минулий час, зокрема і за час своєї вагітності.

3. Можливість чоловіка надавати матеріальну допомогу дружині має оцінюватись судом на підставі дослідження цілої низки юридичних фактів, які характеризують його матеріальне становище (наявність постійного доходу, рівень працездатності, місце проживання, наявність на утриманні інших осіб, наявність на праві власності нерухомого майна, наявність можливості отримувати кошти на утримання від інших осіб), а не лише на підставі оцінки розміру його доходів.

4. Та обставина, що відповідальність за прострочення сплати аліментів у вигляді неустойки (пені) передбачається тільки за прострочення сплати аліментів на дитину (ст. 196 СК України), повнолітніх доньку чи сина (ст. 201 СК України) та для визначення заборгованості за аліментами, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів (ст. 274 СК України), свідчить про прогалину в чинному сімейному законодавстві, яку можна подолати шляхом застосування аналогії закону відповідно до ч. 1 ст. 10 СК України.

5. За прострочення чоловіком сплати аліментів на утримання вагітної дружини або дружини, яка проживає з дитиною у віці до трьох років, може бути застосована відповідальність у вигляді стягнення неустойки (пені), передбачена ст. 196 СК України.

6. За ухилення від сплати аліментів на утримання вагітної дружини та/або дружини, з якою проживає дитина у віці до трьох років, кримінальна відповідальність не передбачається, і це теж є прогалиною в чинному законодавстві, оскільки всі види утримання членів сім'ї та родичів, передбачені сімейним законодавством України, мають однакову правову природу і потребують однакового правового регулювання. З огляду на це пропонуємо внести до ст. 164 КК України відповідні зміни.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Адамова О. До питання про поняття аліментів, аліментних правовідносин та особливості аліментних зобов'язань. *Юридичний вісник*. 2019. № 3. С. 117–122. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i3.952>.

¹ Там само.

2. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 20 с.
3. Афанасьєва Л. В. Аліментні правовідносини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2003. 20 с.
4. Ахмач Г. М. Договірні правовідносини членів сім'ї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2009. 21 с.
5. Буряченко А. М. Поняття та зміст юридичної відповідальності подружжя за невиконання аліментних зобов'язань у сімейному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 94–97. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.17>.
6. Верховець К. С. Щодо питання договірної порядку надання утримання між подружжям. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 20. С. 127–130.
7. Кожевникова В. Правове регулювання здійснення та обмеження права на утримання одного з подружжя. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 35–39.
8. Красвітна Т. П. Зобов'язання подружжя по утриманню у сімейному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 24 с.
9. Масевич М. Г. Основания возникновения алиментных обязательств. *Правовые вопросы семьи и воспитания детей*. 1968. № 1. С. 87–96.
10. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 20 с.
11. Рабец А. М. Алиментные обязательства между супругами. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1974. 49 с.
12. Рогович Л. Н. Правовые отношения супругов по материальному содержанию : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Свердловск, 1978. 14 с.
13. Ромовська З. В. Семейный кодекс України : наук.-практ. комент. Київ : Ін Юре, 2003. 532 с.
14. Сафончик О. І. Деякі питання щодо утримання подружжя за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 43. С. 195–199.
15. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2018. 41 с.
16. Семейный кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. 855 с.
17. Труба В. І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова. Серія: Правознавство*. 2014. Т. 19, вип. 3 (24). С. 44–49.
18. Труфанова Ю. В. Окремі види аліментних зобов'язань // Проблеми сучасного сімейного права : монографія / за наук. ред. І. С. Лукасевич-Крутник. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. С. 113–138.
19. Шершньова О. А. Правове регулювання відносин утримання (алементування): термінологічна проблема. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 114, ч. 2. С. 67–72.
20. Borisova V. I., Krasyska L.V. Alimony obligations of family members in the Family Law of Ukraine: problematic issues of theory and practice. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27, No. 3. Pp. 28–47. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(3\).2020.28-47](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(3).2020.28-47).

Надійшла до редакції: 09.11.2021

ЕВКО В. Ю. ПРАВО ЖЕНЫ НА СОДЕРЖАНИЕ ВО ВРЕМЯ БЕРЕМЕННОСТИ И В СЛУЧАЕ ПРОЖИВАНИЯ С НЕЙ РЕБЕНКА В ВОЗРАСТЕ ДО ТРЕХ ЛЕТ

Рассмотрены проблемы осуществления беременной женщиной и женщиной, с которой проживает ребенок в возрасте до трех лет, своего права на содержание от мужа. Целью исследования является формулирование теоретических положений и практических рекомендаций по применению норм, регулирующих порядок осуществления женщиной права на содержание. Исследование действующего законодательства и анализ практики рассмотрения судами дел о предоставлении содержания жене позволили сделать вывод, что ч. 5 ст. 84 СК Украины делает невозможным осуществление беременной женой своего права на содержание от мужа во время беременности. Возможность мужа оказывать материальную помощь жене должна оцениваться судом на основании комплекса фактов, характеризующих его материальное положение. За просрочку мужем уплаты алиментов на содержание жены может быть применена ответственность в виде пени, предусмотренная ст. 196 СК Украины.

Ключевые слова: брак, право на содержание беременной жены, право на содержание, алименты, право жены на содержание, просрочка уплаты алиментов, прекращение брака, штраф, неустойка, пеня.

YEVKO V. YU. THE RIGHT OF THE WIFE TO MAINTENANCE DURING PREGNANCY AND IN THE CASE OF LIVING WITH HER CHILD UNDER THE AGE OF THREE

The problems of exercising the right to maintenance from a man for a pregnant woman and a woman who a child under the age of three lives with were examined. The purpose of the study is to formulate theoretical provisions and practical recommendations for the application of norms governing the exercise of a woman's right to maintenance. A comparative legal method of research was used to determine the procedure for a pregnant wife and the wife who the child under the age of three lives with to exercise the right to maintenance from the child's father-husband. The analysis of court cases on the recovery of alimony for the maintenance of a pregnant wife and / or wife who a child under the age of three lives with was carried out using the method of systematic analysis. A study of the current family law of Ukraine, which regulates the rights and obligations of spouses with respect to maintenance, and an analysis of the practice of the courts in cases involving maintenance for a pregnant wife and a wife who the child under three years lives with, concluded that the provisions of Art. 5 st. 84 of the FC of Ukraine makes it impossible for a pregnant wife to exercise her right to maintenance from her husband during pregnancy. It was emphasized that the court should assess the husband's ability to provide financial assistance to his wife on the basis of a study of a number of legal facts that characterize his financial situation. The author believes that all types of maintenance of family members and relatives, provided by the family legislation of Ukraine, have the same legal nature and require the same legal regulation. In view of this, it has been concluded that failure by a husband to pay maintenance to a pregnant wife or a wife living with a child under three years old may be punished by liquidated damages (penalty), Art. 196 FC of Ukraine. The lack of criminal liability for evasion of alimony for the maintenance of a pregnant wife and / or wife who the child under the age of three lives with is a gap in current legislation that should be eliminated by amending Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *marriage, right to maintenance of pregnant wife, right to maintenance, alimony, right of wife to maintenance, delay in payment of alimony, termination of marriage, fine, liquidated damages, penalty.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Євко В. Ю. Право дружини на утримання під час вагітності та в разі проживання з нею дитини у віці до трьох років. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 156–166. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.16>.

Citation (APA): Yevko, V. Yu. (2021). The right of the wife to maintenance during pregnancy and in the case of living with her child under the age of three. *Law and Safety*, 4(83), 156–166. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.16>.

МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ БОРОВИК,*кандидат педагогічних наук,**Харківський національний університет внутрішніх справ,**кафедра тактичної та спеціальної фізичної підготовки;* <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>,*e-mail: boroviknik86@gmail.com***ВИВЧЕННЯ ДЕЯКИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПОЛІЦІЇ
СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Проаналізовано діяльність спеціальних підрозділів поліції таких країн, як Польща, Німеччина та США, аналіз здійснено з метою визначення пріоритетних напрямів формування особистості бійця вітчизняних підрозділів поліції особливого призначення. Під час дослідження було визначено базові принципи та змістові елементи підготовки поліцейських у зазначених країнах.

Охарактеризовано поліцейські функції спеціальних підрозділів поліції, розглянуто умови створення та визначено чинники їх реорганізації. Подано відомості щодо етапів відбору, організаційної структури і матеріально-технічного забезпечення, виокремлено загальні тенденції, характерні для спеціальних підрозділів поліції зазначених країн. Установлено спільні особистісні якості, вдосконалення яких дасть змогу підрозділам поліції особливого призначення ефективно виконувати завдання, що на них покладаються.

Ключові слова: спеціальний підрозділ поліції, загальна підготовка, спеціальна підготовка, організована злочинність, штурм, стрес, екстремальні умови.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Зараз важко знайти більш престижне слово, що стосується силових структур та відомств, ніж спецпризначенець. Насамперед це обумовлено деякими особливостями, притаманними саме для цієї професійної діяльності, серед яких особливий статус усередині галузевого відомства, використання специфічного озброєння, оснащення та екіпірування, більш високе фінансування, ретельний відбір кандидатів та особлива програма підготовки, що дає можливість вирішувати екстрені ситуації, рівень яких є настільки складним, досягти якого може бути не до снаги співробітникам оперативно-пошукових підрозділів.

Вивчати історію виникнення спецназу так само цікаво, як і важко. Насамперед це пов'язано з тим, що левова частка відомостей перебуває під грифом «цілком таємно». Слід зазначити, що наразі остаточно не вироблено єдиної думки стосовно появи перших спецпризначенців. Дані, що наводяться в різних джерелах, деколи різняться між собою на тисячоліття. Військові підрозділи, наділені специфічними функціями, для вирішення спеціальних завдань, непридатних для регулярних військ, зустрічались у лавах армій стародавнього світу. Однак більшість джерел дотримується думки, що активний розвиток сил спеціального призначення почався у першій половині ХХ століття, бо саме тоді почали створювати під-

розділи, в які не лише відбирали найкращих солдат, але й забезпечували їх відповідною підготовкою.

Велика кількість авторів під час своїх досліджень розглядає діяльність спецпризначенців у контексті вирішення їх завдань, однак те, за допомогою чого вони спроможні їх вирішувати, та як саме відбувається процес удосконалення бойової майстерності, залишається поза увагою широкого кола дослідників.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті – визначити пріоритетні напрями вдосконалення службово-бойової підготовки поліцейських підрозділів особливого призначення Національної поліції України.

Завдання дослідження:

1) проаналізувати зарубіжний досвід підготовки спецпризначенців до професійної діяльності в контексті вирішення проблеми формування вольових якостей у вітчизняному науковому дискурсі;

2) розкрити сутність і структуру критеріїв рівня сформованості психофізичної підготовленості, що висуваються до кандидатів на вступ у підрозділи поліції особливого призначення;

3) експериментально дослідити стан вольової організації особистості представників вітчизняних підрозділів поліції особливого призначення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. З метою вирішення поставлених завдань застосовано такі методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, систематизація та узагальнення наукових джерел і нормативно-законодавчих актів – з метою розкриття теоретичних засад діяльності підрозділів поліції особливого призначення; компаративний аналіз – для характеристики зарубіжного досвіду професійної підготовки спецпризначенців; узагальнення, абстрагування та конкретизація – для обґрунтування особистісних характеристик ефективного розвитку досліджуваного феномена; *емпіричні* – спостереження, бесіда й анкетування – для виявлення рівня сформованості особистісних характеристик, притаманних спецпризначенцям; *математичні* – для обробки експериментальних даних, кількісного та якісного аналізу емпіричного матеріалу й інтерпретації результатів наукової праці.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Реформування вітчизняної правоохоронної системи передбачає пошук і впровадження нових підходів до підготовки поліцейських особливого призначення. Важливе теоретичне та практичне значення для цього має досвід бойової підготовки спецпризначенців поліції зарубіжних країн (Жданова та ін., 2014).

Урахування позитивного зарубіжного досвіду сприятиме ефективному вдосконаленню системи підготовки спецпризначенців. У цьому контексті значну наукову цікавість викликають прогресивні здобутки країн, які демонструють високий рівень професійної підготовки поліцейських відповідно до світових стандартів, мають багаті історичні традиції освіти, що сприяє їх провідній ролі в галузі науки й освіти на регіональному та глобальному рівнях, і які накопичили значний досвід проведення спецоперацій.

Як свідчать дослідження А. Губанова (цит. за Гопфалов, 2014, с. 134–135), підготовка поліцейських підрозділів спеціального призначення в закордонних країнах ґрунтується на таких принципах:

– *орієнтація навчання на конкретний досвід*: побудова процесу підготовки має містити конкретні ситуації професійної діяльності, це сприятиме ефективному формуванню вмінь і навичок, набуттю досвіду дій у конкретних умовах, виробленню стратегії поведінки та пошуку рішень у нових ситуаціях;

– *орієнтація процесу навчання на концептуалізацію*: побудова процесу навчання має бути конкретною та послідовною, сприяти розвитку логічного мислення і стимулювати

творчі здібності для генерації нових ідей та концепцій;

– *орієнтація на активне експериментування*: навчання має стимулювати активність бійців, сприяти самостійному пошуку рішень і дій у нестандартних умовах;

– *індивідуальний підхід* до слухачів, урахування рівня їхніх знань та розвитку моральних і вольових якостей, особливостей сприйняття, мислення, пам'яті, уваги та реакцій з метою більш ефективного навчання;

– *розвиток фізичних якостей* у слухачів для підготовки до дій у складних умовах та нетипових ситуаціях діяльності.

До базової бойової підготовки спецпризначенців належать завдання, пов'язані із значними фізичними навантаженнями, серед яких марш-кидки з повним екіпіруванням, подолання природних водних перешкод, тактика рукопашного бою, вміння користуватися холодною та вогнепальною зброєю, навички виживання в екстремальних кліматичних умовах, вміння орієнтуватись на місцевості (Вербин, 2016).

Професійна (спеціальна) підготовка охоплює широкий спектр знань, пов'язаних з вибухотехнікою, роботою з радіостанцією, прониканням у будівлі, відпрацюванням навичок екстремального керування і техніки підводного плавання, знання та використання методів експрес-допиту, вивчення можливостей потенційного супротивника (Підгірний, Рубан, 2016).

Аналіз літературних джерел дає можливість констатувати, що досвід підготовки працівників поліції зарубіжних країн досліджувало чимало вчених, а саме О. Бандурка, В. Біліченко, В. Бондаренко, В. Заросило, Д. Калаянов, В. Підгірний, К. Рубан, С. Циганій, А. Черненко та ін. Дослідники зазначають, що національну систему підготовки поліцейських спеціального призначення необхідно вдосконалювати на основі власного історико-культурного досвіду з урахуванням ментальності населення та досвіду реформування правоохоронних структур зарубіжних країн (Біліченко, 2016).

Однак слід зазначити, що повне відтворення та запровадження системи підготовки спецпризначенців поліції зарубіжних країн в Україні не забезпечить позитивного ефекту, що пов'язано з різними принципами організації поліцейської діяльності, рівнями правової культури населення та соціально-економічними умовами, в яких діють поліцейські служби. Вивчення зарубіжного досвіду не означає його безпосереднє перенесення у практичну діяльність національних органів спеціального призначення. Однак аналіз службової діяльності

та використання окремих підходів або елементів, безперечно, є корисними (Логачов, 2001).

Розглянемо деякі питання, пов'язані з діяльністю спеціальних підрозділів поліції у провідних країнах світу.

До складу поліції США входить велика кількість різноманітних тактичних підрозділів, однак найбільш відомим є SWAT, що розшифровується як «спеціальна зброя і тактика». Підрозділ був створений у 1967 р. для підтримки Департаменту поліції м. Лос-Анджелес із метою запобігання груповим порушенням публічного порядку, під час яких створювалася загроза цивільним особам та поліцейським.

На початковому етапі своєї діяльності цей спецпідрозділ не мав власної організаційної структури, в ньому проходили службу добровольці, котрі мали первинну військову підготовку і досвід роботи в патрульній поліції. Чисельний склад налічував п'ятнадцять груп по чотири співробітники у кожній, які наділялися спеціальним статусом та додатковим фінансуванням. Окрім боротьби з вуличними заворушеннями, спецпризначенці виконували повсякденні завдання, передбачені для підрозділів патрульної поліції, що негативно впливало на ефективність виконання спеціальних завдань. У подальшому загін SWAT набув самостійного статусу при поліції м. Лос-Анджелес. Нині регіональні підрозділи SWAT здійснюють свою діяльність у всіх великих містах США та налічують шість підрозділів по одинадцять бійців у кожному, які поділено на відділення по п'ять осіб, очолювані сержантами. До складу відділення, окрім штурмовиків, входить снайпер. Очолює регіональний підрозділ SWAT лейтенант.

Серед основних завдань, передбачених функціональними обов'язками бійця SWAT, слід виділити такі: звільнення заручників, боротьба з груповими порушеннями публічного порядку, забезпечення вогневої підтримки під час затримання підозрюваних, що забарикадувалися, здійснення рейдів, спрямованих на боротьбу з наркомафією, забезпечення периметру безпеки під час офіційних заходів для здійснення контрснайперської діяльності. (Долгополова, Кравченко, 2016).

Кандидатами на посаду оперативника SWAT є діючі працівники поліції, котрі виявили бажання проходити службу в лавах загону, досконально знають законодавчу базу, мають бездоганну характеристику і пройшли співбесіду та письмове психологічне випробування.

Слухачі проходять шестимісячний курс підготовки, який складається з виконання фізичного навантаження, спрямованого на ви-

явлення фізичної витривалості та спритності, поводження з вибухівкою, застосування методів контролю над натовпом, використання службових собак, надання медичної допомоги, набуття навичок скелелазіння та роботи з тросами; особлива увага приділяється відпрацюванню навичок ефективного використання вогнепальної зброї в умовах ближнього бою.

До засобів навчання належать штурмовий коридор, у якому відбувається динамічна зачистка тренувального майданчика від уявних цілей, виконання штурму в складі підрозділу, відпрацювання техніки екстремального керування службовим автомобілем, учбове переслідування правопорушника та стрільба по задніх колесах.

У звичайний службовий день діяльність співробітника SWAT мало чим відрізняється від службових обов'язків патрульного, однак якщо надходить інформація про виникнення надзвичайної події, спецпризначенці повинні миттєво зібратись і здійснити відповідні дії. З метою скорочення часу реагування бійці SWAT розміщують екіпірування та озброєння в захисних сховищах, розташованих у службовому автомобілі.

Серед озброєння найчастіше використовуються напівавтоматичні пістолети серії M1911, Beretta 92 і Глок. Широкого застосування набули пістолети-кулемети Heckler & Koch MP5, Heckler & Koch UMP, до автоматів слід віднести компактні Colt CAR-15 & M4 та Heckler & Koch G36 & HK 416.

Із метою примусового потрапляння до приміщень використовують ручні тарани та набої з властивостями відмикання. Також до нелетальної зброї слід віднести гранати зі сльозогінним газом, світлошумові гранати, електрошокові пристрої та набої, споряджені гумовими зарядами.

GSG 9 (Група охорони кордонів 9) – спеціальний підрозділ федеральної поліції Німеччини. Був створений на тлі невдалих дій поліції Німеччини під час звільнення заручників, захоплених під час проведення Літніх Олімпійських ігор у 1972 р. у м. Мюнхен. Датою створення підрозділу є місяць вересень 1973 р. На початковому етапі діяльності до підрозділу входило 180 штатних співробітників, які проходили підготовку за методикою тренувань розвідувального підрозділу генерального штабу Сил оборони Ізраїлю. Зараз чисельність GSG 9 становить до 300 осіб, серед яких 200 спецпризначенців. До складу підрозділу належать штаб, 4 оперативні групи по 30 бійців у кожній, які діляться по 5 бійців на одного управлінця, а також групи оснащення, зв'язку,

гелікоптерна, інженерна й учбова. Кожній оперативній групі притаманна власна спеціалізація. Так, перша та четверта групи забезпечують розвідувальну, мінно-вибухову діяльність, пошук та спостереження за особами, до цих груп потрапляють бійці GSG 9, які пройшли курси підвищення кваліфікації та мають навички здійснення поверхневого спостереження. Найбільш ефективним віковим показником розвідувальних груп є співвідношення: 25 % осіб – молодші двадцяти п'яти років, 25 % – старші тридцяти п'яти років. Завданням другої оперативної групи є звільнення морських суден у разі їх захоплення. Службовці третьої оперативної групи є кваліфікованими парашутистами-десантниками (Заросило, Федченко, 2016).

Основними завданнями спецпідрозділу поліції GSG 9 є такі: звільнення заручників, участь у міжнародних поліцейських місіях у межах діяльності ЄС та ООН, розроблення та впровадження новітніх методів, тактики й техніки, а також спеціальних засобів управління оперативною роботою, проведення оперативних дій із застосуванням сучасних транспортних засобів, зокрема на воді.

Кандидатами на вступ до GSG 9 є співробітники поліції Німеччини з досвідом роботи не менше двох років, які виявили бажання проходити службу в лавах GSG 9. Під час відбору кандидат проходить медичне обстеження, вирішує психологічні тести, складає чотириденний іспит, під час якого перевіряють рівень розвитку фізичних якостей, таких як сила, швидкість і фізична витривалість.

Чотириденний іспит спрямовано на перевірку рівня фізичної підготовленості, він охоплює біг по пересічній місцевості на дистанцію 5000 м, яку необхідно подолати швидше ніж за 23 хв, біг 100 м, цю відстань треба подолати швидше ніж за 13,4 с, стрибок у довжину з місця (не менше 240 см), виконання семи підтягувань на високій перекладині, жим штанги лежачи – мінімум 5 повторень з вагою 75 % від ваги власного тіла та подолання військової смуги перешкод.

Завершується відбір до GSG 9 перевіркою навичок із безпечного поводження зі зброєю і влучної стрільби та особистою співбесідою в формі мультимедійного інтерв'ю. Аналіз показує, що лише 15 % охочих отримують позитивні бали, необхідні для потрапляння до GSG 9.

Процес підготовки триває 6 місяців, протягом перших чотирнадцяти тижнів слухачі опановують базову підготовку, а саме тактичну, домедичну й вогневу і тактику самозахисту, вдосконалюють навички екстремального керування транспортними засобами. Також на

цьому етапі підготовки застосовують метод «жорсткого тижня», що характеризується значними фізичними та психологічними навантаженнями. Решту 8 тижнів слухачі проходять підвищення кваліфікації безпосередньо в оперативній групі, зважаючи на її спеціалізацію.

Бійці підрозділу поліції GSG 9 щорічно здійснюють обмін досвідом та проходять курси підвищення кваліфікації разом з міжнародними спецпідрозділами поліції, серед яких спецпідрозділ поліції Гонконгу GDU (Hong Kong's Special Duties Unit), спеціальний підрозділ GEO (Іспанія) і SWAT (Special weapons and tactics group – США). Крім того, співробітники підрозділу GSG 9 постійно беруть участь у щорічному турнірі серед антитерористичних спецпідрозділів «SWAT World Challenge».

Що стосується матеріально-технічного забезпечення підрозділу GSG 9, то воно перебуває на високому рівні, бійців забезпечено засобами індивідуального захисту, серед яких слід відмітити шоломи з умонтованими пристроями радіозв'язку, додатково захищені від прослуховування. Повсякденна форма одягу бійця GSG 9 – комбінезон темно-зеленого або коричневого кольору, що характеризується особливою міцністю. Спецпідрозділ забезпечено широким спектром службових транспортних засобів, серед яких позашляховики, мотоцикли, мікроавтобуси, вантажівки, бронетранспортери, гелікоптери та засоби повітряної розвідки.

У використанні вогнепальної зброї перевага віддається пістолетам-кулеметам, обладнаним пристроями нічного бачення, серед яких HK MP5, також спецпризначенці застосовують автоматичні гвинтівки, такі як Steyr AUG, G36, HK SL8, та снайперські гвинтівки HK G22 і HK PSG-1, серед пістолетів слід відмітити пістолет, обладнаний глушником OHWS.

За необхідності бійці спецпідрозділу GSG 9 застосовують спецзасоби, світлозвукові гранати та набої, споряджені термічними зарядами з метою створення осередків пожежі для примусової зупинки броньованої техніки (Черненко, 2016).

У середині 70-х років минулого століття ситуація з розповсюдженням тероризму на території Польщі досягла свого апогею, що спонукало керівництво МВС Польщі створити спеціальний підрозділ поліції, до основних повноважень якого належало вирішення найбільш небезпечних ситуацій, що загрожували суспільству. Одним із перших спецпідрозділів антитерору був Сектор охорони МВС Польщі, початком діяльності якого вважають травень 1976 р. Під час його створення за основу було обрано концепцію аналогічного підрозділу

OSASTO поліції Фінляндії. У відборі взяли участь чотириста поліцейських м. Варшава, з яких успішно скласти вступні випробування спромоглися лише 47 осіб, які згодом стали осередком підрозділу. У період 1980–1990 рр. чисельність підрозділу зростає до 237 осіб, що було зумовлено погіршенням суспільно-політичної ситуації в країні, яскравим прикладом чого є те, що за зазначений період було вчинено 22 спроби незаконного заволодіння літаками, 8 з яких завершилися успіхом. Крім охорони літаків, діяльність спецпідрозділу була спрямована на затримання озброєних правопорушників, боротьбу з організованою злочинністю, участь у пошуку потопаючих та охорону VIP-осіб (Мозоль, 2016).

Останнє десятиріччя ХХ століття в Польщі характеризується пом'якшенням вимог паспортно-візового контролю, що вплинуло на істотне зменшення напруги в суспільстві та проведення реорганізації підрозділу Сектору охорони МВС Польщі. Так було зменшено кількість його бійців до 202, а також було змінено назву підрозділу на «антитерористичний відділ столичного департаменту поліції». На базі загону було створено навчальний центр, лави якого поповнилися інструкторами піротехнічно-вибухової справи та переговорною командою спеціалістів-психологів. У 2000 р. в Центральному аеропорту м. Варшава було створено самостійну антитерористичну команду, в цьому ж році вона та Сектор охорони МВС отримали єдину назву – незалежні антитерористичні поліцейські команди (SPAP), що дозволило здійснити організацію цих підрозділів і вдосконалити їх спорядження та підготовку.

Події 2001 р. в Нью-Йорку та 2002 р. в Москві послуговували новим поштовхом до зміцнення та реорганізації антитерористичних підрозділів Польщі. У другій половині 2002 р. було створено самостійний спецпідрозділ поліції, а саме Управління антитерористичних операцій, яке підпорядковувалось безпосередньо керівникові Головного поліцейського управління Польщі. Крім цього, був створений ще один спецпідрозділ поліції – бойове управління, головним завданням якого було забезпечення супроводу під час проведення слідчих дій. Незабаром бойове управління поліції отримало рівний з іншими антитерористичними підрозділами статус і його було перейменовано у Бюро антитерористичних операцій – БОА.

На той момент чисельність підрозділу становила 170 осіб, до головних завдань яких належало проведення антитерористичних операцій на всій території Польщі, здійснення

контролю та навчання інших підрозділів поліції та розроблення єдиної тактики дій під час проведення спецоперацій.

Зараз підрозділ поліції БОА складається з двох бойових відділів, відділу навчання, оперативної підтримки, технічної підтримки, команди з міжнародної координації, керівника та його заступників – усього до 200 співробітників.

Бюро антитерористичних операцій здійснює свою діяльність у межах робочої групи ATLAS, що об'єднує спецпідрозділи поліції країн Європейського Союзу. Головними завданнями, які виконують бійці БОА, є боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, поряд із цим на спецпідрозділ БОА покладено ще низку обов'язків, серед яких участь у ліквідації техногенних катастроф, проведення переговорів з особами, котрі забарикадувалися, здійснення силової підтримки інших поліцейських підрозділів, проведення розмінування вибухонебезпечних предметів, охорона осіб, котрі є учасниками кримінального судочинства, участь у міжнародних навчаннях і координація та підготовка інших поліцейських підрозділів Польщі.

До претендентів на вступ до лав спецпідрозділу БОА висувають такі вимоги: вік від 24-х до 30-ти років, психологічна стійкість і фізична загартованість; попередня служба в поліції не є обов'язковою, однак кандидатам необхідно пройти базовий поліцейський курс навчання.

Після перевірки рівня фізичної підготовленості та психологічної стійкості на 9-місячний курс підготовки потрапляє не більше 15 % від початкової кількості кандидатів.

Базовий курс підготовки складається з виконання тесту Купера (біг протягом 12 хв на дистанцію не менше 3000 м), подолання спеціальної смуги перешкод, лазіння по канату заввишки 5 м два рази поспіль без допомоги ніг, жим штанги лежачи – 10 повторень з вагою, еквівалентною вазі тіла слухача, підтягування на високій перекладині – 25 повторень, згинання та розгинання рук в упорі лежачи – 50 повторень, плавання на дистанцію 200 м не повільніше за 4 хв, плавання під водою на дистанцію 25 м, стрибок у воду з висоти 10 м та 48-годинний вихід у високогір'я (Бондаренко, 2017).

Навчання здійснюється на території підрозділу та має безперервний характер, під час якого відпрацьовується стрільба в умовах замкнутого простору, потрапляння до приміщень за допомогою вибухових пристроїв, звільнення заручників, які утримуються в транспортних засобах та будівлях, виконуються стрибки з парашутом із використанням гелікоптерів.

Особлива увага приділяється медичній допомозі з метою надання слухачам базових навичок із надання медичної допомоги постраждалим під час проведення спецоперацій.

Бійці Бюро антитерористичних операцій (BOA) забезпечуються новітніми зразками зброї та засобами індивідуального захисту, серед яких 9-мм пістолети Glock 17 та Walther P-99, пістолети-кулемети MP-5, MP-5 SD6 з глушником, штурмова гвинтівка G-36, карабін G-36 KA1 з оптичним прицілом, снайперські гвинтівки Sako TRG-21 та TRG-22 7.62 x51 mm NATO, 7,62-мм кулемет Калашникова ПКМ, а також 40-мм ручний гранатомет HK69 A1.

Залежно від місця проведення спецоперації (міської забудови чи сільської місцевості) бійці BOA використовують різноманітний камуфляж. Формений однострій складається із захисної маски на обличчя, захисних рукавиць, виготовлених з кевлару, захисних окулярів, налокітників та наколінників і захисного шолома, виготовленого зі склопластику Pro-Tec A-Alpha. Кожного співробітника BOA забезпечено бронежилетом марки «Moratex». Із транспортних засобів використовуються броньовані автомобілі марок «Land Rover Defender», «Ford Transit» і «Toyota». Для подолання значних відстаней або з метою швидкого реагування на ситуацію використовуються гелікоптери Mi-8, Pzł Kania та Pzł W-3 Sokol (Ізбаш, 2013).

Аналіз практичних засад функціонування спецпідрозділів поліції зарубіжних країн дозволив дійти висновку, що, попри те, що кожна країна має власну систему підготовки спецпризначенців, існують спільні тенденції, характерні для більшості зарубіжних країн, а саме: підвищені вимоги й жорстко регламентований відбір кандидатів на службу в спецпідрозділ, особливий статус усередині галузе-

вого відомства, тотожні функціональні обов'язки, наявність спеціальних засобів захисту та нападу й використання системи професійної підготовки майбутніх спецпризначенців, що охоплює фізичну, поліцейську (тактичну й оперативну), вогневу, правову, психологічну, медичну, вибухотехнічну та дайверську підготовку (Ігнатенко, 2015).

Під час виконання завдання, пов'язаного з ризиком для життя, перед бійцем спецпідрозділу може постати питання про інстинкт самозбереження, однак, як показує теоретичний аналіз, у підґрунті цього відчуття лежать страх та переживання безпорадності, що може зумовлювати некеровану поведінку, іноді з повною втратою самоконтролю, почуття обов'язку й честі. Слід зауважити, що в такому стані бійцем спецпідрозділу може оволодіти паніка, яка має заразливий характер і може швидко охоплювати всю бойову групу (Клименко, 2018).

Важливими якостями, які мусить мати спецпризначенець та які дадуть змогу контролювати власні дії в екстремальних умовах, є наполегливість, самовладання, самостійність та рішучість (Боровик, 2019, с. 64).

Отримані твердження підтверджуються анкетуванням, що проводилися з особовим складом роти швидкого реагування полку поліції особливого призначення ГУНП України в Харківській області. Воно робилося на основі методики «Вольова регуляція особистості», розробленої М. С. Гуткіним і Г. Ф. Міхальченком. Суть методики полягає у наданні відповідей на питання, спрямовані на з'ясування деяких особливостей особистості. Відповідаючи на кожне із 56 питань, необхідно у графі відповідей поставити знак «+» навпроти обраного варіанта. Варіанти відповідей: «Так», «Скоріше так, ніж ні», «Скоріше ні, ніж так», «Ні».

Таблиця 1

Бланк опитувальника за методикою «Вольова регуляція особистості»

Питання	Відповіді			
	Так	Скоріше так, ніж ні	Скоріше ні, ніж так	Ні
1	2	3	4	5
1. Щастя – це коли пощастить				
2. Мої плани на майбутнє рідко виявляються реальними				
3. Після того як я вже зважився зробити, я, як правило, ще вагаюсь, перш ніж почати				
4. Часто через лень я відкладаю розпочату роботу				

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
5. Часто я дію за першим спонуканням, «зробив – і хай буде, що буде»				
6. Зазвичай без сторонньої допомоги я можу відірватися від якоїсь спокуси (читання цікавої книги, перегляду хвилюючого телефільму тощо) і зайнятися потрібною справою				
7. У суперечках про життя я маю рацію частіше, ніж мої друзі				
8. Я вже вибрав для себе справу, якій міг би присвятити все своє життя				
9. Я рідко спізнююся на роботу				
10. Зазвичай я дуже довго не можу зважитися на якусь справу				
11. Будь-яку справу я прагну довести до кінця				
12. Я більш запальний і дратівливий, ніж інші				
13. Я легко піддаюся настрою інших людей				
14. Зазвичай усе в мене виходить з першої спроби				
15. Я люблю читати книги про життя чудових людей				
16. Мені вдалося позбутися деяких шкідливих звичок (постійно спізнюватися, палити тощо)				
17. Про мене можуть сказати, що я не з боязкого десятка				
18. Я нерідко виявляю байдужість до справи, яка ще недавно здавалася мені цікавою				
19. Під час розмови з людиною, якої я соромлюся чи боюся, я зазвичай так хвилююся, що моє мовлення помітно змінюється				
20. Найчастіше мені потрібні підштовхування, щоб довести розпочату справу до кінця				
21. Мені добре знайоме відчуття ліні				
22. Я живу цікавим і повноцінним життям				
23. Мені найчастіше вдається виконувати заплановане на день				
24. Я частіше буваю впевненим у собі				
25. У мене багато занедбаних справ				
26. Я є витриманим і холоднокровним				
27. Вислухавши доводи однієї сторони, яка сперечається, я зазвичай поділяю її думку, а після вислуховування іншої думки хотів би підтримати протилежну сторону				
28. Моя впертість іноді заважає мені				
29. Моє майбутнє уявляється мені ще дуже невизначеним				
30. Досить часто я не виконую обіцяного				
31. У новій і незнайомій ситуації я, як правило, гублюся і ніяковію				
32. Я можу назвати себе людиною з твердим характером				
33. Часто тривожні думки хвилюють мене настільки, що довго не дають заснути				
34. У стосунках з товаришами я частіше буваю в ролі підлеглого, ніж начальника				
35. Досі ще нікому не вдалося вивести мене з рівноваги				
36. Я можу віднести себе до тих людей, які чітко бачать своє життєве покликання				

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
37. Я хотів би досягти в житті багато чого, але погано уявляю, яким саме чином				
38. Коли я спізнююся на урок або заняття, мені зазвичай буває важко відкрити двері й увійти				
39. Завзятість – риса мого характеру				
40. Як правило, я хазяїн свого стану				
41. Мені легше жити, коли хто-небудь із товаришів контролює кожний мій крок				
42. У своїх учинках я повністю незалежний від інших				
43. Мене в житті цікавить то одне, то інше, і важко чомусь віддати перевагу				
44. Мені дуже не вистачає зібраності й акуратності у справах				
45. Я часто відчуваю невпевненість в успіху початої справи				
46. У мене ліні більше, ніж у інших				
47. Власні емоції мені часто заважають у житті				
48. Жити мудрими думками інших краще, ніж своїми				
49. Я іноді відкладаю дуже важливу розпочату справу				
50. Я хотів би докорінно змінити своє життя				
51. Я дотримуюсь режиму дня навіть у вільний від служби час				
52. Під час відповідей на всі ці запитання мені неважко було обирати між «так» і «ні»				
53. Я часто, не закінчивши одну справу, хапаюся за іншу, не закінчивши другу, – за третю тощо				
54. Мені, як правило, вдається змусити себе зробити малоприємне, але корисне у майбутньому				
55. Я досить часто роблю що-небудь з усіма за компанію, навіть коли не дуже хотів би це робити				
56. Коли я зайнятий чим-небудь дуже відповідальним, мою увагу однаково можна відвернути				

Обробка та інтерпретація результатів

Після заповнення опитувальника були отримані ключі відповідей (табл. 2).

У таблиці-ключі знак «№» означає номер твердження в опитувальнику. У ній необхідно обвести бал, що стоїть на тому місці, де під час заповнення опитувальника ви поставили знак «+».

Приклад: на твердження № 8 опитуваний відповів «скоріше так, ніж ні» і поставив в

опитувальнику знак «+» у другій колонці. Значить, у таблиці-ключі навпроти № 8 необхідно обвести кружечком цифру 2.

Набрані бали додаються по вертикалі окремо щодо кожної колонки. Результат фіксується внизу колонки. Далі додаються результати перших шести колонок. Сума фіксується під індексом В. Результат сьомої колонки сюди не входить і розглядається окремо.

Таблиця 2

Ключ до методики «Вольова регуляція особистості»

1 – 0123	2 – 0123	3 – 0123	4 – 0123	5 – 0123	6 – 0123	7 – 3210
8 – 3210	9 – 3210	10 – 0123	11 – 3210	12 – 0123	13 – 0123	14 – 3210
15 – 3210	16 – 0123	17 – 3210	18 – 0123	19 – 0123	20 – 3210	21 – 0123
22 – 3210	23 – 3210	24 – 3210	25 – 0123	26 – 3210	27 – 0123	28 – 0123
29 – 0123	30 – 0123	31 – 0123	32 – 3210	33 – 0123	34 – 0123	35 – 3210
36 – 3210	37 – 3210	38 – 0123	39 – 3210	40 – 3210	41 – 0123	42 – 3210
43 – 0123	44 – 0123	45 – 0123	46 – 0123	47 – 0123	48 – 0123	49 – 0123
50 – 0123	51 – 3210	52 – 3210	53 – 0123	54 – 3210	55 – 0123	56 – 0123
Ц =	О =	Р =	Н =	С =	См =	Л =

Умовні позначення

Ц – ціннісно-смілова організація особистості.
 О – організація діяльності.
 Р – рішучість.
 Н – наполегливість.
 С – самовладання.

См – самостійність.
 Л – показник брехні.
 В – загальний показник, що характеризує вольову організацію особистості.

Значення загального показника суми отриманих балів (В):

0–48 балів – вольові якості особистості потребують тренування та розвитку. Рекомендується серйозна робота із самовиховання.

49–96 балів – вольові якості особистості розвинено достатньою мірою.

97–144 бали – показник високого рівня вольової організації особистості, що свідчить про здатність з достатнім ступенем усвідом-

леності й відчуття реальності визначати для себе цілі, шляхи та способи їх досягнення. Однак необхідно пам'ятати, що завжди є небезпека ослаблення вольових якостей.

Анкетування проводилось у жовтні місяці 2021 року, участь у ньому взяли 52 особи зазначеного підрозділу, отримані дані подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Показники рівня сформованості морально-психологічного стану

№ з/п	Морально-психологічний стан сформованості особистості	Кількісний показник у %
1	97–144 бали	22
2	49–96 балів	78
3	0–48 балів	0

Анкетування засвідчує, що рівень морально-психологічного стану сформованості особистості спецпризначенців під час виконання ними завдань, пов'язаних із високим рівнем екстремальності та професійного стресу, розвинуто на достатньому рівні, а саме в 78 % опитуваних, 22 % опитуваних мають високий рівень вольової організації, водночас жоден із респондентів не показав низького рівня розвитку вольових якостей, що свідчить про неможливість виконання професійних обов'язків підвищеного ризику без розвинутих особистісних якостей.

ВИСНОВКИ. Отже, отримані дані свідчать про те, що професіограма бійця спецпідрозді-

лу поліції зарубіжних країн передбачає виконання ним завдань, пов'язаних зі значним ризиком для життя, а досвід реальних бойових операцій вказує, що підготовка такого бійця потребує значних засобів і часу, саме тому організаційна структура спеціального підрозділу поліції має вузьку профільну спрямованість: штурмовик, снайпер, водолаз, вибухотехнік тощо. Вивчення практичних засад функціонування підрозділів поліції спеціального призначення зарубіжних країн дасть змогу визначити новітні методи і засоби, спрямовані на підготовку вітчизняних спецпризначенців.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Біліченко В. В. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 390–393.
2. Бондаренко В. В. Вимоги до фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2017. Вип. 147, т. 2. С. 279–282.
3. Боровик М. О. Особливості адаптації майбутнього офіцера Національної поліції України до високих та низьких температур при виконанні фізичного навантаження. *Virtus*. 2019. № 31. С. 62–66.
4. Вербин Н. Б. Теоретичний аналіз професійно-прикладної фізичної підготовки майбутніх магістрів військового управління. *Військова освіта*. 2016. № 1 (33). С. 27–34.
5. Гопфалов Д. В. Досвід зарубіжних країн у реформуванні міліції // Реформування органів внутрішніх справ: проблеми та перспективи (вітчизняний і зарубіжний досвід) : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 28–29 берез. 2014 р.). Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2014. С. 134–135.

6. Долгополова М. М., Кравченко І. С. Окремі питання професійної підготовки поліцейських // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 178–180.
7. Заросило В. О., Федченко О. С. Реалізація зарубіжного досвіду в процесі трансформації міліції України у Національну поліцію України: адміністративний аспект. Київ : Леся, 2016. 216 с.
8. Ігнатенко Н. В. Розвиток фізичної витривалості студентів вищих навчальних закладів з використанням різних рухових режимів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2015. 18 с.
9. Ізбаш К. С. Зарубіжний досвід підготовки кадрів поліції в європейських країнах. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 36–39.
10. Клименко І. В. Психологічні засади професійної підготовки поліцейських : монографія. Харків : Фоліо, 2018. 424 с.
11. Логачов М. Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2001. 184 с.
12. Мозоль В. В. Система підготовки поліцейських кадрів у Польщі // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 337–339.
13. Підгірний В. І., Рубан К. П. Зарубіжний досвід професійної підготовки працівників поліції Великобританії, США, Франції та його впровадження в Україні // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 289–291.
14. Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів : навч. посіб. / уклад.: О. В. Землянська, О. І. Федоренко, П. В. Макаренко та ін. ; за ред. І. В. Жданової. Харків : ХНУВС, 2014. 520 с.
15. Черненко А. П. Європейський досвід підготовки поліцейських та можливість його використання в Україні // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 66–69.

Надійшла до редакції: 09.11.2021

БОРОВИК Н. А. ИЗУЧЕНИЕ НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПОЛИЦИИ СПЕЦИАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Проанализирована деятельность специальных подразделений полиции таких стран, как Польша, Германия и США, анализ проведен с целью определения приоритетных направлений формирования личности бойца отечественных подразделений полиции особого назначения. В ходе исследования были определены базовые принципы и содержательные элементы подготовки полицейских в указанных странах.

Дана характеристика полицейских функций специальных подразделений полиции, рассмотрены условия их создания и определены факторы их реорганизации. Представлены сведения об этапах отбора, организационной структуре и материально-техническом обеспечении, выделены общие тенденции, характерные для специальных подразделений полиции указанных стран. Установлены общие личностные качества, усовершенствование которых позволит подразделениям полиции особого назначения эффективно выполнять возлагаемые на них задачи.

Ключевые слова: *специальное подразделение полиции, общая подготовка, специальная подготовка, организованная преступность, штурм, стресс, экстремальные условия.*

BOROVYK M. O. STUDY OF SOME FEATURES OF THE FOREIGN COUNTRIES SPECIAL POLICE UNITS ACTIVITIES

The activity of special police units of such countries as Poland, Germany and the USA has been analyzed. The analysis has been carried out in order to determine the priority areas of the domestic special police units member's personality formation, as well as in the extreme combat conditions.

In the process of theoretical analysis, the basic principles of training police officers serving in special police units of foreign countries have been determined.

The study of special literature has made it possible to state that the training of future officers of the special police unit will consist of two key structural elements, namely basic training, including physical, psychological, medical and fire training, and special training, the essence of which is to acquire and improve skills related to the profile of the special police unit. The latter

involves the acquisition of knowledge of mine action, techniques for using a radio station, techniques of forced entry into the building and release of hostages, skills of extreme control and techniques of aiming fire at the vehicle, scuba diving techniques and express interrogation methods.

A general description of the police functions of special police units in countries such as Poland, Germany and the United States is given. The conditions that prompted the creation of new police units with special functions in these countries are considered, the factors of their reorganization from the beginning to the present are determined. Information on the stages of selection, organizational structure and logistics is provided. The general tendencies characteristic of special police divisions of the mentioned countries are singled out, among which there are increased requirements and strictly regulated selection, special status within the branch department and identical functional responsibilities.

Taking into account the requirements for special forces, they will be able to perform tasks effectively if they have certain qualities, including, in our opinion, persistence, self-control, independence and determination.

The separation of these qualities in the future will allow to consider the implementation of the latest tools and methods in the training of members of domestic special police units.

Key words: *special police unit, general training, special training, organized crime, assault, stress, extreme conditions.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Боровик М. О. Вивчення деяких особливостей діяльності підрозділів поліції спеціального призначення зарубіжних країн. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 167–177. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.17>.

Citation (APA): Borovyk, M. O. (2021). Study of some features of the foreign countries special police units activities. *Law and Safety*, 4(83), 167–177. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.17>.

BOTIRJON RUZMETOV,

Ph.D.,

George C. Marshall European Center for Security Studies (Germany)

VIOLATION OF HUMAN RIGHTS AS THE BASIS FOR THE THREATS TO INTERNATIONAL SECURITY*

Today our world faces an unprecedented convergence of transnational threats, armed conflicts, and instability spanning across the globe. Such human rights violations as mass killing, genocide, slaving, mass raping and others, together with other similar ones around the world, constitute a global threat to security. The main research question is identifying the nexus between human rights violations (concerning terrorism and migration) and threats to international stability on global levels. Therefore, the main goal of the research is to analyze these links and the role of different members of international relations (states) using global security challenges in their own interest while generating new waves of human rights violations and threats.

Keywords: *human rights violation, global threats, security of the world and regions, international security, transnational threats, armed conflict.*

Original article

INTRODUCTION. The myriad of threats such as regional¹ meddling and coercion, international terrorism, transnational crimes, cyber security, health insecurity, wide spreading of mass destruction and other unconventional weapons, massive migration, climate changes, new types of pandemic illness, and overwhelming humanitarian crises have created a complex environment².

It has become necessary for official governments and states to make conscious efforts towards networking with other states and engaging in global security³.

In the modern world, human rights based on various international legal norms⁴, are increas-

un.org/en/about-us/un-charter (accessed: 15 September 2021); Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (December 9, 1948) // United Nations. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (accessed: 15 September 2021); International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (December 16, 1966) // United Nations of Human Rights. Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx> (accessed: 15 September 2021); International Covenant on Civil and Political Rights (December 16, 1966) // United Nations of Human Rights. Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx> (accessed: 15 September 2021); International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (December 21, 1965) // RefWorld. URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b3940.html> (accessed: 15 September 2021); Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (December 18, 1979) // United Nations of Human Rights. Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx> (accessed: 15.09.2021); Convention on the Rights of the Child (November 20, 1989) // United Nations of Human Rights. Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (accessed: 15 September 2021); Convention on the Rights of Persons with Disabilities (December 13, 2006) // United Nations of Human Rights. Office of the High Commissioner. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

* The author would like to express their gratitude to the reviewers, Editor-in-Chief *Valerii Vasylovych Sokurenko*, Executive Secretary *Serhii Yevhenovych Ablamskyi* and editor *Svitlana Serhiivna Tarasova*, who immensely helped to improve the quality of the manuscript.

² About Global Threats and Regional Stability // CSIS. URL: <https://www.csis.org/programs/international-security-program/global-threats-and-regional-stability/about-global-threats> (accessed: 15 September 2021).

³ Media // United Nations Development Programme Human Development Reports. URL: http://hdr.undp.org/en/media/HS_Handbook_2009.pdf (accessed: 15 September 2021).

⁴ Universal Declaration of Human Rights (December 10, 1948) // United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (accessed: 15 September 2021); United Nations Charter (June 26, 1945) // United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>

ingly violated by individuals, specific social groups, official organizations, and states within bilateral, multilateral and individual international associations.

The following terms are used in research:

“Human rights abuse” is any act aimed at the destruction of any of the rights and freedoms set in the Universal Declaration of Human Rights (December 10, 1948) and other international legislation.

Human rights violations are the breaking of international agreements related to human rights, whether intentionally performed by the state’s various actors (police, judges, prosecutors, government officials, and others) or resulting from the failure to prevent a violation in case of a conflict among individuals within a society¹.

Global (or international) security is a term that refers to the measures taken by states and international organizations, to ensure mutual survival and safety, which include military action and diplomatic agreements such as treaties and conventions. International and national security are invariably connected (Buzan, Hansen, 2009).

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The *purpose* of the study is to study human rights violations as the basis for the threats to international security. Based on this, the following *objectives* were set: 1) to describe cases of human rights violations on different continents; 2) to emphasize the importance of monitoring human rights violations, which is carried out by the United Nations to create a rigid mechanism in order to prevent the emergence of regional and global threats.

METHODOLOGY. This research applies an interdisciplinary legal analysis, combining methods from both law and political sciences. Liberal institutionalism declared that the anarchic system’s global threats to world security cannot be solved without the rule of international law (Navari, 2008). International governmental and non-governmental organizations are seen as contributors to world peace, defending it from global threats. These international institutions lead to postmodern imperialism or interconnectedness between strong and weak post-conflict nations. International law protects human rights and nations from involvement in regional or global secu-

rity threats (Weinstein, 2005). Therefore, international security policy is addressed to all nations for preventing the escalation of new conflicts or challenges (Fearon, Laitin, 2004). There are different legislative models based on human rights to safeguard global peace from different global threats (Fortna, 2004).

Rechtsanwalt Stefan Kirchner (2008, p. 69) in Chapter 3 – The Second Dimension: Massive Violations of Human Rights as a threat to international peace and security of his book *“Human rights and international security”* describes the main links between human rights violation and global security with various examples in Kosovo, Rwanda, Chechnya, and other countries.

Douglas Lee Donoho (1993) in his article *“The Role of Human Rights in Global Security Issues: A Normative and Institutional Critique and Institutional Critique”* also asserts that the Security Council and General Assembly are not appropriate institutions to conduct basic fact-finding or render legal interpretations of human rights for ordering sanctions for human rights violations which lead to rising of global threats and shows the demand for significant restructuring of the United Nations system.

Case selection. This research was based on the cases, which reflected the dramatically high level of human rights violation during terroristic activities, civil war, and genocide that have a parallel dynamic with threats to regional and global security: Human rights violation Report in Iraq², Syria³, and Somalia⁴; Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights violation in Afghanistan⁵; The International Court of Justice Case against Myanmar¹.

² Iraq Events of 2019 // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/iraq#> (accessed: 15 September 2021).

³ Human rights violations in Syria: torture under Assad // ECCHR. URL: https://www.ecchr.eu/fileadmin/Sondernewsletter_Dossiers/Dossier_Syria_2021March.pdf; <https://www.ecchr.eu/en/case/first-criminal-trial-worldwide-on-torture-in-syria-before-a-german-court/> (accessed: 15 September 2021).

⁴ Somalia Events of 2021 // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/somalia> (accessed: 15 September 2021).

⁵ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the situation of human rights in Afghanistan and on the achievements of technical assistance in the field of human rights in 2014 (A/HRC/28/48) // United Nations of Human Rights. Office of the High Commissioner. URL:

[org/en/hrbodies/crpd/pages/conventionrightspersonswithdisabilities.aspx](https://www.unhcr.org/en/hrbodies/crpd/pages/conventionrightspersonswithdisabilities.aspx) (accessed: 15 September 2021).

¹ What Are Human Rights Violations? // Human Rights Careers. URL: <https://www.humanrightscareers.com/issues/what-are-human-rights-violations/> (accessed: 15 September 2021).

RESULT AND DISCUSSION. Within the human rights community, human rights violations have long been believed to increase the risk of civil war. Civil wars are the result of very complex mechanisms, and violations of human rights are part of these mechanisms. Human rights violations lead to a lack of legitimacy for the government thus facilitating the creation and support of violent rebel groups (Skarstad, Strand, 2016, p. 127). Terrorism, local conflicts, transnational crime, migration, cyber security, climate changes, and others are examples of global threats to international security, which can be directly connected with the violation of human rights. For example, Statistics from the Human Rights Score of 1946–2017 seem to indicate that the worst cases of human rights violation coincide with “flashpoints” of local conflicts and terroristic instability².

1. *Terrorism and local conflicts*

Over the past five or six years, the global conflict trend has been very bleak. With 104,000 casualties, these years were the third most violent since the end of the Cold War and the number of conflicts reached an unprecedented level since the early 1990s. The main causes behind the high number of casualties were the war and terrorist activities in Syria, in addition to Iraq and Afghanistan. In 2019, there were seven wars in Afghanistan, Syria, Iraq, Yemen, Libya, Somalia, and Nigeria, accounting for 84 percent of all conflict-related casualties. These conflicts are more problematic than other armed conflicts³. According to the Global Terrorism Index annually published by the Institute for Economics and Peace the top highest impact of terrorism (terrorist attacks, victims, and other effects) is in the same six countries, mentioned above, except Libya which is in 16th position⁴. At the same time, according to the

https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/RegularSessions/Session28/Documents/A_HRC_28_48_en.doc (accessed: 15 September 2021).

¹ Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar) // Case of International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/178> (accessed: 15 September 2021).

² Tracking human rights abuses over time // Our World in Data. URL: <https://ourworldindata.org/human-rights> (accessed: 15 September 2021).

³ Trends in Armed Conflict, 1946–2019 // Reliefweb. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Strand%2C%20Rustad%2C%20Nyga%CC%8Ard%20%26%20Hegre%20-%20Trends%20in%20Armed%20Conflict%2C%201946%E2%80%932019%20-%20Conflict%20Trends%208-2020.pdf> (accessed: 15 September 2021).

⁴ Global Terrorism Index 2020 // Visions of Humanity. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf> (accessed: 15 September 2021).

data of statistic portal “Statista”, the lowest rate of Human rights is exactly in these seven countries because of the high rate of violence of international law⁵.

Let us enumerate the cases of Human rights violence by country:

In April 2016 the United Nations estimated that 400,000 people had died in the Syrian war⁶, and casualties have continued to increase since, with a final estimate of up to 220,000 civilians, 175,000 government combatants, and 174,000 anti-government combatants by mid-2019⁷. More than 2 million Syrian citizens suffered different injuries and permanent disabilities. About 12 million other citizens including hundreds of thousands of children and the same number of women were displaced between the refuge and the displacement areas, during 2013–2017. Additionally, infrastructure, hospitals, schools, and private and public property were destroyed greatly⁸.

According to the data of the United Nations Assistance Mission in Afghanistan, 1,659 civilians were killed and 3,254 wounded including women and children which means a 47 percent increase compared with the same period last year. In each of the last 13 years, terrorist attacks killed between 1052 to 1729 civilians, and injured 1440 to 3631⁹. During 2001–2021, according to the Costs of War Project, 176,000 people were killed in Afghanistan: 46,319 civilians, 69,095 military, and police. and at least 52,893 opposition fighters¹⁰. According to the Uppsala Conflict Data Program, the conflict killed 212,191 people¹.

[org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf](https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf) (accessed: 15 September 2021).

⁵ Leading countries for human rights and rule of law as of 2021 // Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/1256279/lowest-human-rights-and-rule-of-law-index-by-country/> (accessed: 15 September 2021).

⁶ Syria death toll: UN envoy estimates 400,000 killed // Aljazeera. 23 April 2016. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2016/4/23/syria-death-toll-un-envoy-estimates-400000-killed> (accessed: 15 September 2021).

⁷ There only.

⁸ About 475 thousand persons were killed in 76 months of the Syrian revolution and more than 14 million were wounded and displaced // SOHR. 16 July 2017. URL: <https://www.syriahr.com/en/70012/> (accessed: 15 September 2021).

⁹ Afghanistan: Record number of women and children killed or wounded // United Nations. 26 July 2021. URL: <https://news.un.org/en/story/2021/07/1096382> (accessed: 15 September 2021).

¹⁰ Human and Budgetary Costs to Date of the U.S. War in Afghanistan, 2001–2022 // Watson Institute. URL: <https://watson.brown.edu/>

There is a clear direct connection between increasing human rights violations and terroristic activities from a large-scale suicide attack in urban areas to indiscriminate attacks. Only the Islamic State of Khorasan Province (ISKP), the Afghan branch of the Islamic State, claimed responsibility for killing and wounding thousands of people every year. Also, Human Rights Watch annually reports statistics regarding violence and sexual harassment against women or children, attacks on media and human rights defenders, and other types of human rights violation².

Another example is the Somali Civil War which is an ongoing civil war that started from the resistance to the military “junta” led by Siad Barre during the 1980s. From 1988 to 1990 the Somali Armed Forces were engaged in combat against various armed rebel groups. Approximately 500,000 people have been killed since the restart of the civil war in 1991³. The Armed Conflict Location & Event Dataset estimates that 3,300 civilians were murdered during the conflict in 2012, with the number of fatalities dropping slightly in 2013 to 3,150⁴. The United Nations Assistance Mission in Somalia (UNSOM) in November 2019 recorded more than 1,154 civilian casualties and more cases the following year. 67 percent of the killed are due to indiscriminate and targeted attacks, especially improvised explosive devices (IEDs) attacks, by the Islamist armed group Al-Shabab. Inter-clan and intra-security force violence, often over control of land, revenge killings, and sexual abuse led to displacement, injuries, and civilian deaths⁵.

costsofwar/figures/2021/human-and-budgetary-costs-date-us-war-afghanistan-2001-2022 (accessed: 15 September 2021).

¹ UCDP – Uppsala Conflict Data Program. URL: <https://www.ucdp.uu.se> (accessed: 15 September 2021).

² Afghanistan Events of 2019 // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2020/country-chapters/afghanistan> (accessed: 15 September 2021).

³ Secondary Wars and Atrocities of the Twentieth Century // Necrometrics. URL: <http://necrometrics.com/20c300k.htm#Somalia> (accessed: 15 September 2021).

⁴ Conflict Trends (No. 23) Real-time Analysis of African Political Violence, February 2014 // Aclcd. URL: <https://aclcd.com/wp-content/uploads/2014/02/ACLEd-Conflict-Trends-Report-No-23-February-2014.pdf> (accessed: 15 September 2021).

⁵ Somalia Events of 2019 // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/>

An armed conflict between Iraq, its allies, and the Islamic State (ISIS) escalated into a full-scale war. The major areas of northern Iraq held 56,000 square kilometers, containing 4,5 million citizens who were victims of all types of human rights violations. There were murdered civilian people: 2013 – 9,852; 2014 – 20,218; 2015 – 17,578; 2016 – 16,393; 2017 – 13,183; 2018 – 3,319; 2019 – 2,392; 2020 – 902. It is clear that the level of killing and other types of violation of Human rights rose during 2014–2017 when the terroristic activities became also widespread. A recent UNICEF report reveals that 5,6 million people, including 2,6 million children, continue to need humanitarian assistance (Hamourtziadou, 2020).

The same situation occurred in other local conflicts where civilian people were killed, women and children were raped, sold into slavery, or forced to serve in terrorist organizations, because of human rights violations that subsequently formed new and more violent waves of terrorists, whose struggle continues for decades, as in Afghanistan, Somalia, Iraq, and other states.

2. Migration

In 1970, about 78 million people, or just 2,1 percent of the world population, lived outside of their motherland. By 1990, that number had nearly doubled to more than 150 million people or about 2,8 percent of the global population⁶. According to the estimates of the International Organization for Migration in 2020, there were 272 million international migrants around the world which is equal to 3,5 percent of the world's population. It is widely recognized that international migration is connected to extreme situations such as severe instability, economic crisis, or conflicts⁷.

As a result, analyzing the reasons for Global migration we find that there are different “push” and “pull” factors. “Pull factors” are the reasons why people decided to move to a particular area because of their own plans for economic, social, political, environmental, or other career opportunities. For instance, India had the largest number of migrants living abroad – 17,5 million, followed by Mexico with 11,8 million and China with 10,7 million (Erlinghagen et al., 2021).

2020/country-chapters/somalia# (accessed: 15 September 2021).

⁶ International migrant stock, total // The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.TOTL> (accessed: 15 September 2021).

⁷ World migration Report 2020 // IOM. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf (accessed: 15 September 2021).

Other people are forced to migrate, which means that these people move due to a war or famine, these refugees have left their home and do not have a new home to go to. Often refugees do not carry many possessions with them and do not have a clear idea of where they may finally settle. We call the reasons why people leave an area “push factors” and they include: the flaw of social services; a drawback of safety; level of crime; natural disasters; poverty; political fear; torture and mistreatment; any types of discrimination; bullying; unfair justice; conflict or war¹.

Most of the refugees and asylum seekers are fleeing endemic violence: 79 percent are mostly from Syria (conflicts 10 years old), Afghanistan (43 years), South Sudan (66 years), Somalia (30 years), the Democratic Republic of Congo (41 years), the Central African Republic (17 years), Myanmar (73 years), Eritrea (29 years) and Burundi (12 years) (Dan, 2014). Migrants fleeing persecution based on race, religion, and/or membership to a particular group may apply for asylum or refugee status elsewhere, and international law strongly encourages countries to accept asylum seekers and refugees. However, there are no statutes holding countries accountable if they deny seekers entry, causing many immigrants to remain in uncertainty or to return to their conflict-stricken countries (Hernandez, 2019). For example, the pre-war population of the Syrian Arab Republic was estimated at 22 million, including permanent residents². The United Nations (UN) identified more than 50 percent of Syria’s population – 13,5 million (2016) as displaced persons, requiring humanitarian assistance. Since the start of the Syrian Civil War in 2011 more than six million were internally displaced, and around five million (2017) crossed into other countries³, seeking asylum or were placed in Syrian refugee camps worldwide. Other reasons for displacement in this region, adding to the Syrian Civil War, target the refugees of Iraqi, Kurdish refugees, and Palestinian refugees.

For instance, 6 million people were displaced from Iraq during the 2014–2017 conflict against ISIL (Waite, 2018), and 4,1 million people require

some form of humanitarian assistance. Approximately 1,5 million civilians were internally displaced and 70 percent of them were displaced during the following four years⁴.

Another recent example is the Rohingya crisis in Myanmar with significant spikes following violent attacks in 1978, 1991–1992, and 2016–2018 with nearly 75 percent of the country’s Muslim population, more than 624,000 people, fleeing to neighboring Bangladesh. More than 909,000 stateless Rohingya refugees reside in Ukhiya and Teknaf Upazilas in the wake of violence and ethnic cleansing. In 2017, amid the escalation of ongoing tension and violence, the United Nations deemed the plight of the Rohingya the “fastest-growing refugee emergency” in the world (Giovetti, 2019). The Rohingya genocide was a series of ongoing persecutions and killings of the Muslim Rohingya people, perpetrated by the Burmese military, and consisted of two phases to date: from October 2016 to January 2017, and the second since August 2017⁵. The United Nations found evidence of wide-scale human rights violations, including extrajudicial killings; summary executions; gang rapes; arson of Rohingya villages, businesses, and schools; and infanticides. In January 2018 the military and local Rakhine population killed at least 25,000 Rohingya people and perpetrated gang rapes and other forms of sexual violence against 18,000 Rohingya women and girls. They calculated that 116,000 Rohingya were beaten, and 36,000 were thrown into fires⁶.

CONCLUSION. According to the cases described in this research, it is clear that the level and extent of human rights violations are usually proportional to the emerging global security

⁴ Humanitarian needs overview Iraq // Reliefweb. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/iraq_hno_2020.pdf (accessed: 15 September 2021).

⁵ World Court Rules Against Myanmar on Rohingya // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/news/2020/01/23/world-court-rules-against-myanmar-rohingya> (accessed: 15 September 2021); Myanmar’s Rohingya Crisis Enters a Dangerous New Phase // Crisis Group. 7 December 2017. URL: <https://www.crisisgroup.org/asia/south-east-asia/myanmar/292-myanmars-rohingya-crisis-enters-dangerous-new-phase> (accessed: 15 September 2021).

⁶ Rohingya Refugee Crisis // United Nations. URL: <https://news.un.org/en/focus/rohingya-refugee-crisis> (accessed: 15 September 2021); Interviews with Rohingyas fleeing from Myanmar since 9 October 2016 // Refworld. URL: <https://www.refworld.org/docid/5899cc374.html> (accessed: 15 September 2021).

¹ Migration trends // BBC. URL: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z8x6wxs/revision/2> (accessed: 15 September 2021).

² Syria’s drained population // The Economist. URL: <https://www.economist.com/graphic-detail/2015/09/30/syrias-drained-population> (accessed: 15 September 2021).

³ Syria emergency // UNHCR. URL: <https://www.unhcr.org/syria-emergency.html> (accessed: 15 September 2021).

threats, which in turn create conditions for new threats and challenges to security.

We also witness the situation when global threats like migration are used by some countries such as Turkey for challenging the European Union, getting billions of Euros¹ and neutralizing the opposition².

It is important to reform United Nation institutions to create a rigorous mechanism for monitoring human rights violations in order to prevent the emergence of regional and global threats. Victims' registries are tools traditionally used in transitional justice processes to identify the population that has suffered human rights violations and to guide reparation programmes. Official registries are useful tools if they adopt appropriate elements (institutional design, the definition of

victim, the methodology for analysis) from the outset and if they develop effective implementation. The political, legal, or administrative decisions that are adopted to resolve the challenges of the process have an impact on the utility of the registry as a tool for the recognition of victims and for the later implementation of reparation programmes (Rivas, 2016).

In a perspective, it is possible that a further deterioration of US-China conflict could lead to a "Cold War"-like situation and the return of proxy wars on some regional levels, where local powers are involved on different sides in Africa and the Middle East which could create new human rights violations and new global threats to international security (Strand et al., 2019).

REFERENCES

1. Buzan B., Hansen L. *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 400 p.
2. Dan J. *The Wars of the Roses: The Fall of the Plantagenets and the Rise of the Tudors*. London : Penguin Books, 2014. 416 p.
3. Donoho D. L. The Role of Human Rights in Global Security Issues: A Normative and Institutional Critique. *Michigan Journal of International Law*. 1993. Vol. 14, No. 4. Pp. 827–869. URL: <https://repository.law.umich.edu/mjil/vol14/iss4/5> (accessed: 15 September 2021).
4. Erlinghagen M., Ette A., Schneider N., Witte N. The Global Lives of German Migrants. Switzerland, 2021. 323 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-67498-4>.
5. Fearon J. D., Laitin D. D. Neotrusteeship and the Problem of Weak States. *International Security*. 2004. Vol. 28, No. 4. Pp. 5–43.
6. Fortna V. P. Does Peacekeeping Keep Peace? International Intervention and the Duration of Peace After Civil War. *International Studies Quarterly*. 2004. Vol. 48, No. 2. Pp. 269–292. URL: <https://www.jstor.org/stable/3693574> (accessed: 15 September 2021).
7. Giovetti O. Forced migration: 6 Causes and examples // Concern Worldwide US. 28 July 2019. URL: <https://www.concernusa.org/story/forced-migration-causes/> (accessed: 15 September 2021).
8. Hamourtziadou L. IRAQ 2020: Legitimacy, security and war crime let-offs // Iraq Body Count. 31 December 2020. URL: <https://www.iraqbodycount.org/analysis/numbers/2020/> (accessed: 15 September 2021).
9. Hernandez A. International Migration: 10 reasons people embark on a journey // KPG. URL: <https://www.kylinprime.com/news/107/International-Migration-10-reasons-people-embark-on-a-journey.html> (accessed: 15 September 2021).
10. Kirchner S. Human rights and international security Humanitarian intervention and international law. Frankfurt am Main, 2008. 69 p.
11. Navari C. Liberalism // *Security Studies: An Introduction* / P. D. William. New York : Routledge, 2008. Pp. 29–43.
12. Rivas J. Official Victims' Registries: A Tool for the Recognition of Human Rights Violations. *Journal of Human Rights Practice*. 2016. Vol. 8, No. 1. Pp. 116–127. DOI: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huw003>.
13. Skarstad K., Strand H. Do human rights violations increase the risk of civil war? *International Area Studies Review*. 2016. Vol. 19, No. 2. Pp. 107–130.
14. Strand H., Rustad S. A., Nygård H. M., Hegre H. Trends in Armed Conflict 1946–2019 // Reliefweb. 27 November 2020. URL: <https://reliefweb.int/report/world/trends-armed-conflict-1946-2019> (accessed: 15 September 2021).
15. Waite G. Iraq displacement crisis 2014–2017 // Reliefweb. URL: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/IOM-Iraq_Displacement_Crisis_2014-2017.pdf (accessed: 15 September 2021).

¹ EU-Turkey Statement 2.0 // ESI. URL: <https://www.esiweb.org/proposals/eu-turkey-statement-20> (accessed: 15 September 2021).

² Turkey Events of 2020 // Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/turkey> (accessed: 15 September 2021).

16. Weinstein J. M. *Autonomous Recovery and International Intervention in Comparative Perspective*. London : Centrel for Global Development, 2005. 35 p. URL: https://www.cgdev.org/sites/default/files/2731_file_WP57.pdf (accessed: 15 September 2021).

Received the editorial office: 20 September 2021

РУЗМЕТОВ Б. НАРУШЕНИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ОСНОВА УГРОЗЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Сегодня наш мир столкнулся с беспрецедентным сочетанием транснациональных угроз, вооруженных конфликтов и нестабильности, охвативших весь земной шар. Такие нарушения прав человека, как массовые убийства, геноцид, рабство, массовые изнасилования и другие, вместе с другими подобными явлениями по всему миру представляют собой глобальную угрозу безопасности. Основной исследовательский вопрос – выявление связи между нарушениями прав человека (в отношении терроризма и миграции) и угрозами международной стабильности на глобальном уровне. Поэтому основной целью исследования является анализ этих связей и роли различных участников международных отношений (государств), использующих глобальные вызовы безопасности в своих интересах, порождая новые волны нарушений и угроз правам человека.

Ключевые слова: нарушение прав человека, глобальные угрозы, безопасность мира и регионов, международная безопасность, транснациональные угрозы, вооруженный конфликт.

РУЗМЕТОВ Б. ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА ЗАГРОЗИ МІЖНАРОДНІЙ БЕЗПЕЦІ

Наш світ стикається із безпрецедентною конвергенцією транснаціональних загроз, збройних конфліктів і нестабільності, що поступово охоплюють усю земну кулю. До складу держав, які відчують цей тиск, входять регіони, які не обов'язково перебувають у відкритому конфлікті, але є економічно й інституційно слабкими та вразливими до «шоку». В епоху глобалізації це важливо, оскільки кордони зникають, а держави розвивають тісніші зв'язки. Тому такі держави часто підкреслюють спільні інтереси та співпрацю в економічній, дипломатичній і культурній сферах. Крім того, багато держав знаходять спільні причини для боротьби із загрозами безпеці. Такі порушення прав людини, як масові вбивства, геноцид, рабство, масові згвалтування тощо, становлять глобальну загрозу безпеці в усьому світі.

Тероризм, локальні конфлікти, транснаціональна злочинність, міграція, кібербезпека, зміни клімату тощо є прикладами глобальних загроз міжнародній безпеці та завжди безпосередньо пов'язаними з порушенням прав людини. Статистичні дані з оцінки прав людини за 1946–2017 роки свідчать, що найгірші випадки порушення прав людини збігаються за «гарячими точками» з локальними конфліктами та терористичною нестабільністю.

З огляду на випадки, описані в дослідженні, зрозуміло, що рівень і масштаби порушень прав людини зазвичай пропорційні виникненню загроз глобальній безпеці, що, у свою чергу, створює умови для нових загроз і викликів. Ми також є свідками ситуації, коли такі глобальні загрози, як міграція, деякі країни використовують для отримання мільярдів євро від Європейському Союзу та нейтралізації всієї опозиції. В іншому випадку деякі країни використовують міграційну проблему (створивши гібридну кризу, штовхнувши понад 4000 мігрантів до кордонів Польщі, Латвії та Литви) для вирішення власних проблем із застосуванням санкцій і визнання легітимним лідера держави. Дуже важливо реформувати інститути Організації Об'єднаних Націй для того, щоб створити суворий механізм моніторингу порушень прав людини з метою запобігання появі регіональних і глобальних загроз. У майбутньому, можливо, подальше загострення американо-китайського конфлікту може призвести до ситуації, схожої на «холодну війну», і повернення проксі-війн на деяких регіональних рівнях.

Ключові слова: порушення прав людини, глобальні загрози, безпека світу та регіонів, міжнародна безпека, транснаціональні загрози, збройний конфлікт.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Ruzmetov B. Violation of human rights as the basis for the threats to international security. *Law and Safety*. 2021. № 4 (83). Pp. 178–184. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.18>.

Citation (APA): Ruzmetov, B. (2021). Violation of human rights as the basis for the threats to international security. *Law and Safety*, 4(83), 178–184. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.18>.

ВОЛОДИМИР ВАЛЕРІЙОВИЧ КОРНІЄНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра поліцейської діяльності та публічного адміністрування;

 <https://orcid.org/0000-0001-7338-0794>

e-mail: vladimir.korniyenko@gmail.com

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДОМЧОЇ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

Вивчено проблеми визначення поняття «правоутворення» в сучасному правознавстві як ключового аспекту для поглиблення наукового розуміння категорій «правотворчість», «відомча правотворчість» і «відомчий нормативний акт» та з'ясування суті правотворчості МВС України. Метою статті є визначення вимог, яким мають відповідати як відомча правотворча діяльність МВС України, так і відомчий акт (як кінцевий продукт правотворчості), виходячи із базових висновків сучасної юридичної науки у сфері вивчення понять «правоутворення», «правотворчість» і «відомча правотворчість», а також «відомчий нормативний акт». У процесі вивчення зазначеної проблематики встановлено, що категорія «правоутворення» є значно ширшою порівняно з категоріями «правотворчість», «відомча правотворчість» та «відомча правотворчість МВС України», вона має ґрунтуватись на природно-правовому підході до розуміння права.

Ключові слова: правотворчість, правоутворення, відомча правотворча діяльність, відомчий нормативний акт.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Після подій 2014 р. в Україні особливої актуальності набули питання щодо розбудови демократичної правової держави, а у зв'язку з цим виникла потреба у вирішенні багатьох непростих проблем. Однією з таких нагальних проблем є необхідність переходу на якісно новий рівень у правотворчості, зокрема це стосується і відомчої правотворчої діяльності Національної поліції України. Насамперед це зумовлено появою і розвитком нових демократичних відносин у державно-правовій сфері, які потребують нормативного регулювання.

У контексті широкомасштабних реформ у галузі державного управління, безумовно, неабиякі зміни відбулися й у правотворчій діяльності в цілому, а також у відомчій правотворчості Національної поліції України, кінцевим результатом якої має бути видання відомчих нормативних актів (Shatrava et al., 2020). Цей різновид підзаконних нормативних актів відіграє дуже важливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин, оскільки разом із законами ці акти становлять правову основу діяльності Національної поліції. На це прямо вказує стаття 3 чинного Закону України «Про Національну поліцію», де зазначено, що правовою основою діяльності поліції є такі нормативні акти: Конституція України (що містить норми прямої дії) (Галущенко, 2019, с. 152), міжнародні договори України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою

України, закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, ухвалені відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також видані відповідно до них акти Міністерства внутрішніх справ України, інші нормативні акти¹. Зазначене положення закону відіграє важливу роль у відомчій правотворчості органів та підрозділів МВС України, оскільки дає можливість Міністерству внутрішніх справ України видавати акти нормативного характеру.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою наукової роботи стало визначення основних вимог, яким мають відповідати як відомча правотворчість МВС України, так і її кінцевий результат, а саме відомчий нормативний акт, виходячи з фундаментальних сукупних висновків сучасної правової науки у сфері дослідження понять «правоутворення», «правотворчість» і «відомча правотворчість», а також «відомчий нормативний акт».

Серед завдань дослідження, на яких варто детально зупинитись, є з'ясування того, як співвідносяться поняття «правоутворення», «правотворчість», «відомча правотворча діяльність»

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 24.09.2021).

та «відомча правотворчість МВС України» і на якому з підходів до розуміння сутності права має ґрунтуватись найбільш широке із зазначених понять.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. У процесі дослідження використовувалися, зокрема, такі методи: формально-логічний метод (на емпіричному рівні), структурно-функціональний метод і порівняльно-правовий метод.

Оскільки, як відомо, формально-логічний метод являє собою вивчення державно-правових явищ за допомогою основних законів формальної логіки та використовується для формування нового понятійно-категоріального апарату, класифікації понять і типологізації явищ державно-правової дійсності (поділу на окремі види, підвиди тощо), його було використано, зокрема, для аналізу таких запропонованих у літературі типологізацій категорії «законодавство»: 1) «законодавство» у широкому розумінні, тобто всі закони та підзаконні акти; 2) воно ж у вузькому значенні – лише акти вищої юридичної сили, тобто закони; 3) «законодавство» як система виключно законів, сформована Верховною Радою України; 4) «законодавство» як закони, а також нормативні акти Кабінету Міністрів України та Президента України; 5) «законодавство» як уся сукупність законів і постанов Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, а також локальних і відомчих нормативних актів; 6) «законодавство» як сукупність підзаконних актів і законів; 7) «законодавство» як нормативні акти законодавчого органу, уряду і Президента; 8) «законодавство» як система усіх актів законодавчого органу (закони, а також підзаконні акти); 9) «законодавство» як акти виключно вищої юридичної сили.

Структурно-функціональний метод як сукупність прийомів, способів і засобів, що дозволяють виділити елементи соціальної взаємодії, які досліджуються, а також визначити їх місце, значення та функції, допоміг визначити місце відомчих нормативних актів МВС України в системі права Української держави та особливості їх функціонування серед інших юридичних актів, тобто законів і постанов Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та локальних нормативних актів.

Порівняльно-правовий метод було використано для вивчення норми, закріпленої у ч. 6 ст. 4 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України (де говориться, що в разі отримання наказу, який суперечить закону, підлеглий не повинен виконувати його, про що мусить негайно поінформувати нача-

льника, який віддав наказ, а в разі підтвердження цього наказу – письмово поінформувати старшого прямого начальника), а також норми, що містяться у ч. 4 ст. 5 Дисциплінарного статуту Національної поліції України (де зазначено, що в разі отримання наказу, який суперечить закону, підлеглий не повинен виконувати цей наказ, про що зобов'язаний невідкладно в письмовій формі доповісти керівнику, який віддав або видав наказ, та своєму безпосередньому керівникові, а в разі наполягання на його виконанні – письмово повідомити про це прямому керівнику). У результаті здійсненого порівняння доведено серед іншого, що вищезазначені положення нормативних актів є фактично тотожними.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. В юридичній науці досить глибоко та у різних аспектах вивчалось коло питань щодо розмежування нормативних актів та актів, які містять індивідуальні приписи.

Дослідженням цієї проблематики займався чимало відомих правників, але найбільш систематизованою, на наш погляд, є думка, згідно з якою головними ознаками індивідуального акта є такі:

- по-перше, індивідуальним актом є припис, який розраховано на якийсь конкретний, поодинокий випадок;

- по-друге, індивідуальний акт є актом одноразової дії;

- по-третє, індивідуальні акти здебільшого є персоніфікованими, і їх дія завершується із настанням відповідних фактів чи наслідків, передбачених ними безпосередньо.

На відміну від індивідуального акта, в нормативному акті закріплено норму права, тобто загальнообов'язкове правило поведінки. Саме тому у правовій науці аксіоматичним є положення щодо основних відмінностей між нормативними та індивідуальними актами, які полягають передусім у двох головних аспектах:

- 1) невичерпність, яка означає, що норма права діє постійно, безперервно в часі, у зв'язку з чим вона, так би мовити, розраховується на невизначену кількість випадків, крім того, дія правової норми не припиняється після настання передбачених нею наслідків або здійснення дій;

- 2) норму права не адресовано якимось конкретним суб'єктам, вона звертається до будь-яких фізичних чи юридичних осіб, які виступають або потенційно можуть виступати учасниками суспільних відносин цього виду (Ватрас, 2019, с. 87).

Поділ усіх актів на нормативні й індивідуальні є актуальним у відомчій правотворчій

діяльності МВС України насамперед тому, що керівництво Міністерства внутрішніх справ України, а також керівний склад підпорядкованих міністерству органів і підрозділів уповноважені ухвалювати рішення, яким притаманний як нормативний, так і індивідуальний характер. У сучасній вітчизняній системі права без жодних труднощів можна відшукати правові акти, зокрема й акти Міністерства внутрішніх справ України, що містять у собі як індивідуальні, так і нормативні правові приписи (Цвік, 2002, с. 16–17). Водночас слід зазначити таке: «ненормативний» характер можуть мати не лише індивідуальні правові приписи, покликані реалізовувати або застосовувати правові норми, але й деякі інші приписи у праві. Ідеться про презумпції, дефініції, преюдиції, фікції тощо.

У результаті аналізу положення юридичного акта, який поєднує в собі ненормативні та нормативні приписи, виникають певні питання, а саме:

- по-перше, до якого виду актів його віднести – до ненормативного чи до нормативного;
- по-друге, якою практикою слід уважати видання таких актів – корисною чи порочною.

Найкращою відповіддю на перше питання слід уважати думку М. В. Цвіка (2002), який неодноразово на сторінках своїх наукових праць наголошував на тому, що нормативними слід уважати такі акти, найбільш вагома частина приписів яких містить саме нормативні положення.

Запропоновану відповідь на вищезазначене перше питання дійсно можна вважати логічною і такою, що повною мірою задовольняє теоретичний бік зазначеної проблеми. Але водночас варто замислитися над тим, у яке русло необхідно спрямовувати правотворчу та правозастосовну діяльність МВС України.

Убачається, що видання таких актів «змішаного типу», що містять у собі водночас ненормативні та нормативні приписи, буде виправданим лише за умови нагальної потреби об'єднання в одному документі результатів правотворчої і правозастосовної діяльності. Це пов'язано з тим, що змістове перевантаження будь-якого юридичного акта певною мірою дезорієнтує виконавця цього акта (в частині індивідуальних правових приписів), а також суб'єктів, яким адресовано цей акт (у частині нормативних правових приписів).

Слід зауважити, що використання понять ненормативні та нормативні приписи у цьому контексті не передбачає розуміння ненормативних приписів, як положень дефектних актів, тобто ухвалених органами, які на це не

уповноважені, ухвалених помилково, що не мають достатньої якості юридичного мовлення (Шестопалова, 2019, с. 32), а відтак не мають здатності регулювати суспільні відносини, тих, котрі не мають ознаки загальнообов'язковості (Вербицький, 2019, с. 8) та реалізація яких не може бути гарантованою, тих, що закріплюють мертві норми (Цвік, 2002, с. 16–17).

Не втрачає актуальності на сучасному етапі розвитку відомчої правотворчості в Українській державі, зокрема і в системі Міністерства внутрішніх справ України, проблематика, пов'язана з відповідністю відомчих нормативних актів джерелам права, що характеризуються вищою юридичною силою.

Окрім того, донині в чинному законодавстві (у цьому разі термін «законодавство» розуміємо у вузькому значенні, тобто як сукупність виключно законів, не враховуючи підзаконні акти) немає достатньо ефективної правової норми, що звільняла б від обов'язку виконувати вимоги відомчого акта, який суперечить закону. Єдиним прикладом дотепер залишається норма, закріплена у ч. 6 ст. 4 Дисциплінарного статуту органів внутрішніх справ України, де говориться, що в разі отримання наказу, який суперечить закону, підлеглий не повинен виконувати його, про що зобов'язаний негайно поінформувати начальника, який віддав наказ, а в разі підтвердження цього наказу – письмово поінформувати старшого прямого начальника¹.

Фактично тотожною за змістом є також норма, закріплена у ч. 4 ст. 5 Дисциплінарного статуту Національної поліції України, де зазначено, що в разі отримання наказу, який суперечить закону, підлеглий не повинен виконувати цей наказ, про що зобов'язаний невідкладно в письмовій формі доповісти керівнику, який віддав або видав наказ, та своєму безпосередньому керівникові, а в разі наполягання на його виконанні – письмово повідомити про це прямому керівникові².

З аналізу вказаних положень одразу ж стає зрозумілим, що вони певною мірою являють собою мертву норму, оскільки сміливо

¹ Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України : Закон України від 22.02.2006 № 3460-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-15> (дата звернення: 24.09.2021).

² Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 24.09.2021).

можна твердити про занадто малу ймовірність скасування керівником свого ж власного наказу.

Коли говоримо про письмове повідомлення старшого прямого керівника, то у такому разі взагалі законодавчо не врегульовано, яким безпосередньо має бути порядок дій підлеглого в разі підтвердження незаконного наказу старшим прямим начальником.

Описану вище ситуацію треба неодмінно змінити. Найефективніше це можна здійснити шляхом запровадження відповідної норми у Дисциплінарний статут Національної поліції України. Ідеться про нормативне закріплення певного алгоритму дій у разі підтвердження незаконного наказу старшим прямим начальником.

До порушених науково-практичних проблем безпосереднє відношення має використання поняття «законодавство». В юридичній науці існує щонайменше два значення цієї категорії:

1) у широкому розумінні терміном «законодавство» позначаються всі закони та підзаконні акти (їх необхідно відрізнити від вторинних актів) (Константин, 2019, с. 60);

2) у вузькому значенні під «законодавством» розуміють виключно акти вищої юридичної сили, тобто закони.

Крім того, є вчені, які наголошують на наявності трьох значень терміна «законодавство», а саме:

1) «законодавство» як система виключно законів, сформована Верховною Радою України;

2) «законодавство» як закони, а також нормативні акти Кабінету Міністрів України та Президента України;

3) «законодавство» як уся сукупність законів і постанов Верховної Ради України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, а також і локальних та відомчих нормативних актів.

До того ж слід додати, що на сторінках юридичної літератури можна зустріти думку, відповідно до якої поняття «законодавство» вживається у чотирьох значеннях:

1) як сукупність підзаконних актів і законів;

2) як нормативні акти законодавчого органу, уряду і Президента;

3) як система всіх актів законодавчого органу (закони, а також підзаконні акти);

4) виключно акти вищої юридичної сили.

Розглянувши різні підходи до розуміння категорії «законодавство», можна дійти висновку, що законодавцю доцільніше було б використовувати поняття «закон» через те, що немає хоча б відносної єдності у поглядах

правників, і до того ж саме категорія «законодавство» досі не одержала належного нормативного закріплення.

До розглянутої проблематики у сфері відомчої правотворчої діяльності слід додати ще один аспект – той фундамент, на якому мають ґрунтуватися всі інші засадничі положення правотворчості, зокрема й Міністерства внутрішніх справ України. Ідеться про проблему розуміння категорії «правоутворення».

Використовуючи першооснови компаративістики (Потіп, 2019, с. 73), маємо констатувати, що у процесі становлення української державності зміни, орієнтовані на першочергове визнання природних прав людини (Panova et al., 2020) (на відміну від позиції юридичного позитивізму) (Задирака, 2019, с. 56) і безумовного пріоритету права порівняно із законом, наразі стосувалися здебільшого законотворчого процесу, при цьому відомча правотворча діяльність МВС України характеризується як така, що потребує системних змін, не беручи до уваги навіть локальні нормативні акти.

У переважній більшості сучасних авторів наукових робіт, які висвітлювали проблематику щодо поняття «правоутворення», нове наукове тлумачення зазначеного поняття зводиться до трьох фундаментальних положень, а саме:

– спільності й відмінності права та закону, тобто право може існувати і поза своєю найбільш звичною формою (законом) у вигляді міри свободи й рівності, що знаходить відображення у принципах права, суб'єктивних правах, правових відносинах (Кузьмич, 2019, с. 96) і звичаях (Климчук, 2019, с. 10) тощо;

– концепцій громадянського суспільства та правової держави, відповідно до яких пріоритет має саме громадянське суспільство, тобто спільність незалежних, рівних і вільних осіб, які є громадянами певної держави;

– принципу поділу державної влади (Копейчиков та ін., 1997, с. 159–160).

Вищезазначені положення неодмінно слід практично втілити у відомчій правотворчій діяльності Міністерства внутрішніх справ України, а першооснови нормативістського підходу мають залишитись у минулому (Копейчиков та ін., 1997, с. 161), оскільки без втілення у життя трьох згаданих положень держава в жодному разі не може вважатися правовою, а як наслідок цього шлях до ЄС, яким крокують українське суспільство і держава, не може бути пройденим до кінця. Виходячи з цього, зокрема слід систематизувати та впорядкувати процеси електронної взаємодії (Блінова, 2019, с. 43), утворення єдиного електронного реєстру відомчих актів МВС України.

Також варто додати, що саме відомча правотворча діяльність ґрунтується на концепціях спільності й відмінності права і закону, що матиме кінцевим результатом саме нормативні акти високого ступеня ефективності (Shatrava et al., 2021), які являють собою втілення справедливості.

ВИСНОВКИ. Разом із законами відомчі акти мають відповідати розглянутим вище вимогам. Це, зокрема, означає, що не можна вважати нормативними неправові акти, які узвичаєно відносити до одного з видів «дефектних» актів, що поділяються на такі групи:

- ухвалені органами, які на це не уповноважено;
- ухвалені помилково (які не відповідають соціальному прогресу), що не мають достатньої якості юридичного мовлення;
- не мають здатності регулювати суспільні відносини;
- не мають ознаки загальнообов'язковості, реалізація яких не може бути гарантованою;
- закріплюють норми, що регулювали суспільні відносини, які припинили своє існування, тобто ті, що звуться мертвими нормами («*jus pudum*»).

У разі, якщо той чи інший акт не виконує своїх функцій, зокрема через те, що являє со-

бою форму правових норм, які були спрямовані на регулювання суспільних відносин, що припинили своє існування, він, безумовно, має стати надбанням історії, а на заміну йому слід видати новий акт.

Досліджені наразі практичні й теоретичні проблеми не вичерпують усі недоліки відомчої правотворчості Міністерства внутрішніх справ України. Існує ціла низка питань, які можуть у разі поверхневого розгляду здаватися незначними, проте під час більш детального їх вивчення стане зрозумілою необхідність невідкладного їх вирішення. Таким питанням, зокрема, можна вважати доцільність систематизації та впорядкування процесів електронної взаємодії, утворення єдиного електронного реєстру відомчих актів МВС України та інших органів, що належать до структури цього міністерства. Це має привести до повної відповідності діяльності МВС України критеріям ефективності правоохоронної діяльності.

Указані нагальні проблеми відомчої правотворчості органів внутрішніх справ потребують невідкладного їх теоретичного вивчення та застосування системного практичного підходу до їх вирішення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Panova O. A., Tanko A., Povydysh V. V., Alieksieieva O. V. Law Enforcement Agencies in the System of Entities of Protection and Defense of Human Rights. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 77–83. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.8>.
2. Shatrava S., Dzharfarova O., Streltsov V., Bezpalo O., Kisiliuk E. Approaches for Assessing the Public Administration Activities in the Field of Ensuring Economic Security // 37th IBIMA Conference: 30–31 May 2021, Cordoba, Spain. URL: <https://ibima.org/accepted-paper/approaches-for-assessing-the-public-administration-activities-in-the-field-of-ensuring-economic-security/> (дата звернення: 24.09.2021).
3. Shatrava S., Tsybulnyk N., Bezpalo O., Muzychuk O. Public Administration as a Form of Realization of Public Authority. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, Iss. 30. Pp. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2020.30.06.6>.
4. Блінова Г. Правове регулювання взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів у концепції електронного урядування в Україні. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 39–43.
5. Ватрас В. К вопросу о признаках источников семейного права. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 86–89.
6. Вербицький Д. Судовий прецедент: поняття, зміст і види. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 5–8.
7. Галущенко Г. Альтернативні підходи в питанні вибору іноземного права. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 151–154.
8. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.
9. Задирака Н. Межі діяльності публічної адміністрації у відносинах щодо використання публічного майна: тенденції судової практики. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 55–58.
10. Климчук О. Розвиток розшукової діяльності за часів козацької доби (1648–1765 рр.). *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 9–12.
11. Константий О. «Вторинні» джерела права адміністративного судочинства України. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 59–62.
12. Кузьмич О. Цивільні правовідносини як один із критеріїв визначення третіх осіб у цивільному праві. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 95–98.

13. Потіп М. Стан методологічного забезпечення дослідження публічного управління у сфері приватизації в Україні. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 72–76.
14. Цвік М. В. Про систему юридичних актів. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 4 (31). С. 14–24.
15. Шестопалова Л. Юридико-лінгвістична компетентність правника. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2019. № 5 (39). С. 31–34.

Надійшла до редакції: 30.09.2021

КОРНИЕНКО В. В. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕДОМСТВЕННОЙ ПРАВОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МВД УКРАИНЫ

Изучены проблемы определения понятия «правообразование» в современном правоведении как ключевого аспекта для дальнейшего научного понимания категорий «правотворчество», «ведомственное правотворчество» и «ведомственный нормативный акт» и раскрытия сущности правотворчества МВД Украины. Цель статьи – определение требований, которым должна соответствовать как ведомственная правотворческая деятельность МВД Украины, так и ведомственный акт (как конечный продукт правотворчества), исходя из базовых выводов современной юридической науки в области изучения понятий «правообразование», «правотворчество» и «ведомственное правотворчество», а также «ведомственный нормативный акт». В процессе изучения указанной проблематики установлено, что категория «правообразование» является более широкой относительно категорий «правотворчество», «ведомственное правотворчество» и «ведомственное правотворчество МВД Украины», она должна основываться на естественно-правовом подходе к пониманию права.

Ключевые слова: *правотворчество, правообразование, ведомственная правотворческая деятельность, ведомственный нормативный акт.*

KORNIENKO V. V. GENERAL CHARACTERISTICS OF DEPARTMENTAL LAWMAKING ACTIVITY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Problematic aspects of modern understanding of the category of “law formation” as a source for further scientific interpretation of the concepts of “lawmaking”, “departmental lawmaking” and “departmental regulations”, as well as a better understanding of the essence of lawmaking of the Ministry of Internal Affairs were studied. The aim of the research was to determine the basic requirements that must meet both departmental lawmaking of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and its end result such as departmental regulations, based on the fundamental aggregate conclusions of modern legal science in the study of “law formation”, “lawmaking”, “departmental lawmaking” and “departmental regulations”.

The study found that the concept of “law formation” is broader and more key compared to the concepts of “lawmaking”, “departmental lawmaking” and “departmental lawmaking” of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, and it should be based on natural law approach to legal understanding, namely three fundamental provisions: 1) commonalities and differences between law and legislation, i.e. legislation can exist outside its most common form (law) in the form of a measure of freedom and equality, which is reflected in the principles of law, subjective rights, legal relations, customs, and more; 2) the concepts of civil society and the rule of law, according to which priority is given to civil society itself, i.e. the community of independent, equal and free persons who are citizens of a particular state; 3) the principle of separation of powers. Therefore, the departmental normative act must meet the following requirements: to be approved by the body authorized to do, to meet the conditions of social progress, to have the ability to regulate social relations, to be universally binding and not to contain norms governing social relations that have ceased to exist.

Key words: *law-making, law formation, departmental law-making activity, departmental normative act.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Корнієнко В. В. Загальна характеристика відомчої правотворчої діяльності МВС України. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 185–190. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.19>.

Citation (APA): Korniienko, V. V. (2021). General characteristics of departmental lawmaking activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. *Law and Safety*, 4(83), 185–190. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.19>.

ЕМІН НАДЖАФЛІ,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін

ДО ПИТАННЯ ПРО СИСТЕМУ ПРИНЦИПІВ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ДИГІТАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Статтю присвячено дослідженню системи принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади. Наголошено, що комплексність (всєбічність) як принцип наукового пізнання дигіталізації державної влади означає, що розглядувана категорія має бути пізнана й осмислена у тісному зв'язку з іншими формами, видами й напрямками дигіталізації, які, зі свого боку, можуть впливати на дигіталізацію державної влади або ж, своєю чергою, самі зазнаватимуть впливу з боку процесів такої дигіталізації. Зроблено висновок, що принцип системності передбачає розуміння процесів дигіталізації державної влади як складного системного утворення, що, своєю чергою, є складовою системного утворення більш високого рівня – дигіталізації суспільства в цілому.

Ключові слова: дигіталізація державної влади, наукова об'єктивність, детермінізм, антропологізм, методологічний плюралізм.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Усебічне дослідження визначальних сучасних та перспективних закономірностей і тенденцій процесів дигіталізації державної влади неодмінно потребує з'ясування принципів її наукового пізнання. Така потреба об'єктивно зумовлюється складністю, станом розробленості та своєрідністю (науково-теоретичною специфікою) об'єкта і предмета відповідного дослідження, а також тією дослідницькою парадигмою, яку свідомо обирає науковець під час осягнення відповідного «предметного поля», безумовно, керуючись власними світоглядними, науковими і нормативними установками й уподобаннями.

Маємо визнати, що всі доктринальні спроби вирішення проблеми дигіталізації державної влади є новими для вітчизняної загально-теоретичної юриспруденції. У контексті цієї фундаментальної правової науки проблематика принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади виявляється новим і перспективним напрямом таких досліджень, відрізняється інновативним і креативним характером, адже порушує питання, що донедавна навіть не формулювалися на теоретико-правовому рівні, за винятком поодиноких публікацій. Тож, не випадково перші спроби впровадження концепції дигіталізації у практику державного управління в сучасній Україні ще не дали свого помітного ефекту, оскільки здійснювалися переважно методом «спроб і помилок», без надійного науково-теоретичного підґрунтя та зі слабким залученням прогностичного потенціалу суспільствознавчих наук, зокрема і загальнотеоретичної юриспруденції.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є висвітлення в теоретико-правовому розумінні системи принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади. З урахуванням визначеної мети на вирішення поставлено такі завдання: 1) визначити поняття принципів наукового пізнання; 2) розкрити систему принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічним підґрунтям роботи став міждисциплінарний підхід, який дав змогу дослідити напруження вчених, так чи інакше пов'язаних з питаннями системи принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади. У свою чергу, компаративістський підхід дав змогу порівняти різні наукові погляди щодо переліку таких принципів, з урахуванням чого зроблено висновок, що їх вибір і застосування залежать від позиції конкретного вченого та від соціокультурної ситуації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Важливим аспектом аналізу дигіталізації державної влади є система принципів наукового пізнання, покликаних забезпечити концептуальність наукового підходу до аналізу обраного предмета дослідження. Під такими принципами «розуміються певні визначальні установки суб'єкта пізнання щодо відносності, можливості, допустимості і доцільності застосування, використання того чи іншого методу, способу в науково-пізнавальній діяльності, а також на підставі яких здійснюється оцінювання ступеня істинності отриманої інформації (знання). Ці основоположні начала надають

єдності і логічності всій сукупності методів, способів, методик, що використовуються в тій чи іншій науці, а тому від обраних методологічних принципів залежать результати дослідження, його достовірність, рівень всебічності, ступінь переконливості, істинність тощо» (Пустовіт, 2015, с. 52).

Погоджуючись із думкою В. Федоренка (2015, с. 43), що вичерпний перелік таких принципів установити неможливо, а їх вибір і застосування в актуальному часі залежать від позиції конкретного вченого, від домінуючого світогляду (його установок, цінностей, цілей тощо) та від соціокультурної ситуації, в межах якої здійснюється конкретний дослідницький пошук, уважаємо, що до ключових методологічних принципів, які обумовлюють специфіку нашого дослідження, слід віднести такі.

1. Принцип комплексності (всебічності), що передбачає розгляд дигіталізації державної влади як елемент, напрям і форму дигіталізації суспільних відносин загалом. Цій формі дигіталізації притаманні свої власні особливості, а результатом її має стати трансформація сутності держави, змісту державної діяльності, її організації та функціонування як комплексного політико-правового феномена. Відповідно, дигіталізацію державної влади слід пізнавати й осмислювати у тісному зв'язку з іншими формами, видами й напрямками дигіталізації, які, зі свого боку, можуть впливати на дигіталізацію державної влади або ж, своєю чергою, самі зазнаватимуть впливу з боку процесів її дигіталізації.

2. Принцип системності, що передбачає розуміння процесів дигіталізації державної влади як складного системного утворення, що, своєю чергою, є складовою системного утворення більш високого рівня – дигіталізації суспільства в цілому.

Отже, ця дигіталізація передбачає складний синтез суспільних взаємозв'язків і відносин. Безумовно, вона ж являє собою відкриту систему, адже вона має процесуальний характер, далекий від фіналізації. Тому дигіталізація може існувати лише в нерівноважному стані, «чутливому до будь-яких суспільних флуктуацій, що створюють варіації для вибору майбутнього напрямку розвитку» (Добробог, 2015, с. 76).

Відкритість дигіталізації вказує на її здатність породжувати зміни (як очікувані, так і неочікувані, непередбачувані) в системі та у функціонуванні державної влади, які так само мають системний характер. Водночас дигіталізація, будучи суб'єктивно спрямованим і керованим процесом, не спроможна уникнути у своєму розвитку чергування періодів від-

носного прискорення та сповільнення, домінування наступності чи змін, здійснення більш або менш глибоких трансформацій, а так само біфуркаційності розвитку, який має осмислювати юридична наука під тісним впливом синергетики.

Дигіталізацію під кутом зору зазначеного принципу слід розглядати також і як такий процес, що перебуває під впливом як внутрішньосистемних, так і зовнішніх чинників, які модифікують, скеровують і видозмінюють її тощо. Цей принцип також зумовлює структурування дигіталізаційних процесів у сфері державної влади залежно від різних критеріїв та параметрів, обраних дослідником.

3. Принцип наукової об'єктивності, застосування якого зумовлюється тим, що сама дигіталізація є не довільним, а об'єктивним суспільним процесом, що триває в актуальному часі та просторі, має власні закономірності виникнення, функціонування та розвитку (Федоренко, 2015, с. 42). Цей принцип передбачає застосування наукових методів дослідження до аналізу дигіталізації державної влади як об'єктивного та закономірного суспільного процесу з елімінуванням із наукового дискурсу упереджених, заідеологізованих або не підкріплених науковими аргументами тез, висновків та оцінок; максимально наближене до реальності відтворення на науково-теоретичному рівні перебігу й логіки відповідних процесів.

Принцип наукової об'єктивності, застосований до сфери дигіталізації державної влади, на нашу думку, набуває і деяких нових обрисів, зокрема передбачає розгляд такого різновиду (форми) дигіталізації як об'єктивного процесу, що відбувається в умовах як сприяння, так і спротиву йому з боку різних суб'єктів цього процесу, що робить важкопередбачуваними конкретні результати відповідної трансформації державної влади; така форма дигіталізації не відбувається спонтанно, на відміну від інших форм (у галузі освіти, економіки тощо), а передбачає свідоме й цілеспрямоване керування нею (Попова, 2019).

4. Принцип історизму передбачає визнання процесів дигіталізації державної влади в Україні елементом загальноцивілізаційного процесу, що відбувається в єдиному тренді руху світової цивілізації загалом та різних країн зокрема у бік становлення цифрової цивілізації (іноді у зв'язку з цим говорять про «четверту промислову революцію») (Сафрончук, 2017; Шваб, Девіс, 2018; Шваб, 2019) із її неодмінним «надбудовчим» інститутом – цифровою (електронною) державою.

За такого тлумачення дигіталізація стає «драйвером світового суспільного розвитку, що забезпечує поліпшення ефективності економіки та якості життя. Проте це стає можливим тільки у тому випадку, коли цифрова трансформація інформації охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу і буденне життя громадян» (Халин, Чернова, 2018, с. 47). Тому в науці (зокрема в економічній) почастішало терміновживання поняття «глобальна дигіталізація», під якою розуміють «перетворення глобального середовища взаємодії, комунікацій, ділових функцій та бізнесу у нові моделі, засновані на використанні цифрової інформації, що знижує асиметрію доступу до глобальних ринків товарів і послуг, прискорює взаємодію, обмін даними та комунікації, розширює простір ділових операцій через інтеграцію цифрових та фізичних способів організації бізнесу» (Тертичний, 2021, с. 33). За такого підходу, зокрема, державна влада розглядатиметься не лише з погляду її нинішнього періоду дигіталізації, а й з урахуванням попередніх етапів розвитку, які характеризувалися абсолютно відмінними («доцифровими») тенденціями й особливостями.

Розвиток цифровізації суспільного і державного життя, на думку деяких учених, навіть сприяє формуванню нового способу виробництва та створенню передумов для переходу до нової суспільно-економічної формації (Хабриєва, Черногор, 2018). Водночас сучасна дигіталізація розглядатиметься як актуальний і перспективний, істотно розтягнутий у часі процес набуття Україною нової (цифрової) якості, що природно накладається на перебіг правових реформ, зумовлюючи їх перебіг, динаміку і сутність, а також є надзвичайно чутливим в умовах украї складного теперішнього періоду існування Української держави (економічна криза, триваюча військова агресія з боку Російської Федерації, тимчасова окупація низки територій України, низький рівень легітимності державних інститутів тощо) (Михальченко та ін., 2016).

5. Принцип детермінізму, тісно пов'язаний, на нашу думку, з попередніми принципами, виявляє свою роль у сфері дослідження дигіталізації державної влади в тому, що саме уявлення про зумовленість такої дигіталізації певним комплексом об'єктивних і суб'єктивних передумов та причин робить цей процес справді об'єктивним і затребуваним в інформаційному суспільстві. У підґрунтя цього принципу покладено висхідні положення вчення про визначений, а не довільний характер буття, теорії відносин опосередкування,

завдяки яким продукуються речі, процеси та явища, визначаються їхня природа та способи існування (Федоренко, 2015, с. 43). Стосовно проблематики державної влади цей принцип дає змогу встановити причини виникнення та розгортання процесів дигіталізації державної влади, коректно визначити відповідні умови, за яких ці процеси виникають і розгортаються в конкретному суспільстві, перебуваючи під впливом тих чи інших факторів. Водночас дія принципу детермінізму не обмежується лише дослідженнями умов і передумов таких процесів, а продовжує «діяти» в умовах їх подальшого розвитку, коли вони набувають нових форм, дають певні результати, а отже, перебувають і надалі під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів, які так само не є сталими.

6. Принцип антропологізму, що має надзвичайно важливе значення для дослідження процесів дигіталізації державної влади. Це, зокрема, пов'язано з тим, що на зазначені процеси часто переносяться суто людські характеристики (дигіталізація «виникає», «розвивається», «впливає» тощо), внаслідок чого створюється враження безособової дії відповідних процесів та функціонування супутніх суспільних явищ. За такого «об'єктивістського» підходу юриспруденція занурюється в дослідження безособової сфери штучно сконструйованих відносин. Утім, заради справедливості варто наголосити на тому, що й сама дигіталізація об'єктивно посилює знеособленість та людську віддаленість (адже багато послуг від цифрової держави можна отримати онлайн, безконтактно), а надання «розумним» машинам додаткових можливостей у державному управлінні спроможне ще більше притлумити роль людського чинника, спричиняючи, за словами професора Гарвардської школи права Л. Лессіга, зокрема, витіснення штучним інтелектом величезного масиву юридичної практики: «Це буде масове вигнання великого прошарку юристів, тому що вони роблять в основному саме те, в чому комп'ютери дуже і дуже добре тямлять» (Верещагин, Иванов, Багаєв, 2019). Проте «усе в соціальному світі робить людина. Тому виникає нагальне завдання для юриспруденції (і всієї соціальної науки) – повернути «людину діючу» (А. Турен) як основу правової реальності, тобто сформувати персоніцентристську юридичну науку» (Честнов, 2001, с. 113).

Принцип антропологізму передбачає таке тлумачення дигіталізації, яке охоплюється поняттям конструкту, створюваного й відтворюваного повсякденними діями суб'єктів права. У результаті дигіталізація постає як фрагмент

людської діяльності з реалізації певних концепцій, які передбачають свідоме та доцільне перетворення державної влади, і саме «від суб'єкта права залежить ефективність впливу права на суспільні відносини». Це, безумовно, вносить у зміст дигіталізації певні суб'єктивні та ірраціональні начала, елементи невизначеності й контекстуальності, а також означає, що вплив сучасних процесів цифровізації на державну владу відбувається в результаті їх впливу на психіку та правосвідомість суб'єкта права (Залоило, Пашенцев, 2019, с. 197).

Отже, принцип антропологізму має «олю-днити» тлумачення процесів дигіталізації державної влади як антропологічно зорієнтованих і водночас таких, унаслідок яких держава стане спроможною на якісно новий щабель піднести й захист прав людини – як традиційних, так і новітніх, цифрових.

Трансформована під впливом дигіталізації «правова держава повинна стати не результатом цифрових (кібернетичних) технологій автоматизації примушування людини до не-свідомого підкорення нормам закону, але результатом розвитку її особистості» (Холопов, 2020, с. 11), адже саме існування права як історичного, антропологічного та соціокультурного феномена визначає сенс існування людини як соціальної істоти. Тому дигіталізація державної влади не має перетворювати технології на силу, що тяжітиме над людиною і підкорюватиме її, зокрема не має призводити до появи новітньої форми відчуженості людини від влади та від права, а має, навпаки, сприяти глибшому самопізнанню людської особистості, її розвитку та вдосконаленню з обов'язковим залученням інструментів дигіталізації, які мусять виконувати свою службову відносно людини роль.

7. Принцип методологічного плюралізму, що найбільше корелює із ситуацією посткласичної раціональності, в межах якої має осмислюватися реальність дигіталізації державної влади, адже стохастичність, мінливість, відносність і непередбачуваність процесів цифровізації не може бути осмислена в межах іншої раціональності. Такі процеси входять в очевидну суперечність з інститутами держави і права, що ґрунтуються переважно на засадах лінійності, стабільності, стійкості (Оборотов, 2004, с. 34). Між тим, під час дигіталізації інституту держави і права самі входять у зону нестабільності й невизначеності, стають рухливими, гнучкими, чутливими до інноваційного тренду цивілізаційного розвитку.

Складність процесів дигіталізації, їх невідзначеність, залежність від багатьох як суто

соціальних, так і численних технологічних факторів зумовлюють необхідність тісного залучення й використання загальнотеоретичною юриспруденцією здобутків інших дисциплін (зокрема кібернетики, лінгвістики, антропології, психології, соціології, філософії та ін.) для ретельного й усебічного осмислення згаданих процесів та їх результатів. Щоправда, як слушно зазначає П. Рабінович (2011, с. 17), «методологічний плюралізм не повинен перетворюватися на методологічний анархізм, методологічну сваволю, адже таке перетворення не сприятиме, а, навпаки, перешкоджатиме формуванню знань, адекватних предмету пізнання». Щоб уникнути цього, дослідники мають обирати лише ті дослідницькі методи, які обумовлюються предметом дослідження; має бути встановлена єдина істина, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об'єктивного критерію; дослідницькі підходи та методи мають бути спроможними сприяти виявленню, розкриттю соціальної сутності досліджуваного явища. Лише за сукупності застосування таких постулатів можна уникнути ситуації методологічного анархізму, на чому зупинявся цитований вище знайий український теоретик-правознавець.

Що ж стосується нашого предмета дослідження, то варто наголосити на тому, що, з погляду методологічного плюралізму, окремо взятий науковий підхід, а надто в умовах нової правової реальності, що стрімко змінюється під впливом дигіталізації, уже не в змозі на належному науковому рівні охопити всю складність і багатогранність досліджуваного феномена. Тому дотримання принципу методологічного плюралізму «передбачає визнання залежності методів і принципів пізнання від властивостей, особливостей і завдань суб'єкта, його концептуальних орієнтацій і підходів до дійсності» (Пустовіт, 2015, с. 53–54). Водночас, як зауважують сучасні дослідники, політичне й ідеологічне різноманіття, різні філософські і світоглядні позиції та підходи до вивчення держави і права не виключають, а навпаки, припускають одержання об'єктивних знань, повноцінної інформації про досліджувану матерію (Кухтик, 2015, с. 14; Марченко, 2002, с. 43). Отже, методологічний плюралізм у дослідженні дигіталізації державної влади передбачає можливість ефективного використання різних методів і принципів пізнання, поєднаних із принципом доповнюваності (Пустовіт, 2015, с. 54).

Варто зазначити, що в науковій літературі з питань дигіталізації державної влади останнім часом можна натрапити й на дещо іншу

класифікацію методологічних принципів пізнання, до яких, зокрема, відносять такі, як спільність історичного й логічного, об'єктивність, кумулятивність наукових знань, неупереджене та раціональне осмислення наслідків дигіталізації і науковий плюралізм (Заїкін, 2021, с. 77).

Із цього приводу зауважимо, що принцип спільності історичного і логічного, точніше, їх взаємозв'язку, є, на нашу думку, лише частковим проявом, розкриттям чи конкретизацією принципу історичності пізнання, а принцип неупередженого та раціонального осмислення наслідків дигіталізації є, вочевидь, елементом принципу наукової об'єктивності. Що ж стосу-

ється принципу кумулятивності наукових знань, то його виокремлення, точно кажучи, взагалі не є універсальним для методології правознавства. Так, ще класик американської юриспруденції О. Голмс зазначав: «Життя права – це не логіка; це досвід» (Копча, 2020, с. 56), тобто прямо заперечував взаємозв'язок історичного та логічного.

ВИСНОВКИ. Підсумовуючи розгляд у теоретико-правовому аспекті принципів дигіталізації державної влади, слід зауважити, що до таких слід відносити комплексність (усебічність), системність, наукову об'єктивність, історизм, детермінізм, антропологізм і методологічний плюралізм.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Верещагин А., Иванов А., Багаев В. «Искусственный интеллект приведёт к массовому изгнанию широкого пласта юристов» – интервью с Лоуренсом Лессигом // zakon.ru : сайт. 22.05.2019. URL: https://zakon.ru/discussion/2019/05/22/iskusstvennyj_intellekt_privedyot_k_massovomu_izgnaniyu_shirokogo_plasta_yuristov_intervyu_s_louren (дата звернення: 17.11.2021).
2. Добробог Л. М. Генезис та розвиток галузі права: проблеми історії та теорії : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 360 с.
3. Заїкін А. П. Дигіталізація судової влади: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2021. 197 с.
4. Залоило М. В., Пашенцев Д. А. Национальный порядок России в условиях цифровизации. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия: Право*. 2019. Т. 10, вып. 2. С. 196–209. DOI: <https://doi.org/10.21638/spbu14.2019.201>.
5. Копча В. В. Методологія дослідження правового явища: поняття, структура, інструментарій. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 54–58.
6. Кухтик С. В. Трансформація держави під впливом глобалізації (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 199 с.
7. Марченко М. Н. Теория государства и права. Элементарный курс : учеб. пособие. М. : Юристъ, 2002. 304 с.
8. Оборотов Ю. Традиції та новації у правовому розвитку. *Психологія і суспільство*. 2004. № 1. С. 15–42.
9. Попова С. М. К вопросу о понятии цифровой трансформации науки. *Тренды и управление*. 2019. № 4. DOI: <https://doi.org/10.7256/2454-0730.2019.4.31941>.
10. Пустовіт Н. В. Природа аксіосфери інформаційного суспільства : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Харків, 2015. 179 с.
11. Рабінович П. Філософія права: деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети. *Право України*. 2011. № 8. С. 13–20.
12. Сафрончук М. В. Цифровая поступь революции (четвертая промышленная революция и цифровая трансформация). *Экономика и управление: проблемы, решения*. 2017. № 11, т. 5 (71). С. 52–56.
13. Тертичний Я. С. Детермінанти розвитку електронної комерції в умовах глобальної дигіталізації : дис. ... канд. економ. наук : 08.00.02. Вінниця, 2021. 241 с.
14. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / авт. кол.: М. І. Михальченко (керівник) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 440 с.
15. Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : доп. Київ : Ліра-К, 2015. 64 с.
16. Хабриева Т. Я., Черногор Н. Н. Право в условиях цифровой реальности. *Журнал российского права*. 2018. № 1. С. 85–102.
17. Халин В. Г., Чернова Г. В. Цифровизация и ее влияние на российскую экономику и общество: преимущества, вызовы, угрозы и риски. *Управленческое консультирование*. 2018. № 10. С. 46–63. DOI: <https://doi.org/10.22394/1726-1139-2018-10-46-63>.
18. Холопов А. В. Человек в условиях цифровизации права: проблемы и пути развития. *Юридическая наука*. 2020. № 6. С. 8–12.
19. Честнов І. Посткласична теорія права: контури нової парадигми. *Право України*. 2001. № 8. С. 109–114.

20. Шваб К. Четвертая промышленная революция / пер. с англ. М. : Эксмо, 2019. 209 с.
21. Шваб К., Дэвис Н. Технологии Четвертой промышленной революции / пер. с англ. М. : Бомбора ; Эксмо, 2018. 317 с.

Надійшла до редакції: 21.11.2021

НАДЖАФЛИ Э. К ВОПРОСУ О СИСТЕМЕ ПРИНЦИПОВ НАУЧНОГО ПОЗНАНИЯ ДИГИТАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Статья посвящена исследованию системы принципов научного познания дигитализации государственной власти. Отмечено, что комплексность (всесторонность) как принцип научного познания дигитализации государственной власти означает, что рассматриваемая категория должна быть познана и осмыслена в тесной связи с другими формами, видами и направлениями дигитализации, которые, со своей стороны, могут влиять на дигитализацию государственной власти или же, в свою очередь, сами будут испытывать влияние со стороны процессов такой дигитализации. Сделан вывод, что принцип системности предполагает понимание процессов дигитализации государственной власти как сложного системного образования, что в свою очередь является составляющей системного образования более высокого уровня – дигитализации общества в целом.

Ключевые слова: дигитализация государственной власти, научная объективность, детерминизм, антропологизм, методологический плюрализм.

NAJAFLI E. CONCERNING THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE FOR THE STATE POWER DIGITIZATION

On the basis of the latest achievements of theoretical and legal science and other related scientific disciplines, the principles of scientific knowledge for the state power digitalization have been comprehensively studied. The principle of scientific objectivity, applied to the sphere of state power digitalization, acquires some new features, in particular, provides for the consideration of such a variety (form) of digitalization as an objective process that takes place in terms of both promoting and resisting by elements of this process, which takes place in conditions of both assistance and resistance to it by various actors in this process, which makes it difficult to predict the concrete results of the corresponding transformation of state power. This form of digitalization does not occur spontaneously, unlike other forms (in the field of education and economics), but involves its conscious and purposeful management. It has been shown that due to the principle of historicism the processes of state power digitalization in Ukraine are an element of the general civilization process, which occurs in a single trend of world civilization in general and different countries in particular towards the formation of digital civilization. It has been established that determinism is closely related to the previous principles and reveals its role in the study of digitalization of state power in that the very idea of its conditionality by a set of objective and subjective preconditions and reasons makes this process really objective and in demand in the information society. It has been noted that the principle of anthropologism provides an interpretation of digitalization, which is covered by the concept of construct, created and reproduced by the daily actions of legal entities. As a result, digitalization appears as a fragment of human activity to implement certain concepts that involve a conscious and appropriate transformation of state power and it is "the effectiveness of the influence of law on public relations that depends on the subject of law. It has been proved that methodological pluralism in the study of digitalization of state power involves the possibility of effective use of different methods and principles of cognition, combined with the principle of complementarity.

Key words: digitalization of state power, scientific objectivity, determinism, anthropologism, methodological pluralism.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Наджафлі Е. До питання про систему принципів наукового пізнання дигіталізації державної влади. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 191–196. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.20>.

Citation (APA): Najafli, E. (2021). Concerning the system of principles of scientific knowledge for the State power digitization. *Law and Safety*, 4(83), 191–196. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.20>.

КОСТЯНТИН ГЕННАДІЙОВИЧ ГАРБУЗЮК,

кандидат юридичних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
факультет № 2;

 <https://orcid.org/0000-0002-6714-5074>,
e-mail: 180471@i.ua;

ЛЕОНІД ВОЛОДИМИРОВИЧ МОГІЛЕВСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-6994-6086>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ АТЕСТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Для з'ясування сутності та змісту поняття «атестація» розкрито низку загальнотеоретичних підходів до тлумачення вказаної наукової категорії. Обґрунтовано, що в контексті зазначеної проблематики цей термін найбільш доцільно розглядати у широкому та вузькому розуміннях. Виокремлено перелік ключових ознак, які характеризують поняття «атестація працівників поліції». Аналіз нормативно-правової бази дав змогу констатувати, що правові засади атестації працівників поліції наразі є недосконалими та глибоко суперечливими, а тому потребують комплексного доопрацювання. Сформульовано низку пропозицій і рекомендацій, спрямованих на вдосконалення загального та спеціального трудового законодавства, яке визначає правові засади атестації працівників поліції.

Ключові слова: атестація, працівник, Національна поліція, правові засади, законодавство.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Наразі одним із найбільш спірних і водночас досить результативних інструментів забезпечення ефективності та якості кадрів Національної поліції України є процедура атестації. Важливість проведення атестації обумовлюється тим (Чорна, 2017), що ефективність і результативність роботи працівників та посадових осіб працівників Національної поліції України залежить від цілої низки чинників, серед яких доцільно назвати такі: а) рівень їх професіоналізму, набутого у процесі здійснення практичної діяльності; б) низка особистісних характеристик, зокрема комунікабельність, ділові якості, рівень знань, тобто освітній рівень, тощо; в) відповідність законодавчим вимогам якостей працівника. Для того щоб визначити цю відповідність, існує процедура атестації, яка останніми роками відіграє дедалі більшу роль у вдосконаленні кадрового потенціалу органів та підрозділів поліції.

Упровадження атестації поліцейських у 2015 р. дало змогу оновити персональний склад органів і підрозділів поліції за допомогою визначення найбільш умілих та кваліфікованих представників, а також вивільнення тих, хто не забезпечує та/або неякісно виконує поліцейські функції. Але разом із цим го-

ловною проблемою атестації є юридичне визначення цієї процедури, а також реальна наявність правових засад її проведення (Шеве- рун, Костюк, 2020, с. 1014).

Уважаємо за необхідне зауважити, що протягом останніх років на законодавчому рівні було внесено низку змін і доповнень, спрямованих на вдосконалення процедури атестації працівників поліції, однак вони оцінюються вченими досить неоднозначно. Втім, усі фахівці визнають, що саме процедура атестації – важливий інструмент забезпечення ефективного функціонування будь-якого органу державної влади, серед іншого й Національної поліції України. У цьому контексті слушною є наукова думка В. С. Шеве- рун (2020), який зазначає, що порядок здійснення професійного відбору працівників на службу в органи та підрозділи Національної поліції України в умовах сьогодення виступає одним із найважливіших чинників формування цього центрального органу виконавчої влади таким кадровим складом, який професійно, якісно та ефективно виконуватиме покладені на нього обов'язки, що, у свою чергу, забезпечить належне виконання поліцією своєї правоохоронної функції.

Далі необхідно зауважити, що атестування є досить неоднозначним процесом і в галузі трудової діяльності звичайних працівників. Так, у межах Кодексу законів про працю України (далі – КЗПП України) поняття «атестація» використовується в контексті нормування праці. Із цього приводу у ст. 85 вказаного вище кодексу відмічається, що «норми праці – норми виробітку, часу, обслуговування, чисельності – встановлюються для працівників відповідно до досягнутого рівня техніки, технології, організації виробництва і праці. В умовах колективних форм організації та оплати праці можуть застосовуватися також укрупнені і комплексні норми. Норми праці підлягають обов'язковій заміні новими в міру проведення атестації і раціоналізації робочих місць, впровадження нової техніки, технології та організаційно-технічних заходів, які забезпечують зростання продуктивності праці. Досягнення високого рівня виробітку продукції окремим працівником, бригадою за рахунок застосування з власної ініціативи нових прийомів праці і передового досвіду, вдосконалення своїми силами робочих місць не є підставою для перегляду норм»¹.

О. Г. Реуцьков (2019) підкреслював, що процедура атестації правоохоронців, зокрема поліцейських, має глибоке історичне коріння. Проте, враховуючи сучасні євроінтеграційні процеси, а також курс на євроатлантичну інтеграцію і масштабне реформування правоохоронної сфери, галузей трудового та адміністративного права, інститут атестації працівників Національної поліції України значно змінився. Указане пов'язано з тим, що виникла нагальна потреба змінити підходи до відбору поліцейських, їх підготовки, підвищення кваліфікації, просування по службі тощо. Саме тому запровадження атестації та вдосконалення організаційних і правових аспектів її реалізації стало вагомим внеском не лише для правозастосовної практики, а й для правової науки в цілому. Окрім того, зауважує О. Г. Реуцький (2019), атестація працівників поліції має важливе теоретичне і практичне значення, оскільки вона дозволяє не лише оцінити роботу поліцейського, а й підвищити загальний рівень довіри населення до держави взагалі та її правоохоронних органів зокрема. Однак, підкреслює далі вчений, правозастосовна практика свід-

чить про те, що наразі у процедурі проведення атестації поліцейських існує низка правових та організаційних проблем, які перешкоджають нормальному здійсненню такої діяльності та призводять до порушення прав і свобод самих поліцейських. Саме ця теза підтверджує необхідність здійснення дослідження, присвяченого теоретико-правовим проблемам атестації працівників Національної поліції України.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* цієї наукової статті полягає в тому, щоб за допомогою використання сучасних методів наукового пізнання та спираючись на аналіз наукових поглядів учених і норм чинного законодавства розкрити теоретико-прикладні проблеми атестації працівників Національної поліції України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити певні *завдання*: з'ясувати сутність і зміст поняття «атестація», здійснити аналіз норм чинного загального та спеціального трудового законодавства, яке визначає правові засади атестації працівників поліції, дати оцінку відповідному нормативно-правовому забезпеченню та визначити коло проблем, які для нього характерні, сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства у цій сфері.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Методологічну основу наукового дослідження становлять загальнонауковий діалектичний метод та окремі наукові методи, такі як системно-структурного аналізу, історичний, порівняльно-правовий, нормативно-догматичний, формально-логічний і гіпотетико-дедуктивний методи. Так, завдяки використанню логіко-семантичного та структурно-функціонального методів було узагальнено теоретичні підходи до тлумачення поняття «атестація», а також сформовано авторський підхід до його розуміння. Метод документального аналізу, а також аналітичний було використано для того, щоб здійснити аналіз норм чинного загального та спеціального трудового законодавства, яке визначає правові засади атестації працівників поліції, і з метою дати оцінку нормативно-правовому забезпеченню та визначити коло проблем, які для нього характерні. Для того щоб сформулювати пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства у цій сфері, було використано методи моделювання та прогнозування. Саме вказані вище, а також низка інших спеціальних методів наукового пізнання у своїй сукупності дали змогу вийти на нові наукові та практичні позиції. Метод моделювання застосовано передусім для визначення послідовності, алгоритму й можливих варіантів правозастосування.

¹ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 26.09.2021).

Під час підготовки статті було використано й низку інших загальних і спеціальних методів наукового пізнання, використання яких дало змогу комплексно підійти до вирішення окреслених вище завдань. Теоретичну основу наукового дослідження становлять напрацювання фахівців із галузі трудового й адміністративного права. Крім того, було використано напрацювання фахівців з інших суміжних дисциплін, які хоча б дотично розглядали теоретичні та практичні проблеми атестації працівників поліції. Нормативне підґрунтя роботи становлять нормативно-правові акти різної юридичної сили, які у своїй сукупності складають загальне та спеціальне трудове законодавство, що визначає правові засади атестації працівників Національної поліції України. Емпіричну основу статті становлять узагальнення проведення атестації працівників поліції, довідкові та періодичні видання і статистичні матеріали.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це наукове дослідження є однією з перших теоретичних спроб на підставі аналізу наукових поглядів учених і норм чинного законодавства опрацювати теоретичні та практичні проблеми атестації працівників Національної поліції України, на підставі чого запропонувати власне бачення щодо напрямів їх подолання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Починаючи наукове дослідження, варто зазначити, що у підзаконній нормативно-правовій базі, яка регулює особливості трудової діяльності окремих категорій працівників, атестація не лише згадується, а й визначається як комплексна процедура. Так, варто згадати Наказ Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про порядок проведення атестації керівних, інженерно-технічних працівників та інших спеціалістів підприємств і організацій залізничного транспорту України» від 16 квітня 1996 р. № 127, чинний наразі. У його положеннях зазначається, що атестація є заходом удосконалення роботи з раціонального використання спеціалістів, підвищення ефективності їх праці й відповідальності за доручену справу, об'єктивного оцінювання їх ділових якостей, виходячи з результатів роботи, визначення можливостей їх професійного і посадового зростання, подальшого поліпшення підбору і виховання кадрів на основі обґрунтованих критеріїв¹.

¹ Про затвердження Положення про порядок проведення атестації керівних, інженерно-технічних працівників та інших спеціалістів під-

Процедурі атестації також присвячено положення Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників» від 6 жовтня 2010 р. № 930. Відповідно до положень цього акта «атестація педагогічних працівників – це система заходів, спрямована на всебічне комплексне оцінювання їх педагогічної діяльності, за якою визначаються відповідність педагогічного працівника займаній посаді, рівень його кваліфікації, присвоюється кваліфікаційна категорія, педагогічне звання. Метою атестації є стимулювання цілеспрямованого безперервного підвищення рівня професійної компетентності педагогічних працівників, росту їх професійної майстерності, розвитку творчої ініціативи, підвищення престижу й авторитету, забезпечення ефективності навчально-виховного процесу»².

Згідно з положеннями Наказу Міністерства охорони здоров'я України «Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів» від 22 лютого 2019 р. № 446 «атестація лікарів спрямована на удосконалення діяльності закладів охорони здоров'я усіх форм власності для подальшого поліпшення надання медичної допомоги населенню. Основними завданнями атестації лікарів є оцінка виконання лікарями вимог щодо здобуття післядипломної освіти в інтернатурі, підвищення їхньої кваліфікації та проходження безперервного професійного розвитку»³.

Якщо поглянути на «історичні» нормативно-правові акти, положення яких наразі не є чинними, можна зауважити той факт, що процедура атестації застосовувалась і в роботі органів внутрішніх справ – «предка» Національної поліції України. Так, у положеннях Наказу МВС України «Про затвердження Інструкції

приємств і організацій залізничного транспорту України : Наказ М-ва транспорту України від 16.04.1996 №127 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0229-96> (дата звернення: 26.09.2021).

² Про затвердження Типового положення про атестацію педагогічних працівників : Наказ МОН України від 06.10.2010 № 930 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1255-10> (дата звернення: 26.09.2021).

³ Деякі питання безперервного професійного розвитку лікарів : Наказ МОЗ України від 22.02.2019 № 446 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0293-19> (дата звернення: 26.09.2021).

про порядок проведення атестування особового складу органів внутрішніх справ України» від 22 березня 2005 р. № 181 атестування визначається як «інструмент вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ, підвищення ефективності їх роботи та підтвердження професійного рівня працівників. Головним завданням атестування є оцінювання ділових, професійних, особистих якостей особового складу органів та підрозділів внутрішніх справ, їх освітнього та кваліфікаційного рівня, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, які вони обіймають, стимулювання їх творчої активності та відповідальності за стан боротьби зі злочинністю, зміцнення правопорядку, визначення перспектив їх службової кар'єри, запобігання вчиненню працівниками органів внутрішніх справ України протиправних дій, а також виявлення таких працівників, які не спроможні виконувати покладені на них завдання»¹.

На важливість і значущість процедури атестування звертали увагу народні депутати України, які свого часу внесли до парламенту проект Трудового кодексу України, який у майбутньому має замінити КЗпП України. На відміну від положень останнього, в законопроекті питанню атестації працівників присвячено цілу главу, згідно з положеннями якої «з метою оцінювання професійного рівня та кваліфікації працівників, їх відповідності виконуваній роботі, займаній посаді роботодавця, якщо це передбачено законом, колективним договором, може проводити періодичну атестацію працівників з дотриманням норм цього Кодексу»². Окрім того, у проекті вказано: «Атестація проводиться за наказом (розпорядженням) роботодавця, яким затверджуються положення про проведення атестації, графік її проведення та склад атестаційної комісії. Значений наказ (розпорядження) доводиться до відома працівників не менш як за два міся-

ці до проведення атестації. Атестаційна комісія утворюється у складі досвідчених працівників, а також представника виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника). За потреби до складу комісії можуть залучатися сторонні фахівці. Роботодавець та безпосередній керівник працівника, який підлягає атестації, не можуть бути членами атестаційної комісії. Атестаційна комісія попередньо визначає перелік питань для проведення атестації, з якими працівники ознайомлюються не менше ніж за місяць до засідання комісії. На засіданні члени атестаційної комісії можуть ставити працівнику запитання щодо виконуваної ним роботи за спеціальністю (професією), займаною посадою, її результативності, а також щодо виконання ним службових обов'язків. Атестаційна комісія приймає рішення про відповідність або невідповідність працівника виконуваній роботі, займаній посаді. Атестаційна комісія надає роботодавцеві рекомендації щодо подальшого професійного зростання працівника, оплати його праці, необхідності підвищення професійного рівня чи кваліфікації»³.

Отже, згідно з нормами підзаконних нормативно-правових актів у різних сферах трудової діяльності атестування є процедурою перевірки або визнання кваліфікації і трудових навичок працівників з метою встановлення їх відповідності покладеним на них трудовим обов'язкам. До завдань атестації належать, поперше, вдосконалення трудової спроможності працівників, а по-друге, стимулювання їх праці й особистого професійного розвитку. У межах діяльності поліції атестація має схожу юридичну характеристику, адже відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII «атестування поліцейських проводиться з метою оцінки їхніх ділових, професійних, особистих якостей, освітнього та кваліфікаційного рівнів, фізичної підготовки на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар'єри»⁴.

Натомість атестування неодноразово ставало предметом дослідження науковців трудово-правової галузі, які виділяли більш широкі визначення цієї категорії, про що доцільно

¹ Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування особового складу органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 22.03.2005 № 181 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-05> (дата звернення: 26.09.2021).

² Проект Трудового кодексу України : від 08.11.2019 № 2410-1 / ініціатори Ю. В. Тимошенко, В. Є. Івченко, М. М. Цимбалюк, С. В. Шахов // ЛІГА ЗАКОН : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DI00297A.html (дата звернення: 26.09.2021).

³ Там само.

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.09.2021).

згадати в межах нашого дослідження. Так, етимологічно термін «атестація» (Шемшученко та ін., 1998, с. 161) походить від латинського *attestatio*, що означає свідчення, підтвердження. У сучасному словниковому розумінні це перевірка та оцінювання ділової кваліфікації працівників на предмет їх відповідності займаній посаді або здійснюваній роботі. Метою атестації є забезпечення найбільш раціонального використання кадрів і підвищення ефективності їх праці.

Аналізуючи загальну та правову сутність атестації, В. Ю. Стеценко (2010, с. 184) зробила висновок, що це передусім визнання рівня професійних знань, умінь, навичок і досвіду конкретного працівника з метою встановлення його здатності виконувати відповідну діяльність та обіймати певну посаду. З огляду на це характерними рисами атестації, на думку науковця, можна вважати такі: 1) це – певна юридична процедура; 2) метою здійснення цієї процедури є аналіз рівня професійних знань, умінь і навичок об'єкта атестації; 3) її здійснюють компетентні інституції; 4) правовим наслідком процедури атестації є ухвалення рішення стосовно здатності атестованого виконувати відповідну діяльність та обіймати певну посаду.

В. Р. Кравець (2004, с. 6) указує, що із загальнотеоретичного погляду атестацію слід розглядати у широкому та вузькому сенсі. Так, відповідно до широкого тлумачення, на переконання вченого, атестація – це процес оцінювання, а також визначення кваліфікаційно-ділових та особистісних якостей працівника, а також оцінювання рівня його знань своєї професії. Що ж стосується вузького тлумачення, то атестація являє собою здійснюване у певні проміжки часу періодичне оцінювання ділових, політичних та професійних умінь і навичок службовця уповноваженим на це суб'єктом з метою поліпшення якості та ефективності використання, розстановки й пересування кадрів по службі.

В. С. Венедиктов та М. І. Іншин (2002) вважають, що найважливішим завданням атестування є оцінювання ділових, особистих і морально-психологічних якостей працівника, його освітнього та кваліфікаційного рівня на підставі глибокого і всебічного вивчення відповідності покладеним на нього трудовим обов'язкам, що проводиться з метою стимулювання творчої та професійної активності.

Досліджуючи зміст та особливості процедури атестації у сфері публічного управління, О. С. Бурлака (2007) зробила досить широкий та комплексний висновок. Відповідно до дум-

ки вказаної вище дослідниці «атестація – це процес оцінювання кого-небудь або чого-небудь відповідно до встановлених стандартів. Під час атестації визначається кваліфікація, рівень знань, відповідність займаній посаді, здатність до роботи, ділові та інші якості фізичних осіб; аналіз й оцінка робочих місць; компетентність юридичних осіб; оцінка рівня розвитку науково-технічного потенціалу установ, результатів їх наукової діяльності; перевірка відповідності матеріально-технічної бази, нормативної та нормативно-технічної документації, організаційних заходів, спрямованих на забезпечення стабільності якісних показників будь-якого предмета, що виробляється; якості продукції тощо. Атестаційна діяльність у сфері публічного управління регламентована процесуальними нормами та реалізується через специфічні атестаційні провадження, що є структурною частиною адміністративного процесу, має відповідний зміст та особливості, які полягають у регламентації процесуальної діяльності щодо визначення відповідності стандартам, встановленим державою, об'єкта, який атестується. Дане провадження не має на меті вирішення конфлікту, що виникає у зв'язку з виконанням своїх обов'язків об'єктом, тобто воно належить до групи публічно-сервісних проваджень, якими охоплюється публічно-правова процесуальна діяльність щодо задоволення загальних публічних інтересів».

Наукові визначення змісту і значення атестації у трудовому праві в цілому та в окремих сферах трудової діяльності загалом відповідають законодавчій концепції трактування цієї категорії. Разом із цим науковці у процесі досліджень більш глибоко виділяють ознаки атестації, зазначаючи, що це: 1) юридична процедура, регламентована та здійснювана на основі насамперед положень законодавства, зокрема загальнотрудового; 2) процедура оцінювання не просто кваліфікації, але й ділових, політичних, психологічних, моральних та інших якостей працівника, які останній повинен мати для здійснення покладених на нього трудових обов'язків; 3) процедура, яка тягне певні юридичні наслідки у вигляді зміни або припинення трудових правовідносин між працівником та роботодавцем; 4) результати атестації можуть бути оскаржені працівником (поліцейським) у порядку, встановленому нормами чинного законодавства.

Змісту атестації як інструменту кадрового забезпечення поліцейських органів також приділяли увагу окремі науковці. Наприклад, ще в межах дослідження особливостей функціонування органів внутрішніх справ О. С. Савельєв

(2007, с. 115–116) визначив атестацію осіб рядового і начальницького складу як регламентовану нормативно-правовими актами й таку, що ґрунтується на принципах колегіальності, гласності, повноти і всебічності, процедуру оцінювання вповноваженими на те посадовими особами ділових, службових, особистих, морально-психологічних і комунікативних якостей осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, їх освітнього, кваліфікаційного та професійного рівня за певний період проходження ними служби з метою виявлення здобутків і недоліків у їх професійній діяльності, відпрацювання шляхів та способів їх усунення, вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ, підвищення ефективності їх роботи, поліпшення добору, розстановки й виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності та відповідальності працівників за доручену справу.

Безпосередньо в контексті функціонування Національної поліції України О. Г. Реуцьков (2019) у своїх працях дійшов висновку, що атестація працівників поліції – періодична контрольна діяльність, порядок здійснення комплексу заходів якої регламентовано нормативно-правовими актами адміністративного права і яка ґрунтується на принципах колегіальності, гласності, повноти, всебічності й об'єктивності, на оцінюванні реалізації виконання обов'язку осіб рядового та начальницького складу органів поліції, їхнього освітнього рівня щодо проходження комплексного оцінювання вповноваженими на те посадовими особами ділових, службових, особистих, морально-психологічних і комунікативних якостей, кваліфікаційного та професійного рівнів і фізичної підготовки з метою виявлення здобутків і недоліків у їхній професійній діяльності, відпрацювання шляхів і способів їх усунення, вдосконалення діяльності Національної поліції України, підвищення ефективності їхньої роботи, поліпшення добору, розстановки й виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, дисципліни й відповідальності працівників за доручену справу, результатом якої є визначення можливостей установа, збереження, зміни або припинення службових правовідносин.

Отже, аналіз нормативно-правових актів, що регламентують трудові правовідносини в окремих сферах праці, а також наукових визначень і цілісних концепцій щодо значення та змісту атестації у трудовому праві в цілому й діяльності правоохоронної системи зокрема, дали змогу виділити ключові аспекти катего-

рії «атестація працівників поліції». Так, за наявною у трудовому праві логікою атестація в галузі роботи органів Національної поліції України це:

1) особлива процедурна діяльність, тобто система однорідних або об'єднаних єдиною метою та завданнями заходів, засобів і способів, які використовуються вповноваженими керівниками органів та підрозділів поліції у процесі кадрового забезпечення Національної поліції України;

2) юридична процедура, відповідно до чого передбачені нею заходи, засоби і способи мають правовий характер, а їх застосування призводить до зміни, виникнення нових або взагалі припинення трудових правовідносин між працівником поліції та Національною поліцією України як роботодавцем;

3) комплексне оцінювання ділових, соціальних, професійних, психологічних і компетенційних якостей поліцейського з метою визначення його відповідності займаній посаді та виконуваний діяльності в органах і підрозділах Національної поліції України;

4) важіль стимулювання працівника поліції та виховання в нього усвідомлення необхідності постійного підвищення свого професійного статусу, компетенції та рівня знань, що в сукупності допомагає йому виконувати свої трудові обов'язки максимально ефективно та результативно;

5) особливий кадровий інструмент, що застосовується в роботі органів та підрозділів Національної поліції України з метою забезпечення високого професійного рівня кадрів, а також виявлення працівників, які несумлінно ставляться до своїх трудових обов'язків та не реалізують у своїй роботі поліцейські функції в повному обсязі.

Виділені ключові ознаки атестації працівників поліції показують комплексність і складність цієї категорії, у зв'язку з чим її можна розглядати одразу в двох ракурсах – широкому та вузькому. Отже, відповідно до широкого розуміння, атестація працівників поліції – це спеціальний кадровий інструмент, який застосовується в роботі органів та підрозділів Національної поліції України з метою стимулювання професійного розвитку поліцейських кадрів, а також визначення працівників поліції, які за своїми діловими, моральними і професійними якостями не відповідають займаній посаді та не виконують належним чином покладені на них трудові функції та обов'язки. Відповідно до вузького розуміння атестація працівників поліції – це юридично визначена процедура оцінювання ділових, професійних і

моральних якостей працівника поліції з метою визначення його загальної відповідності статусу працівника поліції, займаній посаді, а також посаді, яку він претендує обійняти, що в цілому чинить стимулюючий вплив на поліцейського та виховує в нього усвідомлення необхідності постійного підвищення свого професійного рівня.

Водночас, якщо теоретико-правові фактори змісту і сутності атестації працівників поліції наразі є чітко визначеними і в цілому виробленими, підстави та юридичний порядок реалізації здійснення цієї процедури породжує досить багато спірних питань.

Передусім необхідно наголосити, що сьогодні існують лише два основні юридичні акти, які встановлюють практично-правові засади проведення атестації поліцейських: Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII та Наказ МВС «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» від 17 листопада 2015 р. № 1465. У положеннях першого документа, крім виділення поняття атестації, також визначено підстави та суб'єкти її проведення. Так, згідно з положеннями статті 57 вказаного вище закону «атестація відбувається за рішенням керівника поліції, а також керівників органів (закладів, установ) поліції стосовно осіб, які згідно із законодавством та іншими нормативно-правовими актами призначаються на посади наказами останніх. Безпосереднє проведення атестації доручається керівником спеціально створеним атестаційним комісіям»¹. Закон виділяє лише три підстави атестації: «1) призначення на вищу посаду, якщо заміщення цієї посади здійснюється без проведення конкурсу; 2) переміщення на нижчу посаду через службову невідповідність; 3) у разі звільнення зі служби в поліції через службову невідповідність»².

Положення цього закону суттєво доповнено та більш широко розкрито в Наказі МВС «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» від 17 листопада 2015 р. № 1465. Передусім цей нормативно-правовий акт встановлює ключові вимоги до процедури проведення атестації. Так, згідно з наказом «керівники всіх рівнів зобов'язані забезпечити атестування на

високому організаційному та правовому рівні з додержанням принципу відкритості (крім випадків, установлених законом) та об'єктивності в оцінці службової діяльності поліцейських, які атестуються»³.

Юридичне обґрунтування знаходить також правовий статус атестаційних комісій. Відповідно до положень зазначеного наказу в Національній поліції України створюються: «1) центральні атестаційні комісії, персональний склад яких затверджується наказом Національної поліції України – проводять атестування всіх поліцейських; 2) атестаційні комісії органів поліції, персональний склад яких затверджується наказом керівника відповідного органу за погодженням із Національною поліцією України – проводять атестування поліцейських відповідних органів поліції»⁴.

Досить цікавим є склад атестаційних комісій. Відповідно до загальних вимог до нього включено голову комісії та секретаря, які визначаються керівником органу поліції, в межах якого створено комісію. У межах роботи центральних атестаційних комісій голова – це Голова Національної поліції України або його заступники, а секретар – особа, яку безпосередньо визначає голова. Разом із цим відповідно до вказаної вище Інструкції «до складу атестаційних комісій можуть бути включені працівники підрозділів кадрового забезпечення, Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України, практичної психології та інші працівники апарату Національної поліції України чи органу поліції, а також за згодою народні депутати України, працівники МВС, громадських, правозахисних організацій, представники проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації. Кандидати з числа народних депутатів України, працівників МВС, громадських, правозахисних організацій, проектів міжнародної технічної допомоги, громадськості та засобів масової інформації включаються до складу атестаційних комісій за пропозиціями, які були отримані після розміщення відповідних оголошень на офіційних сайтах МВС чи органів поліції, та за наявності їхньої згоди»⁵.

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.09.2021).

² Там само.

³ По затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських : наказ МВС України від 17.11.2015 № 1465 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1445-15> (дата звернення: 26.09.2021).

⁴ Там само.

⁵ Там само.

Організаційні заходи з підготовки та проведення атестування оголошуються наказами відповідних керівників і передбачають: «1) створення атестаційних комісій; 2) складання списків поліцейських, які підлягають атестуванню; 3) визначення дати, часу і місця проведення засідання комісії; 4) розміщення на офіційному веб-сайті МВС, Національної поліції України чи відповідних органів поліції оголошень про набір до атестаційної комісії; 5) доведення до поліцейських інформації про проведення атестування, у тому числі шляхом розміщення на офіційному веб-сайті МВС, Національної поліції України чи відповідного органу поліції інформації про час та місце проведення атестування»¹. Атестаційні комісії на підставі всебічного розгляду всіх матеріалів, які були зібрані на поліцейського, під час проведення атестування у вигляді відкритого голосування ухвалюють один із таких висновків: «1) займаній посаді відповідає; 2) займаній посаді відповідає, заслуговує призначення на вищу посаду; 3) займаній посаді не відповідає, підлягає переміщенню на нижчу посаду через службу невідповідність; 4) займаній посаді не відповідає, підлягає звільненню зі служби в поліції через службу невідповідність. При ухваленні одного з зазначених вище рішень стосовно комісії повинні враховувати такі критерії: 1) повноту виконання функціональних обов'язків (посадових інструкцій); 2) показники службової діяльності; 3) рівень теоретичних знань та професійних якостей; 4) оцінювання з професійної і фізичної підготовки; 5) наявність заохочень; 6) наявність дисциплінарних стягнень; 7) результати тестування; 8) результати тестування на поліграфі (у разі проходження)»².

ВИСНОВКИ. Отже, здійснивши аналіз низки нормативно-правових актів, які регламентують процедуру атестації поліцейських, варто зауважити, що наявні наразі її правові засади не відповідають внутрішній сутності, змісту і призначенню цієї категорії. Зазначене обумовлено тим, що:

– по-перше, наявна процедура атестації здебільшого має дисциплінарну спрямованість, адже за більшості підстав застосовується у питаннях вирішення подальшої кар'єри працівника поліції, на якого накладено дисциплінарне стягнення у вигляді службової невідповідності;

– по-друге, процедура атестації не передбачає обов'язкового залучення до складу ате-

стаційних комісій представників підрозділів кадрового забезпечення поліцейських органів, при тому що в цілому атестація є важливою частиною кадрового забезпечення;

– по-третє, нормативно-правова база, що регламентує порядок проведення атестації, не покладає на атестаційні комісії обов'язки щодо дослідження відомостей стосовно особистості працівника поліції, який атестується, у процесі ухвалення рішень, а лише декларує необхідність урахування такої інформації;

– по-четверте, законодавство про поліцію не встановлює принципи та вимоги до процедури проведення атестації працівників НПУ, не включає в її зміст засади загально трудового регулювання відносин у сфері праці, через що така процедура потенційно може порушувати трудові права й обов'язки працівників поліції.

Констатовані аспекти показують, що правові засади атестації працівників поліції наразі є недосконалими та глибоко суперечливими. У сукупності вони «спотворюють» роль і призначення досліджуваної процедури та фактично роблять із неї не інструмент професійного розвитку та контролю компетентності поліцейських, а сферу потенційного виникнення порушення їх трудових прав. Змінити це можна завдяки здійсненню певних організаційно-правових змін, які варто подати у підсумку цього дослідження:

1) передусім треба визначити загальні засади атестації на законодавчому рівні в положеннях КЗпП України; відсутність у цьому кодифікованому акті трудо-правової сфери норм, які регламентують загальний зміст атестації, породжує ситуації, коли підзаконною нормативно-правовою базою встановлюються такі механізми її проведення, в межах яких існують ризики обмеження або навіть порушення трудових прав працівників, зокрема поліцейських;

2) на основі визначених у КЗпП України стандартів атестаційної процедури положення Закону України «Про Національну поліцію» слід розширити і доповнити, визначивши поняття, принципи та вимоги атестаційної процедури в діяльності поліції;

3) варто переглянути підстави проведення атестації поліцейських та встановити періодичність реалізації цієї процедури як важеля перевірки й оцінювання професійних якостей працівників поліції;

4) у порядок формування складу атестаційних комісій необхідно включити обов'язкову вимогу залучення представників підрозділів кадрового забезпечення органів поліції,

¹ Там само.

² Там само.

що підвищить не лише ефективність, але й законність атестаційної процедури в цілому; 5) положення Закону України «Про Національну поліцію» варто доповнити переліком прав працівників поліції у процесі проведення їх атестації, а також визначити гарантії таких прав.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Бурлака О. С. Атестаційні провадження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 220 с.
2. Венедиктов В. С., Іншин М. І. Організаційно-правові засади проходження служби в органах внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. Харків : Вид-во НУВС, 2002. 164 с.
3. Іваха В. О. Місце та роль правоохоронних органів у механізмі адміністративно-правового регулювання запобігання і протидії корупції в Україні // Сучасні стратегії та перспективи оптимізації взаємодії поліції і населення в соціумі : матеріали круглого столу (м. Львів, 23 листоп. 2017 р.) / упоряд.: З. Р. Кісіль, Л. Й. Гуменюк. Львів : ЛьвДУВС, 2017. С. 129–133.
4. Кікінчук В. Ю. Особливості проведення атестації працівників ОВС. *Форум права*. 2010. № 3. С. 178–185. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2010_3_26.pdf (дата звернення: 26.09.2021).
5. Кравець В. Р. Атестація державних службовців в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2004. 14 с.
6. Кузьменко І. Г. Нормативно-правове регулювання професійної підготовки управлінських кадрів поліції країн ЄС. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 3, т. 1. С. 176–181.
7. Лисий С. О. Організаційно-правові аспекти порядку проведення атестування поліцейських. *Lex Portus*. 2018. № 3. С. 55–64.
8. Литвин В. В. Зарубіжний досвід професійно-психологічного відбору поліцейських кадрів. *Юридична психологія*. 2017. № 1 (20). С. 139–147.
9. Реуцьков О. Г. Позитивні та негативні аспекти сучасного стану правового регулювання атестації працівників поліції. *Соціальне право*. 2019. № 4. С. 116–122. DOI: <https://doi.org/10.37440/soclaw.2019.04.21>.
10. Реуцьков О. Г. Специфіка атестації працівників поліції // Правова доктрина, правоутворення та правозастосування: проблеми зв'язку та шляхи розвитку : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 жовт. 2019 р.) / Наук. дослід. ін-т публічної політики і соціальних наук. Харків, 2019. С. 126–130.
11. Савельєв О. С. Атестація працівників органів внутрішніх справ: поняття, сутність та правове регулювання. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2005. № 1. С. 111–118.
12. Стеценко В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування. Харків : ХНУВС, 2010. 452 с.
13. Чорна Ю. В. Поняття й сутність атестування поліцейських в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44 (2). С. 72–75.
14. Шеверун В. С., Костюк Ю. А. Правовий контроль атестації працівників поліції // Priority Directions of Science and Technology Development : the 2nd International Scientific and Practical Conference (Kyiv, 2020 October 25–27). Kyiv, 2020. Pp. 1014–1017.
15. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1. 672 с.

Надійшла до редакції: 30.09.2021

ГАРБУЗЮК К. Г., МОГИЛЕВСКИЙ Л. В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ АТТЕСТАЦИИ РАБОТНИКОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ УКРАИНЫ

Для выяснения сущности и содержания понятия «аттестация» раскрыт ряд общетеоретических подходов к толкованию указанной научной категории. Обосновано, что в разрезе представленной проблематики данный термин наиболее целесообразно рассматривать в широком и узком смысле. Выделен перечень ключевых признаков, характеризующих понятие «аттестация работников полиции». Анализ нормативно-правовой базы дал возможность констатировать, что правовые основы аттестации работников полиции на сегодняшний день несовершенны и глубоко противоречивы, поэтому требуют комплексной доработки. Сформулирован ряд предложений и рекомендаций, направленных на усовершенствование общего и специального трудового законодательства, определяющего правовые основы аттестации работников полиции.

Ключевые слова: аттестация, работник, Национальная полиция, правовые основы, законодательство.

HARBUZIYK K. H., MOHILEVSKIY L. V. THEORETICAL AND LEGAL PROBLEMS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE EMPLOYEES` CERTIFICATION

To clarify the essence and content of the concept “certification” a number of general theoretical approaches to the interpretation of this scientific category has been revealed. It has been proposed to understand the certification of employees of the National Police of Ukraine in different meanings: broad and narrow. The key features of attestation have been highlighted, which, in turn, include the fact that it is: 1) a legal procedure that is regulated and carried out primarily on the basis of the legislation, in particular general labor; 2) the procedure for assessing not only the qualifications, but also the business, political, psychological, moral and other qualities of the employee, which one must have to perform the duties; 3) a procedure that entails certain legal consequences in the form of a change or termination of labor relations between the employee and the employer.

Based on the analysis of the current legislation, the shortcomings of the certification of police officers include the following. Firstly, the current attestation procedure is mostly disciplinary, as for most reasons it is used to decide on the future career of a police officer who has been the subject to a disciplinary sanction in the form of misconduct. Secondly, the attestation procedure does not provide for the obligatory involvement of representatives of the personnel support units of the police bodies in the attestation commissions, although in general attestation it is an important part of staffing. Thirdly, the legal framework governing the attestation procedure does not impose on attestation commissions the obligation to investigate the identity of the police officer being attested in the decision-making process, but only declares the need to take such information into account. Fourthly, the legislation on the police does not establish the principles and requirements for the procedure of attestation of NPU employees and does not include in its content the principles of general labor regulation of labor relations, therefore, this procedure could potentially violate the labor rights and responsibilities of police officers. The directions of the above-stated problems decision have been offered, which provides for changes and additions to both general and special labor legislation.

Key words: *attestation, employee, National Police, legal bases, legislation.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Гарбузюк К. Г., Могілевський Л. В. Теоретико-правові проблеми атестації працівників Національної поліції України. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 197–206. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.21>.

Citation (APA): Harbuziyk, K. H., & Mohilevskiy, L. V. (2021). Theoretical and legal problems of the National Police of Ukraine employees` certification. *Law and Safety*, 4(83), 197–206. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.21>.

СЕРГІЙ ЄВГЕНОВИЧ АБЛАМСЬКИЙ,

кандидат юридичних наук, доцент,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
відділ організації наукової діяльності та
захисту інтелектуальної власності;

 <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>,
e-mail: ablamu4@gmail.com

УЧАСТЬ ЗАХИСНИКА У СПЕЦІАЛЬНОМУ ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Статтю присвячено комплексному аналізу питань, що стосуються особливостей участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. На підставі аналізу КПК України 2012 р. окреслено особливості участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні, що дало змогу виокремити такі законодавчі неузгодженості: суперечливість положень закону щодо початкового моменту залучення захисника, недосконалість процесуального механізму залучення захисника, невизначеність строків направлення слідчим суддею ухвали про залучення захисника до регіональних центрів вторинної правової допомоги, можливості заміни адвоката тощо. За результатами дослідження надано пропозиції з усунення окреслених проблемних питань.

Ключові слова: спеціальне досудове розслідування, спеціальне судове провадження, захисник, забезпечення права на захист.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Правовий інститут спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень запроваджено в кримінальний процес України у 2014 р. Головною метою, яку законодавець закладав під час запровадження зазначеного інституту, стало забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності особи за вчинене нею кримінальне правопорушення. Зазначене цілком корелюється з таким завданням кримінального провадження: «щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини ... і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» (ст. 2 КПК України)¹. До того ж слід брати до уваги той факт, що нині прояви злочинної діяльності в усьому світі визнано найбільшим злом, тим негативним явищем, що руйнує державу. І лише впродовж останніх десяти років кількість злочинів проти основ національної безпеки України та міжнародного правопорядку, злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю, які мають високу суспільну

небезпеку, значно зростає, на що вплинули внутрішні та зовнішні соціально-політичні фактори (Дрозд, 2020, с. 333–334).

Практичне застосування вказаних інститутів засвідчило необхідність їх удосконалення, в результаті чого у квітні 2021 р. Законом України № 1422-IX процедура спеціального кримінального провадження була дещо трансформована. Зокрема, у КПК України: 1) розширено підстави проведення спеціального досудового розслідування та підстави для оголошення підозрюваного у міжнародний розшук; 2) змінено порядок здійснення виклику до органів досудового розслідування осіб, які виїхали та/або перебувають на тимчасово окупованій території України або перебувають на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором.

Незважаючи на відносно невелику кількість кримінальних проваджень, в яких здійснюється спеціальне досудове розслідування (у 2020 р. обліковано 21 кримінальне провадження, з них 19 направлено до суду з обвинувальним актом², за 5 місяців 2021 р. обліковано 15 кримінальних проваджень, з них 12 направлено

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2021).

² Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2020 р. // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.09.2021).

до суду з обвинувальним актом¹), всі зазначені провадження мають великий суспільний резонанс і є пов'язаними із заподіянням шкоди у великих та особливо великих розмірах. Разом із цим, на думку міжнародної спільноти, спеціальне кримінальне провадження (*in absentia*) повною мірою не забезпечує достатніх гарантій для захисту права на справедливий судовий розгляд і належну правову процедуру². З огляду на вищевикладене, сьогодні виникає низка проблемних питань щодо порядку здійснення спеціального досудового розслідування, серед іншого участі в ньому захисника, належна робота якого в зазначеній категорії кримінальних проваджень має вельми важливе значення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є визначити роль захисника у спеціальному кримінальному провадженні й тих проблемних питань, які виникають під час його участі, з урахуванням чого сформулювати пропозиції щодо їх усунення. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) окреслити специфіку спеціального кримінального провадження; 2) виокремити особливості порядку залучення захисника до спеціального досудового розслідування; 3) з'ясувати законодавчі прогалини стосовно участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні, на підставі чого запропонувати можливі шляхи їх усунення.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Зважаючи на мету і поставлені завдання дослідження, були використані такі методи наукового пізнання: *статистичний* – для опрацювання та узагальнення статистичних даних стосовно облікованих кримінальних проваджень, за якими проводиться спеціальне досудове розслідування впродовж 2020 – 5 місяців 2021 р.; *бібліографічний* – забезпечив найбільш оптимальний пошук юридичної літератури з проблем спеціального кримінального провадження; *порівняльно-правовий* – для системного аналізу положень чинного кримінального процесуального законодавства України в частині унормування як специфіки спеціального досудо-

вого розслідування загалом, так і положень щодо процесуальної участі захисника в ньому; *методи прогнозування та моделювання* – дали змогу сформулювати пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його правозастосування.

Указані методи застосовано у взаємозв'язку та взаємодоповненні, що забезпечило отримання об'єктивних результатів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У теорії кримінального процесу спеціальне кримінальне провадження найчастіше ототожнюють із заочним провадженням, яке визначається як особливий порядок кримінального провадження, що охоплює спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження і передбачає спрощену процедуру їх здійснення у випадках, передбачених КПК України, стосовно підозрюваного (обвинуваченого), який переховується від органів досудового розслідування та суду, ухиляючись від кримінальної відповідальності, за умови дотримання загальних засад кримінального провадження з метою забезпечення швидкого й ефективного захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень (Нагорнюк-Данилюк, 2015, с. 118).

Як зауважують зарубіжні дослідники, у правовій доктрині такі провадження називаються «розгляд за відсутності обвинуваченого (заочне судове засідання)», щоб відрізнити його від схожих справ, наприклад таких, у яких обвинувачений не виконав обов'язки та втік (Saritaş, 2020).

У підґрунті спеціального кримінального провадження лежить низка передумов, зокрема невідворотність покарання за вчинене кримінальне правопорушення або застосування інших заходів кримінально-правового впливу до кожної особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, якщо відсутні законні підстави для звільнення її від кримінальної відповідальності чи покарання (Шевченко, 2012, с. 467); відшкодування шкоди за вчинене кримінальне правопорушення (у разі потреби); додержання концепції справедливості; право бути вислуханим (*audi alteram partem*); правила неупередженості (*nemo iudex in causa sua*), з одного боку, а з іншого, – визнання пріоритету інтересів держави, суспільства та потерпілого щодо встановлення осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення, та забезпечення невідворотності їх покарання над правами та інтересами підозрюваного (обвинуваченого) на належну правову процедуру, який своїми умисними діями, спрямованими

¹ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-травень 2021 р. // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 20.09.2021).

² Report on the human rights situation in Ukraine 16 May to 15 August 2018 // United Nations Human Rights : сайт. URL: https://ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineMay-August2018_EN.pdf (дата звернення: 20.09.2021).

на переховування від органів досудового розслідування та суду, перешкоджає їх діяльності (Хавронюк та ін., 2017, с. 425; Матвієвська, 2011, с. 352–353; Шевчишен, 2017, с. 127).

Виходячи зі системного аналізу КПК України, можна зазначити, що характерною особливістю спеціального кримінального провадження є обов'язкова участь у ньому захисника. Такий стан речей видається не випадковим, адже забезпечення права на захист є однією з основоположних засад кримінального провадження та виступає важливою гарантією захисту прав і свобод людини та громадянина. Наочним підтвердженням указаного є приписи ст. 59, ч. 2 ст. 63, п. 5 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 11 Загальної декларації прав людини, ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Право обвинуваченого бути присутнім під час судового розгляду є важливою складовою права людини на справедливий суд. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права був першим міжнародним договором, який визнав право бути присутнім. Відтоді указане право було включено до низки основоположних документів як міжнародного, так і регіонального характеру у сфері захисту прав людини. Присутність обвинуваченого під час судового розгляду гарантує, що він має змогу брати участь і розуміти провадження проти нього, зокрема під час подання і дослідження доказів. Уважається також, що обвинувачений, присутній під час судового розгляду, може краще реалізувати низку інших прав на справедливий судовий розгляд, включно з допомогою в підготовці та представленні свого захисту, консультацією та вибором власного адвоката тощо. Але обвинуваченим може бути набагато важче реалізувати ці права, коли судовий розгляд проводиться заочно, що може загрожувати загальній справедливості судового розгляду (Wheeler, 2021, р. 98).

Системний аналіз положень частин 1, 3 ст. 20 КПК України дає змогу зазначити, що сутність забезпечення права на захист означає надання підозрюваному, обвинуваченому, виправданому, засудженому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення, право збирати і подавати докази, брати особисту участь у кримінальному провадженні, користуватися правовою допомогою захисника, а також реалізувати інші процесуальні права, передбачені КПК України¹.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI //

Зважаючи на певну специфіку спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень, останнє здійснюється за відсутності підозрюваного, тобто його особистої участі. Саме в цьому ключі хотілося б акцентувати на вельми важливій ролі участі захисника у зазначеній категорії проваджень, оскільки від належного виконання ним своїх обов'язків залежить проведення неупередженого кримінального провадження. Тим паче, що відповідно до ч. 4 ст. 46 КПК України «захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим». Отож, у спеціальному досудовому розслідуванні майже весь комплекс прав підозрюваного реалізується виключно його захисником.

Дослідження положень КПК України, що регламентують порядок спеціального досудового розслідування та спеціального судового провадження, дає змогу виокремити такі особливості участі в них захисника.

1. Участь захисника є обов'язковою з моменту прийняття відповідного процесуального рішення (п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України).

2. Участь захисника є обов'язковою під час розгляду слідчим суддею клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування.

3. Захисник під час розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування має право ініціювати заслуховування будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування. Зазначене право, на нашу думку, є вкрай важливим, ураховуючи те, що повторне звернення із таким клопотанням до слідчого судді в одному кримінальному провадженні не допускається, крім випадків наявності нових обставин, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або був оголошений у міжнародний розшук (ч. 3 ст. 297-3, абз. 3 ч. 3 ст. 297-4 КПК України).

4. Захисник має право на отримання копій процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, та копій ухвал слідчого судді чи суду.

БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2021).

Досліджуючи кримінальні процесуальні норми, якими регламентовано порядок участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні, правники наголошують на необхідності вдосконалення п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України в частині зміни початкового моменту участі захисника та пропонують запровадити його участь з моменту розгляду клопотання про надання дозволу на здійснення такого виду кримінального провадження (Шаренко, Шило, 2015, с. 61; Нагорнюк-Данилюк, 2016, с. 82; Шишман, 2019, с. 260). Водночас, зіставивши положення п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України та ч. 1 ст. 297-3 КПК України, не можна однозначно погодитися із зазначеною науковою думкою. Так, у п. 8 ч. 2 ст. 52 КПК України передбачається обов'язкова участь захисника в кримінальному провадженні під час здійснення спеціального досудового розслідування або спеціального судового провадження *з моменту прийняття відповідного процесуального рішення*. У цьому разі йдеться про ухвалу слідчого судді, за наявності якої стає можливим проведення спеціального досудового розслідування, що, як ми вже підкреслили, є однією зі специфічних умов.

Звертаючись до положень ч. 1 ст. 297-3 КПК України, бачимо, що *клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування розглядається слідчим суддею за обов'язкової участі захисника*. Тобто, виходячи з аналізу поданого, захисник фактично зобов'язаний брати участь у спеціальному досудовому розслідуванні з моменту розгляду слідчим суддею відповідного клопотання, а не з моменту ухвалення відповідного процесуального рішення.

Більш того, слідчий суддя зобов'язаний виконати вимоги ч. 1 ст. 297-3 КПК України, згідно з якою він повинен ужити необхідних заходів для залучення захисника, якщо підозрюваний самостійно його не залучив. У цьому разі слідчий суддя після отримання клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора про спеціальне досудове розслідування виносить ухвалу про залучення захисника, яка направляє до Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги з дорученням призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені в ухвалі час і місце (ч. 2 ст. 49 КПК України). Ухвала про доручення призначити адвоката негайно направляє відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невико-

нання, неналежне або несвоєчасне виконання ухвали про доручення призначити адвоката тягнуть за собою відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 49 КПК України).

Отже, дійсно спостерігається певна юридична неузгодженість між положеннями п. 8 ч. 2 ст. 52 та ч. 1 ст. 297-3 КПК України, але це в жодному разі не має давати підстав для неоднозначного розуміння того, що захисника слід залучити вже під час розгляду клопотання слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора про спеціальне досудове розслідування кримінальних правопорушень.

У цьому аспекті варто звернути увагу на іншу прогалину, що міститься в КПК України. Зокрема, здійснивши аналіз ст. 297-3 КПК України, бачимо, що законодавець не встановив строк винесення та направлення слідчим суддею ухвали про залучення захисника в разі ухвалення рішення про розгляд клопотання про спеціальне досудове розслідування, а лише визначив строк розгляду такого клопотання – не пізніше 10 днів із дня його надходження до суду (Абламський, 2021). Вивчення ухвал слідчих суддів про залучення захисника для розгляду вказаного клопотання свідчить про те, що в непоодиноких випадках ухвала виносить напередодні судового розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Отже, захисник фактично позбавляється права підготуватися до судового розгляду та вивчити матеріали кримінального провадження, що призводить до формального виконання ним своїх обов'язків. Так, наприклад, ухвалою Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області, винесеною 31 жовтня 2017 р., визначено необхідність залучення захисника для розгляду клопотання про спеціальне досудове розслідування та призначено його розгляд наступного дня, 1 листопада 2017 р.¹ В ухвалі слідчого судді про проведення спеціального досудового розслідування не наведено доводів сторони захисту з предмета клопотання, а зазначено лише, що «адвокат в судовому засіданні заперечив проти доводів клопотання та просив в задоволенні клопотання відмовити». Тобто поряд із ґрунтовними доводами сторони обвинувачення аргументи захисника в ухвалі не

¹ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. від 31.10.2017 : справа № 344/14220/17, провадження № 1-кс/344/4183/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69930601> (дата звернення: 20.09.2021).

наведено¹. Аналогічні ситуації також склалися і в інших кримінальних провадженнях.

На наше переконання, для повноцінної участі у процедурі розгляду клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування захисник повинен знати обставини та матеріали кримінального провадження, оскільки він має право під час судового розгляду брати в ньому активну участь, адже відповідно до параграфу 3 (b) і (c) ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «кожний обвинувачений повинен мати час та можливість для підготовки свого захисту». Стосовно питання про достатність часу ЄСПЛ вважає, що той час, який є достатнім для отримання правової допомоги під час досудового розслідування, має визначатись на підставі конкретних обставин справи. Наприклад, у справі «Астон Літл проти Ямайки» встановлено порушення ст. 14 (3) (б) Міжнародного пакту про громадянські і політичні права на тій підставі, що на досудовому етапі обвинуваченому дозволили порадитися з адвокатом лише півгодини (Хански, Шейнин, 2004, с. 185–186). У справі «Bogumil v. Portugal» ЄСПЛ визначив, що незабезпечення державою достатнього часу і можливостей для підготовки офіційно призначеного адвоката для захисту у справі порушує ст. 6 (3) ЄКПЛ. У цьому випадку заявника представляв призначений адвокат, який у процесі національного провадження не вдався до жодних дій, окрім унесення клопотання про звільнення його від участі у справі за три дні до її слухання у суді. У день суду заявникові був призначений інший адвокат, який мав лише 5 годин для ознайомлення з матеріалами справи. ЄСПЛ постановив, що в разі очевидності проблем з юридичним представництвом суди мають узяти на себе ініціативу та розв'язати таку проблему, наприклад перенести слухання справи, щоб дати змогу новому призначеному адвокату ознайомитися з матеріалами справи².

У контексті нашого дослідження вважаємо, що в такому разі адвокату треба надати достатньо часу для підготовки до розгляду

клопотання про спеціальне досудове розслідування та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Схожа думка висловлюється в аналітичному звіті за результатами дослідження ролі слідчого судді в кримінальному провадженні, відповідно до якої, «керуючись інтересами правосуддя та необхідністю забезпечення ефективного захисту, слідчий суддя мав би звертати увагу не лише на фактичну присутність / відсутність адвоката, а також на його реальні можливості підготуватись до захисту, та в разі відсутності такої можливості – вживати заходів (аж до перенесення слухання) для належного часу підготовки до захисту» (Белоусов та ін., 2020, с. 213).

Із зазначеного питання Д. М. Шишман пропонує доповнити ч. 3 ст. 297-2 КПК України ч. 3 та 4 такого змісту: «3. У разі, коли підозрюваний самостійно не залучив захисника, слідчий, прокурор не менше ніж за 5 днів до направлення клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*) зобов'язаний вжити необхідних заходів для залучення захисника» та «4. Клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та доданих до нього матеріалів вручається захиснику підозрюваного не пізніше ніж за 5 днів до дня подання його до слідчого судді» (Шишман, 2019, с. 260). Таку ідею не можна сприйняти однозначно, оскільки слідчий суддя може й відмовити у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування. Про це свідчить судова практика, адже сторона обвинувачення не завжди повною мірою вдається до обґрунтування вимог закону та виконання відповідних процесуальних дій у повному обсязі. Наприклад, ухвалою слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 21 квітня 2017 р. (справа № 761/12759/17) було відмовлено у задоволенні клопотання старшого слідчого з ОВС 5 відділу 1 управління досудового розслідування Головного слідчого управління СБ України про здійснення спеціального досудового розслідування щодо підозрюваного ОСОБА_4 за ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258-3 КК України. у підґрунтя такої відмови покладено те, що «матеріали клопотання не містять об'єктивних даних, які б свідчили про вжиття слідчим та прокурором заходів для вручення повідомлення про підозру ОСОБА_4 у спосіб, передбачений цим кодексом для вручення повідомлень. Відтак ОСОБА_4 не є підозрюваним. Окрім того, матеріали клопотання не містять відомостей про те, що ОСОБА_4 викликався для проведення слідчих дій за його участю, що давало б підстави вважати, що останній

¹ Ухвала Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської обл. від 01.11.2017 : справа № 344/14220/17, провадження № 1-кк/344/4183/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69957438> (дата звернення: 20.09.2021).

² Дело «Богумил (Bogumil) против Португалии» : судебное постановление от 07.10.2008 // HUDOC : сайт. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117317> (дата звернення: 20.09.2021).

переховується від органів слідства, з метою ухилення від кримінальної відповідальності ...»¹.

Ураховуючи зазначене, постає запитання: навіщо витратити державні кошти на залучення захисника, а також ознайомлювати його з матеріалами кримінального провадження? На нашу думку, більш доцільно та раціонально зробити так, щоб слідчий суддя після надходження клопотання про спеціальне досудове розслідування протягом 3 днів вивчив його й у разі ухвалення попереднього рішення про здійснення такого розслідування призначив судовий розгляд указанного клопотання і звернувся до регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги з дорученням призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені в ухвалі час і місце.

Продовжуючи, слід зауважити, що про важливість ефективної участі захисника у судовому розгляді клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування також свідчить те, що відповідно до ст. 309 КПК України ухвала про здійснення спеціального досудового розслідування оскарженню не підлягає, і заперечення проти неї може бути подано лише під час підготовчого провадження в суді. Водночас виникає ще одне питання – якості послуг та належного виконання адвокатом за призначенням своїх обов'язків, адже підозрюваний у такому випадку не може відмовитися від захисника або замінити його, а за відсутності безпосереднього контакту підзахисного із захисником існує імовірність формального виконання ним своїх обов'язків. У цьому контексті варто нагадати рішення ЄСПЛ у справі «Камасинський проти Австрії» від 23 листопада 1989 р. та «Артіко проти Італії» від 13 травня 1980 р., в яких зазначено, що «само по собі призначення не забезпечує ефективної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати безоплатну правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, стикатися тривалий час з перешкодами у своїй діяльності або ухилитися від виконання своїх обов'язків. Якщо органи влади ставляться до відома про таку ситуацію, вони повинні або замінити його, або примусити його виконувати свої обов'язки»².

¹ Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 21.04.2017 : справа № 761/12759/17, провадження № 1-кв/761/8074/2017 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69120097> (дата звернення: 20.09.2021).

² Справа Камасинського (Kamasinski Case) // Практика Європейського суду з прав людини.

Викладене дає підстави приєднатися до пропозиції правників щодо встановлення випадків заміни адвоката в кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Вона передбачає покладення на слідчого, прокурора, слідчого суддю або суд обов'язку належним чином оцінювати роботу адвоката з метою мінімізації випадків неякісного виконання захисником своїх обов'язків у спеціальному кримінальному провадженні (*in absentia*) з огляду на її ефективність і добросовісність. Пропонується передбачити в чинному КПК України положення про можливість заміни адвоката на підставі рішення слідчого судді або суду, винесеного за клопотанням слідчого, прокурора або власною ініціативою, з подальшим ініціюванням питання про притягнення цього адвоката до дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому законом (Шишман, 2019, с. 260–261). Однак зазначена пропозиція стосується випадків нез'явлення адвоката на виклики слідчого, прокурора або до суду без поважних причин більше 2 разів поспіль, необізнаності з матеріалами кримінального провадження та обставинами вчиненого кримінального правопорушення. Водночас не зовсім зрозумілим видається вирішення питання, коли адвокат процесуально додержується всіх вимог, що висуваються до його участі в кримінальному провадженні, але фактично виконує свою роботу формально, без будь-якої ініціативи та висловлення заперечень на дії сторони обвинувачення.

З іншого боку, відкритим є питання, яким чином адвокат може відмовитися від участі в конкретному кримінальному провадженні під час спеціального досудового розслідування. Відповідно до ч. 4 ст. 47 КПК України, «захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках: 1) якщо є обставини, які згідно з цим Кодексом виключають його участь у кримінальному провадженні; 2) незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника; 3) умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного з захисником договору, яке проявляється, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог цього Кодексу тощо; 4) якщо він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному

Рішення. Коментарі : сайт. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=372> (дата звернення: 20.09.2021).

провадженні, що є особливо складним»¹. Убачається, що у звичайному порядку захисник має більше можливостей відмовитися від участі в кримінальному провадженні. Уважаємо, що під час спеціального досудового розслідування зазначене може відбуватись лише з підстав наявності обставин, які виключають його участь у кримінальному провадженні, або відсутності належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному кримінальному провадженні, що є особливо складним. Між тим, поняття «належна кваліфікація» та «особлива складність провадження» є оціночними, тому однозначно стверджувати про можливість застосування зазначеної підстави досить складно.

Окремої уваги потребує питання направлення процесуальних документів у спеціальному кримінальному провадженні, адже відповідно до ч. 2 ст. 297-5 КПК України «копії процесуальних документів, що підлягають врученню підозрюваному, обов'язково надсилаються його захиснику». Уважаємо, що в цьому разі вельми важливим є забезпечення належної фіксації направлення захиснику відповідних процесуальних документів, оскільки

відсутність відомостей про направлення документів може бути визнана порушенням права на захист. Деякі правники навіть пропонують направляти адвокату копії процесуальних документів у двох аутентичних примірниках, зокрема один – для забезпечення його прав як захисника, а другий – для забезпечення прав та інтересів підозрюваного, якого він захищає (Баулін та ін., 2017, с. 42).

ВИСНОВКИ. Отже, питання участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень є вкрай актуальними і водночас такими, що потребують свого подальшого системного вдосконалення. Тож, унесені нами пропозиції сприятимуть додержанню засад забезпечення права на захист, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, змагальності сторін і свободи в поданні ними суду своїх доказів та у доведеності перед судом їх переконливості. Разом із цим, ураховуючи певні складнощі участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, порушена у статті тема потребує більш ґрунтовного наукового опрацювання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Абламський С. Є. Особливості участі захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень // Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Ташкент. держ. юрид. ун-т. Харків : ХНУВС, 2021. С. 34–36.
2. Дрозд В. Спеціальне досудове розслідування (in absentia) як диференційована форма кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 333–337.
3. Матвієвська Г. В. Заочне провадження як форма кримінального судочинства. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 347–355.
4. Методичні рекомендації щодо процесуального керівництва спеціальним досудовим розслідуванням / О. В. Баулін, С. В. Шмаленя, В. М. Валентій-Гезун та ін. Київ : Ген. прокуратура України, 2017. 65 с.
5. Нагорнюк-Данилюк О. О. Поняття, сутність і значення інституту спеціального провадження в кримінальному процесі України. *Право і Безпека*. 2015. № 2. С. 113–120.
6. Нагорнюк-Данилюк О. О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 239 с.
7. Настільна книга детектива, прокурора, судді: коментар антикорупційного законодавства / М. І. Хавронюк, О. О. Дудоров, Д. О. Калмиков та ін. ; за ред. М. І. Хавронюка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Дакор, 2017. 522 с.
8. Роль слідчого судді у кримінальному провадженні : звіт за результатами дослідження / Ю. Белоусов, В. Венгер, А. Орлеан та ін. ; за заг. ред. Ю. Белоусова. Київ, 2020. 252 с. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/21147> (дата звернення: 20.09.2021).
9. Хански Р., Шейнин М. Прецедентные дела Комитета по правам человека. Турку : Университет Або Академи, 2004. 479 с.
10. Шаренко С., Шило О. Спеціальне досудове розслідування і судове провадження: проблемні питання правового регулювання. *Право України*. 2015. № 7. С. 58–65.
11. Шевченко О. А. Поняття принципу невідворотності кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 460–468.
12. Шевчишен А. В. Поняття спеціального досудового розслідування (in absentia) та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2021).

діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 125–134.

13. Шишман Д. М. Проблемні питання участі захисника у спеціальному кримінальному провадженні (in absentia). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 2. С. 259–261. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/113>.

14. Sarıtaş E. Ceza Muhakemesinde Sanığın Yokluğunda Duruşma. *İstanbul Hukuk Mecmuası*. 2020. Vol. 78, No. 3. Pp. 1525–1591.

15. Wheeler C. H. Shifting Priorities: Are Attitudes Changing at the International Criminal Court about Trials in absentia? *International Criminal Law Review*. 2021. No. 21. Pp. 97–125. DOI: <https://doi.org/10.1163/15718123-21010003>.

Надійшла до редакції: 29.09.2021

АБЛАМСКИЙ С. Е. УЧАСТИЕ ЗАЩИТНИКА В СПЕЦИАЛЬНОМ ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Статья посвящена комплексному анализу вопросов, касающихся особенностей участия защитника в специальном досудебном расследовании уголовных преступлений. На основании анализа УПК Украины 2012 г. определены особенности участия защитника в специальном досудебном расследовании, что позволило выделить следующие законодательные несогласованности: противоречивость положений закона относительно первоначального момента привлечения защитника, несовершенство процессуального механизма привлечения защитника, неопределенность сроков направления следователем судьей решения о привлечении защитника в региональные центры вторичной правовой помощи, возможности замены адвоката и т. д. По результатам исследования внесены предложения по устранению обозначенных проблемных вопросов.

Ключевые слова: специальное досудебное расследование, специальное судебное производство, защитник, обеспечение права на защиту.

ABLAMSKYI S. YE. DEFENCE COUNSEL'S PARTICIPATION IN A SPECIAL PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

The article is devoted to the issues related to the peculiarities of the defence counsel's participation in the special pre-trial investigation of criminal offenses. The following methods of scientific knowledge such as statistical, bibliographic, comparative law, forecasting and modeling were used during the research. Attention has been focused on the fact that the introduction of the procedural institute of special pre-trial investigation of criminal offenses is designed to ensure the inevitability of criminal liability for the committed criminal offence. Based on a systematic analysis of the current CPC of Ukraine dated 2012, the features of both special criminal proceedings in general and the participation of defence counsel in it have been outlined. It has been established that the role of defence counsel in this case is of special importance, because during special criminal proceedings it is very important to implement one of the basic principles of criminal proceedings, which is to ensure the right to defence, which is a state guarantee of rights, freedoms and legitimate interests of the suspect (accused). However, during the implementation of criminal procedural norms, which regulate the participation of defence counsel in special criminal proceedings, a number of problematic issues arise in connection with legislative inconsistencies. These include inconsistent provisions of the law on the initial moment of involvement of a defence counsel in a special pre-trial investigation, imperfection of the procedural mechanism for engaging a defense counsel, whose participation is mandatory when considering a request of an investigator or prosecutor for a special pre-trial investigation. to the regional centers of secondary legal aid, assessment of the services quality and proper performance by a lawyer who provides free of charge to the suspect (accused), his or her responsibilities, the possibility of replacing a lawyer, and another problems. Taking into account the study of judicial practice, doctrinal sources and decisions of the European Court of Human Rights some proposals to eliminate the outlined issues have been made.

Key words: special pre-trial investigation, special court proceedings, defence counsel, ensuring the right to defense.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Абламський С. Є. Участь захисника у спеціальному досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 207–214. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.22>.

Citation (APA): Ablamskyi, S. Ye. (2021). Defence counsel's participation in a special pre-trial investigation of criminal offenses. *Law and Safety*, 4(83), 207–214. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.22>.

ДАВИД ВОЛОДИМИРОВИЧ СИМОНОВИЧ,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
Харківський національний університет внутрішніх справ;

 <https://orcid.org/0000-0002-0285-4005>,

e-mail: sim_david@ukr.net;

ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ БЛИЩИК,

Харківський національний університет внутрішніх справ;

e-mail: elena.chymak.25@gmail.com

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ОСОБИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Статтю присвячено вивченню зарубіжного досвіду забезпечення невторчання у приватне життя особи у кримінальному процесі. Актуальність і важливість цього питання зумовлюється тим, що активізація соціальних і політичних процесів, з якими почали пов'язувати світ на початку нинішнього сторіччя, суттєво вплинули на реформування національного законодавства України. Європейський шлях розбудови нашої держави вимагає запровадження позитивного досвіду вноормування правовідносин у тій чи іншій галузях права, зокрема кримінального процесуального.

Ключові слова: *приватне життя, обмеження прав і свобод, правомірне вторчання, зарубіжний досвід.*

Оригінальна стаття

ВСТУП. У зв'язку з поступовим наближенням України до європейських цінностей дедалі більше дослідників звертають увагу на те, що для досягнення політичних результатів у цій сфері держава має демонструвати відповідність високим західноєвропейським правовим стандартам захисту приватного життя громадян. Починаючи ще з перших років незалежності нашої держави, законодавці були ухвалювали ті чи інші нормативно-правові акти, покликані забезпечити належний захист фундаментальних прав, свобод і законних інтересів осіб, зокрема приватного життя. Проте велика частина з них була або недостатньо коректно прописаною, або із плином часу ці акти перестали відповідати динамічним умовам сьогодення. У контексті викладеного слід підтримати правників, які у своїх дослідженнях акцентують увагу на необхідності врахування позитивного досвіду зарубіжних країн.

Ураховуючи доволі високу актуальність проблематики питань, які розглядаються у цій статті, її дослідженню та аналізуванню протягом останніх років було присвячено чимало наукових робіт і публікацій. Із-поміж них особливо воліємо виокремити наукові напрацювання Ю. В. Лук'яненка, який розглянув обмеження права на невторчання у приватне життя в контексті затримання особи, яка підозрюється у вчиненні злочину. А. С. Черкесова дослідила і зіставила окремі теоретичні та практичні аспекти реалізації гарантій прав

і свобод осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У свою чергу, Д. Б. Кастарнова й С. М. Тарасюк висвітлили практичну реалізацію конституційних механізмів захисту приватних прав, свобод та інтересів осіб від державного вторчання. На окрему увагу заслуговує монографічне дослідження Ж. В. Удовенко, присвячене проблемі дотримання права громадян на невторчання в особисте і сімейне життя. Учена розробила систему гарантій цього права, що надасть змогу забезпечити недопущення його порушення.

Наша наукова стаття розширює межі правових знань щодо забезпечення невторчання у приватне життя особи у кримінальному процесі. Зокрема, за допомогою порівняльного аналізу функціонування кримінального процесу європейських та інших розвинутих країн щодо забезпечення невторчання у приватне життя особи вдалося отримати корисну інформацію про можливі напрями вдосконалення національного законодавства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Основною метою статті є здійснення порівняльного аналізу вітчизняного законодавства та законодавства деяких зарубіжних країн щодо забезпечення невторчання у приватне життя особи. Зважаючи на поставлену мету, доречно вирішити такі завдання: 1) навести міжнародні правові акти з питань захисту права на невторчання у приватне життя; 2) проаналізувати

наукові правці вчених, присвячені порушеній проблематиці.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Під час написання було використано загальнонаукові та спеціальні наукові методи наукового пізнання. За допомогою порівняльно-правового методу встановлено спільні й відмінні вимоги та гарантії, закріплені як у міжнародних документах (деклараціях, конвенціях), так і у КПК зарубіжних країн. Діалектичний метод наукового пізнання використовувався для визначення підстав та умов правомірного обмеження засади невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя особи. Метод системного аналізу застосовано для аналізу правових норм, що регламентують забезпечення невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя особи.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Конфіденційність є одним із важливих параметрів підтримки особистої свободи та прав, які мають забезпечуватися на основі як міжнародного, так і внутрішнього права. Відсутність конфіденційності під час розслідування та судового процесу є головною скаргою жертв сексуальних злочинів, їх сімей та родичів. Відкрите розслідування, прохання роз'яснити подробиці особистого та сімейного життя, розголошення приватної інформації та втручання у фізичну, психічну чи моральну недоторканність є прикладами порушення конфіденційності в процесі кримінального розслідування. Саме тому неповажне ставлення до приватного життя жертви з боку влади може призвести до ризику вторинної віктимізації (Azari, Hesari, 2016).

«Невтручання в особисте і сімейне життя є одним з основних міжнародних прав людини й громадянина, що відображає право кожного мати власний світ сімейних, інтимних ділових та інших інтересів, що не підлягають контролю з боку держави, суспільства, окремих громадян», – саме із таких слів розпочинається передмова до монографії Ж. В. Удовенко (2021, с. 6) «Процесуальні гарантії забезпечення права на невтручання в особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України», яку можна визнати однією з найкращих наукових робіт останнього часу в межах порушеної проблематики.

Зазначимо, що наразі на міжнародному рівні ухвалено низку загальноновизнаних нормативних документів із питань захисту прав і свобод людини. Цим світова спільнота підтвердила своє бажання захистити людину та її права. Поштовхом до ухвалення низки міжнародних актів з прав людини стали Загальна декларація прав людини 1984 р., Конвенція

про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія 1961 р. тощо. Зокрема, міжнародно-правові гарантії прав людини поділяються на такі: 1) загальнолюдські (світові), закріплені в міжнародно-правових актах, ухвалених ООН та організаціями, що діють під її егідою; 2) регіонально-континентальні, закріплені в континентальних нормативно-правових актах, ухвалених, наприклад, Європейським Союзом, Радою Європи (Клименко, 2016, с. 239). Не останнє місце в цих міжнародних документах відведено і праву на невтручання у приватне життя. Так, відповідно до нормативних вимог ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 р. «ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя... Кожна людина має право на захист від такого втручання»¹. Крім того, згідно з приписами ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»². Певні застереження можна побачити у ст. 68 Конституції України, де задекларовано, що «кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей».

Зважаючи на те, що зазначені вище міжнародні документи ратифіковано Україною, дотримання їх нормативних приписів має дуже важливе значення для розвитку демократії та зміцнення законності в державі, адже вони формують загальну угоду з прав людини, що робить акцент на громадянських і політичних правах. Разом із тим слід брати до уваги те, що

¹ Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 16.06.2021).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.06.2021).

гарантії забезпечення права на невтручання в особисте і сімейне життя людини не можуть визнаватися абсолютними, адже компетентним державним органам дозволяється у виняткових випадках здійснювати правомірне втручання, зокрема виходячи з конкретних цілей, які полягають у забезпеченні національної та громадської безпеки, або ж з метою захисту здоров'я, життя, прав і свобод інших осіб. Така константа міститься у ст. 32 Конституції України, де закріплено, що «ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини»¹.

Як бачимо, за певних умов законодавець передбачає можливість обмеження невтручання у приватне життя особи. Такий виняток узгоджується з положеннями п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини 1948 р., де визначено, що «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві»².

Можливість законного обмеження зазначеного права також закріплено і у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: «Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб»³.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 16.06.2021).

² Загальна декларація прав людини : від 10.12.1948 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 16.06.2021).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 04.11.1950 // БД «Зако-

Сучасний перелік прав і свобод людини та громадянина, закріплений у міжнародних правових документах, є результатом історичного формування тих принципів і стандартів, які стали критерієм формування демократичного і правового суспільства. У зв'язку з цим упродовж останніх років навіть після ухвалення КПК України 2012 р. процес обговорення реформування національного законодавства не втрачає своєї актуальності. Це пояснюється тим, що практичне застосування положень КПК України свідчить про наявність певних проблем, які потребують нагального вирішення з метою напрацювання рекомендацій і пропозицій щодо їх удосконалення стосовно регулювання процесуального інституту затримання особи (Лук'яненко, 2016, с. 174).

Правники небезпідставно констатують, що гарантування державою невтручання у приватне життя особи у кримінальному процесі має доволі серйозне значення, оскільки саме в цій сфері права і свободи людини можуть піддаватися значним обмеженням. Тож, гарантії забезпечення права на невтручання у приватне та сімейне життя у кримінальному процесі мусять не мати лише декларативний характер, але й ефективно реалізовуватися правоохоронними органами на практиці.

Багато правознавців зауважує, що це може бути реалізовано серед іншого і за допомогою ефективно діючих державно-владних механізмів. Дехто із правників також стверджує, що порядок і підстави кожного можливого законного обмеження фундаментальних прав і свобод слід чітко прописати у відповідних актах законодавства. У цьому контексті варто звернути увагу на Стратегію національної безпеки України, затверджену Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. Так, згідно із вказаним документом Українська держава бере на себе зобов'язання належним чином організувати захист фундаментальних цінностей, визначених Конституцією та законами України. Ураховуючи фундаментальні національні інтереси, пріоритетами національних інтересів України та забезпечення національної безпеки серед іншого є захист прав, свобод і законних інтересів громадян України (п. 5 розділ 1)⁴.

нодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 16.06.2021).

⁴ Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 // БД «Законодавство України» / ВР

Кінцевою метою реалізації вказаної Стратегії є законодавче і практичне закріплення прав і свобод людини та громадянина, гарантування принципово нової якості економічного, соціального і гуманітарного розвитку суспільства і в кінцевому підсумку, забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу. Станом на сьогодні вже зрозуміло, що велике значення вказаний напрям діяльності має для сфери кримінального процесу, основні завдання якої розкриваються у двох пріоритетних і взаємопов'язаних напрямках: з одного боку, це захист особи та суспільства, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників провадження, а з іншого, – забезпечення проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду справи по суті¹.

Наразі для демократичного суспільства право на приватне та сімейне життя є основоположною цінністю кожної людини. Тобто це право фізичної особи на автономне існування та повсякденне функціонування незалежно від волі або діяльності держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб.

Беручи до уваги ту значну кількість нововведень, які були додані до чинного КПК України, з'являється серйозна необхідність дієвого захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також помітне збільшення ефективності всієї системи кримінальної юстиції (Тарасюк, 2021; Оверчук, 2016). Нововведення мають не лише бути продемонстровані у декларативній імплементації нових інститутів у кримінальну процесуальну діяльність, їх слід привести до рівня повної відповідності міжнародно-правовим стандартам захисту прав, свобод і законних інтересів особи у кримінальному процесі. Поряд із цим визнається потрібним переглянути законодавчі гарантії невтручання у приватне життя особи у кримінальному провадженні, насамперед з погляду їх відповідності міжнародним гарантіям забезпечення цього права.

Актуальність і доречність наукового дослідження окресленого питання також зроста-

ють у зв'язку із законодавчою вимогою щодо застосування під час кримінального провадження практики Європейського суду з прав людини. Суди зобов'язані не лише враховувати рішення ЄСПЛ, постановлені щодо України, а й застосовувати поряд із нормами національного законодавства норми Конвенції та практики ЄСПЛ щодо інших країн з метою недопущення порушення прав людини та основоположних свобод (Татаров, 2015, с. 19).

Згідно з вітчизняним та європейським законодавством інформація про особисте і сімейне життя особи має надзвичайно важливе значення для належного гарантування окреслених вище прав, свобод і законних інтересів громадян. Узвичаєно вважати, що таку інформацію містить низка даних і відомостей (Черкесова, 2017, с. 149). Серед них виділяють «дані про відносини немайнового та майнового характеру, обставини, події, стосунки тощо, пов'язані з особою та членами її сім'ї, за винятком передбаченої законами інформації, що стосується здійснення особою, яка займає посаду, пов'язану з виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, посадових або службових повноважень». Така інформація про особу є конфіденційною. Збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди державою, органами місцевого самоврядування, юридичними або фізичними особами є втручанням в її особисте та сімейне життя (абз. 3–4 п. 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 р. № 2-рп/2012)². Отже, враховуючи публічний характер сфери кримінального процесу, можемо констатувати, що обмеження права на приватне та сімейне життя у кримінальному провадженні гармонійно поєднується з основними міжнародними правовими стандартами захисту прав і свобод людини.

Розглядаючи рівень конкретного впливу зарубіжних правових норм і традицій на вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство, бачимо, що суттєва кількість прогресивних нововведень у КПК України є запозиченими з німецького кримінального процесуального законодавства. У свою чергу, німецьке право є невід'ємною частиною романо-германської правової сім'ї, відомої тим, що вона надала велику частину принципів і норм для вітчизняного законодавства майже в усіх галузях права. Наприклад, можна побачити запровадження суворого контролю за втручанням у приватність особи, забезпечення контролю

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020> (дата звернення: 16.06.2021).

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України : від 20.01.2012 № 2-рп/2012 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> (дата звернення: 18.06.2021).

² Там само.

за використанням і знищенням одержаної конфіденційної інформації (Шаркова, 2014; Черкесова, 2017). Натомість у Сполучених Штатах Америки, які представляють англосаксонську (англо-американську) правову родину, право на захист від свавільного втручання в таємницю приватного життя гарантується Конституцією. Воно охороняється дією Четвертої поправки, яка гарантує захист особистого життя, житла, паперів, а також захист від необґрунтованих обшуків та арештів. Зняття інформації з каналів зв'язку та накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію у США прирівнюється до обшуку та виїмки (Молдован, Савченко, Садова, 2013).

Ми також хочемо розглянути досвід забезпечення невтручання у приватне життя на прикладі національного законодавства Латвії, адже ця держава однією з перших країн пострадянського простору увійшла до складу ЄС і НАТО у статусі повноправного члену.

У контексті нашої тематики варто зазначити, що значна частина процесів, пов'язаних із втручанням правоохоронних органів цієї країни у приватне життя особи під час кримінального процесу, регулювалася Законом про оперативну діяльність. Латвія є одним із лідерів серед країн Центральної та Східної Європи за закріпленням на законодавчому рівні переліком видів оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів, зокрема їх кількість становить 11.

Різниця між особливостями кримінального законодавства України та Латвії, за словами І. І. Шинкаренко (2017), полягає в тому, що в Латвії усі передбачені 11 заходів проводяться тільки за дозволом суду. Натомість в Україні, де в законодавстві прописано аж 12 видів ОРЗ-ОТЗ, лише 9 із них мають проводитися лише за дозволом судового органу. Ураховуючи вказаний стан справ, треба вдосконалити вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство. Зокрема, на переконання дослідниці, необхідно ліквідувати ч. 3 ст. 246 КПК України, в якій йдеться, що рішення про проведення негласних слідчих дій ухвалюється слідчим або прокурором. Натомість учена пропонує замінити ч. 3 нормою, згідно з якою всі 12 видів ОРЗ-ОТЗ в Україні проводитимуться лише за дозволом суду. Це дасть змогу підвищити захищеність приватного життя осіб від втручання державних органів у кримінальному процесі.

Разом із тим І. І. Шинкаренко (2017) підкреслила, що Латвія не завжди є еталоном захисту приватних осіб у кримінальному процесі. Наприклад, у 2011 р. Конституційний Суд цієї країни виніс рішення про конституційність

Закону про оперативну діяльність, а також про його відповідність міжнародній Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Правозахисники критикують таке рішення Конституційного Суду Латвії через те, що, на їх погляд, Закон про оперативну діяльність дозволяє практично без обмежень прослуховувати телефонну розмову будь-якої людини.

Уважаємо за потрібне підкреслити, що не лише європейські, але й інші країни колишнього СРСР ухвалили на своїй території кримінальні процесуальні норми, які щонайменше номінально є доволі прогресивними, демократичними та відображають верховенство права. Наприклад, у ст. 16 КПК Киргизької Республіки серед іншого гарантується захист громадян від свавільного втручання правоохоронних і будь-яких інших державних органів у їхнє приватне життя. Під категорію приватного життя у цьому разі підпадають таємниця листування, таємниця телефонних та інших приватних розмов, таємниця поштових, телеграфних, електронних та інших повідомлень тощо. Накладення арешту на поштові й телеграфні відправлення та їх виїмка в установах зв'язку, контроль і запис телефонних та інших переговорів, отримання інформації про з'єднання між абонентами та/або абонентськими пристроями можуть проводитися лише на підставі судового рішення¹. На наш погляд, положення ст. 15 КПК України є дещо прогресивнішими, оскільки передбачають додаткові гарантії, зокрема те, що «ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених цим Кодексом. Інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому цим Кодексом, не може бути використана інакше як для виконання завдань кримінального провадження...»². Маємо також зазначити, що законодавча охорона прав і свобод людини на приватне життя має не лише декларуватися у відповідному нормативно-правовому документі, але й ефективно реалізовуватися на практиці правоохоронними й судовими органами.

¹ Уголовно-процесуальный кодекс Кыргызской Республики : от 02.02.2017 № 20 // Министрство юстиции Кыргызской Республики : офиц. сайт. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111530> (дата звернення: 18.06.2021).

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 16.06.2021).

Більш того, органи державної влади, зокрема правоохоронні, в межах конкретно визначених і прописаних у законі випадків мають право втручатися у приватне життя осіб, наприклад з метою відвернення реальної небезпеки чи припинення кримінального правопорушення.

Отже, беручи до уваги правообмежувальний характер і специфіку кримінальної процесуальної діяльності органів досудового розслідування і прокуратури, законодавець передбачив судовий контроль за її законністю. Судовий контроль є окремою функцією діяльності суду на стадії досудового розслідування. Суд повинен здійснювати захист прав учасників кримінального провадження за допомогою їх відновлення в разі порушення і підвищення рівня якості роботи правоохоронних органів у кримінальних провадженнях (Galagan et al., 2021). На наше переконання, важливим аспектом у цьому напрямі є якість закону. У цьому контексті під поняттям «якісний» розуміються чіткість та однозначність правового акта. Правова (формальна) визначеність права передбачає наявність сукупності точних, однозначних і прозорих правових приписів до процесів не лише правотворчості, а й правозастосування, покликаних забезпечити реалізацію прав, інтересів і свобод індивіда, а також захист від можливих проявів державного свавілля. Останнє, у свою чергу, досягається дотриманням законодавцем правил законодавчої техніки у процесі формування нормативних приписів. Тому нині гостро постає потреба в адекватному правовому регулюванні нормотворчого процесу (Сілантьєва, 2021, с. 31–32).

Наразі Литва як член ЄС і НАТО, як і Латвія, здійснює ефективний захист прав осіб на конфіденційність і непорушність їхнього приватного життя. У країні функціонує Закон про правовий захист персональних даних¹, який якісно замінює собою те, чим в інших державах пострадянського простору є сукупність статей або навіть глави кримінальних процесуальних кодексів, спрямованих на захист приватного життя. Окремо зауважимо, що порівняно з іншими кримінальними процесуальними кодексами та нормативно-правовими актами країн пострадянського простору Закон Литовської республіки про правовий захист

персональних даних якісно виділяється новизною та практичною пристосованістю. Прикладами цього слугують деталізовано прописані елементи правового регулювання процесів обробки і зберігання персональних даних осіб, а також ретельна правова регламентація процесів здійснення відеонагляду.

Далі звернемося до досвіду Польщі, де у сфері захисту приватного життя і конфіденційної інформації осіб також було зроблено низку важливих кроків у напрямі правової регламентації невтручання у приватне життя. Серед них можна виокремити два закони, які, на наш погляд, а також на погляд провідних правників Польщі, відіграють найважливішу роль у гарантуванні належного захисту вищевказаного права на приватне життя і права на конфіденційність. Зокрема, йдеться про Закон про захист персональних даних, який набув чинності у 2018 р. і згодом неодноразово доповнювався змінами та поправками. Цей нормативно-правовий акт був ухвалений на основі Директиви ЄС, яка має аналогічну назву. Згідно із цим законом будь-яка особа має право звернутися до того чи іншого державного органу з метою отримати відповідь (усю необхідну інформацію) про те, чи існують відомості про її приватне життя в тій чи іншій базі даних державних органів, або ж інформацію про існування такої бази даних узагалі. У разі знаходження особою про себе інформації, яка входить до категорії конфіденційної (перелік категорій надається у тексті закону), вона має право звернутися до державного органу з вимогою про вилучення такої інформації або окремих її частин. Указаний закон захищає конфіденційну інформацію приватних осіб від її передання за межі Польщі у разі, якщо «країна-одержувач» не здатна забезпечити належний та адекватний захист цієї інформації².

Іншим не менш важливим законом, на позитивні наслідки ухвалення якого багаторазово звертали увагу як урядові, так і незалежні експерти, є Закон про доступ до публічної інформації. Цей нормативно-правовий акт, який набув чинності у 2002 р., гарантує безперешкодний доступ громадян до суспільно важливої інформації³. Така інформація, наприклад, може бути надана компетентними державни-

¹ Закон Литовской Республики о правовой защите персональных данных : от 11.11.1996 № I-1374 // Lietuvos Respublikos Seimas : офіц. сайт. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalActPrint/lt?jfwid=a09v24ovm&documentId=TAIS.405200&category=TAD> (дата звернення: 16.06.2021).

² Ustawa z dnia 10 maja 2018 r. o ochronie danych osobowych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej : сайт. URL: <https://www.dziennikustaw.gov.pl/DU/2018/1000> (дата звернення: 18.06.2021).

³ О доступе к публичной информации : Закон Республики Польша от 06.09.2001 //

ми органами або приватними організаціями, основна діяльність яких становить значний суспільний інтерес у сфері безпеки, клімату, охорони здоров'я, політичної стабільності тощо.

На наше глибоке переконання, правовий захист невтручання у приватне життя осіб у Литві є найбільш розвинутим з-поміж усіх країн, які в минулому входили до складу СРСР. Тому він має бути особливим взірцем для України та її законодавців. Зокрема, ми мусимо перейняти цю прогресивність і раціональну доцільність литовського законодавства у сфері правового регулювання захисту приватного життя осіб від протиправного втручання держави та інших суб'єктів, адже здатність ефективно і своєчасно відповідати на виклики повсякденного життя (у цьому контексті в сфері правового регулювання невтручання у приватне життя людини) є важливою складовою успіху процесу реформування національного законодавства.

Тому пристосованість змісту і сутності нормативно-правових актів до реального стану справ не дарма вважається ключовою передумовою для їх успіху та результативності.

ВИСНОВКИ. Отже, підсумовуючи викладені в цій статті тези, твердження і наукові погляди дослідників, можемо констатувати, що станом на зараз у панівній кількості держав захист права на приватне життя людини є більш-менш якісно забезпеченим. Водночас країни відрізняються одна від одної у ступенях реального практичного виконання правових норм, які приписують здійснювати належний захист приватного життя осіб від стороннього протиправного втручання. Успішність реалізації приписів і норм того чи іншого нормативно-правового акта певною мірою залежить від того, наскільки якісно він був написаний і чи відповідає він актуальним реаліям сьогодення.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Клименко А. Л. Міжнародно-правові гарантії здійснення права людини на соціальне забезпечення. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 238–244.
2. Лук'яненко Ю. В. Міжнародні правові стандарти затримання особи у кримінальному судочинстві. *Форум права*. 2016. № 1. С. 174–178. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_30.pdf (дата звернення: 16.06.2021).
3. Молдован А. В., Савченко В. А., Садова Т. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, США : навч. посіб. Київ : Алерта, 2013. 334 с.
4. Оверчук С. В. Обмеження права вибору захисника у світлі європейських стандартів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2 (14). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16osvsys.pdf> (дата звернення: 16.06.2021).
5. Сілантьєва Е. Є. Співвідношення формальної визначеності та верховенства права. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 28–34. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.03>.
6. Тарасюк С. М. Кримінальний процесуальний механізм забезпечення конституційних прав особи при проведених в її житті чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 255 с.
7. Татаров О. Ю. Слідчий суддя як суб'єкт захисту прав людини: деякі проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2 (69). С. 12–21.
8. Удовенко Ж. В. Процесуальні гарантії забезпечення права на невтручання в особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : монографія / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ : Центр учб. літ., 2021. 523 с.
9. Черкесова А. С. Досвід зарубіжних країн у механізмі реалізації гарантій прав і свобод обвинуваченого. *Правова держава*. 2017. № 26. С. 149–154.
10. Шаркова А. М. Порівняльно-правова характеристика механізмів забезпечення прав затриманого: Habeas Corpus, Amparode Libertad та механізм реалізації права на оскарження незаконного затримання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 1, т. 3. С. 215–218.
11. Шинкаренко І. І. Деякі правові та процедурні проблеми організації візуального спостереження за особою, місцем та річчю під час кримінального провадження // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 берез. 2017 р.) : у 2 ч. / МВС України, Ген. прокуратура України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, Нац. акад. прокуратури України. Дніпро, 2017. Ч. 2. С. 179–192.
12. Шинкаренко І. І. Проблеми удосконалення правового регулювання використання візуального спостереження під час оперативно-розшукового та кримінального провадження // Оперативно-

LEGISLATIONLINE : сайт. URL: <https://www.legislationline.org/download/id/2721/file/Access%20to%20information.pdf> (дата звернення: 18.06.2021).

розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики питання : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 10 жовт. 2017 р.) : у 2 ч. / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2017. Ч. 1. С. 111–115.

13. Шинкаренко І. І. Проблеми удосконалення правового регулювання організації спостереження за особою, місцем та річчю під час кримінального провадження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 289–296.

14. Azari H., Hesari N. T. Protection of the right to privacy under international law and the Iranian legal system with a focus on the victims of rape. *US-CHINA LAW REVIEW*. 2006. No.13 (9). Pp. 641–664.

15. Galagan V. I., Ablamskyi S. Ye., Udovenko Z. V., Ablamska V. V. Judicial Control as a Guarantee of Non-Interference in Private Life During the Pretrial Investigation: An Observation under the European Court of Human Rights. *DIXI*. 2021. No. 23 (2). DOI: <https://doi.org/10.16925/2357-5891.2021.02.12>.

Надійшла до редакції: 28.06.2021

СИМОНОВИЧ Д. В., БЛИЩИК О. В. ЗАРУБЕЖНИЙ ОПИТ ОБЕСПЕЧЕННЯ НЕВМЕШАТЕЛЬСТВА В ЧАСТНУЮ ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Статья посвящена изучению зарубежного опыта обеспечения невмешательства в частную жизнь человека в уголовном процессе. Актуальность и важность этого вопроса обусловлены тем, что активизация социальных и политических процессов, с которыми стали связывать мир в начале нынешнего столетия, существенно повлияла на реформирование национального законодательства Украины. Европейский путь развития нашего государства требует внедрения положительного опыта нормирования правоотношений в той или иной области права, в том числе уголовного процессуального.

Ключевые слова: частная жизнь, ограничение прав и свобод, правомерное вмешательство, зарубежный опыт.

SIMONOVYCH D. V., BLYSHCHYK O. V. FOREIGN EXPERIENCE IN ENSURING OF NON-INTERFERENCE IN THE PRIVATE LIFE OF A PERSON IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Positive experience in legal regulation of non-interference in private (personal and family) life of a person in criminal proceedings has been studied. The normative prescriptions of international legal acts have been analyzed, which guarantee non-interference in the private (personal and family) life of a person, and provide for cases of lawful restriction of this right. It has been determined that for a long period of time there have been intensive scientific discussions in democratic countries about the extent to which state interference in a person's private life can be allowed, i.e. considered legitimate. The urgency and importance of this issue is due to the fact that the intensification of social and political processes, which began to be connected to the world at the beginning of this century, have significantly influenced the reform of national legislation of Ukraine. The adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 was a significant event in this direction, as among the general principles of criminal proceedings, lawmakers provided for non-interference in private life. This is important for participants in criminal proceedings, as the content and form of criminal proceedings must comply with general principles. At the same time, the practice of implementing the provisions of the CPC of Ukraine does not always ensure the rights and freedoms of the individual, in particular non-interference in private life. The current legislation is not able to fully guarantee the successful resolution of certain problems that arise from time to time in the field of criminal justice. All this leads to a growing need of citizens to clearly define the limits of law enforcement intervention in private life. The international community, in particular the European Court of Human Rights, has repeatedly stressed that the rules of law of a restrictive nature must be of high quality, i.e. without ambiguity in their interpretation and application. Otherwise, it violates the right to non-interference in the private life.

Key words: private life, restriction of rights and freedoms, lawful interference, foreign experience.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Симонович Д. В., Блищик О. В. Зарубіжний досвід забезпечення невтручання у приватне життя особи у кримінальному процесі. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С.215–222. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.23>.

Citation (APA): Simonovych, D. V., & Blyshchuk, O. V. (2021). Foreign experience in ensuring of non-interference in the private life of a person in criminal proceedings. *Law and Safety*, 4(83), 215–222. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.23>.

UDC 343.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.24>

DILBAR ZHOLDASBAEVNA SUYUNOVA,

Doctor of Law, Professor,

Tashkent State Law University,

Department of Criminal Procedure Law;

 <https://orcid.org/0000-0003-1039-4069>,

e-mail: d.suyunova@tsul.uz

AN ANALYSIS OF THE PROCEDURAL FEATURES IN INSTITUTING PRELIMINARY HEARING IN A CRIMINAL CASE

The introduction of the institution of preliminary hearing into the criminal procedural legislation determines the ability of the court to prepare a criminal case for the main hearing in order to eliminate the gaps made by the preliminary investigation authorities. In this context, the article analyzes the changes in the national criminal procedural legislation concerning the institution of the preliminary hearing in a criminal case; analyzed foreign experience of individual countries on this topic; the essence and objectives of this institution are determined, some features of its effective enforcement are discussed.

Keywords: *preparation of the case for trial, preliminary hearing, elimination of procedural obstacles, court, the objectives of the preliminary hearing, judge.*

Original article

INTRODUCTION. In the current criminal procedural legislation, the court session begins after the decision on the appointment of a criminal case to trial, which is regulated in the law by an independent chapter. We can say that preparation for the trial is an intermediate stage between the preliminary investigation and the trial in the criminal process. It is at this stage that the Law of the Republic of Uzbekistan dated February 18, 2021 introduced a new institution of preliminary hearing in a criminal case.

Today, the application of the new procedural institution in practice is of great interest, because many representatives of law enforcement agencies and judges are not very familiar with the features of the preliminary hearing procedure in a criminal case. However, if you look back into the history of procedural science not only of our state, but also of foreign countries, you can be convinced that this institution has arisen and has been functioning for many years.

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE RESEARCH. The aim of this paper is to have a comprehensive understanding of the institution of preliminary hearing in a criminal case, which was introduced into the criminal procedure legislation of Uzbekistan. It is supposed to recognize this institution as a “filter” preceding the main trial, which will serve to remove obstacles of a procedural nature, inaccuracies and mistakes made in the criminal case.

The article sets the task of using various research methods to define the concept of the institution of preliminary hearing, to carry out some

analysis of the new legislation regulating the procedural procedure for the application of this institution, to study the current state of the practice of using the institution of preliminary hearing in foreign countries.

At the same time, the article aims to put forward some aspects of the modification of the new legislation on preliminary hearing, for example, on the application of this institution in practice by the court.

METHODOLOGY. The study of the institution of preliminary hearing in a criminal case was carried out using comparative legal, as well as specific historical research methods. The presentation of the material was carried out sequentially, in order to establish the main features in the application of this procedural institution, the legislative practice and legal culture of various countries were analyzed in comparison with the legislation of Uzbekistan. At the same time, the historical prerequisites for the emergence of the institution of preliminary hearing are considered, since the previously existing institution of trial to a certain extent also carried out the functions of preparing a criminal case for trial.

RESULTS AND DISCUSSION. As the study of the criminal procedural legislation of the near and far abroad has shown, the institution of preliminary hearing is based on the English judicial procedure of arraignment (bringing to court). At the stage of preliminary consideration of a criminal case within the jurisdiction of the Crown Court, the court (magistrates), with the participation of the parties, first finds out whether the prosecution has

collected the minimum evidence of the accused's guilt, which is necessary to bring the accused to trial.

In this case, each of the parties gets acquainted with the evidence collected by the other party. The parties are given time to present additional evidence in support of their position, and therefore, at this stage, there may be several meetings. If the court has decided that the evidence presented by the prosecution is sufficient to bring the accused to trial, then the prosecutor draws up an indictment and submits it to the court for approval. But the court has the right to terminate the criminal case.

One of the key representatives of the Anglo-Saxon legal system is the United States. There is a similar English procedure for trial (preliminary examination), which is implemented in the courts of the US magistrate. That is, the American form of preliminary hearing is very similar to the English one, but it has some peculiarities. In the United States, a preliminary hearing is usually valid for cases of serious crimes (felonies), in which arrest is applied to a person. The format of the American preliminary hearing is as follows: the beginning of the preliminary hearing is the moment the indictment is registered with the relevant judge or other official¹. At the preliminary hearing, the following issues are resolved: on the choice of a measure of restraint (as a rule, such measures of restraint as arrest, bail and personal surety are applied); on the possibility of concluding a "plea bargaining"; permission of the defendant's motions to call additional witnesses; partial familiarization of the parties with the evidence they have collected (Володина, 2014).

Based on the results of the preliminary hearing, it is concluded whether sufficient grounds have been identified for further progress in the case. Thus, if there are grounds for bringing the accused to responsibility for a dangerous crime, the magistrate (judge) decides to send the document of indictment to the court, which must consider the case on the merits (trial court).

In these courts, the subject of a direct assessment of the situation is the factual proof of the accusation brought before the court. Moreover, at this stage, the category of the procedure of proven guilty of the accused of the alleged offense is included in the subject of the court's direct assessment as an element of lawful and reasonable prosecution (paragraph "a" of § 872 of the Cali-

fornia Penal Code). In fact, the subject matter, limits, procedural form and powers of the court are similar in situations where the powers related to the decision of the issue of prosecution are attributed to the jurisdiction of the grand jury (Davies, Hazel, Tyrer, 2010).

It is believed that these procedures "protect" the judge, who is called to resolve the case on the merits, from preliminary acquaintance with the case materials, from the "prejudging" conclusion about the guilt of the defendant even before considering the case on the merits. However, an objective analysis of the procedures related to familiarizing the defendant with the accusation and clarifying his opinion on the essence of this accusation; with the performance by the court and the parties of procedural actions preparing the court session on the merits, objectively indicates that, even before considering the case on the merits, before examining and evaluating the system of evidence according to the rules of the judicial investigation, the court without fail gets acquainted with the case materials, gives them assessment (Головненков, Спица, 2012, с. 45). Thus, even in this procedural order, the legislator failed to protect the court adjudicating the case from a preliminary assessment of the evidence by the prosecution, thereby neutralizing the complex of efforts associated with the procedure for trial by an independent, in theory, court.

However, the division of bringing the accused to trial and preparing the case for trial into two procedural forms is not new in the criminal proceedings of our country. According to the Code of Criminal Procedure of the Uzbek SSR, the issues that are now proposed to be resolved by way of a preliminary hearing were considered in a preparatory, later in an assignment session of the court, held at the stage of bringing to trial. The new Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan (as amended in 1994) (hereinafter referred to as the CPC), adopted after the independence of Uzbekistan, defined the stage of assigning a criminal case to trial as the main stage of criminal proceedings for preparing the consideration of a criminal case on the merits.

In this regard, we believe that the previous assignment session at the stage of bringing to trial can be considered as a prerequisite for the emergence of a preliminary hearing and consider it a kind of prototype of the proposed new procedural institution (Vogler et al., 2008, p. 48). When forming it, we should not mechanically transfer the experience of foreign countries, such as Great Britain (Ashworth, Redmayne, 2005, p. 94), the USA, etc., regarding the institution of preliminary hearing, we need to take into account all stages of

¹ Legislative and Regulatory Documents Code of Criminal Procedure of the Uzbek SSR (1959). Adopted at the 2nd session of the Supreme Soviet Uzbek SSR of the fifth convocation on May 21, 1959.

the development of the criminal procedure legislation of our state regarding the stage of preparing a criminal case for trial.

At the same time, one should take into account the fact that the preliminary hearing is undoubtedly significantly different from the previous assignment session of the court on the subjects participating in the court session; on the persons who will be given the right to initiate a preliminary hearing; on the grounds for its holding; according to the procedural order of its conduct; by the nature of the decision on the results of the preliminary hearing.

Many scholars are of the opinion that the stage of preparing a case for trial in the form of a preliminary hearing "... is designed to resolve issues aimed at creating conditions for production in the court of first instance.

At this stage, the issues of preparing the case for hearing in court are resolved, and a court hearing is scheduled (Володина, 2014, с. 6), "preliminary hearing is an alternative form of assigning the case to court proceedings" (Suyunova, Bodhisatva, 2021), "... the main task of the preliminary hearing is to ensure the trial of only those cases in which the preliminary investigation has been carried out with sufficient completeness" (Божьев и др., 2002, с. 15), and for the stage itself – "... clarification of essential questions, the answer to which will allow to establish the completeness and sufficiency of the collected materials for the consideration of the case in the court session ..." (Лебедев и др., 2020, с. 421).

All of the above allows us to conclude that the stage of the preliminary hearing can be characterized not only as part of the preparation of a criminal case for trial, but also as a pre-trial form of control over the activities of the investigating authorities, during which errors and shortcomings of the preliminary investigation are revealed, violations of the criminal law are eliminated. Procedural law, the adversarial principle of the parties is ensured, the protection of the rights and legitimate interests of persons participating in criminal proceedings is guaranteed.

At this stage of preparing the case for trial, the court that has studied the criminal case is given the right to choose: whether to determine the need for a preliminary hearing in the case, or to appoint a criminal case for consideration in the court session. These stages differ significantly from each other both in the procedural form and grounds for their application, and in the nature of the decisions made. But still, "the main task of the preliminary hearing should be the joint judge with the parties to discuss issues related to the further movement of the criminal case" (Рябина, 2013).

When assigning a criminal case to trial, the court makes a decision alone, the prosecutor, the defence attorney, the accused are not involved in this stage, the judge independently appoints the criminal case to the hearing, having concluded that there are sufficient grounds for its consideration. Whereas the preliminary hearing in the case is a criminal process in which its participants are involved: the prosecutor, the accused (Ablamskyi, Tadjibaeva, 2021, p. 54), the defence lawyer, the victim, the witness; the court has the right to carry out some investigative actions, (for example, interrogation), satisfy the parties' requests to demand new evidence (for example, the appointment of a forensic examination), or decide the issue of recognizing the evidence as inadmissible (Rakhimova, 2020).

It should be noted that despite the fact that the procedure for conducting a preliminary hearing resembles the form of a court session, at this stage the judge is not entitled to assess the legality and validity of the charge brought against. We believe that it is necessary to clearly delineate and define the powers of the court when deciding issues related to the exclusion of inadmissible evidence, the verification of which is only possible to comply with the procedural law when collecting it. In other words, based on the results of the preliminary hearing, all procedural obstacles should be removed and the issue of the possibility of considering the case on the merits in a court session, during which an assessment of the legality and validity of the charge brought against, will be assessed (Suyunova, Bhushan, 2021, p. 82). Since the stage of the preliminary hearing precedes the trial of the case on the merits, based on the results of the preliminary hearing, the judge has the right not only to make a decision to remove obstacles, but also, if they are absent, to make a ruling on the appointment of a court session.

An important issue in the appointment and conduct of a preliminary hearing is its procedure, which is regulated in different countries in a peculiar way. So, for example, in the Code of Criminal Procedure of the Russian Federation (Article 234), a preliminary hearing is conducted by a judge alone in a closed court session, the criminal procedure legislation of Ukraine and Kazakhstan regulates such an open session. Since the procedural relations during the preliminary hearing are similar to the analogous relations in court proceedings, the constitutional principle of criminal procedure on open trial of criminal cases in courts should be followed, which applies to every court session where the participants in the process are involved. In addition, the closed holding of the preliminary hearing contradicts not only

the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the International Covenant on Civil and Political Rights, but also the Constitution of the Republic of Uzbekistan (Article 113). The Criminal Procedure Code also states that “A closed preliminary hearing is permitted by court ruling in individual cases involving sexual offenses or the protection of state secrets” (Article 19).

In many CIS countries, a preliminary hearing is held by a judge alone (Kazakhstan, Belarus), or the procedural law specifies the presiding judge at this stage (Ukraine).

Although the name of the order of the preliminary hearing in countries such as Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan (preliminary hearing), Azerbaijan (preparatory meeting), Turkmenistan (preliminary hearing), Moldova (preliminary hearing) sounds different, in all these countries this order essentially operates on the basis of a single model. That is, the preliminary hearing is conducted not by a specialized judge, but by the same judge who will later consider the case on the merits. The practice of the functioning of the institution of preliminary hearing in the countries of the Anglo-Saxon and continental systems of law, as well as in the CIS countries shows that the following provisions are the necessary general features of this order:

- preliminary hearing is an alternative form of assigning a case to trial, carried out only by a court in a special procedural order;
- the activities of the court are aimed at resolving the merits of the issues that served as the basis for the preliminary hearing;
- the initiative to conduct a preliminary hearing, the subject and scope of its conduct are initially limited by law or by the subjective will of the parties;
- during the preliminary hearing, the parties may discuss the sufficiency of grounds for considering the case in the court session, the scope of the accusation, the availability of evidence and compliance with the requirements of the law during the pre-trial proceedings (Spencer, 2002);
- at the preliminary hearing, it is determined whether the submitted applications and petitions of the parties to the case deserve satisfaction;
- the preliminary hearing ends with the adoption of a court decision – a resolution.

In the United States, a preliminary hearing is conducted by a grand jury, i.e. court, which will subsequently consider the case on the merits. It seems that the issue of the single-person conduct of the preliminary hearing by the judge is subject to discussion, since after the preliminary hearing by the same judge, the objectivity of the consideration of the criminal case on the merits in

the court session should not be violated. It is advisable to regulate the participation of the same judge during the preliminary hearing and in the court session in Article 76 of the CCP, and it is also necessary to legislatively regulate the procedure for holding the preliminary hearing if there are grounds for challenging the judge.

CONCLUSIONS. From the above explanation, it can be concluded that the tasks of the preliminary hearing are to prepare the criminal case for trial, while the court has the right to send the criminal case to the prosecutor, who approved the indictment or charge sheet to remove obstacles to its consideration in court. In the new Law, the grounds for sending a criminal case to the prosecutor should indicate: significant violations of procedural legislation committed during the inquiry or preliminary investigation, the accused was not given the right to familiarize himself with the case materials, during the preliminary hearing circumstances were revealed for bringing a new charge or bringing a new person to charge and others, i.e. such grounds that would indicate the impossibility of considering the case on the merits.

These circumstances indicate the need to revise the norms of the Criminal Procedure Code regarding the actions of the court upon revealing grounds for bringing the defendant to criminal liability on a new charge or bringing a new person to criminal responsibility (Articles 416, 417 of the Criminal Procedure Code), providing an opportunity to resolve these issues during the preliminary hearing. The preliminary hearing stage should serve as “a kind of filter for poor-quality investigation of criminal cases” (Суюнова, 2021). Therefore, it is at this stage that the judge, in addition to eliminating the shortcomings of a procedural nature, admitted during the inquiry and preliminary investigation, if there are grounds specified in Articles 416, 417 of the Code of Criminal Procedure, has the right to return the case to the prosecutor (Суюнова, 2021).

Based on the results of the preliminary hearing, the judge has the right to issue a ruling, which must be handed over to the parties and interested participants in the criminal process. The peculiarities of the institution of preliminary hearing are that at this stage the issue of guilt-innocence of a person is not essentially resolved, this stage is only a form of preparing the case for the hearing and creates legal preconditions for its consideration.

We believe it is true that all these measures to improve the criminal procedural legislation, including the introduction of the institution of preliminary hearing, will create effective conditions for the earliest consideration of the criminal

case on the merits, the prompt elimination of significant violations of the criminal procedural law that impede the further movement of the criminal

case into the stage legal proceedings, and most importantly, ensuring the rights and freedoms of citizens guaranteed by law.

REFERENCES

1. Володина Л. М. Уголовный процесс : учеб. пособие. Красноярск, 2014. 264 с.
2. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO). Научно-практический комментарий и перевод текста закона. Потсдам : Universitätsverlag Potsdam, 2012. URL: <https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/6039/file/sdrs02.pdf> (accessed: 15.11.2021).
3. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под ред. В. М. Лебедева. М. : Юрайт, 2012. 1287 с.
4. Рябинина Т. К. Предварительное слушание как средство обеспечения разумного срока уголовного судопроизводства. *Государство и право*. 2013. № 2. С. 53–62.
5. Суюнова Д. К вопросу об электронном уголовном судопроизводстве // Научная школа уголовного процесса и криминалистики Санкт-Петербургского государственного университета : материалы конф. М., 2021. С. 318–322.
6. Уголовный процесс : учебник / под ред. В. П. Божьева. М. : Спарк, 2002. 704 с.
7. Ablamskiy S., Tadjibaeva A. The Protective Function in Criminal Proceeding of the Role of Lawyers. *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences*. 2021. Vol. 1, No. 3. Pp. 53–56.
8. Ashworth A., Redmayne M. The criminal process. Oxford : Oxford University Press, 2005. 526 p.
9. Criminal procedure in Europe / ed. by R. Vogler, B. Huber. Berlin : Duncker & Humblot, 2008. 386 p.
10. Davies M., Hazel C., Tyrer J. Criminal justice. Dorchester, 2010. 264 p.
11. Rakhimova U. Delimitation of Computer Information from Other Documents and Material Evidence. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*. 2020. Vol. 2, Iss. 8. Pp. 494–500.
12. Spencer J. R. Evidence // European Criminal Process / ed. by M. Delmas-Marty, J. R. Spencer. Cambridge : University press, 2002. Pp. 594–641. <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam041/2002073784.pdf> (accessed: 15.11.2021).
13. Suyunova D. J., Bhushan T. Ensuring Guarantees of Rights of Participants in Electronic Criminal Proceedings. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*. 2021. Vol. 3, Iss. 11. Pp. 81–88.
14. Suyunova D. J., Bodhisatva A. Prospects for the Institution of Preliminary Hearing in Uzbekistan. *The American Journal of Political Science Law and Criminology*. 2021. Vol. 3, Iss. 2. Pp. 139–143.

Received the editorial office: 20 November 2021

СУЮНОВА Д. Ж. АНАЛИЗ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ВОЗБУЖДЕНИЯ ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО СЛУШАНИЯ ПО УГОЛОВНОМУ ДЕЛУ

Введение института предварительного слушания в уголовно-процессуальное законодательство позволяет суду подготовить уголовное дело к основному судебному заседанию с целью устранения пробелов, допущенных органами предварительного расследования. В статье проанализированы изменения национального уголовно-процессуального законодательства о внедрении предварительного слушания по уголовному делу, зарубежный опыт отдельных стран по этой тематике, определены сущность и задачи этого института, а также некоторые особенности его эффективного применения.

Ключевые слова: подготовка дела к судебному разбирательству, предварительное слушание, устранение процессуальных препятствий, суд, цели предварительного судебного заседания, судья.

СУЮНОВА Д. Ж. АНАЛІЗ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОРУШЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО СЛУХАННЯ У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ

Впровадження інституту попереднього слухання до кримінально-процесуального законодавства дає можливість суду підготувати кримінальну справу до основного судового засідання з метою усунення прогалин, допущених органами попереднього розслідування. У статті проаналізовано зміни в національному кримінально-процесуальному законодавстві стосовно інституту попереднього слухання у кримінальній справі, зарубіжний досвід окремих країн із цієї тематики, визначено сутність і завдання цього інституту, а також деякі особливості його ефективного застосування. Дослідження інституту попереднього слухання у кримінальній справі здійснено з використанням порівняльно-правового та конкретно-історичного методів. Виклад матеріалу проведено послідовно з метою встановлення основних особливостей у застосуванні цього процесуального

інституту, проаналізовано законодавчу практику та правову культуру різних країн порівняно із законодавством Узбекистану. Розглянуто історичні передумови виникнення інституту попереднього слухання, оскільки раніше існуючий інститут судового розгляду певною мірою виконував функції підготовки кримінальної справи до судового розгляду. Особливості інституту попереднього судового засідання полягають у тому, що на цій стадії питання про невинуватість особи по суті не вирішується, це лише форма підготовки справи до судового розгляду. Зазначено, що цінність попереднього слухання полягає в тому, що воно є певним «фільтром» перед судовим розглядом справи. Під час попереднього судового засідання можуть виникнути нові обставини, які можуть стати підставою для передання кримінальної справи до суду або її припинення. Це слухання спрямоване на своєчасне усунення перешкод у справі до її вирішення по суті на стадії судового розгляду.

Ключові слова: *підготовка справи до судового розгляду, попереднє слухання, усунення процесуальних перешкод, суд, цілі попереднього судового засідання, суддя.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Suyunova D. Zh. An analysis of the procedural features in instituting preliminary hearing in a criminal case. *Law and Safety*. 2021. No. 4 (83). Pp. 223–228. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.24>.

Citation (APA): Suyunova, D. Zh. (2021). An analysis of the procedural features in instituting preliminary hearing in a criminal case. *Law and Safety*, 4(83), 223–228. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.24>.

ЯНА ЮРІЇВНА КОНЮШЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ),
кафедра кримінального процесу;

 <https://orcid.org/0000-0003-4988-0793>,
e-mail: vizirmasha@i.ua

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ЯК СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ: ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Статтю присвячено окремим дискусійним питанням проведення огляду як слідчої (розшукової) дії. Звернено увагу на відсутність законодавчого тлумачення поняття «огляд», наведено доктринальні його визначення та надано авторське бачення щодо праворозуміння цього поняття. Під час визначення видів огляду підтримано позицію науковців, що освідування є окремою слідчою (розшуковою) дією, хоча має багато спільного з оглядом. Окрему увагу приділено огляду місця події як невідкладній слідчій (розшуковій) дії, в ході чого визначено, що оперативні працівники не мають права його проводити. З урахуванням зарубіжного досвіду висловлено думку про необхідність відмови від участі понятих під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: огляд, освідування, слідча (розшукова) дія, фіксування кримінального провадження.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Як свідчать історичні джерела, правовому інституту слідчих (розшукових) дій завжди приділялась належна увага як ученими-процесуалістами та криміналістами, так і практичними працівниками. І це є виправданим, адже ефективна протидія злочинності, завчасне виявлення та проведення якісного й повного розслідування кримінальних правопорушень неможливі без фіксування та дослідження фактичних даних, які в подальшому виступатимуть як докази.

Доказування є основою всього кримінального процесу. Одним з елементів процесу доказування є збирання доказів, яке відповідно до положень ст. 93 КПК України здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) дій. Однак під час збирання доказів постає проблема конкуренції певних процесуальних дій. Зокрема, у слідчого виникає дилема: яку процесуальну дію слід провести з метою отримання фактичних даних, що містяться в речах чи документах (Азаров, Хабло, Конюшенко, 2015, с. 135). Найдієвішим способом збирання фактичних даних є проведення відповідного комплексу слідчих (розшукових) дій. У зв'язку із цим учені наголошують, що «слідчі (розшукові) дії посідають у структурі діяльності слідчого особливе місце, оскільки саме через їх провадження відбувається збирання, перевірка та оцінювання доказової інформації. Є всі підстави стверджувати, що інші процесуальні акти, які здійснює слідчий під час досудового слідства, безпосередньо не спрямовані на

здійснення функцій доказування, а створюють необхідні умови для провадження основних слідчих дій, пов'язаних з отриманням доказової інформації» (Лоза, 2003, с. 347).

Протягом багатьох десятиліть огляд був і залишається важливою та однією з найпоширеніших на практиці слідчих дій, за допомогою якої здійснюються збирання, перевірка й оцінка доказів, а також встановлюються інші обставини, що мають суттєве значення для відповідного кримінального провадження. Загалом, незважаючи на ухвалення у 2012 р. нового КПК України, проблематика реформування кримінального процесуального законодавства України залишається в полі зору науковців і практиків. Первинним індикатором цього є правозастосовна практика реалізації КПК України, системний аналіз якої вказує на невіршеність низки процесуальних аспектів, що негативно впливає на ефективне виконання завдань кримінального провадження. Отже, проблематика здійснення досудового розслідування, в тому числі проведення слідчих (розшукових) дій, не втрачає своєї актуальності.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Метою статті є аналіз доктринальних напрацювань і положень чинного КПК України стосовно проведення огляду як слідчої (розшукової) дії. Задля досягання поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) розкрити поняття огляду як окремої самостійної слідчої (розшукової) дії; 2) визначити наявні в юридичній літературі підстави для класифікації

огляду; 3) виокремити дискусійні питання щодо регламентації та порядку проведення огляду як слідчої (розшукової) дії; 4) сформулювати авторське бачення вдосконалення норм чинного кримінального процесуального законодавства України в аспекті дослідження.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. З урахуванням мети і завдань дослідження під час написання статті використано загальнонаукові та спеціальнонаукові методи наукового пізнання. Основним методом став бібліографічний, застосування якого дало змогу узагальнити наукові дослідження, присвячені проблематиці процесуального інституту слідчих дій загалом та огляду як окремих слідчих (розшукових) дій зокрема.

Системно-структурний метод використано під час аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України, нормами якого врегульовано порядок проведення огляду у кримінальному провадженні.

Порівняльно-правовий метод застосовано під час визначення спільних і відмінних рис щодо регламентації порядку проведення огляду за КПК України та деяких інших країн (Вірменії, Казахстану, Азербайджану, Білорусі).

Усі наведені вище методи наукового пізнання застосовувалися в комплексі, що дало змогу отримати об'єктивні й достовірні результати дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. На жаль, положення кримінального процесуального законодавства України, що передбачають процедуру проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії, не містять її визначення. Так, у ч. 1 ст. 237 КПК України зазначено лише мету проведення огляду – «... виявлення та фіксація відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення ...»¹. Такий стан речей не дозволяє належним чином усвідомити сутність і процесуальне значення огляду, а також створює певні труднощі у відмежуванні від інших, суміжних способів збирання та перевірки доказів.

В юридичній енциклопедії огляд визначено так: «Процесуальна дія слідчого, прокурора та суду, в ході якої за участю вказаних у законі осіб виявляються, безпосередньо сприймаються, оцінюються та фіксуються стан, властивості та ознаки матеріальних об'єктів, пов'язаних з подією, яка розслідується або щодо якої прово-

диться судовий розгляд з метою з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження» (Нор та ін., 2020, с. 544).

Погоджуємося з думкою Ю. П. Аленіна й О. О. Торбаса (2016, с. 192), що, незважаючи на розмаїття поглядів науковців щодо тлумачення огляду, можна виокремити такі його риси: а) огляд проводиться безпосередньо; б) огляд проводиться лише уповноваженими на те особами (слідчим або прокурором); в) огляд полягає у безпосередньому дослідженні (вивченні, спостереженні) предмета огляду; г) предметом огляду може бути виключно об'єкт матеріального світу; г) результати огляду фіксуються у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством, – у протоколі.

На підставі детального аналізу приписів кримінального процесуального законодавства можна зробити висновок, що огляд – це слідча (розшукова) дія, яка полягає у безпосередньому сприйнятті (дослідженні, вивченні, спостереженні) слідчим, прокурором за участі передбачених КПК України учасників кримінального провадження місця події, місцевості, приміщень, трупа, предметів, документів та інших матеріальних об'єктів з метою виявлення і фіксації відомостей щодо обставин учиненого кримінального правопорушення.

Процесуальні вимоги щодо проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії знаходять свою регламентацію у положеннях як ст. 223 КПК України, що встановлюють загальні правила проведення всіх слідчих (розшукових) дій, так і статей 214, 237–239 КПК України, які безпосередньо передбачають правила проведення огляду. Так, у ст. 237 КПК України законодавець залежно від об'єкта огляду називає такі його види: місцевості, приміщення, речей та документів. Зауважимо, що на відміну від ч. 2 ст. 190 КПК України 1960 р., на жаль, у приписах вищевказаної норми зовсім не згадується огляд місця події, з проведення якого, як правило, і розпочинається будь-яке кримінальне провадження. Водночас про проведення огляду місця події йдеться не у спеціальній нормі, що безпосередньо присвячена всім видам огляду, а у ч. 3 ст. 214 КПК України, положеннями якої регламентується початок досудового розслідування: «Огляд місця події у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань»².

Про можливість проведення огляду місця події також згадується у приписах ч. 2 ст. 238 КПК України, що визначають порядок огляду трупа, який може здійснюватися одночасно з

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 28.10.2021).

² Там само.

оглядом місця події. До речі, подібний підхід законодавця з досліджуваного питання має місце у ст. 217 КПК Республіки Вірменія¹ та КПК Республіки Казахстан². Водночас за законодавством більшості країн пострадянського простору (наприклад, ч. 1 ст. 236 КПК Азербайджанської Республіки³, ст. 203 КПК Республіки Білорусь⁴, ч. 2 ст. 177 Киргизької Республіки⁵ тощо) з-поміж інших видів оглядів також передбачається огляд місця події.

В юридичній літературі традиційно однією з підстав для класифікації огляду є його об'єкт. За цією підставою зазвичай визначають такі види огляду: а) місця події; б) предметів; в) документів; г) трупа; ґ) ділянок місцевості і приміщень, які не є місцем події. Однак потрібно звернути увагу на те, що у цьому переліку немає огляду особи або її тіла. Також слід мати на увазі, що огляд може бути як самостійною слідчою дією, так і складовою іншої слідчої (розшукової) дії, зокрема огляду предмета, документа або трупа під час обшуку. Ці види огляду детально вивчені та докладно висвітлені в юридичній літературі і не викликають будь-яких заперечень.

Серед видів огляду вчені виокремлюють такі: огляд слідів машин і механізмів, комах та рослин; огляд тварин та їх трупів; огляд об'єктів енергетики; освідування особи тощо. Так, наприклад, О. Г. Шило (2019, с. 314) зазначає,

¹ Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Армения : Закон Республіки Армения от 01.07.1998 // ARLIS : сайт. URL: <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=82645> (дата звернення: 28.10.2021).

² Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Казахстан : Закон Республіки Казахстан от 04.07.2014 № 231-V // Юрист : сайт. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852 (дата звернення: 28.10.2021).

³ Уголовно-процесуальний кодекс Азербайджанской Республіки : Закон Азербайджанской Республіки от 14.07.2000 № 907-IQ // Законодательство стран СНГ : сайт. URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=11597 (дата звернення: 28.10.2021).

⁴ Уголовно-процесуальний кодекс Республіки Беларусь : Закон Республіки Беларусь от 16.07.1999 № 295-3 // Юрист : сайт . URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30414958 (дата звернення: 28.10.2021).

⁵ Уголовно-процесуальний кодекс Кыргызской Республіки : Закон Кыргызской Республіки от 02.02.2017 № 20 // Министерство юстиции Кыргызской Республіки : офиц. сайт. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111530> (дата звернення: 28.10.2021).

що оскільки приписи ст. 237 КПК України не передбачають, але і не забороняють огляду тварин, він також може бути здійснений із дотриманням загальних установлених для огляду правил. Метою такого огляду є встановлення належності тварини конкретній особі, сільськогосподарському підприємству, а також ознак, за якими її можна ототожити.

Стосовно освідування деякі правники, наприклад Ю. В. Гаврилін (2004, с. 29), О. Г. Філіппов (2009, с. 220), К. О. Чаплинський (2010, с. 54), вважають, що воно є різновидом огляду зі специфічним об'єктом, яким є тіло живих осіб. Протилежної думки дотримуються В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко (2017, с. 53), С. Ю. Карпушин (2016, с. 9) та інші, які вважають освідування самостійною слідчою (розшуковою) дією, що має специфічні мету і завдання, коло учасників і процесуальний порядок проведення. Ми погоджуємося з думкою, що освідування є самостійною слідчою (розшуковою) дією. Так, на перший погляд, освідування особи, якому присвячено окрему ст. 241 КПК України, як у процесуальному, так і у тактичному аспектах має багато спільного з оглядом. Однак цей факт ще не є підставою віднесення їх до однієї класифікаційної групи. Такий висновок дозволяє зробити аналіз низки статей КПК України, що регламентують проведення цих слідчих (розшукових) дій. Зокрема, процесуальне рішення про проведення освідування особи оформлюється постановою прокурора. Прийняття процесуального рішення для проведення огляду КПК України не передбачає. Суттєвим чинником для розмежування огляду та освідування також виступає можливість проведення освідування у примусовому порядку. Крім того, об'єктом освідування є тіло живої особи, а об'єктом огляду – матеріальна обстановка, предмети, документи тощо. Як відомо, огляд проводить сам слідчий, а отже, безпосередньо сприймає властивості й ознаки матеріальних об'єктів, що мають відповідне значення для кримінального провадження. У свою чергу, освідування в деяких випадках проводиться лікарем без безпосередньої участі слідчого (ч. 2 ст. 241 КПК України). Також під час освідування слідчий у певних випадках обмежений у застосуванні фотографування, відеозапису чи інших технічних засобів фіксації його ходу та результатів. Утім, норми КПК України, що регламентують проведення огляду, таких обмежень не містять. Вищевказане дає нам підстави вважати, що освідування є самостійною слідчою (розшуковою) дією.

На наше переконання, визначення великої кількості об'єктів матеріального світу і, відповідно, видів огляду не є виправданим.

Перш за все це пов'язано з тим, що перелік предметів матеріального світу не може бути вичерпним. Підтримуємо позицію Є. Д. Лук'янчикова та Б. Є. Лук'янчикова (2013, с. 269) стосовно того, що в загальній нормі про основні положення та правила огляду доцільно назвати найбільш поширені його види, підтверджені багаторічною слідчою та судовою практикою: місця події, місцевості, приміщень, трупа, предметів, документів. До того ж зазначений перелік науковці пропонують завершити словами «та інших матеріальних об'єктів». Ці положення мають знайти своє безпосереднє закріплення у приписах ч. 1 ст. 237 КПК України. Однак у зазначеній нормі має місце й інший недолік, на який слід звернути увагу. Так, виконання завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, є однією з найважливіших гарантій захисту прав людини й основоположних свобод. Суттєву роль у забезпеченні реалізації зазначеного відіграє законність збирання доказів у ході досудового розслідування. Крім того, запорукою дотримання вимог законності під час названої діяльності є належне фіксування слідчих (розшукових) дій. Отже, фіксування ходу проведення огляду є частиною збирання доказів, під час якого слідчий, прокурор виявляють і збирають значний обсяг інформації, що в подальшому дозволяє сформувати базову інформаційну та доказову платформу досліджуваної події. Зміст процесуальної діяльності під час огляду не вичерпується лише сприйняттям слідів кримінального правопорушення та відображенням їх у свідомості слідчого, прокурора, необхідно, щоб отримана інформація була належним чином зафіксована. Отже, ідеальний образ, що існує у свідомості слідчого, прокурора як результат відображення слідів кримінального правопорушення, ще не є доказом, а щоб стати таким, він має бути закріплений у передбаченій КПК України процесуальній формі. З огляду на важливість окреслених аспектів законодавець небезпідставно виокремив питання фіксування кримінального провадження в окрему главу 5 КПК України. Однак положення кримінального процесуального законодавства не містять визначення поняття «фіксування». Крім того, у контексті цього питання зауважимо, що з незрозумілих причин у положеннях ч. 1 ст. 237 КПК України законодавець використовує термін не «фіксування», а «фіксація».

На наш погляд, фіксування кримінального провадження – це здійснювана в порядку, передбаченому КПК України, система процесуальних дій слідчого, прокурора, дізнавача, спрямованих на перетворення сприйнятої доказової інформації у форму, що забезпечує належне

збереження та використання отриманих даних у процесі доказування.

Окремо зупинимося на огляді місця події, оскільки це одна зі слідчих (розшукових) дій, яка може проводитися до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, адже зволікання з проведенням може призвести до втрати доказів. Як зазначає О. О. Юхно (2019, с. 318), одним із головних аспектів і проблемних питань досудового розслідування та розкриття злочинів є належне здійснення огляду місця події, під час якого у правозастосовній діяльності можливе допущення окремих недоліків і помилок. Слідчі мають правильно використовувати відповідну методику і тактику.

Щодо суб'єктів проведення огляду місця події, то, наприклад, С. О. Сорока (2014, с. 214) вважає, що проводити його може не лише слідчий, а й за його дорученням працівник оперативного підрозділу. Ми не можемо погодитися з такою точкою зору, оскільки вона не корелюється з вимогами КПК України. Підтвердженням цьому є положення п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, які відносно оперативних підрозділів ще не мають відповідної юрисдикції, зокрема до моменту внесення відомостей до ЄРДР. До того ж складання такого доручення, потім його передання до оперативного підрозділу і, врешті-решт, безпосереднє виконання огляду місця події потребують певних часових меж.

Не викликає сумніву, що від належного проведення огляду місця події безпосередньо залежить законність і обґрунтованість прийняття подальших процесуальних рішень у відповідному кримінальному провадженні. Перш за все це пов'язано з тим, що дані, які не були належним чином зафіксовані у процесі розслідування, у більшості випадків неможливо відтворити шляхом виконання комплексу інших слідчих (розшукових) дій. Отже, безпосереднє сприйняття слідчим, прокурором обстановки на місці події та виявлення відповідних відомостей щодо обставин учиненого кримінального правопорушення дають необхідні вихідні дані для визначення як подальших напрямів розслідування, так і підстав для проведення інших процесуальних дій.

Звернемо увагу, що серед вітчизняних дослідників немає узгодженості з питань делегування повноважень від слідчого, прокурора щодо огляду місця події іншим учасникам кримінального провадження. Зокрема, О. А. Лучко (2020, с. 198–199) для підвищення ефективності розслідувань кримінальних проваджень пропонує в положеннях кримінального процесуального законодавства серед суб'єктів проведення огляду місця події передбачити уповноважену особу. На переконання автора,

«регламентація такого універсального статусу особи буде сприяти швидкому і своєчасному здійсненню огляду місця події, а значить – зростанню його ефективності. Крім того, він вважає, що це вирішить питання стосовно уникнення можливих спірних ситуацій щодо суб'єкта здійснення огляду місця події та приведе у відповідність інші нормативно-правові акти, зокрема Закон України “Про Національну поліцію”, у якому серед повноважень поліцейського визначено право поліцейського на проведення огляду особи, речі та/або транспортного засобу (ст. 34)». Однак із такою думкою важко погодитись, оскільки згідно з п. 3 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію»¹ огляд поєднується з поверхневою перевіркою та є не слідчою (розшуковою) дією, а превентивним заходом. У разі виявлення слідів кримінального правопорушення під час проведення вищевказаних дій поліцейський має забезпечити їх схоронність та огляд відповідно до вимог ст. 237 КПК України. Крім того, поліцейський може провести огляд на підставі ст. 264 КУпАП². Отже, поверхневу перевірку слід розцінювати не як аналог огляду, а лише за деяких випадків як передумову для його проведення за правилами, передбаченими КПК України.

Варто відмітити, що важливу роль у забезпеченні належного проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії відведено саме спеціалісту. Аналіз змісту ст. 237 КПК України, яка регламентує проведення огляду, свідчить, що основним методом, який визначає зміст цієї слідчої (розшукової) дії, є безпосереднє сприйняття предметів і явищ зовнішнього світу. Таким чином, у ході таких дій слідчий, прокурор візуально сприймає навколишнє середовище, зосереджує увагу на пошуку та виявленні певних матеріальних об'єктів, які можуть мати значення для кримінального провадження. Слід погодитися з А. М. Лабезним (2014, с. 188), що надання слідчому права залучати для участі у провадженні слідчої дії спеціаліста створює можливість для глибокого вивчення предметів і явищ, які належать до сфери досудового розслідування. Використання спеціальних знань розширює обсяг і поліпшує якість отриманих фактичних даних, дозволяє більш повноцінно

та всебічно оцінити взаємозв'язок предметів і явищ, що мають значення для кримінального провадження. Отже, діяльність щодо виявлення, фіксації та вилучення відповідних об'єктів, які несуть у собі інформацію про вчинене правопорушення, як свідчить аналіз практики розслідування кримінальних правопорушень, здійснює саме спеціаліст.

На наш погляд, корисним є розгляд особливостей організації роботи слідчих оглядових груп (Crime Scene Units), що діють у США. На відміну від вітчизняних слідчих, які мають особисто оглядати місце події, відшукувати, фіксувати та вилучати докази, детектив, який розслідує злочин у США, може задіяти слідчі оглядові групи, що здійснюють огляд самостійно. Оглядові групи входять до складу Бюро з огляду місць події (The Crime Scene Investigations Bureau), до якого також входять експертні групи, що на місце події не виїжджають, а займаються дослідженням речових доказів у лабораторних умовах³. Залучення фахівців, які володіють спеціальними знаннями та навичками в різних галузях знань, дійсно заслуговує на увагу, але означений порядок огляду місця події стосується лише випадків учинення тяжких та особливо тяжких злочинів. На наше переконання, питання щодо залучення фахівців для проведення огляду місця події має вирішуватися слідчим, прокурором без урахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

Розгляду також потребують питання щодо залучення понятих до проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, регламентація яких має місце у приписах ч. 7 ст. 223 КПК України. Буквальне тлумачення цієї норми свідчить, що їх участь у проведенні огляду місцевості, приміщення, яке не є житлом чи іншим володінням особи, речей і документів не є обов'язковою. Отже, поняті можуть бути запрошені для участі лише за випадків, коли слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне. Зазначимо, що позиції як науковців, так і практиків з окресленого аспекту неоднозначні, а інколи взагалі діаметрально протилежні. Вказане обумовлюється різними чинниками, одним з яких є відмова запрошеної слідчим особи через низку суб'єктивних та об'єктивних причин (а інколи і без причин) взяти участь у проведенні огляду як понятій.

На теренах пострадянського простору найбільш прогресивними щодо вищезазначеного є Грузія та країни Балтії (Латвія, Литва,

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 28.10.2021).

² Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 28.10.2021).

³ Duty Description for the Crime Scene Investigator // Crime Scene Investigator Network : сайт. URL: <http://www.crime-scene-investigator.net/dutydescription.html> (дата звернення: 28.10.2021).

Естонія), за законодавством яких обов'язкова участь понятих обмежена лише випадками проведення обшуку житла або інших процесуальних дій, пов'язаних із застосуванням примусу (Котова, 2011, с. 43). Вважаємо, що участь понятих як під час проведення огляду місця події, так і під час багатьох інших слідчих (розшукових) дій є зайвою. Першим чинником є те, що на сьогодні більшість слідчих (розшукових) дій проводяться із застосуванням аудіо-, відеозапису, які додаються до матеріалів кримінального провадження. До того ж, як цілком слушно в контексті аналізу попереднього КПК України відмічала Н. В. Михайлова (2011, с. 232), відсутність регламентації в КПК України обов'язку та права слідчого перевіряти документи, що засвідчують особу понятого, дає можливість спотворення особистих даних понятим, адже переконались у тому, що фальсифікації не було допущено, практично неможливо. Відсутність законодавчої регламентації поведінки понятого під час проведення певної слідчої дії теж зумовлює багато питань. Крім того, як свідчить практика, дуже важко знайти

понятих у нічний час, а також для участі у складних або тривалих за часом слідчих діях.

ВИСНОВКИ. Резюмуючи викладене вище, можна зробити певні висновки.

По-перше, під оглядом пропонуємо розуміти слідчу (розшукову) дію, яка полягає в безпосередньому сприйнятті (дослідженні, вивченні, спостереженні) слідчим, прокурором за участі інших учасників кримінального провадження місця події, місцевості, приміщень, трупа, предметів, документів та інших матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксування відомостей щодо обставин учиненого кримінального правопорушення.

По-друге, підтримуємо точку зору, згідно з якою більш детального визначення потребують положення ст. 237 КПК України, зокрема стосовно законодавчого унормування огляду місця події.

По-третє, з метою уникнення порушення вимог закону слідчий, прокурор, дізнавач не повинен делегувати повноваження із проведення огляду місця події іншим «уповноваженим особам», зокрема оперативним працівникам.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Азаров Ю. І., Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 132–141.
2. Аленін Ю., Торбас О. Особливості визначення юридичної підстави огляду транспортного засобу за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 191–197.
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. Т. 19: Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокатура. 960 с.
4. Гаврилин Ю. В. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений в определениях и схемах : учеб. пособие. М. : Книжный мир, 2004. 332 с.
5. Галаган В. І., Удовенко Ж. В., Калачова О. М., Клочуряк С. С. Дотримання прав учасників кримінального провадження під час проведення освідування : монографія. Київ : Центр учб. літ., 2017. 160 с.
6. Карпушин С. Ю. Проведення слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 22 с.
7. Котова А. А. Понятый як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності. *Адвокат*. 2011. № 2 (125). С. 42–45.
8. Кримінальний процес : підручник / О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін. ; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2019. 584 с.
9. Лабезний А. М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих розшукових дій. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України*. 2014. № 2 (65). С. 187–193.
10. Лоза Ю. М. Система дій слідчого у процесі розслідування злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 2. С. 340–347.
11. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Слідчий огляд: поняття та види. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 264–269.
12. Лучко О. А. Щодо суб'єктів проведення огляду. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. № 4, т. 31 (70). С. 235–241.
13. Михайлова Н. В. Проблеми участі понятих у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 231–233.
14. Сорока С. О. Особливості виявлення та проведення слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування контрабанди наркотичних засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2014. № 801. С. 212–217.
15. Филиппов А. Г. Криминалистика : учебник. М. : Высшее образование, 2009. 441 с.
16. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 560 с.

17. Южно О. О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Т. 1, № 85. С. 311–320. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.85.311-320>.

Надійшла до редакції: 30.10.2021

КОНЮШЕНКО Я. Ю. ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОВЕДЕНИЯ ОБЗОРА КАК СЛЕДСТВЕННОГО (РОЗЫСКНОГО) ДЕЙСТВИЯ: ОТДЕЛЬНЫЕ ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ

Статья посвящена отдельным дискуссионным вопросам проведения осмотра как следственного (розыскного) действия. Обращено внимание на отсутствие законодательного толкования понятия «обзор», приведены доктринальные его определения и авторское видение правопонимания этого понятия. При определении видов осмотра поддержана позиция ученых о том, что освидетельствование является отдельным следственным (розыскным) действием, хотя имеет много общего с осмотром. Отдельное внимание уделено осмотру места происшествия как неотложному следственному (розыскному) действию, в ходе чего определено, что оперативные работники не имеют права его проводить. С учетом зарубежного опыта высказано мнение о необходимости отказа от участия понятых при проведении следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: *осмотр, освидетельствование, следственное (розыскное) действие, фиксирование уголовного производства.*

KONIUSHENKO YA. YU. PROCEDURAL ASPECTS OF THE CRIME SCENE INSPECTION AS AN INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIVITY: SOME ISSUES FOR DISCUSSION

The article is devoted to some debatable issues of the crime scene inspection as an investigative (search) activity. The importance of researching the issues raised in the article is due to the fact that in practice, conducting various types of inspections is the most common procedural action aimed at collecting and verifying evidence. Attention is drawn to the lack of legislative interpretation of the concept of “crime scene inspection” (the provisions of Article 237 of the CPC of Ukraine define only the purpose of this procedural action), and doctrinal definitions of its legal understanding are given. The author's definition of the term “crime scene inspection” is a direct perception (research, study, observation) by the investigator, prosecutor with the participants involved in criminal proceedings (provided by the CPC of Ukraine) of the scene, area, premises, corpse, objects, documents and other material objects to identify and record information on the circumstances of the criminal offense. The existing views of individual lawyers in the scientific literature, according to which the examination is a kind of crime scene inspection are critically analyzed. It is determined that the examination is an independent investigative (search) action, which has specific goals and objectives, the range of participants and the procedure. Particular attention is paid to the inspection of the crime scene as an urgent investigative (search) action, it is determined that operatives do not have the right to conduct it. It is argued that the content of procedural activities during the crime scene inspection is not limited to the perception of criminal offenses traces and their reflection in the minds of investigators, prosecutors, it is also necessary that the received information is properly enshrined in the CPC of Ukraine procedural form. Based on the experience of the United States, including the Crime Scene Units and The Crime Scene Investigations Bureau, it was concluded that during the crime scene inspection to identify, capture and seize relevant objects, which carry information about the circumstances of the criminal offense, a group of specialists from different fields of knowledge in accordance with their specialization but not one specialist should be involved according to Part 3 of Art. 237 of the PCP of Ukraine. Taking into account foreign experience, the opinion about the need to refuse the participation of witnesses during the investigative (search) actions has been expressed.

Key words: *inspection, examination, investigative (search) action, recording of criminal proceedings.*

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Конюшенко Я. Ю. Процесуальні аспекти проведення огляду як слідчої (розшукової) дії: окремі дискусійні питання. *Право і безпека*. 2021. № 4 (83). С. 229–235. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.25>.

Citation (APA): Koniushenko, Ya. Yu. (2021). Procedural aspects of the crime scene inspection as an investigative (search) activity: some issues for discussion. *Law and Safety*, 4(83), 229–235. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.25>.

ДО УВАГИ АВТОРІВ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

Сторінка редакції

Запрошення до співпраці

Шановні автори та читачі нашого журналу!

Прагнучи подальшого вдосконалення нашої спільної з Вами діяльності, ми продовжуємо вести окремий розділ журналу, де роз'яснюємо окремі аспекти щодо порядку подання матеріалів для публікації та висвітлюємо зміни, що відбуваються в редакційній політиці видання. Тим самим ми сподіваємося на досягнення більшого порозуміння з Вами, що сприятиме покращенню якості публікацій за результатами Ваших досліджень і водночас просуванню журналу у світовому інформаційному просторі.

Звертаємо Вашу увагу, що було змінено вимоги до оформлення та подання статей. Нові вимоги наведено нижче, також з ними можна ознайомитися на сайті видання в розділі «Для авторів» (<http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/information/authors>).

Порядок подання МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ «ПРАВО І БЕЗПЕКА»

1. Мови публікацій

Публікації подаються українською, російською або англійською мовами, але певні елементи подаються кількома мовами.

2. Способи подання матеріалів

Автор (або один з авторів, якщо публікацію підготовлено кількома авторами) може подати матеріали в електронному вигляді на сайті видання через платформу OJS (за посиланням).

3. Оформлення статті

3.1. Основні технічні вимоги:

- формат основного документа – лише DOC або DOCX;
- обсяг основного тексту – від 4000 до 6000 тис. слів;
- шрифт – Times New Roman 14 кегля (всі елементи);
- міжрядковий інтервал – 1,5;
- поля документа: ліворуч – 25 мм, решта – 20 мм; відступ перед та після абзацу – 0;
- абзацний відступ – 1.25
- переноси не використовуються;
- необхідно чітко диференціювати тире (-) та дефіс (-);
- забороняється ущільнення або розрідження інтервалів між літерами;
- забороняється відбивати абзаци табуляціями або багаторазовими пробілами;
- між словами використовується один пробіл (забороняється розріджувати слова декількома пробілами);
- використовуються лапки формату «»;
- між ініціалами та прізвиськом ставиться нерозривний пробіл (Ctrl + Shift + пробіл);
- вимоги щодо подання формул, рисунків, таблиць можуть бути визначені окремо в процесі подання матеріалів.

3.2. Вимоги щодо структури статті та її елементів:

- обов'язковими елементами статті є: шифр УДК (визначають фахівці бібліотек), відомості про авторів, назва, анотація з ключовими словами, основний текст, списки посилань;
- обов'язкові елементи мають бути розміщені за відповідним зразком;
- переклад елементів статті на англійську мову (з англійської, якщо статтю підготовлено англійською мовою), крім відомостей про авторів, здійснюють або перевіряють фахівці редакції;
- у відомостях про авторів зазначають електронну пошту як мінімум для одного з авторів, якого визначають інші автори як контактну особу, а в разі подання одноосібної статті автор зазначає свою електронну пошту; такі відомості підлягають опублікуванню.

Зверніть увагу! Редколегія приймає до розгляду оригінальні й оглядові статті і рецензії.

Оригінальна стаття – це рукопис, в якому представлено результати завершеного дослідження з конкретно обраної проблематики. У висновках такої статті має бути чітко зазначено особистий вклад автора(ів) у вирішення порушеної проблеми.

Оглядова стаття – це рукопис, в якому аналізуються, систематизуються та інтегруються результати проведених досліджень у певній галузі з конкретної теми з метою демонстрації існуючих досягнень і визначення подальших тенденцій розвитку в цій галузі знань.

Оглядова стаття має містити не менше 25 посилань.

Також у журналі можуть бути опубліковані рецензії на монографії, підручники, навчальні посібники та інші видання з проблем права і безпеки.

3.3. Вимоги щодо назви

Назва статті має відповідати її змісту, складатися не більше, ніж з 10 слів, не повинна містити аббревіатур, крім (за потреби) загальноприйнятих.

Технічні вимоги: шрифт Times New Roman, 14 пунктів, вирівнювання по центру, прописними літерами, напівжирним шрифтом.

3.4. Вимоги щодо відомостей про авторів

Відомостями про авторів є:

- ім'я, по батькові, прізвище (повністю);
- науковий ступінь, вчене звання (за наявності);
- місце роботи (організація повністю), назва підрозділу (кафедра, лабораторія, відділ і тощо); посаду не зазначають;
- ORCID (зарєструвати);
- e-mail автора як контактної особи.

Ці елементи повторюють для кожного автора (як вони повинні бути вказані в публікації).

Технічні вимоги: вирівнювання по ліву сторону, прописними літерами, шрифт напівжирний, Times New Roman.

3.5. Вимоги, що стосуються анотації

У цілому анотація має бути описовою, включати в себе мету роботи, характеристику проблематики статті, її результати та висновки, зроблені за результатами проведеного дослідження.

Викладення матеріалу в анотації має бути стислим і точним, інформативним, змістовним, структурованим. У тексті слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Розрізняють звичайну анотацію (включає в себе інформацію про основні ідеї та висновки дослідження) і розширену (повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, враховуючи перелік методів, які були використані під час написання статті).

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до усунення автором допущених порушень, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Мови та обсяги анотацій. Мовою публікації подають звичайну анотацію (обсяг від 80 до 100 слів). Таку саму анотацію подають російською мовою, якщо мовою публікації є українська або англійська, або українською мовою, якщо мовою публікації є російська. Розширена анотація подається в кінці статті мовою публікації для подальшого її перекладу фахівцями редакції англійською (якщо мовою публікації є українська чи російська) або українською (якщо мовою публікації є англійська) мовами. Обсяг розширеної анотації має становити 250–300 слів (без урахування транслітерації прізвища, ініціалів автора, перекладу назви дослідження та ключових слів).

Текст анотації повинен бути написаний шрифтом Times New Roman, 14 кегель, інтервал – 1,5.

Структура анотації. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ініціали автора (авторів через кому), назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Прізвище й ініціали автора наводять у тій формі, як їх вказано відповідною мовою в паспорті. За відсутності в паспорті англійського написання використовують правила транслітерації, наведені в таблиці транслітерації українського та російського алфавітів латиницею тут.

Ключові слова. Наприкінці кожної анотації наводяться ключові слова відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення, яке з точки зору інформаційного

пошуку несе смислове навантаження та описує тему статті. Сукупність ключових слів повинна відображати основний зміст наукової праці; вони мають бути конкретними у своїй предметній галузі, змістовними й унікальними. Кількість ключових слів становить від 5 до 8. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок через кому. Необхідно уникати скорочень (допускаються тільки загальноприйняті аббревіатури), оскільки ключові слова будуть використовуватися для індексації. Ключові слова повинні бути написані шрифтом Times New Roman, 14 кегль, через кому.

4. Структура основного тексту

Незалежно від виду статті вона має містити обов'язкові структурні елементи. За бажанням (необхідності) у статті може міститися літературний огляд.

Технічні вимоги до структурних елементів: шрифт Times New Roman, напівжирний, 14 кегль, усі літери прописні.

ВСТУП. У вступі описується актуальність дослідження, постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, обґрунтовується новизна дослідження через ступінь опрацьованості проблеми на основі аналізу використаної літератури з обов'язковим розглядом останніх публікацій, в яких започатковано або продовжено вирішення проблеми, з виокремленням не вирішених раніше частин.

У вступі має бути представлена конкретна досліджувана проблема, якій присвячено статтю. Автор(и) повинні розуміти, що гарний вступ має узагальнювати відповідні аргументи, дані та факти, щоб дати читачеві чітке уявлення про актуальність і важливість для наукової спільноти досліджуваного питання. У цьому розділі також пояснюється передісторія або причини, які спонукають автора(ів) дослідити обрану тему. Вступ не повинен перевищувати 20 % основного тексту статті.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Автор(и) мають чітко сформулювати мету статті, з урахуванням якої необхідно чітко визначити завдання, що будуть вирішуватися у статті. Метою дослідження не може бути дослідження саме по собі, має бути вказано на досягнення певного наукового результату, який буде отримано у процесі дослідження.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ (розділ не є обов'язковим і включається до статті за бажанням автора). У цьому розділі наводяться та коротко описуються наукові праці, в яких досліджувалися проблемні питання, порушені у статті (із вказівкою на конкретні аспекти, що в них розглядалися). З урахуванням цього необхідно визначити невирішені проблеми та зазначити, які саме з них будуть досліджуватися у статті.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Цей розділ повинен бути написаний чітко та стисло, оскільки він надає інформацію щодо методів, інструментів і матеріалів, що використовувалися у процесі дослідження. Виклад матеріалу має бути послідовним, з обґрунтуванням вибору конкретного методу та його сприяння в досягненні поставленої мети і визначених завдань. Такий опис дозволяє читачеві оцінити доцільність використаних методів, а також достовірність отриманих результатів. Автор(и) повинні не просто навести перелік використаних методів, а описати, з якою метою їх було застосовано. У разі використання емпіричних матеріалів (нормативно-правових актів, судових рішень, результатів узагальненої судової практики) також доцільно їх описати.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. У цій частині викладаються теоретичні дані, обґрунтовуються нові підходи в осмисленні матеріалу та нове вирішення проблеми, що є вагомим зрушенням, порівняно з попередніми дослідженнями.

Цей розділ є основною та найважливішою частиною статті, оскільки призначений для інтерпретації результатів роботи відповідно до поставлених мети і завдань, а не просто для пояснення порушеної проблематики.

У цьому розділі автору(ам) необхідно пояснити важливі моменти своїх результатів, щоб існувала відповідність до обговорення. Аналіз досліджуваної проблематики має бути чітким і всебічним. Власні твердження доцільно посилювати за допомогою статистичних даних, судової практики, що додатково підтверджуватиме використання широкого спектра методів збору аналітичної інформації. Якщо отримані результати містять форму таблиць, графіків, словесні описи або їх комбінацію, то вони не повинні бути занадто довгими і занадто великими.

Дискусія повинна бути збагачена посиланнями на результати попередніх досліджень, які були опубліковані в науковій літературі.

Результати дослідження та дискусія повинні складати не менше 60 % від усього рукопису.

ВИСНОВКИ. Висновки мають бути органічно пов'язаними з назвою, метою і завданнями дослідження. У цьому розділі потрібно всебічно узагальнити викладений матеріал, особливо з точки

зору критичної оцінки основних результатів дослідження. Висновки – це не просто повторне викладення даних чи фактів, а узагальнення ключових моментів порушеної проблематики та наведення відповідних шляхів її вирішення. Також у висновках доцільно навести перспективи подальших розвідок із дослідженої проблематики.

5. Оформлення посилань

Під час написання статті обов'язковими є посилання на використані джерела. Такі посилання мають відповідати політиці протидії плагіату й оформлюватися відповідно до стилю **APA**.

Законодавство та нормативні документи потрібно наводити у виносках унизу сторінки, вони не включаються до загального списку бібліографічних посилань. Знаки виносок позначаються цифрами та є однотипними в межах однієї роботи. Цифри вказуються біля слова вгорі, без відступу між словом і знаком.

Посилання у статті надаються в дужках, наприклад: для одного автора – (Кузьмович, 2017); для двох авторів – (Кузьмович, Попович, 2017); для трьох авторів – (Кузьмович, Попович, Александрович, 2017). Якщо більше трьох авторів, то вказується лише перший автор, наприклад (Кузьмович та ін., 2017).

Якщо в тексті статті зазначається автор(и), то посилання оформлюється таким чином: *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017), норма права – це ...* або *У 2017 році відомий правник Є. О. Кузьмович зазначав, що норма права – це ...*

Якщо згадане в рукописі посилання є прямою цитатою або конкретним фактом, необхідно вказати номер сторінки, наприклад: *У науковій літературі норма права визначається як ... (Кузьмович, 2017, с. 6)* або *Як зазначає Є. О. Кузьмович (2017, с. 6), норма права – це ...*

Рекомендується використовувати більше непрямі цитати, ніж прямі.

Усі посилання, зроблені в рукописі, повинні бути зазначені у списку бібліографічних посилань і розміщені в алфавітному порядку. Список бібліографічних посилань оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Якщо стаття, на яку є посилання, має цифровий ідентифікатор DOI (<http://doi.org/index.html>), його обов'язково потрібно вказувати.

Якщо стаття написана українською або російською мовами, додатково додається *References*, який подається англійською мовою (відповідно до 6 видання стилю APA). При оформленні *References* автору(ам) необхідно звертатися до першоджерела, що забезпечить надання коректного бібліографічного опису відповідного джерела.

Оформити бібліографічний опис відповідно до стилю APA можна на сайтах автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Отже, автор(и) повинен подати 2 списки: за національним стандартом («Список бібліографічних посилань»), який буде розміщено у друкованому версії видання, та за міжнародним стандартом («*References*»), який буде розміщено на сайті журналу, що має міжнародну реєстрацію як самостійне серійне видання. До міжнародних баз даних списки посилань подаються редакцією у формі, яка ними вимагається, зазвичай за міжнародним стандартом.

Правильний опис використаних джерел у списках бібліографічних посилань є запорукою того, що цитована праця буде врахована під час оцінювання наукової діяльності її автора(ів), організації, країни. Ми також хочемо, щоб за правильними цитуваннями можна було визначати не лише внесок конкретного автора в наукову діяльність, а й науковий рівень нашого журналу, його авторитетність тощо.

Редагування *С. С. Тарасової, М. В. Цветкової-Верніченко,*
Г. Я. Ступницької
Внесення правок *С. С. Тарасової, К. О. Сологуб*
Комп'ютерне верстання *А. О. Зозулі*
Переклад анотацій англійською *Л. О. Осятинської*
Дизайн обкладинки *Н. М. Круглик, І. В. Зозулі, П. О. Білоуса, І. Є. Єсіної*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 23376-13216 ПР від 24.05.2018.

Підписано до друку 30.11.2021. Формат 60x84/8.

Ум. друк. арк. 28. Тираж 50 прим. Зам. № 2021- .

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:

Харківський національний університет внутрішніх справ

просп. Льва Ландау, 27, Харків, 61080;

тел. (057) 73-98-168, факс (057) 73-98-181;

адреса електронної пошти: pb.hnuvs@ukr.net; сайт: <http://pb.univd.edu.ua>.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.